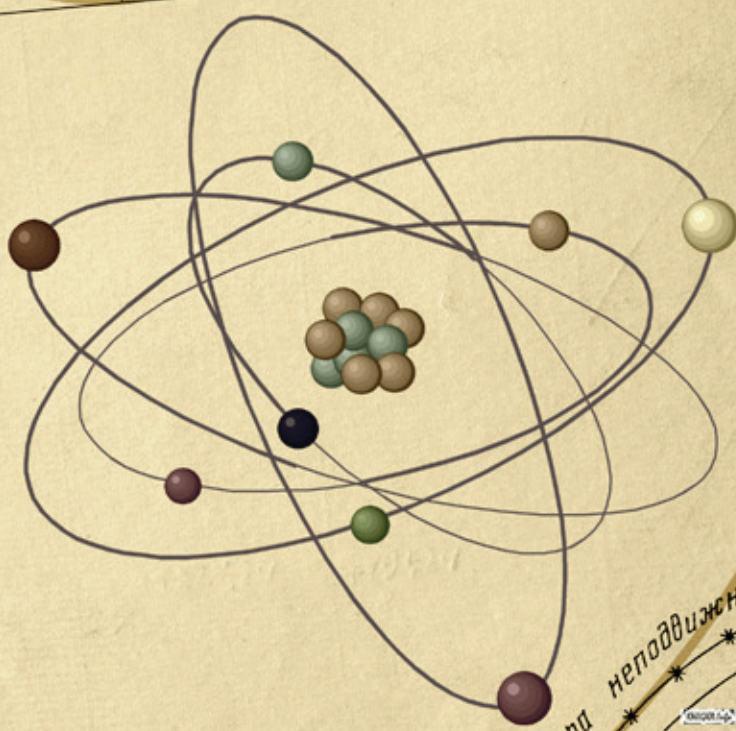

1(04)2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

Сфера неподвижных звезд

Сатурн
Юпитер
Марс

Венера
Меркурий

Солнце

Земля

ISSN 2304-5809

Научный журнал «Молодой ученый»

№ 1 (04) сичень, 2014 р.
Щомісячне видання

Коректура: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та видавця. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодой ученый»

тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

ЗМІСТ

ХІМІЧНІ НАУКИ

Вельчинская Е.В.

Новые преформированные
пиримидины: их синтез
и биологическая активность.....7

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Федюк Р.С., Тимохин А.М., Муталибов З.А.

Наружные железобетонные стены
с несъемной опалубкой в условиях
юга Дальнего Востока России.....11

ІСТОРІЧНІ НАУКИ

Георгиева М.Д.

Развиток аграрной науки Болгарии
у 1959-1969 гг.....17

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Белецкая Е.А.,

Мешков В.А., Тоголжанская Н.В.
Брендинг объектов сельского
туризма в Прохоровском районе
(на примере Белгородской области).....22

Крисак А.І.

Проблемы нормативного обеспечения
регулирования земельных отношений.....27

Левченко Е.А.,

Саркисян А.Г., Синицына В.А.
Нужен ли России налог на роскошь.....31

Логвинова О.П.

Особенности использования
статистических методов при обосновании
хозяйственных решений.....35

Любенкова Е.П., Любенкова А.С.

Государственное регулирование
рынка труда и занятости населения
в Ставропольском крае.....39

Прокудина О.А., Малахова Н.А.

Исследование понятийно-
терминологического аппарата
дифиниций «продвижение»
и «коммуникации».....44

Смирнов А.А.

Как оценивать инновационные
и венчурные проекты?48

Шипицын А.В.

Оценка и повышение
кредитоспособности предприятия
в соответствии с методикой Readyratios.....50

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Акулова Н.Ю., Дацева А.В.**
Художній психологізм і засоби
характеротворення в малій прозі
В. Підмогильного.....59
- Василишина Н.Д.**
Ідейно-естетична концепція
пригодницьких романів Г.Р. Хаггарда.....63
- Випасняк Г.О.**
Амбівалентність святості у романі М.
де Унамуно «Тітка Тула» та повісті
«Святий Мануель Добрий, мученик».....67
- Сазанович Л.В.**
Американские народные традиции
в контексте мирового фольклора.....71

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

- Борисова А.М.**
Напрямки та перспективи
вдосконалення інформаційних
банківських правовідносин.....75
- Коптелов А.О.**
Политическая полиция Российской
Империи 1825-1880-х гг. в немецкой
историографии XIX-XX вв.....79
- Нечаева О.П., Кукина Т.Е.**
Компетенция субъектов Российской
Федерации по предоставлению жилья
детям сиротам по договору найма
специализированного жилого помещения.....85

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Гончарова О.А.**
Структура інноваційної діяльності
майбутнього вчителя іноземної мови.....89
- Некрут Т.В.**
Психодинамический подход к проблеме
психокоррекции лиц с ограниченными
возможностями здоровья93
- Ніжегородцев В.О.**
Аналіз ефективності формування
методичних компетентностей
майбутніх учителів фізики.....98
- Павлюк Р.О.**
Інформаційні засоби комунікації
у віртуально-навчальному педагогічному
середовищі.....102
- Перевознюк Т.О.**
Концептуальний аналіз проблеми
корекції агресивної поведінки106

Повалій Л.В.

- Співпраця школи і сім'ї з проблеми
формування гуманних
батьківсько-дитячих взаємин.....110

Прокофьева М.Ю.

- Проектирование системы
самостоятельной работы студентов
в процессе профессиональной
подготовки к обучению младших
школьников на принципах
дифференцированного подхода.....114

Прохоренко А.І.

- Психологічні особливості прояву
самооцінки у молодших школярів
із затримкою психічного розвитку.....118

Сердюк М.В.

- Методичні позиції навчання орфографії
у процесі роботи над зв'язними
висловлюваннями учнів
молодшого шкільного віку.....123

Цибуляк Н.Ю.

- Особенности психодиагностического
исследования спостережливості
майбутніх вихователів дошкільних
навчальних закладів128

Чернуха Н.М., Бахов І.С.

- Основні тенденції розвитку
полікультурного виховання
в сучасному світі132

МЕДИЧНІ, ФАРМАЦЕВТИЧНІ ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

Аденинская Е.Е., Горблянский Ю.Ю.

- Медико-социальная эффективность модели
медицинского наблюдения за работниками,
занятыми в условиях шума.....138

Бакун О.В.

- Зміни імунологічних показників
у жінок з безпліддям трубного
походження під впливом плазмаферезу.....144

Братішко Ю.С.

- Дослідження сутності та рівнів
соціальної відповідальності
фармацевтичного бізнесу.....147

Василевский В.П., Жук А.В., Бублевич Н.В., Смольский А.В.

- Хирургическое лечение мультифокального
атеро-склероза с использованием
гибридных технологий.....151

Заболотная И.И.

- Микротвердость твердых тканей зубов
с клиновидным дефектом в зависимости
от глубины микротрещин эмали.....155

Любезнова О.Н.

Проблема хронического лайм-боррелиоза
в эндемичном регионе России.....159

Нетюхайло А.Г.,**Ищейкина А.К., Басараб Я.О.**

Механізми та роль апоптозу при опіках
(огляд літератури).....163

Петрушанко Т.А.,**Череда В.В., Лобань Г.А.**

Динамика бактериальной обсеменности
десневой борозды при лечении
катарального гингивита у лиц
молодого возраста.....169

Півнева Т.І., Півнев Б.А.

Динаміка вивчення вітамінної
забезпеченості організму.....172

Рещиков В.А., Осычнюк Л.М.

Особенности вегетативной регуляции
детей дошкольного возраста,
как показателя готовности ребенка
к школьному обучению.....176

Семеняк А.В.,**Пушкашу А.В., Симовонюк М.В.**

Вплив мікоплазм *Hominis*
та уреоплазм *Urealyticum* на стан
загальної імунної системи.....180

Тарнавська С.І.

Особливості перебігу атопічного
фенотипу бронхіальної астми в дітей
залежно від типу ацетилювання.....183

Тіманюк І.В., Тіманюк В.М.

Сучасні вимоги до професіоналу
в сфері інтелектуальної власності.....186

Юрценюк О.С.

Особливості лікування психотичних
психічних розладів у жінок –
трудових мігрантів.....190

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Архипова Е.А., Суховий Е.С.**

Использование техник и методик
управления временем
в работе рекрутера.....194

Кушнір Ю.В.

Соціологічний підхід у питаннях
міжетнічного сприйняття.....199

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**Дубняк М.О.**

Політико-соціальні обставини практичної
реалізації концепції відповідального
корпоративного громадянства.....204

CONTENTS**CHEMISTRY SCIENCE****Welchinska O.V.**

New preformed pyrimidines: their synthesis and biological activity7

ENGINEERING SCIENCES**Fedyuk R.S.,****Timokhin A.M., Mutalibov Z.A.**

Exterior concrete wall permanent formwork in the south of Russian far east11

HISTORICAL SCIENCES**Georgieva M.D.**

Development of agricultural sciences Bulgaria in 1959-1969 s.....17

ECONOMICS SCIENCE**Beletskaya E.A.,****Meshkov V.A., Tovolzanskaya N.V.**

Branding objects of rural tourism in Prohorovsky region (for example, the Belgorod region).....22

Krysak A.I.

Problems of normative providing of adjusting of the landed relations.....27

Levchenko E.A.,**Sarkisyan A.G., Sinitsyna V.A.**

Does Russia need the luxury tax.....31

Logvinova O.P.

Features of application of statistical methods at ground of economic decisions.....35

Lyubenkova E.P., Lyubenkova A.S.

Regulation of the market gosudarstvennoe labor and em-ployment population in Stavropol krae.....39

Prokudina O.A., Malakhov N.L.

Study conceptual and terminological Apparatus difinity «promotion» and «communication».....44

Smirnov A.L.

How to sort out the innovation & venture projects?.....48

Shipitsyn A.V.

Evaluating and improving the company's creditworthiness in accordance with the methodology of Readyratios50

PHILOLOGICAL SCIENCE**Akulova N.Y., Datseva A.V.**

Artistic psychologism and ways of character formation in V. Pidmogyl'ny's prose.....59

Vasylyshyna N.D.

Ideological and esthetic concept of G.R. Huggard's adventure novels.....63

Vypasnyak G.O.

An Ambivalence of Sanctity i n M. de Unamuno's Novel «Aunt Tula» and Story «Saint Emmanuel the Good, Martyr».....67

Sazanovich L.V.

American folk tradition in the context of the world folklore.....71

JURIDICAL SCIENCE**Borysova A.M.**

Directions and prospects of improving information banking relationships.....75

Koptelov A.O.

Political police of the Russian Empire 1825-1880-x in german historiography XIX-XX centuries.....79

Nechaeva O.P., Kukina T.E.

Competence of subjects of the Russian Federation on granting housing to children to orphans according to the employment contract of specialized premises.....85

**PEDAGOGICAL
AND PSYCHOLOGICAL
SCIENCES****Goncharova O.A.**

Structure of the innovative activity of future foreign language teacher.....89

Nekrut T.V.

Psychodynamic approach psychocorrection persons with disabilities.....93

Nizhegorodtsev V.A.

Analysis of the effectiveness of formation of methodological competencies of future teachers of physics during.....98

Pavliuk R.O.

Informational tools of communication in virtual-educational foreign-language-speaking pedagogical environment.....102

Perevozniuk T.O. The theoreticall analysis problem of correction of aggressive behavior.....	106
Povalii L.V. Collaboration of the school and family in establishing of humane parent-child relationships.....	110
Prokofieva M.Yu. Designing a system of independent work of students in the process of training to teach younger students on the basis of a differentiated approach	114
Prokhorenko L.I. Psychological features of self-esteem in primary school children with mental retardation.....	118
Serdiuk M.V. Methods of teaching positions spelling while working on a coherent expression children of primary school.....	123
Tsibulyak N.Y. Peculiarities of the psychodiagnostic to observation of future kindergarten teacher's.....	128
Chernukha N.M., Bakhov I.S. The main trends in the development of multicultural education in the modern world	132

MEDICAL, PHARMACEUTICAL AND VETERINARY SCIENCES

Adeninskaya E.E., Gorblyansky Yu.Yu. Medical and social efficiency model medical observation of workers in noisy environments.....	138
Bakun O.V. Changing of immunologic indeces in women with infertility of tubarian origin under influence of plasmapheresis.....	144
Bratishko Yu.S. Research of essence and levels of social responsibility of pharmaceutical business.....	147
Vasilevsky V.P., Zhuk A.V., Bublevich N.V., Smolskiy A.V. Surgical treatment of multifocal atherosclerosis using hybrid technology.....	151
Zabolotna I.I. Microhardness of hard dental tissues of teeth with wedge-shaped defects depending on the depth of enamel microfissures.....	155

Lyubeznova O.N. Problem of chronic lyme deasise in endemic region of Russia.....	159
Netyukhaylo L.G., Izeikina L.K., Basarab Y.A. Mechanisms and the role of apoptosis in burns (a review of the literature).....	163
Petrushanko T.A., Chereda V.V., Loban G.A. Bacterial colonization's dynamics of the gingival sulcus at catarrhal gingivit's treatment at persons of young age.....	169
Pivneva T.I., Pivnev B.A. The dynamic of the research of a body's vitamins provision.....	172
Reschikov V.A., Osychnyuk L.M. Features of vegetative state of children of preschool age, as index of readiness of children for school studies.....	176
Semenyak A.V., Pushkashu N.V., Simovoniuk M.V. Effect of mycoplasm hominis and Ureaplasma Urealyticum on the immune system.....	180
TTarnavska S.I. The Course Features of Atopic Phenotypes of Asthma in Children Depending on the Nature of Their Acetylativ Status.....	183
Timanyuk I.V., Timanyuk V.M. Modern requirements to a professional in the field of intellectual property.....	186
Yurtsenyuk O.S. Treatment of psychotic mental disorders for women – labour migrants.....	190

SOCIAL SCIENCE

Arkhipova E.A., Sukhovii K.S. Using of techniques and methods of time management in the work of recruiter.....	194
Kushnir Ju.V. Sociological approach to the issue of ethnic perception.....	199

POLITICAL SCIENCE

Dubniak M.O. Political and social circumstances of practical concepts responsible corporate citizenship.....	204
--	-----

ХІМІЧНІ НАУКИ

НОВЫЕ ПРЕФОРМИРОВАННЫЕ ПИРИМИДИНЫ: ИХ СИНТЕЗ И БИОЛОГИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ

Вельчинская Е.В.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

В условиях межфазного катализа дибензо-18-краун-6-эфиром синтезированы новые бис-производные урацилов. Созданы молекулярные комплексы на основе синтезированных бис-производных урацилов и бактериальных лектинов: *Bacillus subtilis* 668 IMV и *Bacillus polymyxa* 102 KGU. Определение одного из основных фармакологических индексов бис-производных и их молекулярных комплексов – острой токсичности показало, что бис-производные урацилов и их молекулярные комплексы относятся к малотоксичным соединениям: значения их ЛД₅₀ от 635 до 125 мг/кг. Ближайшим аналогом синтезированных бис-производных урацилов является противоопухолевый препарат 5-фторурацил, что позволяет рассматривать их и соответствующие молекулярные комплексы с бактериальными лектинами как физиологично активные соединения с перспективой дальнейшего изучения согласно требований к потенциальным противоопухолевым препаратам для лечения человека.

Ключевые слова: фторотан, 5-фторурацил, токсичность, противоопухолевая активность.

Постановка проблемы. Одним из перспективных путей поиска средств лечения раковых заболеваний является создание новых антиметаболитов пуринового и пиримидинового ряда, способных воздействовать на структуру и функции нуклеиновых кислот, малых активных молекул [1, с. 265–277; 2, с. 18–23; 5, с. 1025–1032]. Известно, что раковые клетки используют молекулы урацила активнее, чем нормальные клетки.

Анализ последних исследований и публикаций. Молекулы 5(6)-фтор(галоген)замещенных урацилов способны выполнять роль галогенсодержащих синтонов в органическом синтезе, фтор(галоген)содержащие заместители повышают растворимость гетероциклических молекул в липидах и делают лекарственные препараты более эффективными, поэтому их активно используют для создания новых оригинальных биологически активных молекул [2, с. 18–23; 3, с. 2020–2021; 6, с. 15–43].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Метод получения новых производных гетероциклов в условиях межфазного катализа, описанный в данной работе, позволяет определить новую стратегию для синтеза селективно полифункциональных молекул с ранее не описанными в литературе фармакофорами.

Цель статьи. Целью данной работы является получение преформированных пиримидинов, изучение их химических и физико-химических характеристик, конструирование их молекулярных комплексов с противоопухолевыми бактериальными лектинами, изучение их биологических свойств.

Объектами исследований были: новые производные урацилов, синтезированные на основе 5(6)-заещенных урацилов и фторотана; бактериальные лектины сапрофитных штаммов *Bacillus subtilis* 668 IMV и *Bacillus polymyxa* 102 KDU (далее лектин 668 и лектин 102); молекулярные комплексы гетероциклов и лектинов.

Индивидуальность синтезированных соединений контролировали методом тонкослойной хроматографии (ТСХ) на пластинах Silufol-254 в системе растворителей ацетонитрил-гексан

2:1. ИК-спектры записывали на спектрофотометре UR-20 (“Charles Ceise Hena”, Germany). ГЖХ проводили на газожидкостном хроматографе “Perkin Elmer” с УФ-детектором (“Perkin”, Germany). Спектры ¹H ЯМР записывали на приборах “Bruker WP-200” (“Bruker”, Switzerland), “Varian T-60” (“Varian”, USA) с рабочей частотой 200–132 МГц в DMSO-d₆ с использованием тетраметилсилана в качестве внутреннего стандарта.

N₍₁₎, *N*_(1')-(2»-бром-2»-хлорэтенил)-бис-(урацил) (III). Приготовление раствора №1. 0.25 г калий гидроксида (0,0044 моль), 0.025 г дибензо-18-краун-6-эфира в 20 мл сухого бензола перемешивали при температуре 60°C около 15 мин до образования на стенках химического реактора белого полимерного налета (калиевого комплекса с дибензо-18-краун-6-эфиром). Полученный раствор охлаждали до комнатной температуры, добавляли к нему каплями раствор 0.87 г (0,0044 моль) фторотана (I) в 20 мл сухого эфира. Приготовление раствора №2. 1.0 г (0,0089 моль) урацила растворяли в 40 мл сухого диметилформамида при температуре 60°C. Горячий раствор №2 прикапывали через делительную воронку к раствору №1, перемешивали при температуре 60–80°C 1 час, фильтровали, охлаждали, отгоняли растворители. Остаток – осадок промывали 30 мл смеси диэтиловый эфир – гексан (1:1), сушили в вакууме водоструйного насоса.

Аналогично синтезировали соединения IV–VIII. Для создания молекулярных комплексов на основе синтезированных соединений и бактериальных лектинов были отобраны наиболее активные продуценты внеклеточных лектинов: сапрофитные культуры *Bacillus subtilis* 668 IMV и *Bacillus polymyxa* 102 KGU из Украинской коллекции микроорганизмов ИМБ НАНУ. Культивирование бактерий проводили в модифицированной среде Гаузе, лектины получали из культуральной жидкости, как описано ранее [8, с. 183–200]. Молекулярные комплексы бис-производных гетероциклов с бактериальными лектинами получали простым механическим перемешиванием компонентов в физиологическом растворе в соотношении 1:1. Для определения

Параметры токсичности гетероциклических бис-производных, бактериальных лектинов и молекулярных комплексов

№ п/п	Бис-производное	ЛД ₅₀ , мг/кг	Бактериальный лектин	ЛД ₅₀ , мг/кг	Молекулярный комплекс	ЛД ₅₀ , мг/кг
1.	IV	515	Лектин 102	248	IV +лектин 102	335
2.	VI	125	Лектин 668	89	IV +лектин 668	137
3.	VII	415	Лектин 102	248	VII +лектин 102	635
4.	5-фторурацил	375				

среднетоксичной дозы ЛД₅₀ синтезированных соединений, бактериальных лектинов и их молекулярных комплексов использовали экспресс-метод В.Б. Прозоровского [7, с. 407-509].

Исследования проводили на белых нелинейных мышах-самцах массой тела 22,0±2,0 г; путь введения растворов – подкожный.

Изложение основного материала. По новому, разработанному нами методу синтеза, взаимодействием фторотана в качестве фторсодержащего синтона и 5(6)-замещенных урацилов в молярном соотношении 1:2, в системе растворителей (бензол-диметилформамид-диэтиловый эфир) в условиях межфазного катализа дибензо-18-краун-6-эфиром в щелочной среде синтезируются новые бис-производные урацилов с фармакофорной группой =C=CBrCl, (**III-VIII**) (схема 1).

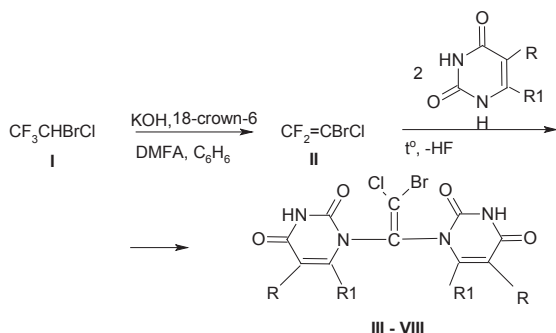

Схема 1. Синтез бис-производных III-VIII

где R = R1 = H (**III**); R = H, R1 = CH3 (**IV**); R = CH3, R1 = H (**V**); R = F, R1 = H (**VI**); R = Br, R1 = H (**VII**); R = NO2, R1 = H (**VIII**)

Для дальнейших исследований биологических свойств новых соединений отобраны бис-производные 5-метилурацила (**IV**), 5-фторурацила (**VI**) и 5-бромурцила (**VII**). Определение одного из главных фармакологических индексов новых бис-производных – острой токсичности показало, что соединения **IV** и **VII** относятся к малотоксичным: значения ЛД₅₀ их 515 мг/кг и 415

мг/кг, соответственно. Соединение **VI** относится также к малотоксичным (ЛД₅₀ 125 мг/кг), что превышает токсичность соединений **IV** и **VII** в 4,12 и 3,32 раза, соответственно. Поскольку структурные аналоги синтезированных соединений в литературе не описаны, препаратам сравнения был известен противопухолевый препарат 5-фторурацил (среднетоксичная доза 372 мг/кг).

При введении вышеуказанных химических веществ у подопытных животных наблюдались тонические и клонико-тонические судороги в течении 1-2 часов, рвота, после 3-5 часов – тремор. Препараты бактериальных лектинов проявили более высокую токсичность в сравнении с соединениями **IV** и **VII**; и за показателями среднетоксичной дозы они относятся к умереннотоксичным (лектин 668, ЛД₅₀ 89мг/кг) и малотоксичным (лектин 102, ЛД₅₀ 200мг/кг) (табл.1).

При изучении клинической картины влияния лектинов в токсичных дозах на организм животных отмечались тонические и клонические судороги, парез задних конечностей.

Молекулярные комплексы гетероциклических бис-производных с бактериальными лектинами относятся к малотоксичным: значения их ЛД₅₀ находятся между 635 и 137 мг/кг. Так, при объединении более токсичных веществ (**VI** и лектин 668) токсичность их молекулярного комплекса несколько (в 1,06 раза) уменьшалась, а у комплексов с менее токсичными компонентами ЛД₅₀, или возрастала (в 1,28 раза для **IV** + лектин 102), или снижалась (в 2,07 раза для **VII** + лектин 102).

Выводы и предложения. Таким образом, близость химического строения синтезированных бис-производных урацилов и противопухолёвого препарата 5-фторурацила позволяет рассматривать эти соединения и их молекулярные комплексы с бактериальными лектинами (которые проявляют выраженную противопухолёвую активность) в качестве потенциальных лекарственных противопухолёвых препаратов и открывает новые перспективы для дальнейших работ в направлении онкофармакологии.

Список литературы:

- Adjei A. / A review of pharmacology and clinical activity of new chemotherapy agents for the treatment of colorectal cancer / A. Adjei // Clin. Pharmacol. – 1999. – Vol. 48. – P. 265-277.
- Голубев В.А. Селективное электрофильное замещение по положению 5 молекул незамещенных урацилов / В.А. Голубев, А.Н. Розенберг // Известия АН СССР. Серия «химия». – 1984. – № 8. – С. 18-23.
- Герус И.И. 1-Алкокси (арилокси)-1,1-дифтор-2-хлор-2-бромэтаны / И.И. Герус, М.Т. Колычева, Ю.Л. Ягупольский, В.П. Кухарь // Журнал органической химии. – 1989. – Т. 25. – Вып. 9. – С. 2020-2021.
- Коваленко Э.А. Поиск продуцентов лектинов среди некоторых видов дрожжей / Э.А. Коваленко [и др.] // Мікробіологічний журнал. – 2001. – Т.63, № 5. – С. 44-48.

5. Noordhuis P. /5-fluorouracil incorporation into RNA and DNA in relation to thymidilate synthetase inhibition human colorectal cancer / P. Noordhuis, U. Holwerda // *Annals. of oncol.* – 2004. – Vol. 15.– P. 1025-1032.
6. Подгорский В.С. Бактериальные лектины / В.С. Подгорский [и др.]. – Киев: Наукова думка, 1992. – С.15-43.
7. Прозоровский В.Б. Экспресс метод определения средней эффективности дозы и ее ошибки / В.Б. Прозоровский, В.П. Прозоровский, В.М. Демченко // *Фармакология и токсикология.* – 1978. – Т. 41, № 4. – С. 407-509.
8. Соединения фтора. Синтез и применение / [Под ред. Н. Исикава]. – М.: Мир, 1990. – С. 183-200.

Вельчинська О.В.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

НОВІ ПРЕФОРМОВАНІ ПІРИМІДИНИ: ЇХ СИНТЕЗ ТА БІОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ

Резюме

В умовах міжфазного каталізу дибензо-18-краун-6-ефіром синтезовано нові біс-похідні урацилів. Створено молекулярні комплекси на основі синтезованих біс-похідних урацилів та бактерійних лектинів *Bacillus subtilis* 668 IMV та *Bacillus polymyxa* 102 KGU. Визначення одного з основних фармакологічних індексів біс-похідних та їх молекулярних комплексів – гострої токсичності показало, що біс-похідні урацилів та їх молекулярні комплекси відносяться до малотоксичних сполук: значення їх ЛД₅₀ від 635 до 125 мг/кг. Найближчим аналогом синтезованих біс-похідних урацилів є протипухлинний препарат 5-фторурацил, що дозволяє розглядати їх та відповідні молекулярні комплекси з бактерійними лектинами як фізіологічно активні сполуки з перспективою подальшого вивчення згідно до вимог до потенційних протипухлинних препаратів для лікування людини.

Ключові слова: фторотан, 5-фторурацил, токсичність, протипухлинна активність.

Welchinska O.V.

National Medical University named after A.A. Bogomoltsa

NEW PREFORMED PYRIMIDINES: THEIR SYNTHESIS AND BIOLOGICAL ACTIVITY

Summary

Under phase-transfer conditions in alkaline medium catalysed by the 18-crown-6-complex a new bis-adducts of uraciles were synthesised. New their molecular complexes with bacterial lectines: *Bacillus subtilis* 668 IMV и *Bacillus polymyxa* 102 KGU were obtained. The main pharmacological index of the bis-adducts and their molecular complexes – toxicity were obtained. These investigations shown that bis-adducts and their molecular complexes has a not hight level of toxicity – LD₅₀ are from 635 to 125 mg/kg. The nearest analogical compound of the bis-adducts which synthesized are antitumour preparation 5-fluorouracile. Therefore the bis-adducts and their molecular complexes are potential phisiological active compounds has a perspective future as potential antitumour preparations for medicines.

Key words: halothane, 5-fluorouracile, toxicity, antitumoure activity.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 692.231.2

НАРУЖНЫЕ ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫЕ СТЕНЫ С НЕСЪЕМНОЙ ОПАЛУБКой В УСЛОВИЯХ ЮГА ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА РОССИИ

Федюк Р.С., Тимохин А.М., Муталибов З.А.

Учебный военный центр Дальневосточного федерального университета

Приведены результаты проведенных в 2010–2014 гг. исследований наружных монолитных железобетонных стеновых конструкций с применением несъемной опалубки из пенополистирола. Выявлены границы применения данных конструкций. Проведено усовершенствование конструктивных решений.

Ключевые слова: стены, монолит, железобетон, энергоэффективность, пенополистирол, опалубка.

Постановка проблемы. Актуальность работы обусловлена необходимостью научной проработки вопроса исследований теплотехнических и эксплуатационных свойств монолитных железобетонных стен с применением несъемной опалубки из пенополистирола (ППС) с учетом условий эксплуатации, их влажностного режима в многолетнем цикле и стойкости к знакопеременным температурно-влажностным воздействиям.

Президент России В.В. Путин в 2013 г. в послании Федеральному Собранию заявил: «Сегодня жилищная политика вновь должна стать одним из решающих факторов демографического развития. Новые технологии позволяют строить быстро, качественно, относительно недорого... Подъем Сибири и Дальнего Востока – национальные приоритеты на всё столетие».

Начиная с 90-х гг. XX века в нашей стране возводятся малоэтажные здания с использованием несъемной опалубки из вспененного пенополистирола. Несмотря на ряд преимуществ, декларируемых в рекламных буклетах, данная технология была разработана для природно-климатических условий Западной Европы. В то же время весьма разнообразные климатические условия регионов РФ, вызывают необходимость исследования применимости данных конструкций к конкретным региональным природно-климатическим условиям строительства.

В работе особое внимание уделено комплексному исследованию теплотехнических и эксплуатационных свойств данной конструктивной системы, а также совершенствованию конструктивного решения несъемной опалубки и стеновых ограждений с ее применением. Разработано конструктивное решение стен в контексте реализации «президентской» программы строительства доступного социального жилья.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди исследователей ППС в качестве теплоизоляционного и конструктивного материала следует отметить В.Л. Векслера [1], В.А. Воробьева [2], Р.А. Андрианова [2–3], А.Г. Зайцева [4], В.А. Павлова [5], J. Scofield (США) [6], I. Lambot, C. Davis [7], K. Daniels (все-Германия) [8], P. Colbeck (Канада) [9].

Начиная с 60-х годов XX века (Австрия) началось изготовление несъемной опалубки из пенополистирола в виде блоков, с последующим монтажом на строительной площадке и заполне-

нием товарным бетоном. Были разработаны несколько разновидностей домостроительных технологий с применением несъемной опалубки из ППС: «Renova-Termodom» (Германия), «Изодем» (Россия) и др. Условно и для краткости в дальнейшем все данные технологии будем именовать «Изодем».

Несмотря на применение данной системы в отечественном строительстве, следует отметить, что использование данной строительной конструкции в должной мере не изучено и, соответственно, не обосновано применение для различных природно-климатических условий РФ. Отсутствуют исследования теплозащитных качеств наружных стеновых железобетонных ограждений с применением опалубки из пенополистирола, исследования влажностного режима конструкций. В связи с развитием индустрии производства полимеров, недостаточность имеющихся данных по долговечности различных марок конструкционного пенополистирола. Перечисленные выше конструкции научно не обоснованы и требуют исследования и усовершенствования.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В ходе проведенного анализа современного состояния строительства зданий с применением несъемной опалубки из ППС, выявлено, что, несмотря на многочисленные рекламные заявления, данная технология имеет ряд недостатков: недолговечность утеплителя; недостаточная устойчивость и несущая способность; необходимость защиты ППС от атмосферных воздействий (и в то же время, сложность отделки по пенополистиролу); не рекомендованный контакт ППС с помещением; сложность сварки арматуры; сложность закрепления гвоздей (шурупов) в ППС. И именно эти особенности системы ограничивают широкое применение этой системы в реальной практике России, в том числе и юга ДВ. Тем не менее ряд зданий уже построены в городах юга ДВ. Это значит, что сложилась благоприятная обстановка для научного исследования этой системы, чтобы научно обоснованно определить границы применения этой системы.

Цель статьи. Цель – определение границ и конструктивных особенностей применения наружных железобетонных стеновых ограждений с несъемной опалубкой из пенополистирола в климатических условиях юга Дальнего Востока (в дальнейшем – ДВ).

Результаты определения коэффициентов теплопроводности пенопластов

№ п/п	Марка пенополистирола	Плотность в сухом состоянии, кг/м ³	Коэффициент теплопроводности в сухом состоянии λ , Вт/м ² °С	Приращение коэффициента теплопроводности (на 1% увеличения влажности по массе), $\Delta\lambda$, Вт/м ² °С
1	ППС (ООО «Новый Изодом»)	25,2	0,027	0,0015
2	ППС (ООО «Изодом»)	27,5	0,029	0,0016
3	ППС (ООО «СтройПрофиГрупп»)	26,3	0,030	0,0015
4	ППС (Торговый дом «Еврострой-комплект»)	35,5	0,032	0,0016
5	ЭППС (Производственно-строительная компания «Неомир»)	40,3	0,034	0,0015

Для достижения поставленной цели поставлены следующие задачи:

1. Провести анализ опыта применения монолитных стеновых ограждений с применением несъемной опалубки.

2. Экспериментально исследовать теплозащитные свойства фрагментов монолитных ограждений «Изодом» в климатической камере.

3. В натурных условиях исследовать температурно-влажностный режим жилых зданий, построенных по технологии «Изодом». Провести тепловизионные обследования стеновых ограждений зданий.

4. Экспериментально исследовать влажностные свойства различных видов пенополистирола (сорбция, паропроницаемость, водопоглощение).

5. Экспериментально исследовать в годовом цикле кинетику влажностного режима монолитных стен в процессе возведения, а также в различные периоды от начала эксплуатации зданий в условиях юга Дальнего Востока до установления равновесной влажности.

6. Экспериментально исследовать стойкость фрагментов монолитных ограждений «Изодом» с отделкой из штукатурки к циклическим знакопеременным температурно-влажностным воздействиям и применить термографический метод к исследованию скорости деструкционных процессов.

7. Разработать усовершенствованное конструктивное решение опалубки с применением ППС и на базе нее конструкции стенового ограждения.

8. Определить границы применения конструкций в условиях юга ДВ.

Изложение основного материала. В ходе исследования были определены особенности климата юга ДВ, влияющие на стеновые ограждения: большое количество солнечной радиации, поступающей в зимний период за счет малой облачности; неблагоприятное сочетание низких температур с сильными ветрами зимой; неблагоприятное сочетание осадков с ветром летом («косые дожди»).

Исходя из этого определяется акцент экспериментальных исследований теплозащитных качеств наружных стеновых железобетонных ограждений с применением опалубки из пенополистирола во взаимодействии с комплексом климатических воздействий.

Результаты определения коэффициентов теплопроводности различных видов ППС, применяемых для несъемной опалубки, приведены в табл. 1.

В качестве гипотезы исследования было принято применение экструзионного пенополистирола (ЭППС) для стеновой опалубки (до настоящего времени не применялся).

Увлажнение на 1% повышает коэффициент теплопроводности на 4%. При увлажнении до 4% коэффициент теплопроводности пенополистирола резко возрастает, а затем изменяется незначительно (рис. 1).

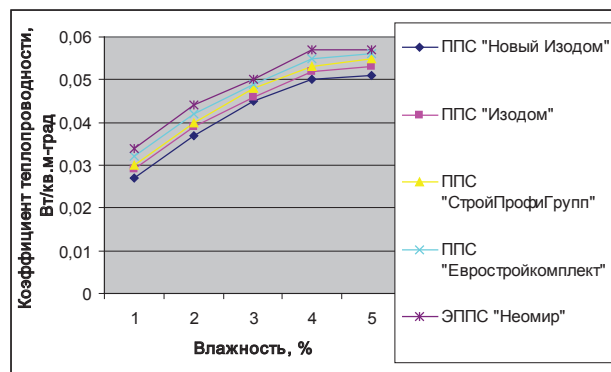

Рис. 1. Зависимость коэффициента теплопроводности пенополистирола от влажности

Для решения задач исследований, помимо лабораторных испытаний, были проведены испытания образцов в климатической камере. Испытывались две стеновые конструкции: из блоков МСО-27 (наружный слой ППС-75мм, внутренний слой ППС-50 мм, железобетон-145 мм) и из фундаментных блоков (наружный слой ЭППС-50 мм, внутренний слой ЭППС-50 мм, железобетон -180 мм).

Были получены температурные поля при шести перепадах температур (табл. 2).

Таблиця 2

Температурные поля фрагмента стеновой конструкции № 1

Номер опыта	$t_{\text{в}}, ^\circ\text{C}$	$t_{\text{н}}, ^\circ\text{C}$	$\Delta t, ^\circ\text{C}$	$q, \text{Вт/м}^2$	$R_0, \text{м}^2 \cdot ^\circ\text{C/Вт}$
1	19,3	0,9	18,4	4,2	4,381
2	18,2	-5,6	23,8	5,4	4,407
3	16,5	-8,3	24,8	5,7	4,351
4	13,2	-18,9	32,1	7,3	4,397
5	17,0	-29,3	46,3	10,6	4,368
6	18,1	-28,9	47,0	10,7	4,393

Аналогичным образом были получены температурные поля фрагмента стеновой конструкции № 2. Из таблицы следует, что сопротивление теплопередаче по глади колеблется в незначительном диапазоне. Это подтверждает достоинство наружного расположения теплоизоляции.

Установлено, что в климатических условиях Владивостока и Уссурийска и использование конструкционного пенополистирола в качестве опалубки (и соответственно теплоизоляционных слоев), позволяет обеспечить нормативную теплозащиту за счет утепления ж/б слоя с двух сторон слоями пенополистирола – 7 см (внешний слой) и 5 см (внутренний слой).

Далее проведены экспериментальные исследования влажностного режима конструкций. Были определены: сорбционная влажность при различных температурах, паропроницаемость и водопоглощение утеплителя.

Результаты исследования сорбционной влажности при температуре среды $20 \pm 2^\circ\text{C}$ представлены в табл. 3.

Также было проведено исследование зависимости сорбционной влажности от температуры. Сорбционная влажность строительного пенополистирола была определена эксикаторным методом при температурах -20 , $-10,4$, $+1,2$, $+20$, $+35^\circ\text{C}$. Паровоздушные среды с различными заданными значениями относительной влажности воздуха создавались в эксикаторах при помощи водных растворов серной кислоты различной концентрации, наливаемых в эксикаторы. При определении сорбционной влажности при температурах -20 , $-10,4$, $+1,2^\circ\text{C}$ эксикаторы с растворами кислоты и образцами материалов были помещены в холодильные камеры, при определении этой характеристики при температуре $+20^\circ\text{C}$ – в термостатированную комнату, при температуре $+35^\circ\text{C}$ – в термостатированный шкаф.

Таблица 3
Экспериментальные значения сорбционной влажности образцов ППС

Пенополистирол «Новый изодом»							
ϕ , %	40	50	60	70	80	90	97
w , %	1,1	1,3	1,5	1,7	1,9	2,1	2,7
Пенополистирол «СтройПрофи Групп»							
ϕ , %	40	50	60	70	80	90	97
w , %	1,0	1,2	1,4	1,6	1,8	2,0	2,5
Экструзионный пенополистирол ООО «Неомир»							
ϕ , %	40	50	60	70	80	90	97
w , %	1,4	1,45	1,5	1,55	1,6	1,7	2,0

Из зависимостей равновесной сорбционной влажности строительного пенополистирола, представленных на рис. 4 следует, что равновесная сорбционная влажность увеличивается с уменьшением температуры.

Исследование паропроницаемости образцов пенополистирола четырех плотностей проводилось по методике ГОСТ 25898. Полученные результаты (табл. 4) свидетельствуют, что в целом по своей паропроницаемости конструкционный ППС плотностью 25–40 кг/м³ аналогичен ряду

других строительных пенопластов и вполне удовлетворяет требованиям для эксплуатации в качестве наружного в климатических условиях ЮДВ.

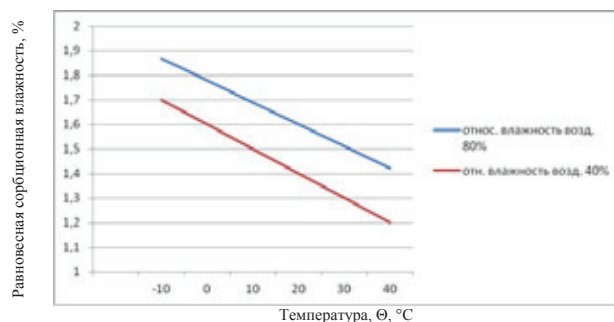

Рис. 4. Зависимость равновесной сорбционной влажности w_p от температуры Θ для ЭППС

Таблица 4
Средние значения коэффициентов паропроницаемости образцов ППС

Наименование материала	Плотность, кг/м ³	Значение коэффициента паропроницаемости, мг/(м ч Па)
Пенополистирол ООО «Изодем»	27,5	0,05
Пенополистирол ООО «Новый Изодем»	25,4	0,06
Пенополистирол ООО «СтройПрофи Групп»	26,3	0,05
ЭППС ООО «Неомир»	40,3	0,02

Для более точного определения теплотехнических параметров теплоизоляционных слоев стен «Изодем» были проведены экспериментальные определения водопоглощения по ГОСТ 12730 и ГОСТ 17177. При этом, образцы пенополистирола были вырезаны из наружного слоя стены «Изодем».

Кинетика водопоглощения пенополистирола за 28 суток представленная на рис. 5, показывает, что водопоглощение пенополистирола в большой степени зависит от продолжительности увлажнения.

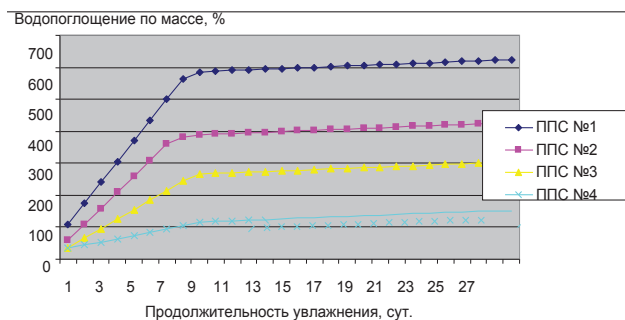

Рис. 5. Зависимость водопоглощения от продолжительности увлажнения пенополистирола: 1- «Новый изодом», 2 – «Изодем», 3 – «СтройПрофи Групп», 4 – «Неомир»

Результаты проведенного комплекса теоретических и экспериментальных исследований были использованы при совершенствовании монолитных стен с применением несъемной опалубки из ППС.

В ходе устранения данных недостатков была разработана следующая конструкция (рис. 6).

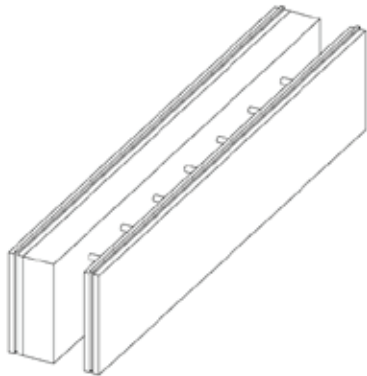

Рис. 6. Разработанный блок несъемной опалубки

Внутренний слой пенополистирола заменен на фибролитовую плиту (толщина 25 мм, плотность 350 кг/м³). Этой заменой решается сразу несколько задач: устраняем контакт ППС с помещением, соответственно решается и проблема внутренних отделочных и крепежных работ.

Цементный фибролит благодаря малому объему весу обладает высокими теплозащитными свойствами

Учитывая, что теплоизоляционные свойства фибролита все же ниже, чем у пенополистирола, наружный слой ППС увеличиваем до 120 мм.

Наружный слой пенополистирола закрываем железобетонным слоем толщиной 50 мм (на основе судостроительного бетона). Судостроительный бетон относится к высокопрочным бетонам, применяя такой бетон с усиленным армированием можно достигать высокой несущей способности в тонкостенных конструкциях. Следует отметить, что в России судостроительный бетон для защиты наружного слоя пенополистирола ранее не применялся. Имеется лишь опыт украинских строителей, применяющих модифицированный судостроительный песчаный бетон для панелей «Cota».

Данный железобетонный слой решает сразу несколько задач: повышается устойчивость конструкции: не только за счет этого несущего слоя, но и за счет разнесения двух железобетонных слоев на расстояние ширины утеплителя; судо-

строительный бетон герметично защищает ППС от воздействия атмосферных осадков, солнечных лучей; обеспечивается жесткость пенополистирольной опалубки при заливке бетонной смеси (нижние ряды уже не «плывут»); значительно упрощается отделка наружной стороны стены. Наружный железобетонный слой и внутренний фибролитовый слой соединены стальной арматурой, что упрощает процесс устройства арматурного каркаса стеновых конструкций. Заделка арматуры во внутренний фибролитовый слой осуществлена за счет металлической сетки (ячейки 20 x 20 мм), арматура приваривается к узлам сетки. Заделка арматуры в наружный слой из судостроительного бетона осуществлена за счет закладных деталей.

В качестве утеплителя применен ЭППС, что позволяет значительно повысить долговечность конструкции (согласно полученным результатам).

Выводы.

1. ГОСТ 15588-86, ГОСТ Р 53785-2010 и ГОСТ Р 53786-2010 предписывают использовать вспененный пенополистирол исключительно «в качестве среднего слоя строительной ограждающей конструкции». В диссертации доказана возможность применения конструкционного пенополистирола в наружных слоях стен малоэтажных зданий при условии требуемой влагозащиты.

2. Установлено, что в климатических условиях прибрежной и континентальной части юга Дальнего Востока использование пенополистирола в качестве опалубки (и, соответственно, теплоизоляционных слоев), позволяет обеспечить нормативную теплозащиту за счет утепления железобетонного слоя с двух сторон слоями пенополистирола – 7,0 см (внешний слой) и 5,0 см (внутренний слой). Данную конструкцию можно заменить на однослойное размещение пенополистирола толщиной 12 см.

3. Экспериментальные исследования теплофизических свойств пенополистирола (плотностью 25-40 кг/м³) позволяют признать наилучшим вариантом экструзионный пенополистирол плотностью 40 кг/м³ для применения в качестве несъемной опалубки.

4. Разработана опалубка для стен с применением ЭППС. На данную опалубку подана заявка на оформление патента на изобретение. Несмотря на относительно высокую стоимость, несъемная опалубка из ЭППС обеспечивает больший срок эксплуатации, чем выпускающаяся в настоящее время опалубка.

Список литературы:

1. Векслер В.Л. Производство полистирольного пенопласта ПС-Б и его применение в крупнопанельном строительстве. М.: Стройиздат, 1963. 37 с.
2. Воробьев В.А., Андрианов Р.А. Полимерные теплоизоляционные материалы. М.: Стройиздат, 1972. 162 с.
3. Андрианов Р. А. Новые марки пенополистирола. Промышленность строительных материалов Москвы. Выпуск № 11, —М., «Главмоспромстройматериалы», 1962
4. Зайцев А.Г. Эксплуатационная долговечность полимерных строительных материалов в сборном домостроении. М.: Стройиздат, 1972. 84 с.
5. Павлов В.А. Пенополистирол. М., Химия, 1973. 240 с.
6. Scofield J. 1st Year Energy Analysis for Oberlin College, s Adam Joseph Lewis Center. NESEA Building Conference, 2001.

7. Lambot I., Davis C. Commerzbank Frankfurt. Prototype for an Ecological High-Rise. Birkhauser, 1997.
8. Daniels K. The Technology of Ecological Building. Birkhauser, 1997.
9. Colbeck P. Building retrofit saves 51% of district heating consumption. CADDET, 1999.

Fedyuk R.S., Timokhin A.M., Mutalibov Z.A.

Military training center of the Far Eastern Federal University

EXTERIOR CONCRETE WALL PERMANENT FORMWORK IN THE SOUTH OF RUSSIAN FAR EAST

Summary

The results carried out in the 2010-2014 research outer monolithic concrete wall structures using permanent formwork of polystyrene foam. Identified limits of application data structures. Held improvement constructive solutions.

Key words: wall, stone, concrete, energy efficiency, expanded polystyrene formwork.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

РОЗВИТОК АГРАРНОЇ НАУКИ БОЛГАРІЇ У 1959-1969 рр.

Георгієва М.Д.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено історичну ретроспективу організаційного розвитку аграрної науки в Болгарії в 1959-1969 роках. Розглянуто участь Академії сільськогосподарських наук Болгарії у забезпеченні та розвитку наукового супроводу аграрного сектору економіки країни в контексті реорганізації галузевих структур, роль науково-дослідних установ у становленні та розвитку аграрного сектору економіки Болгарії як організації виробництва і галузі знань. Наукова новизна статті полягає у постановці та розробці актуальної теми, яка не отримала всебічного висвітлення в історичній науці. На основі широкого використання джерел здійснено комплексне дослідження історії розвитку аграрної науки Болгарії в 1959-1969 рр.

Ключові слова: сільськогосподарська наука, розвиток, аграрний сектор, організація, дослідження, впровадження, Болгарія, галузь, плани.

Постановка проблеми. Зростання інтересу до вивчення й переосмислення історії розвитку аграрної науки Болгарії є невід'ємною частиною процесу відновлення історичного ланцюга еволюції аграрного сектору економіки країни. Нове бачення історії сільського господарства Болгарії сприяє вирішенню сучасних завдань наукової і гуманітарної політики держави, яка могла б визначити історичні чинники розвитку аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що розробка питання розвитку сільськогосподарської науки Болгарії є малодослідженою українськими дослідниками. Вивченню проблем розвитку наукової та дослідної справи в аграрній сфері економіки країни присвячено праці вчених-істориків та економістів, зокрема болгарських науковців. До переліку праць в яких висвітлено дану проблематику можна віднести дослідження болгарських істориків В. Мігева [5], І. Кинчев [4], Д. Піщаний [7].

Проведений аналіз свідчить про наявність підходів до дослідження даного питання та запропонованих рекомендацій дослідників щодо напрямів формування системи сільськогосподарської науки, освіти та дослідної справи в Болгарії зазначеного періоду.

Зазначені праці носять фрагментарний характер та не розкривають проблему розвитку сільськогосподарської науки і освіти детально. Отже, постає питання ґрунтовного вивчення зазначеної проблеми задля заповнення прогалини у вітчизняній історіографії.

Мета статті. Висвітлити проблеми розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Болгарії, підвищення кваліфікації кадрів-аграріїв та окреслити напрями діяльності Академії сільськогосподарських наук.

Роль аграрної сфери для розвитку економіки країни в цілому має питому вагу і є домінантою в політиці будь-якої держави. Важливим аспектом розвитку аграрного сектору економіки Болгарії є становлення системи аграрної науки, зокрема організації сільськогосподарських науково-дослідних установ. Щоб уникнути помилок на сучасному етапі розвитку системи аграрної освіти необхідно дослідити діяльність сільськогосподар-

ських установ Болгарії в 1960-і роки, саме тому, що цей період історичного розвитку аграрної освіти характеризується поглибленням зв'язку із матеріальним виробництвом. Також в 1961 р. була заснована Академія сільськогосподарських наук (АСН), пізніше вона була перейменована в Сільськогосподарську академію [9, спр. 14, арк.1] що є важливим етапом розвитку аграрної освіти Болгарії в 1960-ті роки.

Питання створення та розвитку сільськогосподарських освітніх та наукових установ завжди було важливим і актуальним для гармонійного економічного розвитку країни, тим більше, досвід фахівців-аграрників є вагомим внеском для сучасного розвитку аграрної науки Болгарії. Метою статті є науковий аналіз діяльності Академії сільськогосподарських наук Болгарії в 1961-1970 рр., а також заповнити прогалини в історії становлення вищої аграрної науки та освіти країни.

У другій половині ХХ століття все більше поглиблюється зв'язок між наукою і виробництвом. Відомий англійський дослідник Дж. Бернал зазначав, що на початку свого розвитку наука рухалась за промисловістю. Сьогодні ж вона має тенденцію наздогнати її і керувати нею [2, с. 317 – 319]. Це висловлювання найбільш точно визначає стан аграрного сектору економіки та науки Болгарії.

Постановою Ради Міністрів Болгарії (1959 р.) наукові інститути системи Міністерства землеробства перейшли під керівництво відділу сільськогосподарських наук при Болгарській академії наук. Після ґрунтовної дискусії були визначені структура і завдання нового підрозділу БАН. Дублюючи інститути ґрунтознавства, тваринництва, лісового господарства об'єднали в спеціалізовані. Створили єдину систему організації науки, а також існуючі науково-дослідні установи об'єднали в центральні спеціалізовані інститути [8, с.12]. Результатом цих реорганізацій було створення вже згадуваної Академії сільськогосподарських наук [3, с. 7].

Академія сільськогосподарських наук стала керівним центром всіх науково-дослідних станцій в аграрній сфері, а також здійснювала планування, фінансування та координацію дослідницької діяльності наукових інститутів і вищих

навчальних закладів. Основне завдання Академії полягало у розвитку сільськогосподарської науки на високому теоретичному та практичному рівні, участі у впровадженні досягнень науки в практику сільськогосподарського виробництва. У структурі Президії Академії були створені управління: комплексних дослідних станцій, впровадження наукових досягнень, організації і планування експериментальних баз; механізації та електрифікації сільського господарства. Реорганізація була необхідною, власне задля посилення впливу науки на вирішення завдань, що виникли перед аграрним сектором країни в умовах інтенсифікації сільського господарства.

У 1962 році, на момент створення АСН, в Болгарії було близько 70 науково-дослідних інститутів (НДІ) і дослідних станцій сільськогосподарського профілю [8, с. 17]. У 1963 році було опубліковано Постанову Уряду про створення нових дослідних станцій і реорганізації старих дослідних установ з метою розширення можливостей застосування на практиці наукових розробок сільськогосподарських науково-дослідних установ. Передбачалося створення широкої мережі дослідних станцій в різних природно-кліматичних районах країни, в розробках яких враховувалися зональні особливості розвитку аграрного сектору економіки Болгарії. Коло завдань дослідних станцій також охоплювало розробку науково-практичних проблем розвитку аграрної сфери, аналіз досягнень вітчизняних і зарубіжних, зокрема, радянських вчених-аграріїв та узагальнення їх досвіду [6, с. 20, арк. 7].

У 1962 р. була проведена реорганізація дослідних інститутів в спеціалізовані центри: вирощування пшениці та соняшника в м. Генерал Тошево, кукурудзи в с. Кнежа, зернових культур в центрі «Образцов Чіфлік» (с. Русе) та ін. [1, с. 15, арк. 2]. У цьому ж році на базі державної землеробської станції був утворений НДІ «Образцов Чіфлік» по розробці зернових і бобових культур на всій території країни [1, с. 15, арк. 3].

Новий якісний організаційний крок у веденні галузевого дослідження був зроблений після остаточного підпорядкування вузів сільськогосподарського профілю у відання АСН. Основний тягар підготовчої роботи з переходу на загальноакадемічну координуючу основу прийняла на себе Академія сільськогосподарських наук. Система координації науково-дослідної роботи профільних установ дозволило розробити 125 державних цільових програм, серед яких у сфері зернових, бобових і технічних культур – 62; виноградарства, овочівництва і плодівництва – 24; ґрунтознавства, лісового господарства – 27; механізації – 6 та ін. Також спільні дослідження велися із Вищим сільськогосподарським інститутом ім. Г. Димитрова (ВСІ ім. Г. Димитрова) та ВСІ ім. В. Коларова. За результатами цієї співпраці було розроблено 71 і 41 наукових дослідження [1, с. 23, арк. 1].

Незважаючи на реальні успіхи не тільки в питаннях якнайшвидшого впровадження всього науково нового у сільськогосподарське виробництво, а й проведення ряду фундаментальних те-

оретичних розробок вченими та педагогами АСН Болгарії, все ж у певних випадках координація діяльності НДІ і вузів здійснювалася формально, обмежуючись механічним збором подібних тем в одну узагальнену проблему без колективної дискусії. Для поліпшення координації науково-дослідної роботи, Академія запросила відомих вчених – аграріїв із профільних вищих навчальних закладів у наукові ради НДІ і дослідні станції. Із ВСІ ім. Г. Димитрова було запрошено – 67 наукових співробітників, з ВСІ ім. В. Коларова – 26, від Вищого інституту харчової промисловості – 2 співробітників [10, с. 34, арк. 3-4].

До середини 1960-х років на базі НДІ і дослідницьких станцій системи АСН було 29 експериментальних баз загальною площею – 66,702 га, з них оброблюваних земель – 54,835 га [1, с. 47, арк. 2]. Їх діяльність мала вирішальне значення для здійснення стратегічного завдання АСН – створення тісних зв'язків між наукою і виробництвом. Експериментальні бази покликані були прискорити перевірку результатів досліджень на виробництві і стати сполучною ланкою між наукою і сільським господарством. Вони мали важливу роль у впровадженні наукових досягнень в аграрне виробництво, вдосконаленні технологій і технік. Здійснювався головний напрям їх діяльності – створення елітних та суперелітних сортів наслідних різних сільськогосподарських культур. Важливою проблемою виробничої діяльності експериментальних баз було впровадження високоефективних сучасних технологій, заснованих на досягненнях болгарської та зарубіжної сільськогосподарської науки.

Штат науковців у 1961-1970 роках зростав, не тільки кількісно, але і мінялися їх якісні показники. Це отримало відображення в декількох напрямках: підвищення кваліфікації наукових кадрів, поліпшення матеріально-технічної бази НДІ і ВНЗ. Результатом усіх наукових нововведень в аграрну сферу стало підвищення рівня врожайності. До середини 1960-х років, в Інституті пшениці та соняшнику в м. Толбухін були виведені сорти пшениці № 30-10, 12-16, які перевищували за рівнем врожайності та стійкості до хвороб радянський сорт «Безоста», поширений в Болгарії в 1960-і роки. Болгарія вийшла на одне з перших місць у світі за рівнем середнього врожаю пшениці з одного гектару землі. У 1967 році було отримано в середньому по 30,6 ц /га зерна приблизно з 1,3 млн. га площі загалом [1, с. 20, арк. 8].

Отже, у досліджуваній період завершився перший етап розробки науково обґрунтованого планування та розподілу землі під аграрне виробництво і детальне районування земельних угідь під певні культури. Результатом діяльності вчених стало підвищення рівня виробництва продукції рослинництва, вчені вперше зайнялися розробкою науково-технічних концепцій і прогнозів за 22 основними культурами, які вирощувалися в країні. Були зібрані і узагальнені матеріали про рівень і тенденції розвитку науки і технічного оснащення аграрного сектора економіки Болгарії. Наукові висновки та концепції, зроблені вченими у досліджуваній період пред-

ставляли собою велику базу для створення науково-обґрунтованих систем ведення сільського господарства Болгарії згідно із картою районування угідь і складання перспективних планів його розвитку. Вся ця наукова робота відіграла велику роль у подальшому вдосконаленні головних показників та підвищенні рівня врожайності основних сільськогосподарських культур.

Варто відзначити, що в період з 1962 по 1967 рр. болгарські вчені-аграрії внесли 653 пропозиції для впровадження наукових досягнень у агротехнічне виробництво, з них 235 пропозиції мали загальну річну ефективність понад 300 млн. левів [9, Спр. 14, арк. 3]. Але поряд із значними успіхами впровадження наукових досягнень у сільськогосподарську практику, не всі галузі аграрної сфери та науки розвивалися рівномірно. Меліорація, механізація, тютюнництво, тваринництво не використовували весь свій потенціал, а такі галузі науки як біохімія, біофізика, радіобіологія були в зародковому стані [Так само, арк. 5]. Крім того, процес реалізації наукових досягнень у виробництві все ще гальмувалося через те, що не завжди були відповідні нормативні документи, які регламентували впровадження наукових досягнень, також не завжди був зрозумілий механізм впровадження наукової теорії в практику. Крім цих проблем, мала місце недостатня узгодженість дослідних планів різних наукових установ, чітко не було визначено питання про фінансове заохочення авторів та учасників наукових проектів, кредитування їх розробок.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження, було з'ясовано, що роль Академії сільськогосподарських наук Болгарії була досить вагомою для розвитку аграрного сектора економіки країни. З'ясовано, що аграрна наука Болгарії, багато років піддавалася політичній залежності, надлишкового планування та централізації, але все ж незважаючи на безліч втрат і перешкод продовжувала збагачувати скарбницю знань і зміцнювати науковий потенціал. В цілому, підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур на початку 60-х років минулого століття відбувалося за рахунок вдосконалення структури посівних площ; сортозаміни системи насінництва, застосування добрив, вдосконалення сільськогосподарських машин. Результати селекційних досліджень і впровадження інтенсивних технологій вирощування визначили потенційно високий рівень врожайності основних зернових культур та їх якості.

Ефективність функціонування системи сільськогосподарської науки та освіти напряму залежить від удосконалення механізму взаємної співпраці у системі «аграрна наука – аграрна освіта – агропромислове виробництво», що має забезпечувати процес взаємодії в аграрному секторі економіки та впровадження інновацій.

Необхідною складовою формування системи сільськогосподарської науки є наявність кадрового забезпечення. Перед аграрною освітою необхідно ставити завдання підготовки висококваліфікованих фахівців-аграріїв.

Список літератури:

1. Архів БАН. Ф.1, Оп. 24.
2. Бернал Дж. Наука в истории общества. М., 1956. 663 с.
3. Известия на Президиума на Народно събрание. София, 1961. №71.
4. Кънчев И. Организационни структурни промени в условията на аграрната реформа // Икономика и управление на селското стопанство. 1998. №6. – С. 9-13.
5. Мигев В. Колективизацията на българското село (1948-1958 г.). София, 1996, 325 с.; Проблеми на аграрното развитие в България (1944-1960 г.). София: КиМ, 1998, 267 с.
6. Окружний державний архів м. Пловдива. Ф. 1297. Оп. 2.
7. Песчаный Д. Българо – съветското сътрудничество при социалистическото переустройство на селското стопанство в НР България. София, 1977. – 178 с.; Песчаный Д. Българо – съветското сътрудничество в область на селското стопанство през 60 – 70 гг. // Исторически преглед. 1979. № 4. – С. 56-61; Песчаный Д. Взаимобогативащ характер на съветско – българското сътрудничество в селското стопанство (край на 50 – нач. 70 година // България в света от древността до наши дни. В 2 т. София, 1979. Т.2. – 314 с.
8. Попов П., Калайджиев И., Мачев С. Комплекените опитни станции и тяхното място в системата на Академията на селскостопанските науки // Селскостопанска наука. 1966. № 4. С. 11-21.
9. Софийський міський окружний державний архів. Ф. 1673. Оп. 2
10. Центральний державний архів Болгарії (ЦДА на България). Ф. 143. Оп. 1.

Георгиева М.Д.

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РАЗВИТИЕ АГРАРНОЙ НАУКИ БОЛГАРИИ В 1959-1969 гг.

Резюме

В статье освещены историческую ретроспективу организационного развития аграрной науки в Болгарии в 1959-1969 годах. Рассмотрены участие Академии сельскохозяйственных наук Болгарии в обеспечении и развитии научного сопровождения аграрного сектора экономики страны в контексте реорганизации отраслевых структур, роль научно-исследовательских учреждений в становлении и развитии аграрного сектора экономики Болгарии как организации производства и области знаний. Научная новизна статьи заключается в постановке и разработке актуальной темы, которая не получила всестороннего освещения в исторической науке. На основе широкого использования источников осуществлено комплексное исследование истории развития аграрной науки Болгарии в 1959-1969 гг.

Ключевые слова: сельскохозяйственная наука, развитие, аграрный сектор, организация, исследования, внедрения, Болгария, отрасль, планы.

Georgieva M.D.

Kyiv National Taras Shevchenko University

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SCIENCES BULGARIA IN 1959-1969 s.

Summary

The article provides a historical retrospective of the organizational development of agricultural science in Bulgaria in 1959-1969, respectively. Participation of the Bulgarian Academy of Agricultural Sciences to provide scientific support and development of the agricultural sector of the economy in the context of the reorganization of industrial structures, the role of research institutions in the development of the agricultural sector in Bulgaria as production and knowledge. Scientific novelty of the paper lies in the formulation and development of topical theme that has not received full coverage in history. Based on the extensive use of sources of complex research of the history of agricultural science in Bulgaria in 1959-1969 years.

Key words: agricultural science, development, agriculture, organization, research, implementation, Bulgaria, the industry plans.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

БРЕНДИРОВАНИЕ ОБЪЕКТОВ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В ПРОХОРОВСКОМ РАЙОНЕ (НА ПРИМЕРЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)

Белецкая Е.А., Мешков В.А., Товолжанская Н.В.

Белгородский государственный институт искусств и культуры

Проанализированы подходы, связанные с повышением узнаваемости Прохоровского района посредством брендинга сельского туризма. Представлена характеристика объектов брендинга. В статье раскрыта специфика формирования бренда Прохоровского района.

Ключевые слова: сельский туризм, брендинг, социально-экономическое развитие сельских территорий, брендинг, Прохоровский район

Постановка проблемы. На современном этапе социально-экономического развития общества существует необходимость продвижения и позиционирования объектов туризма субъектов Российской Федерации.

Анализ последних исследований и публикаций. Методические аспекты создания брендов рассмотрены в работах В.Н. Домнина, А.С. Филюрина, Д. Аакера, П. Дойля, Ж.-М. Дрю, Ж.-Н. Капферера, Ж.-Ж. Ламбена, Т. Нильсона, Ф. Ле Пла, Э. Раиса, Л. Райе, Дж. Рэнделла, П. Темпорала, Д.Траута.

Современные подходы в исследовании специфики разработки брендов представлены в трудах: Н.А. Лебедева, С.Н. Сапелко, Б.С. Саркисян, Е.Е. Шарафановой и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализ специфики разработки брендов объектов сельского туризма Прохоровского района.

Цель статьи. Основной целью данной статьи является анализ современного состояния по выработке эффективных стратегий рыночного позиционирования и продвижения объектов сельского туризма Прохоровского района на основе брендинга.

Изложение основного материала. Белгородская область на сегодняшний день является одним из лидеров по развитию сельского туризма в России. Этому способствует не только наличие уникальных природных ресурсов, но и богатое культурно-историческое наследие.

Под брендингом сельской местности понимают придание ей таких характеристик, которые позволяют сделать местность особенной, отличаться от других и быть уникальной. Современное состояние рыночной экономики и предпринимательства, несомненно, во многих аспектах определяет возможности регионов осуществлять свой брендинг посредством сельского туризма. Известно то, что увеличение внутреннего туристского потока сдерживает недостаточная осведомленность жителей и гостей области о привлекательных туристских объектах. Кроме того, не развиты основные приоритетные направления, которые могли бы стать визитной карточкой области [1].

Прохоровский район – особый в созвездии районов Белгородской области. Особый – и по географическому положению, потому что имен-

но здесь проходит водораздел бассейна полноводнейших рек Средней полосы нашего края – Днепра и Дона. Особый район и, в историческом плане. Именно здесь 12 июля 1943 года в ходе Курской битвы произошло самое крупное во время Великой Отечественной войны встречное танковое сражение, ставшее примером выдающегося подвига советского народа в Великой Отечественной войне.

Прохоровский район обладает выгодным географическим положением, благоприятными природно-климатическими условиями. Разнообразие природных ландшафтов, исторического наследия, высокий интеллектуальный и культурный потенциал, политическая стабильность определяют благоприятные долгосрочные перспективы развития туристского комплекса Прохоровского района.

Обладая богатой историей, многовековыми традициями и живописными природными ландшафтами, Прохоровский район имеет возможности развития туризма различных форм: от делового, культурно-познавательного, религиозного, до аграрного и спортивного туризма с активными формами отдыха. Предопределяющими факторами успешного развития сельского туризма в Прохоровском районе, являются наличие Государственного военно-исторического музея-заповедника «Прохоровское поле», генерирующей мощный поток туристов, и наличие инновационных ядер, способных обеспечить конкурентоспособность туристско-рекреационного направления и его динамичное развитие.

Туризм является одним из наиболее перспективных направлений структурной перестройки экономики, оказывает стимулирующее воздействие на развитие сопряженных с ним отраслей, таких как транспорт, строительство, связь, сельское хозяйство, производство товаров промышленного потребления.

Одно из перспективных направлений внутреннего и въездного туризма – сельский туризм. Развитие данного направления туризма осуществляется в соответствии с областной целевой программой «Развитие сельского туризма в Белгородской области на 2011-2013 годы» за счет средств федерального и областного бюджетов в процентном соотношении – 76 и 24. Это стало возможным благодаря совместному проекту Минэкономразвития РФ и правительства Белгородской области.

За последние два года число туристов в районе возросло практически в два раза – с 97 до 200 тысяч человек в год. В 2012 году только музей-заповедник «Прохоровское поле» посетили более 147 тысяч человек, из них 32000 – дети. Прибыль музея составила шесть миллионов рублей.

Парк регионального значения «Ключи» посетили 24 000 человек, из них более 4 500 детей, объем заработанных средств составил 605 тысяч рублей.

Около 4 000 гостей в 2012 году посетили родовую усадьбу «Дубрава» потомственного пчеловода Николая Божкова, основанную в 1991 году.

С целью выявления и систематизации проблем сельского туризма Прохоровского района, поиска оптимальных направлений развития, уменьшения влияния рисков и увеличения возможностей сельских территорий в сфере туризма был проведен SWOT-анализ сельского туризма Прохоровского района.

SWOT-анализ в рамках данной Концепции проводился на местном уровне. Для этого были приглашены хозяева объектов сельского туризма – как баз размещения, так и хозяев аттракций на селе, а также главы сельских советов (сельсоветов, где разрабатывалась программа развития сельского туризма, либо на территории сельсовета уже существует объект сельского туризма).

SWOT-анализ сельского туризма Прохоровского района проводился исходя из видения развития данной отрасли и из потребностей целевого клиента.

Стратегическое планирование принимает за точку отсчета не настоящий момент, а будущий. Соответственно, до начала SWOT-анализа был проведен опрос «Видение развития сельского туризма Прохоровского района»:

1. Увеличивается количество экскурсионных усадеб (однако, нельзя превратить это в массовый отдых), расширяется номенклатура услуг на каждом объекте; все объекты сельского туризма объединяются в кластеры по районам, что позволяет предоставлять туристу комплексный турпродукт; разработаны новые турпродукты;

Местные предприниматели указали также предпочтительные и желательные, на их взгляд, направления развития туризма в сельской местности:

- лечебный туризм и спортивно-оздоровительный туризм (по мнению местных предпринимателей, основной причиной выезда туристов в сельскую местность будет желание восстановить здоровье за счет экологически чистого и правильного питания, чистого воздуха, отдыха от стрессового состояния, присущего крупным городам);

- активные виды туризма (практически все местные предприниматели указали различные виды активного туризма, которые будут развиваться и привлекать туристов в сельскую местность. Среди основных видов активного туризма были указаны: конный туризм, пешеходный туризм и велотуризм);

- историко-культурный туризм (значительный процент опрошенных указали, что истори-

ко-культурный потенциал Прохоровского района является фактором, способным привлекать туристов в сельскую местность (разработаны исторические этнографические маршруты с посещением исторических и краеведческих центров и музеев);

- фестиваль туризм (направление является следствием предыдущего. Многие местные предприниматели считают, что проведение праздников в селах увеличит приток туристов).

2. В Прохоровском районе активно развивается сельский туризм – появляются небольшие гостиницы или усадьбы для размещения туристов, в том числе узко-ориентированные базы размещения – для охотников, рыболовов.

Активно развивается агротуризм – развиваются малые и средние фермерские хозяйства. Появление кафе и ресторанной национальной кухни, а так же контролируемое развитие охоты и рыболовства.

3. Целевой клиент

Целевой клиент сельского туризма необходим для определения точки отсчета – все дальнейшие оценки будут рассматриваться, ориентируясь на потребности целевого клиента. Для всестороннего рассмотрения сильных и слабых сторон в дальнейшем анализе необходимо оценивать, для кого те или иные факторы являются сильными или слабыми.

На данный момент большинство местных предпринимателей указали такие группы целевых клиентов:

- люди от 17 до 60 лет со средним уровнем достатка, проживающие в крупных городах России и Украины, а также и в других странах;

- семьи с детьми, в том числе с детьми-инвалидами, а также семьи, где один из членов инвалид;

- семьи инвалидов как клиенты агротуристических усадеб;

- пожилые люди пенсионеры из стран западной Европы со средним достатком (небольшой процент – около 10% всех клиентов);

- ученые, студенты профильных ВУЗов (биологи, историки и т.д.);

- группы школьников, спортсменов-любителей, интересующихся активными видами туризма и недорогими ценами на услуги;

- охотники, рыболовы – доход средний и выше среднего;

- ученые, охотники и рыболовы из стран западной Европы.

По результатам данного опроса можно сделать вывод, что сельский туризм Прохоровского района сориентирован, либо будет сориентирован в будущем на семейный отдых, а также на оздоровительный и лечебный отдых, в том числе для инвалидов; экскурсионной программы туристам из стран ближнего и дальнего зарубежья; на активный спортивный отдых для молодежи и школьников.

Установленная взаимосвязь между сильными и слабыми сторонами, возможностей и угроз формирует стратегию поведения, определяет основные направления для развития туризма.

Миссией сельского туризма является комплексное социально-экономическое развитие сельских территорий, решение основных социальных проблем села, а также формирование комплексного туристического продукта и удовлетворение запросов целевого клиента.

В процессе исследования канонических продвижения сельского туризма в Европе и России удалось выявить ряд характерных особенностей. В брендах чаще всего эксплуатируются виды самого села и курьезные, забавные или экстравагантные ракурсы сельских доминант.

Формы организации сельского туризма, применяемые в Прохоровском районе, можно представить в следующем виде:

1. Организация на базе малого семейного гостиничного хозяйства усадеб. На сегодняшний день на территории района имеется несколько экскурсионных усадеб: Родовая усадьба «Дубрава» Н.И. Божкова, «Русское подворье» В.М. Журахова, Усадьба «Деревянные кружева» Аникаевых, а так же несколько баз отдыха «Рыбацкая артель», КОЦ «Русская усадьба»

2. Строительство крупных и средних частных агротуристических объектов в сельской местности специализированных в форме стилизованных агротуристических деревень, культурно-этнографических центров: этнографическая деревня «Кострома» состоящая из подворий «Прохоровское ремесло», «Кузнечное мастерство», «Хлебо-солье», «Традиционной русской кухни», «Традиционных русских напитков», «Рукоделие», «Мир детства». Данная модель характерна для районов с высоким туристическим потенциалом.

3. Создание сельскохозяйственных парков в фермерских хозяйствах: Парк регионального значения «Ключи».

Сельский туризм – не просто один из вариантов развития малого бизнеса. Это и остановка деградации села, пропаганда здорового образа жизни, создание дополнительных рабочих мест. К тому же он способствует возрождению традиций и обрядов. В каждом селе Прохоровского района есть «изюминка», которая может стать отправной точкой при создании туристских маршрутов. Важно ее найти и правильно преподнести. На сегодняшний день на территории района имеется несколько экскурсионных усадеб, уже сегодня готовых принять туристов.

Усадьба «Дубрава» расположена в х. Сторожевое – 1 Прохоровского района, в 10 км. от пгт. Прохоровка. Усадьба Николая Ивановича Божкова, как объект туризма, в первую очередь интересна тем, что является примером успешной деятельности человека на земле. За двадцать лет заброшенный Богом и людьми хутор превратился в процветающее в прямом и переносном смысле хозяйство. Основной доход дает пасека в 150 ульев. Здесь всегда можно купить качественный натуральный мед и другие продукты пчеловодства, а заодно полюбоваться живописными окрестностями, где пчелы собирают нектар с естественных, природных медоносов. В усадьбе также можно купить семена, рассаду, саженцы и черенки цветочно-декоративных растений.

«Русское подворье» В.М. Журахова. Подворье находится на территории пгт. Прохоровка, на улице К. Маркса 60-а, на расстоянии 1 км. от центра посёлка. Уникальность подворья в том, что оно расположено на месте бывшего барского сада, деревья в котором до сих пор плодоносят.

Усадьба «Деревянные кружева» Аникаевых. Усадьба представляет интерес в плане ландшафтного дизайна. Хозяин усадьбы украсил подворье деревянной ажурной резьбой. Он возрождает незаслуженно забытое ремесло наших предков. Подобной усадьбы в округе нет области [3].

В ноябре 2010 года в урочище «Ключи», под селом Костромой Прохоровского района, состоялось открытие парка регионального значения Белгородской области [4].

Для того чтобы восприятие Прохоровского района было целостным, бренды объектов сельского туризма должны разрабатываться в рамках стратегического плана развития района, а не сами по себе. Необходимо отметить тот факт, что создание сильного бренда – это не только формирование визуального представления о районе. В данном случае речь идет о развернутой стратегии продвижения бренда, которая имеет в своей основе такие этапы как: позиционирование бренда, корректировка существующих нежелательных характеристик бренда, его конкурентные преимущества, каналы продвижения бренда, особенности коммуникации с целевыми аудиториями, план продвижения бренда, а также решения конкретных задач, выявленных в ходе анализа.

К основным инструментам брендинга территорий мы относим: стратегические инструменты, символические инструменты, рекламные инструменты, PR – инструменты.

Стратегические инструменты направлены на формирование своего рода стержня бренда с учётом основных характеристик с использованием следующих приемов:

- определение стратегии развития объекта сельского туризма, устанавливающей приоритетные направления развития, исходя из анализа социально-экономической, политической ситуации, культурного и научного потенциала, географического положения;

- определение миссии объекта, формулировка слогана, заключающего в себе основной смысл её существования и деятельности.

Символические инструменты представляют собой определенный набор визуальных способов воздействия на потребителей бренда. К ним относятся:

- создание единого стиля и дизайна основных атрибутов объектов (флаг, герб и иные значимые символы);

- выпуск рекламно-информационной и сувенирной продукции, выдержанной в схожих стилистических решениях;

- создание официального интернет-портала, представляющего территорию объекта.

Рекламные инструменты – распространение информации об объектах путём рекламы, адре-

сованной потребителям бренда и направленной на привлечение внимания к объекту рекламирования (территории), формирование или поддержание интереса к нему и его продвижение во внешней среде. Для этого используется:

- реклама в печати (газеты, журналы, брошюры и пр.);
- реклама в Интернете (официальный сайт территории, взаимодействие с различными информационными порталами);
- телевизионная реклама (создание телепрограмм, отражающих в позитивном ключе специфику и развитие территории);
- игровая реклама (внедрение рекламы территории в компьютерные и прочие игры).

PR-инструменты – комплекс мероприятий по продвижению бренда, основанный на предоставлении общественности информации об особенностях объектов сельского туризма Прохоровского района и сотрудничестве с ней путём привлечения к совместной деятельности:

- формирование и закрепление четкого позитивного имиджа объекта сельского туризма Прохоровского района;
- организация событий и специальных мероприятий (конкурсы, выставки, фестивали, конференции, спортивные мероприятия);
- выход объектов сельского туризма Прохоровского района на федеральный и международный уровень с представлением его достижений (участие в выставках, презентациях и т. п.);
- активное сотрудничество с другими регионами и территориями, совместные межрегиональные мероприятия и проекты области [5].

Многие бренды сегодня используют прямые методы продвижения на рынке – это массовая реклама, огромные ценовые скидки, демонстрационные мероприятия, и даже раздача бесплатных образцов продукции (очень часто полностью функциональных). Целью стратегии продвижения бренда должна являться интеграция духа бренда и целевой аудитории продукта, предлагаемого под этим брендом. Только так результатом станет не просто успешный бренд, а эффективный бренд.

И то, что тема брендинга территорий, возникшая еще в 1970-е годы в ряде развитых стран, стала особо популярной в последние десятилетия, указывает и тот факт, что конкурс по разработке брендов стартовал и на территории Прохоровского района. Успех района во многом

связан с его самобытностью. Основная задача бренда – сделать район привлекательным и узнаваемым для туристических фирм, инвесторов, производителей сельхозпродукции. Конкурс по разработке бренда Прохоровского района является составной частью процесса брендирования территории, а его результаты предназначены для дальнейшего формирования будущего бренда и разработки визуальных элементов бренда. В конкурсе могут принимать участие физические и юридические лица, авторские коллективы и группы.

Таким образом, в настоящее время в Прохоровском районе ведется усиленная работа по созданию эффективного бренда, которая заключается в выявлении уникальных признаков, которые будут служить основой формирования бренда [2].

Выводы и предложения. Наличие богатого историко-культурного и природного потенциала в муниципальном районе «Прохоровский район», позволяет завоевывать серьезные позиции на туристском рынке при государственной поддержке развития туризма на областном уровне. Механизмы государственной поддержки заключаются в предоставлении льготных субсидированных кредитов и займов за счет средств областного бюджета на развитие инфраструктуры туризма, в том числе и сельского, оказании субъектам туризма безвозмездных информационно-образовательных услуг, содействию в привлечении инвестиций, в продвижении областного туристского продукта на российском и международном рынках.

Наиболее слабым звеном в сфере туризма и отдыха Прохоровского района в настоящее время является система продвижения туристского продукта, т.е. отсутствие рекламы туристских возможностей района за его пределами. В каждом селе Прохоровского района есть «изюминка», которая может стать отправной точкой при создании туристских маршрутов. Важно, ее найти, и правильно подать.

Проектирование и обустройство рекреационных зон, создание музейно-туристских комплексов на территории Прохоровского района дает возможность пропагандировать историко-культурные, хозяйственные и другие традиции района, а также знакомит с историей родного края и приобщает к истокам культурного наследия.

Список литературы:

1. Селюков М. В. Инструментарий процесса формирования бренда региона / М. В. Селюков, Н. П. Шалыгина, Л. В. Усатова // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. ВГУИТ. – 2012. – № 8 (58). – С. 35-40.
2. Шульц Д. Стратегические бренд-коммуникационные компании / Д. Шульц, Б. Барнс. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2003. – 512 с.
- Internet-ресурсы:
3. <http://prohtur.narod.ru>
4. <http://klin-demianovo.ru>
5. <http://shr.receptidocs.ru/>

Beletskaya E.A., Meshkov V.A., Tovolzhanskaya N.V.
Belgorod State Institute of Arts and Culture

BRANDING OBJECTS OF RURAL TOURISM IN PROKHOROVSKY REGION (FOR EXAMPLE, THE BELGOROD REGION)

Summary

Approaches associated with increased awareness of Prokhorovsky region through branding of rural tourism. The characteristics of objects branding. The article deals with the specifics of the formation of brand Prokhorovsky region.

Key words: rural tourism, branding, social and economic development of rural areas, branding, Prokhorovsky region.

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Крисак А.І.

Луцький національний технічний університет

Досліджено та проаналізовано проблемні питання нормативного забезпечення регулювання земельних відносин. Визначено пріоритетні напрями у сфері регулювання земельних відносин. Доведено, що земельні відносини є ефективними за умов створення досконалої нормативно правової бази.

Ключові слова: земельна реформа, законодавство, ринок, стає землекористування.

Постановка проблеми. Земля завжди була, є і буде залишатися особливим об'єктом суспільних відносин, який характеризується просторовою обмеженістю, незамінністю, постійністю місцезнаходження тощо. Важко переоцінити значення землі як домінуючого ресурсу людського розвитку на селі, де вона виступає як основний засіб виробництва [1]. Зміни, що відбуваються останнім часом в земельній сфері, вимагають від держави принципово нових та якісних підходів до регулювання земельних відносин на законодавчому та нормативно-правовому рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми вивчення нормативного забезпечення земельних відносин приділяли увагу ряд вчених, таких як А.Даниленко [5], Д.Бабміндра, Д.Добряк [1], Д.Ковальський [4], А.Мартин [1; 2], Л.Панькова [4], Т.Євсюков [2], та ін. Особливий наголос у їхніх працях робиться на необхідності прийняття законодавчих актів щодо формування ринку земель, що виражає дуже вузький напрям досліджень

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах переходу України до сталого розвитку не можна залишати поза увагою цілий ряд соціальних, екологічних та економічних проблем у сфері земельних відносин. Тому необхідний комплексний підхід у нормативно-правовому забезпеченні для впровадження перспективних напрямків регулювання земельних відносин.

Мета статті. Метою даного дослідження є виявлення проблемних питань нормативно-правового регулювання земельних відносин та основі їх аналізу визначити деякі напрями вдосконалення законодавчого забезпечення в земельній сфері, які сприятимуть створенню передумов для сталого землекористування.

Виклад основного матеріалу. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III у статті 2 визначає земельні відносини як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. В основному нормативно-правовому акті земельного законодавства також прописано, що земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. У відповідності до Земельного кодексу в нашій країні прийнято цілу низку законодавчих актів, але вони все ж таки ще не

створили бажаного інституційного забезпечення щодо державного регулювання земельних відносин, управління земельними ресурсами, системи землевпорядкування та кадастру.

Проблема нормативного забезпечення регулювання земельних відносин відрізняється багаторівневим змістом та особливою складністю. Передумовою її подальшої розробки є:

- затвердження у вітчизняному законодавстві положення щодо закріплення статусу держави як невід'ємного активного суб'єкта земельних відносин з усіма відповідними функціями регулювання відтворювальних процесів;

- опрацювання методологічних засад розробки й впровадження в законотворчу практику нормативно-правових актів, які б забезпечували, з одного боку, системний характер земельних відносин, а з іншого, – давали б можливість своєчасного та адекватного відображення нових тенденцій соціально-економічного розвитку;

- визначення чітких базових положень адміністративної реформи з метою встановлення й правового закріплення повноважень регіональних та місцевих органів влади щодо регулювання земельних відносин [1].

Реформування земельних відносин в Україні здійснюється більше 20 років. Основним принципом, який визначив напрями реформування, стало подолання монополії держави на земельну власність і встановлення багатосуб'єктності права власності на землю. Пріоритетним завданням земельної реформи мало стати формування ринкових земельних відносин, котрі забезпечили б подальший ефективний перерозподіл земельних ресурсів на основі ринкової саморегуляції.

В силу, як окремих системних прорахунків авторів земельної реформи, так і недостатнього ресурсного її забезпечення, більшість цілей земельного реформування дотепер залишаються не досягнутими, а запровадження ринкових земельних відносин так і не стало запорукою формування сталого землекористування, зокрема:

- не відбулося удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві, натомість здійснена тотальна парцеляція товарних сільськогосподарських землекористувань, а також фіксація створеної неефективної системи землеволодіння заборонаю на продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- подальше реформування земельних відносин

у містах та інших населених пунктах відбувається переважно у напрямку приватизації земель територіальних громад, яке нерідко здійснюється в умовах «колективної безвідповідальності» розпорядників землі – органів місцевого самоврядування, що стає причиною безсистемної урбанізації та ускладнення умов для просторового розвитку містобудівних систем;

законодавчо заблоковано найбільший сегмент ринку земель – ринковий оборот земель сільськогосподарського призначення, які становлять 45,7 % від площі держави;

обмежений характер має кредитування під заставу землі, в тому числі іпотечне кредитування, яке здійснювалось виключно щодо земельних ділянок несільськогосподарського призначення і істотно обмежилось внаслідок фінансово-економічної кризи, що розпочалась у 2008 році;

зберігається неефективний механізм справляння плати за землю, який був запроваджений ще у 1992 році, базується на спрощених підходах до визначення податкової бази та передбачає значну кількість виключень із загального режиму оподаткування, що не дозволяє розглядати земельний податок на повноцінну фінансову основу місцевого самоврядування та регіонального розвитку;

не здійснюється моніторинг земель, не встановлений порядок ведення державного земельного кадастру, що унеможливає ефективне гарантування прав на землю та дієвий державний контроль за використанням та охороною земель;

надзвичайно недосконалим залишається земельне законодавство, яке звелось до розробки проектів відведення при наданні земельних ділянок та оформлення правовстановлюючих документів на земельні ділянки, внаслідок чого практично втрачений науково-технічний потенціал землеустрою, деградувала земельно-господарська наука;

не можна вважати ефективною створену систему державного управління земельними ресурсами, яка приділяє основну увагу перерозподілу землі як майна, не вирішуючи проблеми охорони земель як основного національного багатства;

масовість порушень земельного законодавства та норм раціонального природокористування свідчить про недосконалість організаційно-правових механізмів контролю за використанням та охороною земель;

залишається незавершеною нормативно-правова та методична база розвитку земельних відносин [2].

Ще одним із недоліків регулювання земельних відносин є неефективність нормативного забезпечення економічних регуляторів у вигляді грошової оцінки земель. Нормативна (кадастрова) та експертна (ринкова) оцінка земель має різне функціональне призначення і на одну і ту ж саму земельну ділянку може відрізнятися в декілька разів. Крім того, Постанова Кабінету Міністрів України №231 від 4.03.2013 року визначила ще й оцінку для цілей оподаткування, що застосовується при визначенні доходу фізичної особи в результаті відчуження земельної ділянки.

В даному випадку ефективним регулятором земельних відносин є вирівнювання оціночних процедур та приведення до одного показника цих видів оцінки, застосовуючи найбільш реальне значення в конкретний період часу в конкретних соціально-економічних умовах, на нашу думку, таке реальне значення відображає експертна грошова оцінка земель. Наявність оцінки землі дає можливість органам місцевого самоврядування реалізувати свої повноваження на підставі створення економічних умов раціонального використання земель, забезпечити необхідну основу для формування фінансово-економічної бази місцевого самоврядування за рахунок справляння плати за землю.

Вирішення проблем нормативно-правового регулювання земельних відносин є необхідною умовою систематизації вітчизняного земельного законодавства для посилення його стабільності, усунення правових колізій, створення науково обґрунтованої системи нормативно-правових актів тощо.

Нині пріоритетними напрямками у сфері регулювання земельних відносин є:

- забезпечення подальшого розвитку відносин власності на землю;
- удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві;
- подальше реформування земельних відносин у містах та інших населених пунктах;
- розвиток ринку земель;
- розвиток кредитування під заставу землі, в тому числі іпотечного кредитування;
- удосконалення порядку справляння плати за землю;
- земельно-господарське забезпечення проведення земельної реформи;
- удосконалення нормативно-правової і методичної бази розвитку земельних відносин [3].

Розробку законів та інших нормативно-правових актів необхідно спрямовувати на поглиблення й завершення земельної реформи, розбудову та розвиток, в першу чергу, цивілізованих ринкових земельних відносин. Отже, в найближчий період необхідно розвивати саме цивілізований ринок земель, який розпочався в умовах саморегулювання та без належної правової бази, зокрема основною причиною, що стримує розвиток ринку землі, є недосконале правове забезпечення безкоштовної приватизації і продажу з державної власності земельних ділянок, реєстрації земельних ділянок та прав на них, захисту прав власників землі тощо. Крім того, немає чіткого визначення правового режиму земель несільськогосподарського призначення у населених пунктах та за їхніми межами [4]. Здійснений аналіз показує, що правовою проблемою формування ринку землі є і невідповідність законодавчих та нормативних документів щодо земельних відносин, а сама законодавча база, яка регулює ці відносини, стає все більше і більше розгалуженою у різних нормативних актах, які приймаються Президентом України, центральними органами виконавчої влади та іншими владними суб'єктами земельних відносин.

В цілому слід констатувати, що проведена в державі земельна реформа, мала своїм головним наслідком соціалізацію землі – її перерозподіл між населенням. При цьому при проведенні реформи було знехтуване значення землі як ресурсу територіального розвитку продуктивних сил та базисного компоненту довкілля, що в сучасних умовах стало причиною виникнення низки кризових явищ економічного та екологічного характеру у землекористуванні, складність вирішення яких істотно ускладнюється відносинами власності. Сталий розвиток продуктивних сил, за таких умов, стримується незадовільним станом земельних відносин, що вимагає від управлінців, науковців та фахівців переосмислення цілей та завдань земельної реформи та вжиття заходів щодо гармонізації економічного, екологічного та соціального напрямів оптимізації використання земельно-ресурсного потенціалу України [2].

Зазначимо, що про великомасштабний вплив на вдосконалення земельних відносин у нашій можна стверджувати лише після прийняття і введення в дію низки нових законів та внесення змін до діючих, які безпосередньо регулюватимуть відповідні ланки цих відносин – про ринок землі, про обіг земель сільськогосподарського призначення, про Державний земельний фонд, про охорону сільськогосподарських земель

та охорону земель зі спеціальним режимом використання та деякі ін., а також Державної цільової програми розвитку земельних відносин на перспективу.

Отже, ситуація, яка склалася в удосконаленні та розвитку регулювання земельних відносин, потребує рішучих дій, вжиття термінових заходів, що сприятиме піднесенню економіки та підвищенню добробуту нашого народу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки комплексному підходу, а не поодинокими заходами, можна створити передумови сталого розвитку землекористування на основі досконалої законодавчої бази, що в свою чергу дасть можливість підвищити ефективність та екологічну безпеку використання, охорони та відтворення суспільством земельно-ресурсного потенціалу, належне розпорядження та володіння ними; здійснити раціоналізацію землекористування та створити інвестиційний клімат для сталого землекористування; впровадити повноцінний ринок земель, особливо це стосується сільськогосподарських земель, створити привабливі іпотечні умови землевласникам під заставу земельних ділянок; збільшити наповнення бюджетної системи від платежів за землю; підвищити ефективність орендних відносин землі.

Список літератури:

1. Добряк Д.С., Мартин А.Г. Напрями вдосконалення нормативно-правової бази регулювання земельних відносин // Землеустрій і кадастр. – № 4. – 2009. – С. 5-10.
2. Мартин А.Г., Євсюков Т.О. Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України // Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 20 березня 2009 р.: У 3-х частинах / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. Ч.3 – С. 289-292.
3. Даниленко А.С. Актуальні проблеми та перспективи розвитку земельних відносин // Економіка та держава – № 1. – 2006. – С. 12.
4. Земельні відносини в Україні: [зб. нормат. актів] / уклад.: Д.В.Ковальський, Л.О.Панькова. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 720 с.

Крисак А.И.

Луцкий национальный технический университет

ПРОБЛЕМЫ НОРМАТИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Исследованы и проанализированы проблемные вопросы нормативного обеспечения регулирования земельных отношений. Определенно приоритетные направления в сфере регулирования земельных отношений. Доказано, что земельные отношения являются эффективными при условиях создания совершенной нормативно правовой базы.

Ключевые слова: земельная реформа, законодательство, рынок, устойчивое землепользование.

Krysak A.I.

Lutsk National Technical University

PROBLEMS OF NORMATIVE PROVIDING OF ADJUSTING OF THE LANDED RELATIONS

Summary

Investigational and analysed problem questions of the normative providing of adjusting of the landed relations. Certainly priority directions in the field of adjusting of the landed relations. It is well-proven that the landed relations are effective at the terms of creation of perfect normatively legal base.

Key words: landed reform, legislation, market, sustainable land-tenure.

НУЖЕН ЛИ РОССИИ НАЛОГ НА РОСКОШЬ

Левченко Е.А., Саркисян А.Г., Синицына В.А.

Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

Проанализирована нынешняя ситуация, касающаяся налогообложения состоятельных людей. Исследован зарубежный опыт. Проанализированы перспективы и способы ведения налога на роскошь.

Ключевые слова: налогообложение, НДФЛ, налог на имущество, транспортный налог, налог на роскошь.

Постановка проблемы. В последнее время в Российской Федерации активно обсуждают тему введения налога на роскошь. Стоит отметить, что многие эксперты считают эту меру не эффективной. Однако большинство депутатов заявляют, что налог на роскошь принесет российской казне и обществу гораздо больше пользы, чем вреда.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические основы для исследования составлял законопроект о налоге на роскошь, а также статьи экспертов в сфере налогообложения, в частности статья директора Института стратегического анализа ФБК Игоря Николаева «Шкале лучше быть плоской».

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Не смотря на активное обсуждение, до сих пор окончательного ответа на вопрос «Нужен ли России налог на роскошь?» нет.

Цель статьи. Целью нашей статьи является анализ нынешней ситуации и исследование необходимости введения налога на роскошь в России.

Изложение основного материала. Налог на роскошь – текущее положение дел в России. Первый реальный законопроект о налоге на роскошь был подготовлен партией «КПРФ» в 2010 году, оппозиционные партии проголосовали «за», однако правящая партия отклонила законопроект, мотивируя свой отказ нереализуемостью законопроекта, не конкретизируя причин.

Вопросы же о введении налога на роскошь ведутся с 2004 года, с тех пор когда была завершена налоговая реформа, одним из результатов которой было установление ставки в 13% на большинство доходов физических лиц в 2001 году. В то время государство преследовало цель увеличения собираемости налогов, для этого сокращали виды налогов, уменьшали размер ставок, упрощали порядок расчета, устанавливали единые ставки и отказывались от сложных прогрессивных ставок.

До 2001 года действовала сложная прогрессивная шкала для НДФЛ (Таблица 1).

Таблица 1

Совокупный годовой доход	Ставка
≤ 50 тыс. руб	12 %
50 – 150 тыс. руб	20 %
≥ 150 тыс. руб	30 %

Источник: разработка авторами

Стоит сразу упомянуть, что приведенная градация налогооблагаемой базы относится к 2001

году. Она обеспечивала «адекватное» налогообложение получаемых доходов, однако наследством 90-х годов оставалась низкая собираемость налогов – физические лица искусственно занижали свои доходы до нижней границы в 50 тыс. рублей для уплаты части по ставке 12% или же не платили НДФЛ вовсе, полностью скрывая свои доходы.

Снижение налогового бремени, хоть и формально, произошло на фоне непрерывно растущего социального неравенства, которое началось со времен распада СССР и образования первой олигархии. Доказательством этого утверждения является непрекращающийся рост коэффициента дифференциации доходов населения, который иллюстрирует степень социального расслоения общества. Он показывает отношение доходов 10% самых богатых граждан страны к доходам 10% самых бедных. В 2010 году в среднем по стране он достиг 17 единиц, а в Москве, городе контрастов – 50. Научно доказано, что если этот коэффициент превышает 10 единиц, то неравенство доходов считается опасным для социальной стабильности в стране.

Принято считать, что наиболее эффективно по карману богатых бьют такие налоги, как:

- НДФЛ;
- налог на имущество физических лиц;
- транспортный налог

Налог на имущество физических лиц является местным налогом, где ставки устанавливаются местными самоуправлениями в пределах, установленных федеральным законодательством. Налоговая база по налогу на имущество физических лиц определяется как инвентаризационная стоимость имущества. Инвентаризационная стоимость определяется органами технического учета и технической инвентаризации [1, с.12]

Налоговые ставки устанавливаются нормативно-правовыми актами представительных органов муниципальных образований (законами городов федерального значения Москвы и Санкт-Петербурга) в пределах, указанных в таблице.

Налоговые ставки налога на имущество физических лиц предоставлены в Таблице 2.

Несомненно, что самая дорогая недвижимость в России, расположена в двух городах федерального значения – в Москве и Санкт-Петербурге. Так же не лишним будет заметить, что по оценкам банка Merrill Lynch, в Москве проживает 44 «долларовых» миллиардера и 88 тысяч «долларовых» миллионеров. Это все свидетельствует о том, что в Москве один из самых дорогих рынков недвижимости, да и горожане тоже совсем не бедные.

Таблица 2

**Налоговые ставки налога
на имущество физических лиц**

Суммарная инвентаризационная стоимость объектов налогообложения	Ставка налога
≤ 300 000 рублей	≤ 0,1 %
300 000 – 500 000 рублей	0,1 – 0,3 % (включительно)
≥ 500 000 рублей	0,3 – 2,0 % (включительно)

Источник: [2]

Казалось бы, совокупные доходы от этого вида налогообложения должны быть велики, учитывая что средняя стоимость квадратного метра жилой недвижимости в Москве составляет 170 000 рублей. Но это совсем не так, потому что налоговой базой является не кадастровая стоимость, которая близка к реальной стоимости, а инвентаризационная стоимость, определяемая по результатам оценки жилья. Эта оценка совсем не отражает настоящий уровень цен перегретого московского рынка, в следствии чего налог в 2000 рублей «не бьет» по карману хозяев особняков расположенных в районе «Золотой Мили» (Остоженка, Старый Арбат). На данный момент налог является неэффективным и ему требуют кардинальные изменения, касательно определения налоговой базы.

Транспортный налог был введен в ходе налоговой реформы 2003 года после отмены ряда налогов, собираемых в целях поддержания транспортной инфраструктуры страны. Российская практика показывает, что наибольшие сборы от этого налога поступают от налогообложения автомобильного транспорта. По типу налог относится к относительно поразрядной прогрессии. Транспортный налог рассчитывается путем умножения ставки в рублях на мощность двигателя автомобиля в лошадиных силах. Так как налог региональный, субъекты РФ наделены правом уменьшать или увеличивать базовые ставки, но не более чем в 10 раз.

В таблице 3 приведено сравнение базовых ставок и ставок московского региона, которые являются актуальными для автомобилей.

Таблица 3

**Сравнение базовых ставок
и ставок московского региона**

Легковые автомобили с мощностью двигателя:	Ставка налога по НК РФ:	Ставка налога по Закону г.Москвы:
≤ 100 л.с.	2,5	7
(100 – 150]	3,5	20 – 30
(150 – 200]	5	38 – 45
(200 – 250]	7,5	60 – 75
(250 – ∞)	15	150

Источник: разработка авторами по источникам [3], [4].

Приведем пример расчета транспортного налога в Москве на легковые автомобили в 2013 году:

Среднестатистический гражданин А владеет автомобилем Mitsubishi Lancer с мощностью двигателя 154 л. с. и рыночной стоимостью 700 000 руб.

Транспортный налог = 154 * 38 руб = 5852 руб

Отношение налогового оклада к стоимости автомобиля = (5852 руб / 700 000 руб) * 100 % = 0,836 %

Состоятельный гражданин Б владеет представительским внедорожником Mercedes ML с мощностью двигателя 225 л. с. и рыночной стоимостью 3 700 000 руб.

Транспортный налог = 225 * 75 руб = 16 875 руб

Отношение налогового оклада к стоимости автомобиля = (16 875 руб / 3 700 000 руб) * 100 % = 0,456 %

Подытожим:

Разница в налоговом окладе: в 2,88 раза.

Разница в стоимости автомобилей: в 5,28 раза.

Получается гражданин Б имеет машину в 5,28 раза дороже машины гражданина А, а платит всего лишь в 2,88 раза больше!

Однако, совсем недавно, 23 июля 2013 года, Государственная Дума приняла федеральный закон N 214-ФЗ «О внесении изменений в статью 362 части второй Налогового кодекса Российской Федерации», которая предполагает дополнительные коэффициенты для расчета транспортного налога для автомобилей стоимостью свыше 3 млн. рублей. Данные коэффициенты вступят в силу 1 января 2014 года, ниже приведена подробные значения в Таблице 4.

Таблица 4

**Дополнительные коэффициенты для расчета
транспортного налога для автомобилей стоимостью свыше 3 млн. рублей**

Стоимость автомобиля, млн. рублей	Коэффициент в зависимости от количества лет с года выпуска легкового автомобиля					
	до 1 года	1 – 2 лет	2 – 3 года	до 5 лет	до 10 лет	до 20 лет
от 3 до 5	1,5	1,3	1,1			
от 5 до 10				2		
от 10 до 15					3	
от 15						3

Источник: разработка авторами по источнику [4], [5].

При этом исчисление сроков, указанных в настоящем пункте, начинается с года выпуска соответствующего легкового автомобиля.

Порядок расчета средней стоимости легковых автомобилей для целей настоящей главы определяется федеральным органом исполнительной власти, осуществляющим функции по выработке государственной политики и нормативно-правовому регулированию в сфере торговли. Перечень легковых автомобилей средней стоимостью от 3 миллионов рублей размещается ежегодно не

позднее 1 марта на официальном сайте указанного органа в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет». [7, с.12]

Проведем перерасчет предыдущего примера, учитывая коэффициенты 2014 года:

Среднестатистический гражданин А владеет автомобилем Mitsubishi Lancer с мощностью двигателя 154 л. с. и рыночной стоимостью 700 000 руб.

Транспортный налог = $154 * 38 \text{ руб} = 5852 \text{ руб}$

Отношение налогового оклада к стоимости автомобиля = $(5852 \text{ руб} / 700\,000 \text{ руб}) * 100 \% = 0,836 \%$

Состоятельный гражданин Б владеет представительским внедорожником Mercedes ML с мощностью двигателя 225 л. с. и рыночной стоимостью 3 700 000 руб.

Транспортный налог = $225 * 75 \text{ руб} * 1,5 = 25\,313 \text{ руб}$

Отношение налогового оклада к стоимости автомобиля = $(25\,313 \text{ руб} / 3\,700\,000 \text{ руб}) * 100 \% = 0,684 \%$

Подытожим:

Разница в налоговом окладе: в 4,32 раза.

Разница в стоимости автомобилей: в 5,28 раза.

Получается гражданин Б имеет машину в 5,28 раза дороже машины гражданина А, а будет платить в 2014 году в 4,32 раза больше.

Да, справедливости стало больше, но разрыв сохранился, и он будет уменьшаться по мере старения автомобиля, так как величина повышающего коэффициента будет сокращаться.

На наш взгляд, величина налога на легковой автотранспорт должна завесить от реальной стоимости автомобиля, а так же от расхода топлива (экологичности автомобиля). Так например, владельцы Мерседеса А-класса за 1,5 млн. рублей и Хендай Соляриса за 450 тыс. рублей уплачивают одинаковый размер налога, исходя из того что мощности автомобилей абсолютно одинаковые, а повышающие коэффициенты данный Мерседес не затрагивают.

Рассмотрев все основные налоги, можно аргументированно заявить, что на данный момент транспортный налог – это единственный налог, относящийся к физическим лицам, который уже сейчас ощутимо влияет на налоговое бремя состоятельных граждан, а со следующего года начнет делать это еще сильнее.

Мировой опыт налогообложения предметов роскоши, сверхвысоких доходов и дорогой недвижимости. Капитализм в США и Европе насчитывает уже не одну сотню, а как известно именно капитализм является важнейшим фактором в социальном расслоении общества: «Богатые становятся еще богаче, бедные – еще беднее».

Почти во всех развитых странах парламентская система имеет вид «2» или «2+1», к примеру, в США в Конгрессе есть 2 партии, Республиканская и Демократическая, одна защищает права состоятельных граждан, а программа другой нацелена на проведение социальной политики. Одна партия сменяет другую, находясь у власти примерно одинаковое количество сроков.

Партии среднего толка пытаются раздуть социальные программы, для которых нужно немалое финансирование, которое можно найти, только лишь вводя прогрессивные ставки налогов и не совсем стандартные налоги. При этом это все происходит на фоне более чем адекватных ставок на недвижимость, личный транспорт и НДС/Л. Далее мы рассмотрим эти налоги более подробно.[8, с.12]

Франция: НДС/Л – прогрессивная шкала налогообложения является несомненным плюсом, однако недавно дело дошло до абсурда, когда социалисты во главе с Франсуа Оландом хотели было провести через парламент ставку 75% для доходов свыше 1 млн. евро, однако еще в 1974 году Артур Лаффер доказал, что граждане теряют какой-либо стимул к увеличению трудовой деятельности после перешагивания налоговой ставкой отметки в 50%. В итоге законопроект был отклонен, так как партия, разработавшая законопроект, не имела единой точки зрения по поводу необходимости данной меры и последствий, которые несомненно последуют.

Европа (ряд стран): в ряде стран Старого Света (Франция, Италия, Норвегия) введен налог на состояния физических лиц, ставка колеблется от 0,25% до 1,80%, а размер состояний, для которых начинает действовать налог для каждой страны индивидуален: во Франции – это 800 тыс. евро (минимальная ставка налога 0,55%, максимальная – 1,80%), в Норвегии – 93,5 тыс. евро. (фиксированная ставка в 1%). Данный налог существует на фоне не меньшего налога на недвижимое имущество. В неподготовленных странах, где население относится к налогам не сильно дружелюбно (к примеру: в Скандинавских странах уплата налогов не вызывает никакого негатива у населения, они воспринимают это, как свой гражданский долг) подобные налоги имеют положительный краткосрочный эффект, увеличивая налоговые сборы, однако в долгосрочной перспективе оказывают отрицательное влияние на экономику, так за время существования этого налога, в среднем он приносит французской казне 2,6 млрд. евро ежегодно, но в то же время с 1998 по 2006 год экономику Франции покинуло порядка 125 млрд долларов по оценке французского экономиста Эрика Пише.

США: академическим примером налога на роскошь, введенным в США в 1991, является налог на товары класса «люкс»: одежда и аксессуары дорогих брендов, ювелирные изделия, яхты и частные самолеты, однако спустя 2 года от налога решено было отказаться, так как уважаемые люди начали покупать и регистрировать свой транспорт в Панаме и туда же ездить на нем за покупками, плюс такие меры уменьшили количество рабочих мест в сферах маркетинга, рекламы и ритейла, сократив платежеспособный спрос в домашнем регионе. Так только во Флориде 13 тыс. сотрудников индустрии судостроения остались без работы.

Выводы и предложения. Перспективы и способы введения в России налога на роскошь. Рассмотрев достаточно глубоко различные аспекты,

затронутого ранее вопроса, можно довольно уверенно сказать, что Российской Федерации требуется комплекс налоговых мер, которые смогли бы обеспечить рост суммы налоговых поступлений, зачет увеличения налоговой нагрузки на богатых людей. Однако стоит сразу отметить, что любые предпринимаемые меры не должны увеличивать и так продолжающийся уже полгода отток инвестиций из России.

Комплекс мер может заключаться в следующем:

1. Установление прогрессивной шкалы для НДФЛ. Если установить прогрессию ставки, начиная с высокого уровня, население с «черными» меньше платить не станет, а вот люди с большими и белыми зарплатами уйдут от налога никак не смогут.

2. Замена налога на имущество налогом на недвижимость, путем изменения метода измерения налогооблагаемой базы, то есть приня-

тие ее за величину кадастровой, а не инвентаризационной оценки, как это сейчас. Это могло бы увеличить стоимость владения жильем; снизить интерес к недвижимости, как к инвестиционному инструменту, что в свою очередь понизило бы рыночный уровень цен, позволив удовлетворить больше платежеспособного спроса.

3. Изменение принципов расчета транспортного налога на легковые автомобили физических лиц, сделав акценты на рыночную стоимость автомобиля и его экологичность.

Меры, к которым прибегать не стоит:

- Налог на финансовое состояние в России будет иметь отрицательный эффект, вызвав отток капитала за рубеж.

- Налог на люксовые товары сократит и без того слабый рынок ритейла, высокие цены которого обусловлены алчностью бизнесменов и высоким уровнем рисков, лежащими на их плечи.

Список литературы:

1. Закон РФ от 9 декабря 1991 г. N 2003-I «О налогах на имущество физических лиц»
2. Сайт ФНС: http://www.nalog.ru/fl/nalog_imusch_fl/
3. НК РФ: статья №361
4. Закон города Москвы о транспортном налоге №33 от 9 июля 2008 года
5. Федеральный закон от 23 июля 2013 г. N 214-ФЗ: «О внесении изменений в статью 362 части второй Налогового кодекса Российской Федерации»
6. суммы налога и сумм авансовых платежей по налогу»
7. Федеральный закон от 23 июля 2013 г. N 214-ФЗ: «О внесении изменений в статью 362 части второй Налогового кодекса Российской Федерации»
8. Налог на роскошь: западный опыт для России // http://www.bbc.co.uk/russian/business/2012/02/120223_luxury_tax_west.shtml

Levchenko E.A., Sarkisyan A.G., Sinitsyna V.A.

Financial University under the Government of the Russian Federation

DOES RUSSIA NEED THE LUXURY TAX

Summary

Analysed the current situation, concerning the wealthy taxation. Studied foreign experience. Analysed the prospects and ways of conducting a luxury tax.

Key words: tax, personal income tax, property tax, transport tax, luxury tax.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ПРИ ОБГРУНТУВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ

Логвінова О.П.

Інститут хімічних технологій

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Доведено придатність застосування статистичних методів під час обґрунтування господарських рішень. Узагальнено основні переваги й недоліки статистичних методів. Вивчено умови й особливості застосування цих методів у господарській діяльності підприємства.

Ключові слова: господарське рішення, обґрунтування рішення, статистичні методи, вибірка, параметри рішення

Постановка проблеми. Здійснення господарської діяльності підприємства передбачає безперервне прийняття та реалізацію різноманітних господарських рішень за умов мінливості внутрішнього й зовнішнього середовища. Ретельне обґрунтування господарських рішень є важливою умовою їх успішної реалізації та потребує використання низки спеціальних методів і засобів. До основних методів, що застосовуються під час розробки та обґрунтування господарських рішень, належать аналітичні, статистичні та математичні методи [5]. Статистичні методи є різновидом математичних методів і базуються на використанні даних щодо повторюваних у часі господарських операцій, подій, рішень, поєднаних у статистичні вибірки. Статистичні методи порівняно прості у застосуванні та дозволяють отримувати досить точні й надійні результати, що зумовлює їх придатність для обґрунтування господарських рішень у різних сферах діяльності підприємства та потребу у докладнішому вивченні їх сутності та особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань обґрунтування господарських рішень присвятили свої наукові праці такі дослідники, як С.М. Клименко, О.С. Дуброва, Л.І. Донець, О.В. Шепеленко, О.В. Сергєєва, О.Ф. Веремейчик, В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко, Ю.Ю. Горюнов, А.В. Дудар, І.М. Осипенко, І.В. Єльцова, Ю.В. Кульбіт, Ю.Н. Лапигін, Д.Ю. Лапигін, І.П. Отенко, А.А. Малець, Ю.Є. Петруня, В.Б. Говоруха, В.Б. Літовченко, Є.В. Пірогова, В.М. Приймак та ін. У наукових працях цих дослідників наведено перелік статистичних показників, які можуть бути застосовані при обґрунтуванні господарських рішень, надано опис їх економічного змісту, порядок розрахунку та критерії прийняття рішень на основі отриманих результатів. Водночас питання щодо обґрунтування та прийняття рішень є однією зі складових теорії менеджменту, відповідні аспекти у межах якого також вивчали численні дослідники.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості сучасних наукових праць теоретичні основи застосування статистичних методів під час обґрунтування господарських рішень висвітлені досить стисло, недостатньо уваги приділено особливостям їх практичного застосування на підприємстві. Тому

становить інтерес більш докладне вивчення особливостей застосування статистичних методів при обґрунтуванні господарських рішень, що зумовлює актуальність теми статті.

Мета статті. Головною метою статті є вивчення й узагальнення особливостей застосування статистичних методів при обґрунтуванні господарських рішень.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови розвитку ринкових відносин в Україні передбачають необхідність у постійному прийнятті та реалізації різноманітних господарських рішень, однією з головних умов успіху яких є їх ретельне обґрунтування. Серед різних методів, які можуть використовуватися при розробці й обґрунтуванні господарських рішень, важливу роль відіграють статистичні методи, які передбачають збирання, узагальнення та аналіз даних про господарські операції й процеси, які з певною повторюваністю мали місце в минулому або отримані шляхом комп'ютерної імітації. Головне призначення статистичних методів полягає у створенні передумов для належного обґрунтування доцільності управлінських, зокрема, господарських рішень.

До статистичних методів, які можуть використовуватися під час обґрунтування господарських рішень, належать:

- статистичне спостереження;
- зведення й групування статистичних даних;
- аналіз абсолютних, відносних і середніх показників;
- аналіз показників варіації;
- кореляційно-регресійний метод аналізу взаємозв'язків;
- аналіз динамічних рядів;
- індексний метод;
- вибірковий метод;
- таблично-графічний метод.

Кожний з цих методів передбачає використання певних критеріїв і дозволяє вирішувати конкретні завдання в межах обґрунтування господарських рішень, їх реалізації та контролю виконання.

Так, статистичне спостереження, зведення й групування статистичних даних передбачають формування представницької вибірки щодо господарських рішень певного типу та їх упорядкування для подальшого поглибленого аналізу. Статистичне спостереження може проводитися

за реальними або штучно зімітованими за допомогою відповідних програмних продуктів даними. Результати статистичного спостереження упорядковують шляхом зведення й групування, отримуючи ряди розподілу, які дозволяють встановити форму розподілу, її закономірність, та зазвичай оформлюють у вигляді статистичних таблиць і графіків (полігони, гістограми, кумулятивні криві, криві щільностей розподілу) у межах застосування таблично-графічного методу. У разі нерівномірності отриманого первинного групування або з метою забезпечення порівнюваності даних за кількома сукупностями можливо скористатися методом вторинного групування.

Аналіз абсолютних, відносних і середніх показників може відбуватися як за первинними даними, так і на основі упорядкованих даних, отриманих за результатами статистичного зведення й групування. Статистичні показники мають надзвичайно широке застосування на практиці, оскільки вони дозволяють отримувати узагальнені, зведені дані на основі абсолютних величин, порівнювати різноманітні показники між собою, розраховуючи відносні величини, та отримувати усереднені значення параметрів рішень, що приймаються, за допомогою середніх величин. Кожний із зазначених типів статистичних показників має низку різновидів, обчислення яких дозволяє оцінити як планові параметри рішень, що приймаються, так і проконтролювати їх виконання. Всі статистичні показники взаємно пов'язані між собою та взаємно доповнюють один одного. Даний метод також супроводжується застосуванням графічного методу (стовпчикові, секторні, смугові та лінійні діаграми та ін.).

Аналіз показників варіації передбачає можливість застосування низки показників, які базуються, переважно на оцінці ступеню мінливості окремих значень певних параметрів господарського рішення навколо середнього значення. Найчастіше в спеціальній літературі пропонується використання таких показників варіації, як математичне очікування, середньоквадратичне відхилення, дисперсія, семіваріація, семіквадратичне відхилення, коефіцієнти варіації та семіваріації [1, 2, 5]. При цьому чим більші значення показників варіації, тим вищий ступінь мінливості, тим неоднорідніше досліджувана сукупність, тим вища непевність і ризик щодо отримання очікуваних результатів рішення. Тому аналіз показників варіації має найширше застосування під час обґрунтування господарських рішень, пов'язаних з ризиком. Крім того, ці показники обчислюються й під час проведення кореляційно-регресійного аналізу взаємозв'язків між окремими чинниками.

Кореляційно-регресійний метод аналізу взаємозв'язків застосовується для встановлення наявності, щільності та істотності зв'язків між окремими чинниками, які визначають результати певного господарського рішення та дозволяють намітити заходи щодо підвищення його ефективності.

Аналіз динамічних рядів має широке застосування при оцінці змін певних параметрів господарських рішень у часі, встановленні тенденцій

та складанні різноманітних прогнозів. Наприклад, можливо провести аналіз динаміки продажів окремих товарів, вивчити тенденції та спрогнозувати попит на продукцію підприємства та ін.

Індексний метод передбачає оцінку динаміки параметрів рішень, ступінь виконання планових значень цих параметрів, просторове порівняння, аналіз впливу окремих чинників на зміну результатуючих показників тощо. Можливе обчислення множини різноманітних індексів, побудова індексних систем, які можуть відображати, наприклад, динаміку цін та обсягів виробництва окремих видів продукції та їх вплив на зміну загального товарообігу; динаміку витрат на виробництво й збут продукції підприємства в цілому та з урахуванням впливу відповідних чинників та ін.

Вибірковий метод дозволяє презентувати певну генеральну сукупність за результатами ретельного аналізу параметрів вибіркової сукупності, що забезпечує економію праці, часу й коштів підприємства поряд із досить достовірними результатами. Вибірковий метод може застосовуватися, наприклад, під час дослідження попиту на нову продукцію підприємства, контролю якості вхідної сировини чи готової продукції.

Таблично-графічний метод є допоміжним методом при використанні інших статистичних методів, надаючи результатам обчислення певних статистичних показників більшої наочності та зрозумілості.

Всі зазначені статистичні методи тісно взаємопов'язані між собою, тому є доцільним їх комплексне застосування під час обґрунтування господарських рішень.

Перевагами застосування статистичних методів є те, що вони дозволяють заощадити час і кошти розробників господарських рішень, отримати досить точні, зрозумілі й достовірні результати за умов неповноти інформації й браку часу для її збирання, мінливості у часі; спрогнозувати можливий розвиток подій під час реалізації певного рішення. Отже, статистичні методи мають важливе значення в обґрунтуванні господарських рішень і створюють передумови для їх успішної реалізації.

До недоліків статистичних методів належать їх статичність, складність врахування змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, неможливість врахування деяких слабо- чи неформалізованих параметрів рішень, що приймаються, при обчисленні статистичних показників.

Головною умовою застосування статистичних методів є наявність репрезентативних вибірок, які дозволяють отримати досить надійні результати. Практика показує, що часто немає можливості зібрати досить репрезентативні вибірки для подальшого аналізу. Це призводить до погіршення якості отримуваних результатів або до неможливості застосування статистичних методів. Шляхами вирішення цієї проблеми є штучне формування вибірки на основі комп'ютерної імітації або комплексне застосування статистичних і експертних методів аналізу.

Важливо також забезпечити формування, зберігання й використання банку даних про події, явища й процеси, які мали місце у минулому, на належному рівні, оскільки від цього залежатимуть отримані результати при застосуванні статистичних методів і показників.

Зазначені методи можуть бути більш або менш придатними для певних видів господарських рішень, різних етапів їх підготовки та реалізації. Найбільш придатними статистичні методи є під час обґрунтування рішень, що приймаються за умов ризику, стандартних, рутинних і нетворчих. Малопродатними статистичні методи є щодо рішень творчих, унікальних і нестандартних, зокрема, інноваційних. Однак чіткі межі за цими критеріями встановити досить складно.

Найбільш актуальним прийнято вважати застосування статистичних методів під час підготовки й планування того чи іншого рішення, але на етапі його реалізації роль статистичних методів не зменшується, оскільки вони дозволяють контролювати хід виконання рішення, встановлювати наявність відхилень значень параметрів рішення, а також розробляти відповідні коригуючі заходи.

Висновки й пропозиції. Таким чином, статистичні методи є дієвим засобом обґрунтування господарських рішень. Грамотне застосування статистичних методів з урахуванням притаманним їм особливостей сприяє успішній реалізації розроблених рішень на підприємстві та його сталому економічному розвитку.

Список літератури:

1. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія. – К: КНЕУ, 2004. – 480 с.
2. Донець Л.І., Шепеленко О.В., Баранцева С.М., Сергєєва О.В., Веремейчик О.Ф. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків. Навч. посіб. / За заг. ред. Донець Л.І. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
3. Дудар А.В., Осипенко І.М. Моделі прийняття рішень в управлінні. Бізнес-інформ. № 5, 2011. – С. 90-91.
4. Єльцова І.В. Особливості процесу прийняття управлінського рішення. Бізнес-інформ. № 9, 2011. – С. 205-207.
5. Клименко С. М., Дуброва О. С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризику. – К.: КНЕУ, 2005. – 272 с.
6. Кульбит Ю.В. Анализ подходов к разработке и принятию стратегических решений в условиях неопределенности. Бізнес-інформ. № 6, 2011. – С. 127-129.
7. Лапыгин Ю.Н., Лапыгин Д.Ю. Управленческие решения: Учеб. пособие. – М.: Эксмо, 2009. – 448 с.
8. Отенко И.П., Малец А.А. Методические подходы к анализу риска при принятии и реализации стратегических решений на предприятии. Бізнес-інформ. № 2, 2011. – С. 153-155.
9. Петруня Ю.С., Говоруха В.Б., Літовченко Б.В. та ін. Прийняття управлінських рішень. Навч. посіб. / За ред. Ю.С. Петруні. – 2-е вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
10. Пирогова Е.В. Управленческие решения: Учеб. пособ. Ульяновск. УлГТУ, 2010. – 176 с.
11. Приймак В.М. Прийняття управлінських рішень. Навч. посіб. – К.: Атіка, 2008. – 240 с.
12. Тарасенко І. О. Статистика. Навч. пос. – К.: ЦУЛ, 2006. – 344 с.

Логвинова О.П.

Институт химических технологий

Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СТАТИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ ОБОСНОВАНИИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РЕШЕНИЙ

Резюме

Доказана целесообразность применения статистических методов при обосновании хозяйственных решений. Обобщены основные преимущества и недостатки статистических методов. Изучены условия и особенности применения этих методов в хозяйственной деятельности предприятия.

Ключевые слова: хозяйственное решение, обоснование решения, статистические методы, выборка, параметры решения

Logvinova O.P.

Institute of Chemical Technology

East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl

FEATURES OF APPLICATION OF STATISTICAL METHODS AT GROUND OF ECONOMIC DECISIONS

Summary

The fitness of application of statistical methods is proved for the ground of economic decisions. Generalized basic advantages and lacks of statistical methods. Terms and features of application of these methods are studied in economic activity of enterprise.

Key words: economic decision, ground of decision, statistical methods, selection, parameters of decision

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ТРУДА И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В СТАВРОПОЛЬСКОМ КРАЕ

Любенкова Е.П.

Ставропольский государственный педагогический институт

Любенкова А.С.

Государственный университет морского и речного флота имени адмирала С.О. Макарова

Дана характеристика и исследованы современные направления и методы государственного регулирования регионального рынка труда и занятости населения на примере Ставропольского края.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, государственное управление, управление труда и занятости населения, банк вакансий, ярмарка вакансий.

Постановка проблемы. Одним из важных факторов, обеспечивающих формирование социально ориентированной рыночной экономики в России, является эффективное использование трудового потенциала страны. Для решения данной задачи требуется формирование цивилизованного рынка труда, системы социальных гарантий занятости и развитого сектора социальных и правовых услуг.

Несоответствие спроса и предложения такого специфического товара как рабочая сила на рынке труда, особенно в условиях развивающейся, нестабильной экономики России, требует от государства серьезного вмешательства в эту сферу общественных отношений для обеспечения баланса интересов работодателя и каждого конкретного гражданина, предлагающего свои способности и умения на рынке труда.

Социальная защищенность, будучи не заложеной в природу рыночной экономики, требует от государства принятия определенных мер в целях воздействия на поведение участников рыночных отношений. Вследствие многообразия внутренних регуляторов, а также в силу социальной важности эффективного функционирования рынка труда, этот рынок нуждается в квалифицированном регулировании на всех уровнях государственного управления и создании действенной системы регулирования в сфере занятости.

Анализ последних исследований и публикаций. Управляющее воздействие на сферу занятости и рынок труда оказывают три основных субъекта: государство (прежде всего через законодательную, а также исполнительную власть), работодатели (предприниматели, администрация предприятий и организаций), государственная служба занятости (прежде всего ее местные органы).

Государство реализует стратегическое управление занятостью, т.е. формирует общую политику занятости и осуществляет нормативно-правовое обеспечение трудовых отношений и отношений занятости. Служба занятости, действуя в установленных законом рамках, осуществляет комплексное регулирование занятости населения. Управление по труду и занятости населения, как орган исполнительной власти,

осуществляет целенаправленное воздействие со стороны специально созданных органов на общественные отношения по поводу реализации социальной функции государства.

Государственное управление в сфере труда и занятости направлено на выполнение не только социально-экономических целей. Оно наряду с традиционными для государственного управления функциями выполняет специальные функции в области правового обеспечения (создание программ поддержки безработного населения), в области ресурсного обеспечения (заключение административных договоров), в области кадровой политики, подготовки кадров, информационного обеспечения органов по труду и занятости населения.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Исходя из вышесказанного, государственное управление по труду и занятости населения – это обширная отрасль, состоящая из взаимосвязанных и подчиненных звеньев – органов управления, объединенных общностью объектов управления, выполняющих специальные функции, цели и задачи, способствующих поддержке и обеспечению нормального жизненного уровня населения.

Механизм государственного регулирования занятости и рынка труда, общий для стран с рыночной экономикой, включает три группы методов: административно-законодательные, организационные и экономические методы [2, с.73]

Таким образом, государственное регулирование рынка труда целесообразно рассматривать как многоуровневый процесс. В обобщенном виде иерархию процесса можно представить в виде трёх уровней: макроуровня, регионального уровня и микроуровня.

На макроуровне высшие органы законодательной и исполнительной власти призваны решать следующие основные задачи:

1. Согласование финансово-кредитной, структурной, инвестиционной, внешнеэкономических политик с системой целей регулирования рынка труда.

2. Согласование социальной, демографической, миграционной политик с целями и приоритетами регулирования рынка труда.

3. Политика трудоустройства и социальной поддержки незанятого населения. [3, с.571]

Основной целью государственной политики занятости является формирование благоприятных условий для занятости населения и обеспечения предприятий и организаций рабочей силой через экономическую стабилизацию, повышение качества и конкурентоспособности рабочей силы, развитие системы обучения кадров, действия государственных органов по вопросам занятости. Меры, направленные на достижение этой цели, приносят определенные результаты. Так по данным Росстата в декабре 2013 уровень безработицы в Российской Федерации составил 5,7%, а в среднем за 2013 год – 5,8%. [5] Приведенные данные свидетельствуют о том, что проблема в масштабах страны в целом решается.

На региональном уровне государственное регулирование рынка труда в основном осуществляется в тех же направлениях. Субъектами регулирования в регионах являются соответственно органы законодательной и исполнительной власти. Перечень составных элементов регулирования рынка труда на уровне регионов уже, чем на общегосударственном уровне. Политика трудоустройства и социальной поддержки неза занятого населения в регионах в целом имеет те же задачи, что и на федеральном уровне, поскольку задачи данного блока в значительной степени выполняются региональными органами по труду и занятости населения за счёт региональных фондов занятости.

В число основных задач данного блока на региональном уровне входят: развитие систем подготовки и переподготовки рабочей силы, совершенствование структуры, информационного обеспечения, обеспечения приспособленными помещениями и подготовленными кадрами центров занятости, повышение эффективности регистрации, трудоустройства, социальной поддержки безработных и поддержки на рынке труда беженцев и вынужденных переселенцев, граждан с ограниченной трудоспособностью, длительно безработных, женщин, молодёжи и подростков и ряда других групп. Вопросы организации общественных работ могут так же решаться на региональном уровне.

На микроуровне регулирование рынка труда включает законодательное и иное нормативное регулирование, финансовое, налоговое стимулирование поведения на рынке труда предприятий, организаций, индивидуальных предпринимателей и домохозяйств.

Цель статьи. Главной целью данной работы является характеристика деятельности государственных органов на региональном рынке труда в Ставропольском крае, выявление успехов и проблем в области регулирования занятости населения края.

Изложение основного материала. В Ставропольском крае созданы все условия и все предпосылки для устойчивого развития рынка труда с положительной динамикой, вместе с тем, ещё очень большое количество людей в крае работы не имеет, либо испытывают трудности в ее поиске, особенно инвалиды, и другие слаботзащищенные категории граждан, а также молодежь без опыта работы. Ситуация осложняется еще и тем,

что из всей численности безработных шестьдесят процентов – жители сельской местности, а больше всего вакансий, или семьдесят процентов, заявляются в городах края. В значительной степени это положение обусловлено структурным и территориальным дисбалансом спроса и предложения рабочей силы. Все перечисленное, безусловно, является сдерживающим фактором для экономического роста в крае.

Нормативную базу в области регулирования рынка труда в Ставропольском крае можно условно разделить на несколько уровней. Первый уровень – это документы стратегического планирования на долгосрочную перспективу. К ним относится Стратегия социально-экономического развития Ставропольского края до 2020 года и на период до 2025 года, принятая еще в 2009 году. В 2010 году краевым законом была принята Программа социально-экономического развития до 2015 года, которая конкретизирует первый этап реализации Стратегии.

Следующий уровень – это нормативные акты Губернатора и Правительства края, а также краевая среднесрочная программа «Развитие сферы труда и занятости населения в Ставропольском крае», которая также разработана на период до 2015 года. Эта программа собрала в едином ключе и в едином блоке основные мероприятия по регулированию рынка труда и содействию занятости населения в Ставропольском крае. Дополнительно в целях снижения напряженности на региональном рынке труда и обеспечения сбалансированности спроса и предложения рабочей силы в крае утверждена Концепция кадровой политики в Ставропольском крае до 2015 года и План мероприятий по ее реализации с ответственными исполнителями и сроками исполнения.

Третий уровень – это программы и планы мероприятий муниципалитетов, в которых заложены вопросы занятости населения в конкретной территории.

В итоге получается многоуровневая нормативная база, координатором реализации которой выступает краевое управление труда.

Благодаря стабилизации экономики и скоординированным мерам по содействию занятости населения ситуацию на рынке труда Ставропольского края можно назвать стабильной.

В службу занятости за содействием в поиске подходящей работы за пять месяцев 2013 года обратились более 25 тысяч человек. [4] Из общего числа обратившихся 40% трудоустраивается на заявленные вакантные места. Сложнее найти работу гражданам, относящимся к категории инвалидов, гражданам предпенсионного возраста и гражданам, стремящимся возобновить трудовую деятельность после длительного (более года) перерыва. В 2013 году показатели безработицы в крае достигли наименьших значений за последние десять лет. Уровень безработицы в Ставропольском крае ниже среднероссийского и составляет 5,6 процента, это также самый низкий уровень безработицы среди субъектов СКФО. [5]

Одним из необходимых условий трудоустройства граждан, ищущих работу, является фор-

мирование и наполняемость банка вакансий. В краевом банке вакансий на 1.07.2013 года было собрано более 29 тысяч вакантных мест, это в 1,6 раза больше, чем в прошлом году. [4] Новым направлением в работе службы занятости Ставропольского края является оказание услуги работодателям в подборе подходящих работников в электронном виде посредством специализированной информационной системы «Электронный работодатель», которая развернута во всех центрах занятости населения.

Управление по труду постоянно расширяет способы размещения информации о возможности трудоустройства, тем самым делая свои услуги более доступными. Больше стало объявлений о трудоустройстве в прессе и на уличных стендах. На Интернет-портале службы занятости населения края www.stavzan.ru регулярно размещается информация о возможностях трудоустройства и обучения (переобучения). За полгода этой информацией воспользовались 438,6 тысяч человек. [4]

В структуре заявленной потребности организаций наибольшая доля вакансий приходится на образование, здравоохранение и предоставление социальных услуг, среди них 76% приходится на замещения рабочих профессий. Наибольшую потребность организации края испытывают во врачах, медсестрах, инженерах различных специальностей, а по рабочим профессиям – в бетонщиках, аппаратчиках, слесарях различных специальностей и рабочих в строительстве. Например, на две тысячи вакансий врачей в крае ищут работу и пришли с этой проблемой в службу занятости всего лишь 55 человек, на 1200 вакансий арматурщиков приходится всего 13 желающих трудоустроиться. В тоже время, предложение превышает спрос по таким профессиям как бухгалтер – потребность у организаций края составляет 700 человек, а в службу занятости пришли с начала года уже 1118 человек, но это в основном в городе, в то время, когда на селе бухгалтеров опять же не хватает. [4]

Между тем, изменения в количественном составе вакансий происходят и в зависимости от сезона. Так, например, в зимний период количество вакансий сокращается почти вдвое в связи с уменьшением объема работ в основном на сельскохозяйственных предприятиях края. К летнему периоду число вакансий резко возрастает в связи с появлением сезонных и временных работ. Например, в летний период требуются строительные рабочие, а также продавцы прохладительных напитков. В зимний период – операторы котельных.

Ярмарка вакансий – самый короткий путь к заполнению свободных рабочих мест на предприятии. Именно здесь работодатель имеет возможность отобрать из участников данного мероприятия претендентов на имеющиеся вакансии. Но вместе с тем это и прекрасная возможность для самих граждан самостоятельно и быстро подобрать себе работу, изучить спрос на свою профессию, узнать реальную цену своей рабочей силы и, при необходимости, определить более

востребованные на рынке труда специальности. В 2012 году по краю было проведено более двухсот ярмарок, а в 2013 году прошло 114 ярмарок, из них 78 – мини-ярмарок, 30 – крупномасштабных (районных и городских), 39 – ярмарок вакансий в сельской местности [4].

В 2013 году в ярмарках вакансий приняли участие 692 работодателя, которыми было заявлено более тридцати тысяч вакансий. Всего посетили ярмарки вакансий и учебных рабочих мест около шестнадцати тысяч человек. В ходе проведения ярмарок вакансий в 2013 году трудоустроено более трех тысяч жителей края [4].

В целях повышения качества и эффективного использования трудовых ресурсов постановлением Правительства Ставропольского края от 11 октября 2012 г. № 437-рп утвержден План мероприятий по реализации Концепции кадровой политики в Ставропольском крае на 2011-2015 годы [1]. Этим Планом предусмотрено много мер для решения обозначенных проблемных вопросов и, прежде всего мероприятия по снижению структурного дисбаланса на рынке труда края.

Вся эта работа необходима для сокращения численности специалистов, подготовленных учреждениями профессионального образования края и не востребованных на региональном рынке труда. Материалы изучения потребности работодателей края в кадрах ежегодно используются при разработке объема и структуры приема, обучающихся в государственные образовательные учреждения Ставропольского края. Для информирования населения о перспективной потребности в кадрах обобщенные аналитические материалы размещаются на сайте управления труда и занятости населения края.

Также этот вопрос находится на постоянном контроле у правительства и губернатора края. В регионе осуществляют деятельность два специальных совещательных органа – Совет по кадровой политике и краевой комитет содействия занятости населения, в составы которых входят представители отраслевых министерств, представители объединений работодателей края, руководители администраций территорий края и общественных организаций. На заседаниях регулярно рассматриваются вопросы кадрового обеспечения организаций края, занятости населения, проблемы с трудоустройством молодежи, анализируется вся существующая нормативная база по этим вопросам для принятия соответствующих совместных мер.

В рамках Соглашения между Правительством Ставропольского края, Территориальным объединением Федерации профсоюзов Ставропольского края и региональным объединением работодателей Ставропольского края «Конгресс деловых кругов Ставрополья» на 2013-2015 годы проводится работа по развитию кадрового потенциала организаций. [4]

Ежегодно в крае по направлению учреждений занятости населения проходят подготовку, переподготовку и повышение квалификации около четырех тысяч безработных. О значении этой услуги говорит тот факт, что почти 44 процен-

та (40,0 млн. рублей) от общего объема средств, выделенных из бюджета края в 2012 году на мероприятия активной политики занятости, предусмотрено на профессиональное обучение безработных граждан. Планируется, что в 2013 году обучение пройдут более четырех тысяч человек. С января по май сел за парты 1571 краевой житель. Каждый второй обучаемый безработный в крае – это молодой человек в возрасте до 29 лет. Среди обучаемых большинство (семьдесят процентов) составляют женщины. [4]

В соответствии с потребностями рынка труда в службе занятости сформирован и регулярно актуализируется Перечень приоритетных профессий (специальностей) для профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации безработных граждан Ставропольского края. В 2012 году безработные обучались по пятидесяти специальностям.

В качестве действенных мер по профилактике безработицы служба занятости обучает не только безработных граждан. С 2011 года регионам предоставлено право организовывать профессиональное обучение женщин в период отпуска по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет. В 2013 году запланировано организовать профессиональное обучение ста женщин, имеющих детей до трех лет, на что в бюджете края предусмотрено более миллиона рублей. На начало июня приступили к различным видам профессионального обучения 65 женщин, из них 46 завершили обучения, десять – приступили к работе. [4]

Безусловно, за последнее время в крае удалось уменьшить объемы безработицы, вывести динамику занятости на условия, близкие к тому, что было до кризиса. Тем не менее, еще очень большое количество людей работы не имеет.

Выводы и предложения. Особенность нового периода развития экономики заключается в необходимости переориентирования органов исполнительной власти края и органов местного самоуправления на деятельность, отвечающую интересам края в соответствии с новыми стратегическими целями и поставленными задачами его социально-экономического развития, которые утверждены Стратегией и Программой социально-экономического развития края.

И прежде всего, это реализация основных ключевых направлений в социальной сфере, происходящих через формирование цивилизованного рынка труда в крае, который предусматривает:

- создание условий, способствующих повышению качества рабочей силы;
- стимулирование создания новых рабочих мест, в том числе в сфере малого и среднего бизнеса;
- создание условий для развития территориальной мобильности граждан через развитие

трудовой миграции и возможность трудоустройства жителей края в других регионах Российской Федерации;

- создание и внедрение системы мониторинга и достоверного прогнозирования потребностей рынка труда края в обеспеченности квалифицированными кадрами.

Для реализации данных задач нужен системный подход и разработка целого комплекса мер, направленных на устранение целого ряда негативных явлений, свойственных современному рынку труда. Только совместными усилиями всех сторон, участвующих в процессах регулирования занятости – органов власти, бизнеса и граждан – можно решить все накопившиеся проблемы в обществе. Никакие успехи страны и регионов по выходу из кризиса не будут впечатляющими для наших граждан при отсутствии социальной стабильности, заключающейся в том, чтобы люди имели работу, нормальную заработную плату и перспективы сохранить эту работу, создать для себя собственное дело или найти новую работу.

Главными стратегическими целями регулирования рынка труда и занятости должны стать повышение экономической и социальной эффективности занятости за счет изменения ее структуры и форм, создание условий для развития человеческого капитала страны, совершенствование экономических отношений занятости. Для этого необходимо снижать уровень избыточной занятости на предприятиях, гибко перераспределять высвобождаемых работников в другие отрасли и виды занятости. Эффективному проведению подобных мероприятий будет способствовать активное взаимодействие работников отделов кадров предприятий и региональных центров занятости населения. Нельзя сказать, что в настоящее время такого взаимодействия нет. Но оно существует в виде разовых, единоразовых мероприятий, которые иницируются лишь государственной службой занятости, хотя задача снижения уровня избыточной занятости – это в первую очередь проблема предприятия. Поэтому речь должна идти о создании активных кадровых служб предприятий, внесении необходимых изменений и дополнений в должностные инструкции их сотрудников, а также об организации обучения и подготовки работников для таких кадровых служб.

Забота государства о достижении в стране наиболее полной и эффективной занятости как важной социальной гарантии для экономически активного населения является важнейшим аспектом государственного регулирования рынка труда, механизм формирования которого будет постоянно совершенствоваться применительно к новым условиям развития рыночной экономики, структурной перестройки производства, формирования эффективной социальной политики.

Список литературы:

1. Аналитический отчет об итогах работы управления труда и занятости населения Ставропольского края за 2012 год [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stavzan.ru/Attachment.axd?id=ef3e2105-8d89-48d4-8c97-a5e0c186b9c2>.
2. Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть I. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова. – М: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006.
3. Кураков Л.П. Экономическая теория: учебник / Л.П. Кураков. – 10-е издание, исправленное. – Москва: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Модэк, 2007.
4. Шагинова Л. Безработица отступает, но расслабляться не стоит [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stavzan.ru/Attachment.axd?id=0b0d5509-10ba-46bc-93c8-2842b470a357>.
5. Официальный сайт Росстата <http://www.gks.ru>.

Lyubenkova E.P.

Stavropol state pedagogical institute

Lyubenkova A.S.

State University Rechnoho Sea Commercial and Fleet Admiral named S.O. Makarova

**REGULATION OF THE MARKET GOSUDARSTVENNOE LABOR
AND EM-PLOYMENT POPULATION IN STAVROPOL KRAE**

Summary

The characteristics and studied modern trends and methods of state regulation of the regional labor market and employment for example, the Stavropol Territory.

Key words: labor market, employment, unemployment, public management, labor and employment, job bank, job fair.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА ДЕФИНИЦИЙ «ПРОДВИЖЕНИЕ» И «КОММУНИКАЦИИ»

Прокудина О.А.

Московский государственный университет технологий
и управления имени К.Г. Разумовского в г. Мелеузе (Республика Башкортостан)

Малахова Н.Л.

Башкирская академия государственной службы и управления

В данной статье представлены и систематизированы взгляды научного сообщества на понятия «продвижение продукции» и «маркетинговые коммуникации», средства продвижения, рассмотрены этапы эволюционного развития дефиниций. Определены их взаимосвязь, содержание и закономерности существования, которые необходимо постоянно изучать, определять возможность и силу их взаимного влияния. Обладание знаниями о функционировании, динамике, взаимном влиянии этих категорий, делает возможным принимать маркетинговые решения в соответствии с приемлемыми для предприятия концепциями маркетинга.

Ключевые слова: продвижение, коммуникации, маркетинг.

Продвижение продукции является одним из наиболее значимых элементов комплекса маркетинга, обеспечивающих реализацию рыночных целей организации. Следовательно, необходимо конкретизировать сущность и содержание дефиниции «продвижение продукции» и рассмотреть методологические основы процесса управления комплексом продвижения продукции, имеющего важное значение для деятельности промышленного предприятия.

Термин «продвижение товара» (англ. promotion) был предложен Н. Барденом в 1964 году. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. трактуют продвижение товара на рынке как «совокупность самых разных мер, усилий, действий, предпринимаемых производителями, продавцами товара, посредниками в целях повышения спроса, увеличения сбыта, расширения рыночного поля товара» [8, с. 45].

В общем виде продвижение товара – это любая форма сообщений, используемых фирмой для информации, убеждения или напоминания людям о своих товарах, услугах, образах, идеях, общественной деятельности и их влияния на общество.

Очень часто при применении термина «продвижение продукции» так или иначе, затрагивается и дефиниция «коммуникация» (от лат. *communicatio*), что означает сообщение, передача и от *communicare* – делать общим, беседовать, связывать, сообщать, передавать).

Целью статьи является эволюционные изменения взглядов ученого сообщества на понимание дефиниций «продвижение» и «маркетинговые коммуникации», их форм, инструментов управления, алгоритма действия и взаимодействия.

Анализ употребления термина «коммуникация» в литературе демонстрирует рост частоты его применения. Эволюцию взглядов на употребление дефиниции можно проследить в динамике:

- с конца XVIII века применяется лишь как термин, означающий «путь сообщения» [1, 4], «линия связи» [2];

- с середины XIX века термин используется и в значении «общение, сообщение» [1, 2]; «общение – специфическая форма взаимодействия людей в процессе познавательной трудовой деятельности, реализуемая при помощи языковой системы» [3, 9];

- с начала XX века термин применяется как научный и толкуется как «делаю общим, связываю» [7, с. 11].

В современной интерпретации эта терминологическая экспансия останавливается на понимании коммуникации как социально-обусловленном процессе передачи и восприятия информации в условиях межличностного и массового общения с использованием различных каналов и коммуникативных средств.

В разные периоды развития социума понимание категории «коммуникации» велось в соответствии с принятыми, на тот момент, точками зрения на объект исследования. Если обобщить все современные определения коммуникаций как объекта, то они сводятся к трем подходам понимания данного термина:

1. Соединение (средство связи любых объектов материального мира). Данный подход подразделяет коммуникации на транспортные и инженерные;

2. Общение, передача информации от индивиду к индивиду;

3. Передача и обмен информацией в обществе с целью воздействия на него.

В рамках данной исследовательской работы интерес представляют только два последних подхода, рассматривающих дефиницию как передачу информации, знаний, чувств, импульсов, движение в рамках человеческого общества и являющихся смысловыми.

В конечном счете, коммуникация – это процесс, посредством которого должно быть достигнуто изменение поведения получателя и однозначное восприятие сообщения, как отправителем, так и получателем.

Основным экономическим смыслом маркетинговых коммуникаций является избавление от

рыночных противоречий, в частности, противоречия спроса и предложения. Рыночные условия не позволяют установить долгосрочное равновесное состояние между спросом и предложением на рынке товаров и услуг. Кроме того, существует противоречие, вызванное научно-техническим прогрессом, т. е. необходимость снижения уровня безработицы, практически до обеспечения полной занятости, с одной стороны и совершенствования средств производства с другой. Именно маркетинговые коммуникации могут способствовать снижению рассогласованности между этими категориями.

Принято считать, что первым озвучил понятие «маркетинговые коммуникации» Ж-Ж Ламбен, определив их как совокупность сигналов, которые транслирует фирма во внешнюю среду (клиентам, сбытовым организациям, поставщикам), а также и собственному персоналу [5]. Впоследствии научные взгляды на данную дефиницию претерпевали некоторые изменения. В частности, С. И. Стефанов ограничивает функции маркетинговых коммуникаций, определяя их задачу лишь в качестве элемента маркетинговой структуры, который осуществляет контент ключевых маркетинговых посланий с целевой аудиторией. Т. Маслова, С. Божук, Л. Ковалик считают, что маркетинговые коммуникации – это процесс обмена информацией между фирмой и другими субъектами маркетинговой деятельности в целях совершенствования деятельности фирмы и ее товаров.

Анализ доступной маркетинговой литературы показывает, что развитие маркетинговых коммуникаций осуществляется в несколько периодов. Результаты исследования эволюционных изменений маркетинговых коммуникаций, в виде систематизированных и обобщенных этапов, представлены в таблице 1.

Исследование динамики развития маркетинговых коммуникаций позволяет сделать вывод о существенных изменениях во взглядах ученого сообщества на понимание дефиниции «маркетинговые коммуникации», их форм, инструментов

управления, алгоритма действия. Эти трансформации являются следствием изменения вкусов, традиций, финансовых возможностей покупателей и производственных, интеллектуальных, информационных потенциалов производителей. Особенно стремительно эти изменения осуществляются в последнее десятилетие в связи с всеобщей «интернетизацией» и проникновением во все слои экономики и социума информационных технологий.

В настоящее время можно выделить различные взгляды на понимание сущности маркетинговых коммуникаций и комплекса продвижения продукции предприятия. Эти категориальные понятия являются составными элементами системы маркетинга предприятия и достаточно часто, в силу имеющихся разногласий во взглядах научного сообщества и отсутствия ясных формулировок, происходит либо безапелляционное отнесение дефиниции к определенной категории маркетинга, либо наблюдается смысловая замена одного понятия на другое.

При этом существует и обратная позиция, при которой ряд ученых считают возможным отождествлять два этих определения – понятие «продвижение товара» достаточно часто приравнивается к понятию «маркетинговая коммуникация».

Исследование научных взглядов на комплекс продвижения продукции, свидетельствует о несогласованности мнений ученого сообщества о количественном и качественном составе средств продвижения. Наиболее часто употребляемыми стали реклама, стимулирование сбыта, PR. В настоящее время, в качестве инструментальной составляющей продвижения продукции, применяют интернет, спонсорство, выставки, брендинг, киномерчендайзинг, упаковку, промо-акции, POS-материалы, директ-маркетинг, событийный маркетинг, детский маркетинг, селебрити, матаологи, кросс-промоушн (перекрестное продвижение).

Такое многообразие средств продвижения продукции объясняется бурным развитием информационных технологий, необходимостью на-

Таблица 1

Этапы трансформации маркетинговых коммуникаций

Период	Наименование этапа	Характеристика
1940-1960	Этап зарождения	В период II мировой войны формируется логистическая и идеологическая составляющая маркетинговых коммуникаций, объясняемая необходимостью обеспечения зарубежных военных операций армии США идеологической поддержкой.
1960-1990	Этап роста и развития	Из массовых коммуникаций происходит видовое отделение маркетинговых коммуникаций, т. к. наблюдается усиление роли СМИ в побуждении населения к покупкам. Возникает термин «маркетинговые коммуникации», но на данном этапе предприятия, чаще всего, пользуются одним инструментом – рекламой, не имеющей ориентации на свою целевую аудиторию.
1990 – по настоящее время	Этап интеграции	Перегруженность покупателя информационным рекламным «шумом», снижающая эффективность маркетинговых коммуникаций, является причиной формирования концепции интегрированных маркетинговых коммуникаций, основой которых является идея сбалансированности, согласованности и взаимодополняемости различных форм и методов коммуникаций с участниками рынка в целях получения синергетического эффекта.

Источник: авторский, по материалам [6].

хождения действенных методов продвижения, в том числе, инновационной, малоизвестной рынку продукции. С другой стороны, кроме полиморфности средств продвижения, следует отметить и их постоянную способность к интеграции и развитию. Динамика темпов инноваций в коммуникационных средствах меняет и глубину, и силу взаимодействия производителя и покупателя.

Поэтому конечной целью комплекса продвижения продукции является не просто информирование рыночного пространства о товаре, а целенаправленное воздействие на заинтересованных потребителей, вовлекая их в процесс продвижения продукции.

Исследование научных взглядов на понятия «продвижение продукции» и «маркетинговые коммуникации» дают основание считать, что существует два основных направления понимания этих определений:

- ограниченное, при котором продвижение товаров трактуется как информирование, влияние и убеждение потребителя;
- расширенное, позволяет рассматривать продвижение товаров как комплекс различных видов деятельности по доставке информации о преимуществах товара до потенциальных потребителей.

В научном сообществе существует мнение о том, что продвижение продукции и маркетинговые коммуникации являются тождественными понятиями. Наиболее полное и логичное объяснение данного суждения, по мнению автора исследования, представлено в работе Яна В. Виктора «Продвижение. Система коммуникации между предпринимателями и рынком» Ян В. Виктор применяет к рассмотрению понятия «продвижение продукции» ограниченную (узкую) и расширенную (широкую) точку зрения (рис. 1).

В соответствии с ограниченным подходом, понятие «продвижение» означает систему мер и средств передачи информации о продукте и/или предприятии, формирует потребности покупателей, вырабатывает и регулирует спрос. Это значение термина полностью соответствует понятию «активация продаж», и термину promotion (от лат. содействие, побуждение).

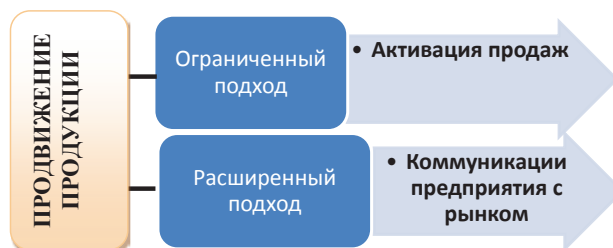

Рис. 1. Интерпретация понятия «продвижение продукции»

В широком понимании продвижение рассматривается как синоним термина «маркетинговая коммуникация», т.к., в данном случае, присутствует не только односторонняя передача информации предприятием рынку, но и возможность обратной связи, имеющей характеристики коммуникации. Предприятие исполняет свои функции через коммуникацию, направленную на получение определенной реакции со стороны покупателя.

В общем смысле коммуникации являются способом продвижения продукции, поэтому маркетинговые коммуникации являются важным звеном системы взаимодействия субъектов коммуникативного процесса, а значит и структурным элементом процесса продвижения продукции. По этой причине, термины «маркетинговые коммуникации» и «продвижение продукции», по мнению автора, могут применяться, в определенных условиях, как равнозначные и тождественные друг другу.

Выводы и предложения. Таким образом, анализ научных трудов по маркетингу выявил существование различных подходов к пониманию терминов «продвижение продукции» и «маркетинговые коммуникации». Тем не менее, у маркетингологов-теоретиков и практиков нет однозначного толкования этих понятий. На эволюцию взглядов научного сообщества о сущности данных терминов влияет развитие концепций маркетинга, в соответствии с которыми продвижение продукции может быть направлено как на продукт и одностороннее влияние на рынок, так и на взаимодействие с субъектами рынка.

Список литературы:

1. Богомолова Н.Н. Социальная психология массовой коммуникации. Учебное пособие. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 191 с.
2. Бочаров М. Место PR в системе маркетинговых коммуникаций //Маркетинговые коммуникации. – 2001. – № 5.
3. Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход. – СПб.: Питер, 2001. – С. 46-55.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка; В 4 т., Т.2/ В. И. Даль. – М.: 1994. – С. 149.
5. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. – СПб.: Наука, 1996. – С 27- 48.
6. Николаенко М. А. История развития маркетинговых коммуникаций / М. А. Николаенко // Вестник ТИСБИ. – 2002. – №1. – С. 1-5.
7. Потапенко А. Ю.Управление интегрированными маркетинговыми коммуникациями на рынке хлебобулочной продукции : Автореф. дис. канд. экон. наук – Киров, 2010. – 24 с.
8. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
9. Федько Н. Г. Маркетинговые коммуникации / Н. Г. Федько, В.П. Федько. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 384 с. – (Серия «Учебники и учебные пособия»)

Prokudina O.A.

MSUTM them. CG Razumovsky in Meleuz (RB)

Malakhov N.L.

Bashkir Academy Public Service and Administration

STUDY CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS DIFINITSY «PROMOTION» AND «COMMUNICATION»

Summary

This article presents a systematic and scientific community views on the concept of «product promotion» and «marketing communication» means promotion , examines the stages of evolutionary development of definitions. Defined their relationship, content and patterns of existence that must constantly study, to determine the possibility and power of their mutual influence. Possession of knowledge about the functioning and dynamics, the mutual influence of these categories makes it possible marketing decisions in accordance with acceptable concepts of marketing for the company.

Key words: promotion, communication, and marketing.

КАК ОЦЕНИВАТЬ ИННОВАЦИОННЫЕ И ВЕНЧУРНЫЕ ПРОЕКТЫ?

Смирнов А.Л.

Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

В статье рассматриваются некоторые особенности существующих структур и методик оценки инновационных и венчурных проектов, в основе которых лежит разработка новых технологий и их коммерциализация на ранних стадиях осуществления научно-исследовательских, опытно-конструкторских и инвестиционных программ

Ключевые слова: маркетинговый подход, логический анализ, экспертные интегральные оценки проекта

Традиционные методы оценки проектов, в том числе использующих новые технологические решения, предполагают наличие четко определенных инвестиционных программ и бизнес-планов, включающих в себя такие общепринятые финансовые критерии оценки как расчетный объем продаж, внутренняя норма доходности и др. Принимая во внимание принципиальную важность соответствующих показателей для инновационных и венчурных проектов (хотя такого рода оценки могут носить только индикативный характер), обычно оценивается прогнозная норма прибыли (которая должна существенно превышать существующие среднеотраслевые показатели), а также способность инновационного проекта при обеспечении необходимых условий достигать расчетных значений этих показателей уже в среднесрочной или даже краткосрочной перспективе. Вместе с тем любые инновации по определению предполагают высокий уровень неопределенности, не позволяющий на нулевом этапе проекта осуществить его достоверную количественную оценку, а большинство стартапов по разработке новых технологий сопряжены с целым рядом технических неизвестных и труднопрогнозируемых результатов их реализации. В таких условиях инициаторам проекта крайне сложно сформировать инвестиционную заявку финансовому учреждению и привлечь прямые инвестиции и/или долговое финансирование.

В качестве основных целей методики оценки инновационных и венчурных проектов, наряду с подтверждением их осуществимости и жизнеспособности, что принципиально важно для инвестиционных проектов всех типов, выступает интегральная оценка реализуемой стратегической ценности проекта при обеспечении сопоставимости проектов различной степени проработки путем выявления их внутреннего стратегического потенциала. В числе основополагающих принципов такой методики должен быть положен, прежде всего, (1) маркетинговый подход – т.е. удовлетворение определенной общественной потребности как обязательное условие реализации проекта; (2) приоритет логического, качественного анализа над количественным при том понимании, что количественно определенный финансовый успех проекта формируется как результат взаимодействия системы качественных (логических) факторов и характеристик проекта; (3) свободная аргументация экспертных оценок – рассчитываемые финансовые параметры для

стратегически привлекательного проекта являются переменными величинами, которые управляются через механизмы структурирования, финансового инжиниринга и маркетинговой политики; (4) функциональность оценки – при использовании соответствующей методологической поддержки предварительная оценка (экспресс-оценка) может стать основой для последующего глубокого аналитического заключения; (5) методологическая самостоятельность этапов оценки (отбора) проектов и ее оперативность – максимально четкая шкала оценки, обеспечивающая формирование однозначного мнения в сжатые сроки.

С методологической и организационной точек зрения важное значение имеет разработка оптимальной структуры оценки проекта, которая должна предусматривать, прежде всего, его идентификацию, т.е. закрепление соответствующих позиций (тегов), позволяющих осуществить первичный отбор приемлемых для конкретных инвесторов проектов с определением релевантности проектов для того или иного типа инвесторов. В их числе: собственно предмет проекта (технология и/или продукт), удовлетворяемая потребность, отрасль (подотрасль) экономики, идентификаторы расчетных масштабов проекта (минимальный объем необходимых средств и срок реализации проекта) и др. При наличии предварительной финансовой модели проекта, бизнес-плана и проектной документации соответствующие сведения также могут быть включены в базу данных и использованы для отбора и фильтрации проектов по тем или иным идентификаторам.

Под оценкой стратегического потенциала проекта – также как и других его характеристик и параметров – осуществляемого на основе балльной методики, понимается произведение оценки маркетинговой ценности идеи (проекта), учитывающей уровень соответствующей потребности, полноту ее удовлетворения и уникальность проекта (абсолютный показатель) и коэффициента реализуемости идеи, учитывающий техническую и коммерческую реализуемость проекта, а также интенсивность специфических проектных рисков (относительный показатель).

Организационно работу по оценке инновационных и венчурных проектов целесообразно осуществлять на коллегиальной основе силами рабочих групп и/или экспертных советов, специализирующихся как на экспертизе исходной

базы данных проектов и их адекватном структурировании, так и отвечающих за определенные отрасли (классы) и интегральную оценку отобранных проектов, включая апробацию ее достоверности и непротиворечивости, определение достаточности и убедительности подготовленных обоснований. В основе работы экспертов должен быть не только корректный отбор жизнеспособных и перспективных проектов, но и коллективный поиск оптимизационных решений при обнаружении проблемных точек в рассматриваемых инвестиционных предложениях. В ходе подготовки соответствующих заключений экспертные группы могут контактировать с авторами проектов и получать информацию в том или ином формате, например, посредством анкетирования или интервью, использовать иные доступные инструменты и методы. Важно иметь в виду, что предварительная оценка («экспресс-анализ») не требует детального исследования обширных массивов информации или осуществления статистических выкладок – оперативные выводы делаются логически на основании определенного набора фактов. Существенным является условие обеспечения адекватной интенсивности аналитической работы в целях формирования корректной базы ключевых данных о проекте, которые при подтверждении инвестиционной привлекательности программы и выявлении заинтересованных инвесторов ложатся в основу дальнейшей работы.

Необходимо учесть тот факт, что инициато-

рами инновационных проектов могут быть как физические лица, так и компании, в т.ч. располагающие научно-технической и производственной базой. Различной является и масштабность (капиталоемкость) проектов – от небольших до крупных – поэтому соответствующей адаптации и корректировки требует собственно методика оценки – очевидно, логично повышение требований к технологически сложным и капиталоемким проектам. Как и для всех типов инвестиционных программ, важным является адекватность, профильный опыт и уровень менеджмента в компании – инициаторе проекта, что делает необходимым включение в методику «экспресс-сканирования» предполагаемых участников программы, если таковые уже заявлены ее инициаторами.

К за частую проблемным вопросам относятся формат проведения и источники оплаты независимой научно-технологической и производственно-технической экспертизы инновационных проектов, поскольку именно квалифицированная инженеринговая экспертиза, наряду с научно-технической оценкой проекта, должны в обязательном порядке предшествовать рассмотрению проектов специалистами в области инвестиций. Наконец, существенным является целесообразность своего рода адресной синхронизации применяемых подходов и методик оценки технологических стартапов с критериями отбора проектов, предпочтениями и приоритетами тех или иных фондов прямых и венчурных инвестиций.

Список литературы:

1. Sean M. Flynn Information Acquisition, Selection, and Venture Capital JOB MARKET PAPER New York University December 11, 2012
2. Roberta Dessn, Nina Yin The Impact of Venture Capital on Innovation The Oxford Handbook of Venture Capital Toulouse School of Economics (GREMAQ and IDEI). Print Publication Date: Apr 2012
3. Vivek Wadhwa What Have VCs Really Done for Innovation? September 20th, 2009 <http://techcrunch.com/2009/09/20/what-have-vcs-really-done-for-innovation/>
4. J.J. Colao Forbes Staff Fred Wilson And The Death Of Venture Capital <http://www.forbes.com/sites/jjcolao/2012/05/08/fred-wilson-and-the-death-of-venture-capital/print/>
5. Venture Capital Firms Set Their Sights on New Ideas -- Not New Technologies Published: August 08, 2007 in Knowledge@Wharton <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article>
6. www.stage-gate.com
7. <http://www.venture-news.ru/dowjones/25732-analitika>

Smirnov A.L.

Financial University under the Russian Federation Government

HOW TO SORT OUT THE INNOVATION & VENTURE PROJECTS?

Summary

Article addresses some specifics of the innovation & venture projects' valuation at the early stages of their implementation.

Key words: marketing approach, logical analysis, experts' integral projects valuation.

ОЦЕНКА И ПОВЫШЕНИЕ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СООТВЕТСТВИИ С МЕТОДИКОЙ READYRATIOS

Шипицын А.В.

Белгородский университет кооперации, экономики и права

Аннотация: В статье раскрыт механизм расчета кредитного рейтинга предприятия, заложенный в программе автоматизированного финансового анализа ReadyRatios. На примере ООО «Обоянский консервный завод» разработаны общие подходы повышения кредитоспособности предприятия в соответствии с методикой ReadyRatios. Даны практические рекомендации для оптимального повышения кредитоспособности ООО «Обоянский консервный завод» в соответствии с методикой ReadyRatios.

Ключевые слова: кредитоспособность предприятия, повышение кредитоспособности, кредитный рейтинг, финансовый анализ предприятия.

Постановка проблемы. Поскольку кредитоспособность предприятия можно измерить некоторой методикой и получить количественную или качественную (ранжированную) оценку, то с научной и практической точки зрения становится интересным вопрос о возможности управления степенью кредитоспособности. Эта проблема выражается следующим образом: может ли предприятие предпринять некоторые управленческие действия, прямым образом влияющие на кредитоспособность в положительную или отрицательную сторону? Второй научно-практической проблемой управления кредитоспособностью является оптимизационная проблема: возможно ли оптимальное управление кредитоспособностью? То есть, существует ли определенный набор управленческих действий, позволяющий наиболее эффективно достичь целей управления кредитоспособностью?

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Оценка кредитоспособности на сегодняшний день не имеет единого и общепринятого подхода. Во-первых, каждый автор исходит из своего определения кредитоспособности, а во-вторых, каждый автор предлагает свою методику ее оценки. Вследствие этого задача управления кредитоспособностью оказывается нечетко определенной, следовательно, ее нельзя решить в общем виде. Однако существует возможность решения задачи оптимального управления кредитоспособностью в частных случаях, когда мы, например, берем некоторый частный случай определения кредитоспособности и некоторую методику ее оценки, и решаем задачу управления кредитоспособностью в этом частном случае. Поскольку программа ReadyRatios [1] и ее методика появились недавно, задача о повышении кредитоспособности в соответствии с этой методикой еще не решена.

Цель статьи. В статье ставится задача раскрыть механизм расчета кредитного рейтинга предприятия, заложенный в программе автоматизированного финансового анализа ReadyRatios на примере конкретного предприятия «Обоянский консервный завод». После этого ставится задача разработать рекомендации для оптимального повышения кредитоспособности исследуемого предприятия в соответствии с методикой ReadyRatios.

Анализ последних исследований и публикаций. Согласно обозначенной проблеме и цели статьи, релевантными публикациями будут научные статьи об оптимальном управлении кредитоспособностью предприятия в рамках методики ReadyRatios, которых на сегодняшний день еще нет. Присутствуют, однако, статьи описывающие работу и эффективность программы ReadyRatios [2, с. 301].

Изложение основного материала исследования. В качестве объекта исследования было выбрано предприятие (общество с ограниченной ответственностью) «Обоянский консервный завод» [2]. Местонахождение предприятия: 306230, Курская область, г. Обоянь, ул. 8-Марта, д. 30.

Оценка финансового состояния в соответствии с методикой ReadyRatios проводилась по данным бухгалтерской отчетности – формы № 1 «Бухгалтерский баланс» и формы № 2 «Отчет о прибылях и убытках». Оценка включала три основных этапа:

1. Анализ финансового положения организации.
2. Анализ результативности деятельности организации.
3. Заключение о финансовом состоянии предприятия.

Анализ финансового положения организации проводился по данным формы № 1 «Бухгалтерский баланс». Он включает: анализ структуры активов и источников финансирования, оценку стоимости собственного капитала, анализ финансовой устойчивости, анализ ликвидности.

Анализ эффективности деятельности организации проводился в основном по данным формы № 2 «Отчет о прибылях и убытках», при этом для расчета финансовых показателей использовались данные формы № 1 «Бухгалтерский баланс». Анализ включает обзор результатов операционной деятельности организации, анализ рентабельности, анализ деловой активности (оборачиваемости).

На основе данных о финансовом положении и эффективности деятельности организации делаются выводы о финансовом состоянии предприятия.

Структура активов и пассивов предприятия представлена в табл. 1.

При вводе данных бухгалтерского баланса некоторые статьи были перенесены в другие статьи для согласования международного представления баланса (US GAAP) с национальным российским.

Перемещение коснулось статей баланса:

- «Прочие оборотные активы», где находились затраты будущих периодов в соответствии с расшифровкой статей оборотных активов ООО «Обоянский консервный завод», перенесены в «Предоплаченные расходы».
- «Прочие внеоборотные активы», где числилось оборудование к установке в соответствии с расшифровкой статей баланса, перенесены в статью «Основные средства».
- «НДС по приобретенным ценностям» перенесен в статью «Отложенные налоговые активы».
- «Расчеты с бюджетом» и «Расчеты с вне-

бюджетными фондами» были объединены и перенесены в статью «Налоги к оплате».

Статьи отчета о прибыли вводились без корректировок (табл. 2).

Основными результатами анализа ReadyRatios были следующие.

1. Анализ выявил финансовые показатели с отличными значениями:

- рост собственного капитала в течение 3-х лет произошел с высокими темпами по сравнению с ростом активов компании;
- собственный капитал (чистые активы) компании значительно превышает (на 79.2%) уставный капитал на конец 2012 г.;
- за 2012 год, прибыль до вычета процентов и налогов (ЕВІТ) составила 4367 тыс. руб., кроме того, наблюдалась ее положительная динамика по сравнению с 2011 г.;

Таблица 1

Структура активов и пассивов ООО «Обоянский консервный завод»

Показатель	Значение на конец года						Изменение	
	тыс. руб.				% от активов баланса		тыс. руб. (гр.5-гр.2)	Раз (гр.5- гр.2) / гр.2
	2009	2010	2011	2012	в начале периода	в конце периода		
Активы								
1. Оборотные активы	3385	17593	29814	44065	28.5	74.4	+40680	+12.0
Запасы	285	9704	17470	27584	2.4	46.6	+27299	+95.8
Дебиторы	454	3178	5595	7020	3.8	11.8	+6566	+14.5
Денежные средства	3	807	389	1410	< 0.1	2.4	+1407	+469.0
2. Внеоборотные акти- вы	8478	14614	16321	15190	71.5	25.6	+6712	+0.8
Обязательства и капитал								
1. Текущие обязатель- ства	251	7482	14435	21563	2.1	36.4	+21312	+84.9
2. Долгосрочные обяза- тельства	11512	25428	31428	33928	97	57.3	+22416	+1.9
3. Собственный капи- тал	100	-703	272	3764	0.8	6.4	+3664	+36.6
Итого валюта баланса	11863	32207	46135	59255	100	100	+47392	+4.0

Источник: разработка автором по источнику [1]

Таблица 2

Финансовые результаты ООО «Обоянский консервный завод»

Показатель	Значение, тыс. руб.			Изменение		Среднее значение, тыс. руб.
	2010	2011	2012	тыс. руб. (гр.4 – гр.2)	раз (гр.4-гр.2) / 2	
1. Выручка от продаж	7985	39391	48128	+40143	+6	31835
2. Затраты	8707	40277	43561	+34854	+5	30848
3. Валовая прибыль (ст.1 – ст.2)	-722	-886	4567	+5289	-	986
4. Прочие доходы и расходы, за исключением процентов и налога на прибыль	-	-3	-200	-200	-	-68
5. Прибыль до выплаты налогов и процентов ЕВІТ (ст.3 + ст.4)	-722	-889	4367	+5089	-	919
6. Проценты уплаченные	-	-	-	-	-	-
7. Налог на прибыль	-	-	558	+558	-	186
8. Чистая прибыль (ст.5 – ст.6 – ст.7)	-722	-889	3809	+4531	-	733

Источник: разработка автором по источнику [1]

• чистая прибыль составила 3809 тыс. руб. за 2012 г.

2. Финансовые показатели с приемлемыми значениями:

• коэффициент текущей ликвидности (2.04) в пределах нормы;

• высокая рентабельность собственного капитала (188.2% годовых), которая стала возможной главным образом за счет низкой доли собственного капитала;

• рентабельность активов составила 6.4% годовых в 2012 г.

3. Финансовые показатели с неудовлетворительными значениями:

• отношение долга к активам имеет неудовлетворительное значение (0.94), означающее высокую долю обязательств в общем капитале компании;

• коэффициент абсолютной ликвидности равен 0.07 на конец 2012 г. (недостаток денежных средств для текущих платежей);

• рабочий капитал не покрывает запасов компании в полном объеме.

4. Следующие финансовые показатели имеют критические значения:

• отношение стоимости внеоборотных активов к собственному капиталу равно 4.04 – это совершенно атипично;

• ликвидные активы (оборотные активы минус запасы) недостаточны для удовлетворения текущих обязательств (коэффициент быстрой ликвидности равен 0.39, в то время как допустимое значение 1.0).

Кредитный рейтинг, присвоенный предприятию программой ReadyRatios находится на уровне В (удовлетворительный). Рейтинг рассчитывался по двум агрегированным оценкам: 1) финансового состояния (анализ баланса) и 2) финансовой результативности (анализ отчета о прибыли). В бесплатной версии программа не раскрывает детали расчета рейтинга, но приводит схему определения кредитного рейтинга, представленную в табл. 3.

В программе ReadyRatios интерпретация рейтингов происходит следующим образом [1]:

Рейтинг AAA-АА указывает на отличное (очень хорошее) финансовое положение компа-

нии, ее способность выполнять свои обязательства в краткосрочной перспективе и, возможно, в долгосрочной перспективе. Такие компании классифицируются как надежные заемщики с высокой степенью кредитоспособности.

Рейтинг А-BBB означает хорошее (положительное) финансовое положение компании, ее способность выполнять свои обязательства в краткосрочной перспективе. Компании с этим рейтингом входят в категорию заемщиков, чья вероятность получения кредитных ресурсов высока (хорошая кредитоспособность).

Рейтинг BB-B представляет собой обычное (удовлетворительное) финансовое состояние компании, когда большинство показателей находятся в пределах нормы. Компании с этим в рейтинге можно рассматривать как партнеров, в отношениях с которыми необходим осторожный подход управления рисками. Такие компании могут претендовать на кредитные ресурсы, но решение в значительной степени основывается на анализе дополнительных факторов (нейтральная кредитоспособность).

Рейтинг CCC-CC указывает на неудовлетворительное (плохое) финансовое состояние компании, когда финансовые показатели не выдерживают норм. Причины этого могут быть либо в мобилизации ресурсов для реализации масштабных проектов и крупных сделок, общем спаде или кризисе в экономике страны или отрасли, либо в неэффективном управлении. Для получения кредитных ресурсов нужно предоставить надежные гарантии возврата долга, которые не зависят от финансового положения компании и результатов будущей деятельности (плохая кредитоспособность).

Рейтинг C-D указывает на очень плохое или критическое состояние компании. Большинство финансовых показателей значительно хуже норм. Компании, имеющие рейтинг D, вероятно прекратят свою деятельность в краткосрочной перспективе (высокая вероятность дефолта).

Для анализируемого предприятия программой ReadyRatios были сделаны выводы на основе качественной оценки финансовых коэффициентов на конец периода, их динамики и прогноза на следующий год. Баллы финансового положения и

Таблица 3

Схема определения рейтинга ООО «Обоянский консервный завод»

Финансовая результативность в 2010-2012 гг.	Финансовое положение на конец 2012 г.									
	AAA	AA	A	BBB	BB	B	CCC	CC	C	D
Прекрасное AAA								.		
Очень хорошее AA								.		
Хорошее A	.	.	.	.	.	.	.	V	.	.
Положительное BBB								.		
Нормальное BB								.		
Удовлетворительное B								.		
Неудовлетворительное CCC								.		
Неблагоприятное CC								.		
Плохое C								.		
Критическое D								.		

Источник: разработка автором по источнику [1]

результативности деятельности для ООО «Обо-
янский консервный завод» были на уровнях СС
и А, соответственно. Финансовое положение ха-
рактеризуется как неблагоприятное, но финан-
совые результаты хорошие.

Эти две оценки были использованы для рас-
чета окончательного балльного рейтинга финан-
сового состояния. Рейтинг уровня В характери-
зует удовлетворительное финансовое состояние
компании, когда большинство коэффициентов
имеют нормальные значения. Компании с этим
рейтингом требуют осторожности при управле-
нии рисками. Предприятие может претендовать
на получение кредита, но решение будет зави-
сеть от анализа дополнительных факторов.

Таблица 4

Шкала значений финансовых показателей по методике ReadyRatios

Код	Значение	Качественное описание
2	отличное	Очень хорошее значение по- казателя.
1	хорошее	Хорошее, положительное зна- чение показателя; значение, полностью укладывающееся в норматив.
0	удовлетво- рительное	Показатель имеет значение в районе границы нормы; фор- мально мо-жет не уложиться в норму, однако отклонение от нормы несуще-ственно. Диапазон данной качественной характеристики определя-ется автоматически как область $\pm 4\%$ от минимального из интервалов «хорошо» и «неудовлетвори- тельно».
-1	неудовлет- воритель- ное	Неудовлетворительные, отрица- тельные значения показателя; значе-ние показателя, не соот- ветствующие нормативу.
-2	критиче- ское	Критическое значение показа- теля; значение намного хуже норматива.

Источник: разработка автором по источнику [1]

Теперь, когда работа программы ReadyRatios
закончена, разберемся, как она вычислила кре-
дитный рейтинг предприятия. Согласно спра-
вочной системе, в ReadyRatios для целей ка-
чественной оценки финансовых показателей
используется шкала из пяти основных градаций
(табл. 4).

Числовые интервалы показателей, соответ-
ствующие каждому качественно-му значению,
устанавливаются на основе экспертных оценок
и отражают приня-тые для конкретной отрасли
нормативы. При этом задаются интервалы зна-
чений «отличное», «хорошее», «удовлетвори-
тельное», «неудовлетворительное», «критическое».
Диапазон «удовлетворительно» определяется ав-
томатически по указанному алгоритму в табл. 4.

При анализе финансового показателя за ряд
периодов достоверная каче-ственная оценка воз-
можна только с учетом как прошлых и текущих
значений показателя, так и прогнозируемого
значения. Используется следующая модель:

$$S = 0.6 \cdot S_i + 0.25 \cdot S_p + 0.15 \cdot S_f,$$

где:

S – качественная оценка показателя с учетом
прошлого, настоящего и прогнозируемого значе-
ния (балл от -2 до 2 с точность до 2-го знака
после запятой, соответствующий приведенным
выше критериям качественной оценки);

S_i – качественная оценка показателя по со-
стоянию на конец анализируемого периода (балл
от -2 до 2; целое число, включая 0);

S_p – качественная оценка предшествующих
значений показателя (балл от -2 до 2; целое чис-
ло, включая 0). Определяется как балл, которому
соответствует среднее арифметическое значение
показателя за весь анализируемый период (ис-
ключая последнее значение показателя).

S_f – качественная оценка прогнозируемого че-
рез 1 год состояния показателя (балл от -2 до 2;
целое число, включая 0). Определяется как балл,
которому соответствует значения показателя,
экстраполированное с использованием формулы
линейного тренда на 1 год вперед.

Если имеется значение показателя только за
один период (или на одну дату), то его вес при-
нимается за 100% (то есть $S = S_p$).

Обобщающая (интегральная) оценка финан-
сового состояния организации складывается из
оценки финансового положения и оценки эффек-
тивности дея-тельности организации. Уровень
интегральной оценки определялся по шкале фи-
нансового состояния (табл. 5)

Таблица 5

Шкала финансового состояния ReadyRatios

Баллов		Символ	Качественная оценка
от	до		
1.6	2.0	AAA	Прекрасное
1.2	1.6	AA	Очень хорошее
0.8	1.2	A	Хорошее
0.4	0.8	BVB	Положительное
0	0.4	BB	Нормальное
-0.4	0	B	Удовлетворительное
-0.8	-0.4	CCC	Неудовлетворительное
-1.2	-0.8	CC	Неблагоприятное
-1.6	-1.2	C	Плохое
-2.0	-1.6	D	Критическое

Источник: разработка автором по источнику [1]

В интегральной оценке финансового состоя-
ния участвуют следующие показатели (в скобках
приведен вес показателя):

- доля заемного капитала (0.3);
- внеоборотные активы к собственному капи-
талу (0.15);
- коэффициент текущей ликвидности (0.2);
- коэффициент быстрой ликвидности (0.2);
- коэффициент абсолютной ликвидности
(0.15).

В обобщающей оценке результативности дея-
тельности участвуют следую-щие показатели (в
скобках приведен вес показателя):

- рентабельность собственного капитала ROE
(0.5);

- рентабельность активов ROA (0.3);
- рост выручки (0.2);

Интервалы значений коэффициентов для определения их баллов показаны в табл. 6.

На основе баллов финансового положения и эффективности деятельности рассчитывается обобщающая оценка – итоговый балл финансового состояния. Данный балл получается как сумма балла финансового положения, умноженного на 0.6, и балла финансовых результатов, умноженного на 0.4. Показатели берутся в пропорции 60% и 40% соответственно, поскольку показатель финансового положения в большей степени характеризует финансовое состояние организации. В зависимости от значения итогового балла финансового состояния (в соответствии с приведенной выше таблицей) организации присваивается одно из 10 значений финансового рейтинга от AAA (наилучший) до D (наихудший). Расчет итогового рейтинга выполнен в табл. 7.

Теперь можно посчитать интегральную рей-

тинговую оценку, которая равна: $-0.965 \cdot 0.6 + 1.02 \cdot 0.4 = -0.171$ и попадает в класс В (удовлетворительная кредитоспособность).

Теперь, разобравшись в методологии оценки кредитоспособности, займемся задачей повышения кредитоспособности ООО «Обоянский консервный завод» в соответствии с методикой оценки кредитного риска ReadyRatios. Эта задача является достаточно сложной по следующим причинам:

1. В формуле интегральной оценки участвует много финансовых показателей (8 штук), один из которых (рост выручки) рассчитывается как степень наклона линии тренда. Из-за того, что показателей много, трудно указать действия предприятия, направленные на улучшение интегральной оценки. Действия предприятия, влияющие на один из показателей, могут не влиять на другие показатели или их ухудшать.

2. Каждый из финансовых показателей имеет небольшой вес, это объясняется строением фор-

Таблица 6

Интервалы для определения баллов коэффициентов

Показатель	Интервалы для баллов				
	-2	-1	0	1	2
Доля заемного капитала	больше 1	от 0.6 до 1	от 0.576 до 0.624	от 0.5 до 0.6	от 0.3 до 0.5
Внеоборотные активы к собственному капиталу	меньше 0; больше 2	от 1.3 до 2	от 1.2 до 1.3	от 1 до 1.2	от 0 до 1
Текущей ликвидности	меньше 1	от 1 до 1.92	от 1.92 до 2.08	от 2.08 до 2.1	больше 2.1
Быстрой ликвидности	меньше 0.5	от 0.5 до 0.96	от 0.96 до 1.04	от 1.04 до 1.1	больше 1.1
Абсолютной ликвидности	меньше 0.05	от 0.05 до 0.192	от 0.192 до 0.208	от 0.208 до 0.25	больше 0.25
ROE	меньше 0	от 0 до 0.115	от 0.115 до 0.125	от 0.125 до 0.2	больше 0.2
ROA	меньше 0	от 0 до 0.058	от 0.058 до 0.062	от 0.062 до 0.1	больше 0.1
Рост выручки *	меньше -0.3	от -0.3 до -0.04	от -0.04 до 0.04	от 0.04 до 0.3	больше 0.3

* Балльная оценка показателя «Рост выручки» определяется как степень наклона линии линейного тренда (разница между первой и последней точкой линейного тренда, деленная на их среднее арифметическое).

Источник: разработка автором по источнику [1]

Таблица 7

Расчет итогового рейтинга ООО «Обоянский консервный завод»

Показатель	Вес	Баллы			Средний балл (кол.3 * 0.25 + кол.4 * 0.6 + кол.5 * 0.15)	Средневзвешенный балл (кол.2 * кол.6)
		прошлые	настоящее	будущее		
Доля заемного капитала	0.3	-2	-1	-1	-1.25	-0.375
Внеоборотные активы к собств. капиталу	0.15	-2	-2	-2	-2	-0.3
Текущей ликвидности	0.2	2	0	-2	0.2	0.04
Быстрой ликвидности	0.2	0	-1	-2	-0.9	-0.18
Абсолютной ликвидности	0.15	-1	-1	-1	-1	-0.15
Оценка финансового положения компании (всего кол. 7)	-0.965					
ROE	0.5	-2	2	2	1	0.5
ROA	0.3	-2	1	2	0.4	0.12
Рост выручки	0.2	2	2	2	2	0.4
Оценка финансовых результатов деятельности компании						1.02

Источник: разработка автором по источнику [1]

мулы, и тем, что показателей много. Следовательно, даже сильное влияние на один из показателей может оказаться слабым воздействием на интегральную оценку.

3. В расчете средневзвешенного балла каждого показателя участвуют текущие значения баллов на конец периода, прошлые значения в виде средних и прогнозные значения. Этот момент приводит к тому, что предприятию, во-первых, потребуется несколько периодов, чтобы улучшить интегральную оценку. Во-вторых, требуются гораздо более существенные изменения показателей, чтобы текущие значения стали гораздо лучше прошлых значений, повлияли на прогнозные значения и улучшили интегральную оценку.

Тем не менее, несмотря на сложность поставленной задачи, попробуем разобраться в основных причинах, создающих интегральную сумму баллов ООО «Обоянский консервный завод». Из табл. 5 видно, что предприятие, попавшее в класс кредитоспособности В, может перейти в более высокий класс путем увеличения интегральной оценки. Для перехода в класс ВВ нужно увеличить уровень интегральной оценки до положительного значения, в для перехода в класс ВВВ нужно увеличить сумму баллов до 0.4. Текущее значение интегральной оценки у предприятия -0.171, следовательно переход в класс ВВ легко осуществим, а переход в класс ВВВ будет более сложной задачей.

Перепишем интегральную формулу в том виде, в котором она создает интегральную оценку и обозначив символами $B_1, B_2, \dots, B_8$ средний балл финансовых показателей:

$$S = 0.6 \cdot (0.3 \cdot B_1 + 0.15 \cdot B_2 + 0.2 \cdot B_3 + 0.2 \cdot B_4 + 0.15 \cdot B_5) + 0.4 \cdot (0.5 \cdot B_6 + 0.3 \cdot B_7 + 0.2 \cdot B_8) = 0.18 \cdot B_1 + 0.09 \cdot B_2 + 0.12 \cdot B_3 + 0.12 \cdot B_4 + 0.09 \cdot B_5 + 0.2 \cdot B_6 + 0.12 \cdot B_7 + 0.08 \cdot B_8$$

Следовательно, веса, с которыми балльные оценки финансовых показателей участвуют в интегральной оценке, будут соответственно 0.18, 0.09, 0.12, 0.12, 0.09, 0.2, 0.12 и 0.08, как показано в табл. 8.

Таблица 8

**Веса финансовых показателей и их вклад
в интегральную оценку
ООО «Обоянский консервный завод»**

Показатель	Код	Вес	Балл	Вклад
Доля заемного капитала	B_1	0.18	-1.25	-0.225
Внеоборотные активы к собст. капиталу	B_2	0.09	-2.00	-0.180
Текущей ликвидности	B_3	0.12	0.20	+0.024
Быстрой ликвидности	B_4	0.12	-0.90	-0.108
Абсолютной ликвидности	B_5	0.09	-1.00	-0.090
ROE	B_6	0.20	1.00	+0.200
ROA	B_7	0.12	0.40	+0.048
Рост выручки	B_8	0.08	2.00	+0.160
Интегральная оценка				-0.171

Источник: разработка автора

Сравнивая веса между собой, можно сделать вывод, что наибольший вес имеют показатели ROE (вес 0.2) и доля долга (0.18), веса остальных показателей намного меньше и находятся в диапазоне от 0.08 до 0.12. Следовательно, любое предприятие может гораздо быстрее увеличить свою кредитоспособность, если сначала улучшит рентабельность собственного капитала и структуру источников финансирования.

Рассматривая вклад каждого финансового показателя в интегральную оценку ООО «Обоянский консервный завод», можно сделать вывод, что наибольший отрицательный вклад создают показатели доли заемного капитала (вклад -0.225) и отношение внеоборотных активов к собственному капиталу (вклад -0.180). Меньший отрицательный вклад создают коэффициенты ликвидности: быстрой ликвидности (вклад -0.108) и абсолютной ликвидности (вклад -0.09). Основной положительный вклад создают ROE (вклад +0.200) и рост выручки (вклад +0.160).

Для увеличения своей интегральной оценки, ООО «Обоянский консервный завод» должно уменьшить отрицательный вклад перечисленных финансовых показателей, переведя их в положительную область в соответствии с табл. 6. Для улучшения показателя доли долга требуется увеличить собственный капитал предприятия до уровня 50% валюты баланса для придания коэффициенту положительного балла 1. Для достижения значения балла в 2 требуется увеличить собственный капитал до 70% валюты баланса. В денежном выражении ООО «Обоянский консервный завод» должно привлечь $29.6 - 3.8 = 25.8$ млн. руб. для уровня собственного капитала в 50% и $41.5 - 3.8 = 37.7$ млн. руб. для уровня собственного капитала в 70%. При неизменном объеме деятельности эти деньги следует направить на погашение долга предприятия. Долг предприятия в текущей части составляет 21.6 млн. руб., а в долгосрочной части 33.9 млн. руб. Погашение краткосрочного долга необходимо, чтобы улучшить коэффициенты ликвидности, а погашение долгосрочного долга остается за выбором предприятия.

Привлечение собственного капитала приведет также положительный эффект на показатель отношения внеоборотных активов к собственному капиталу, который уже при 50% собственного капитала улучшится до максимального значения в 2 балла (значение показателя будет 0.51).

Погашение краткосрочного долга следует провести минимум на 5.1 млн. руб., чтобы обеспечить достаточность рабочего капитала. Еще часть денежных средств следует оставить на счетах предприятия или в ликвидных ценных бумагах для улучшения показателей быстрой и абсолютной ликвидности. После погашения текущего долга на 5.1 млн. руб., в денежном выражении для этого дополнительно потребуется $(21.5 - 5.1) \cdot 0.25 - 1.4 = 2.7$ млн. руб. для обеспечения значения коэффициента абсолютной ликвидности в 0.25 раз (максимальных 2 балла). При этом одновременно улучшится коэффициент быстрой

ликвидности до значения $(44.1 + 2.7 - 27.6) / (21.5 - 5.1) = 1.17$ раз, что соответствует максимальным 2 баллам.

Показатель текущей ликвидности станет равным 2.85 раз (2 балла). Остальные средства в размере $25.8 - 5.1 = 20.7$ млн. руб. при собственном капитале в 50% можно направить на

погашение долгосрочного долга (соответственно на погашение долгосрочного долга можно направить $37.7 - 5.1 = 32.6$ млн. руб. при собственном капитале в 70%).

Однако привлечение собственного капитала негативно скажется на показателе ROE, который станет равным $3.8 / 29.6 = 12.8\%$ (1 балл).

Таблица 9

Перерасчет итогового рейтинга ООО «Обоянский консервный завод»

Показатель	Вес	Баллы			Средний балл (кол.3 * 0.25 + кол.4 * 0.6 + кол.5*0.15)	Средневзвешен- ный балл (кол.2 * кол.6)
		прошлое	настоящее	будущее		
Доля заемного капитала	0.3	-2	1	1	0.25	0.075
Внеоборотные активы к собств. капиталу	0.15	-2	2	2	1	0.15
Текущей ликвидности	0.2	2	2	2	2	0.4
Быстрой ликвидности	0.2	0	2	2	1.5	0.3
Абсолютной ликвидности	0.15	-1	2	2	1.25	0.188
Оценка финансового по- ложения компании (всего кол. 7)	1.113					
ROE	0.5	-2	1	1	0.25	0.125
ROA	0.3	-2	1	1	0.25	0.075
Рост выручки	0.2	2	2	2	2	0.4
Оценка финансовых ре- зультатов деятельности компании	0.6					

Источник: разработка автором по источнику [1]

Подводя итоги, можно утверждать, что ООО «Обоянский консервный завод» имеет возможность улучшить свою кредитоспособность путем привлечения собственного капитала (минимум в 25.8 млн. руб.) и направлением этих средств на погашение текущего долга (минимум в размере 5.1 млн. руб.), на увеличение денежных средств (минимум на 2.7 млн. руб.). Оставшиеся средства по усмотрению предприятия можно направить на погашение долгосрочного и краткосрочного долга. Если предприятие провело бы эти мероприятия в 2012 г., то расчет интегральной оценки с привлечением собственного капитала в 50% представлен в табл. 9. Интегральная рейтинговая оценка при перерасчете будет равна: $0.188 \cdot 0.6 + 0.6 \cdot 0.4$

$= 0.908$, это соответствует классу А (хорошая кредитоспособность).

Выводы и предложения. Наибольший вес в формуле расчета рейтинга ReadyRatios имеют показатели ROE и доля долга, следовательно, любое предприятие гораздо быстрее увеличит свою кредитоспособность, если сначала улучшит рентабельность собственного капитала и структуру источников финансирования.

ООО «Обоянский консервный завод» может улучшить свою кредитоспособность путем привлечения собственного капитала (минимум в 25.8 млн. руб.) и направлением этих средств на погашение текущего долга (минимум в размере 5.1 млн. руб.), на увеличение денежных средств (минимум на 2.7 млн. руб.).

Список литературы:

1. www.readyratios.com.
2. www.okz46.ru.
3. Шипицын А.В., Серова Е.Г. Оценка эффективности автоматизированного финансового анализа ReadyRatios // Кримський економічний вісник. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика». – №5 (06) жовтень 2013. – С. 301-307.

Shipitsyn A.V.

Belgorod University of Cooperation, Economics and Law

EVALUATING AND IMPROVING THE COMPANY'S CREDITWORTHINESS IN ACCORDANCE WITH THE METHODOLOGY OF READYRATIOS

Summary

In this paper, a mechanism of calculating of enterprise credit rating embedded in the program of automated financial analysis ReadyRatios is shown. General approaches to improving creditworthiness of the company in accordance with the methodology of ReadyRatios are developed on the example of LLC «Oboyan cannery». Practical recommendations for the optimal increasing of credit rating of LLC «Oboyan Cannery» are given in accordance with the methodology of ReadyRatios.

Key words: creditworthiness of a company, creditworthiness increasing, credit rating, financial analysis of a company.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ХУДОЖНІЙ ПСИХОЛОГІЗМ І ЗАСОБИ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Акулова Н.Ю., Дацева А.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто специфіку психологізму в малій прозі В. Підмогильного. Доведено, що в творах письменника соціальна проблематика завжди має філософський або психологічний підтекст. Достовірне відтворення душевного світу героїв, моделювання характерів відбувається через комбіноване застосування основних форм психологізму і, відповідно, властивих їм засобів та прийомів.

Ключові слова: художній психологізм, засоби характеротворення, внутрішній монолог, портрет, пейзаж, інтер'єр, хронотоп.

Постановка проблеми. Валер'ян Підмогильний – одна з найбільш колоритних постатей доби «розстріляного відродження». У творчому доробку митця чільне місце посідає його мала проза, в якій художник слова особливу увагу приділяє дослідженню внутрішнього світу персонажів і через думки, почуття, настрої показує їх в умовах складної доби суспільних потрясінь. Художня цінність творчості письменника сьогодні не викликає сумнівів, однак деякі аспекти його доробку залишаються недостатньо висвітленими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському літературознавстві характерною тенденцією стало звернення вчених до малої прози В. Підмогильного в контексті комплексних досліджень його спадщини (О. Галета, В. Мельник, М. Тарнавський). З'явилися спроби її аналізу в компаративному плані (Є. Лепьохін). Привертають увагу також праці, присвячені розгляду малої прози письменника у філософсько-екзистенційній площині (В. Колп, О. Стадніченко). «Ірраціональний психологізм» як основу художнього мислення В. Підмогильного акцентував К. Дуб. «Внутрішня» людина в новелах і оповіданнях прозаїка стала предметом дослідницької уваги Р. Мовчан. У розвідках Л. Коломієць, Х. Костенко, С. Луцій, І. Мазуренко, Н. Мафтин мала проза митця в аспекті художнього психологізму розглядалась лише принагідно.

Мета статті. Сказане засвідчує актуальність пропонованої розвідки і дозволяє визначити її мету – на прикладі малої прози розкрити психологічну майстерність В. Підмогильного. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: вивчити форми, засоби і прийоми втілення психоаналітичних рефлексій у творах прозаїка; розглянути художнє дослідження письменником психіки людини в екстремальній ситуації; з'ясувати особливості репрезентації внутрішнього світу людини у прозі митця в аспекті характеротворення.

Виклад основного матеріалу. Культурна ситуація кінця XIX – початку XX ст. небезпідставно діагностується сучасними дослідниками як «курс ірраціоналізму» [2], відгук якого знаходимо і в українській літературі 1920-х рр. Саме в цей час набуло поширення вчення З. Фрейда. Безпосередній вплив ідей австрійського психоаналітика помітний у творчості В. Підмогильного. Як зазна-

чає Л. Череватенко, письменник навіть «оголосив себе правовірним фрейдистом» [5, с. 41]. Особливу прихильність митця до теорії інстинктів засвідчує також його дослідження «Іван Нечуй-Левицький (спроба психоаналізу творчості)».

Уже перша збірка оповідань молодого автора «Твори. Том 1» розкрила проблемно-тематичний діапазон усієї творчості письменника – підсвідомі нюанси психіки людини (переважно молоді), які насправді керують її поведінкою, вчинками, власне життям. Героїв ранніх оповідань «Важке питання», «Пророк», «Добрий Бог», «На селі», «Ваня», «Старець», «Гайдамака» об'єднує пошук відповідей на складні питання, пов'язані з такими поняттями, як життя і смерть, стать і культура. Щоправда, «конфлікт між інстинктом і розумом, – зазначає М. Тарнавський, – зображується тут просто, навіть буквально» [4, с. 37].

Обсервацію впливу підсвідомого на поведінку своїх героїв В. Підмогильний часто здійснює через внутрішній монолог. Яскравий приклад – оповідання «Добрий Бог», у якому автор подає психологічний самоаналіз героя: «Як же Куся мене кохає... ніколи не повірив би нікому, що мене так будуть кохати. За що вона любе? Я ж ніщо. Не маю хистів, не вродливий, ніщо, ніщо... А виходить, є щось, за що кохає...» [3, с. 29]. Внутрішній монолог юнака не просто розкриває його критичний погляд на себе, але й означає (поки що тільки через натяк) внутрішнє роздвоєння Віктора Хабровського. Це роздвоєння, набуваючи упродовж оповіді чітких обрисів як протистояння між релігійною вірою та інстинктом, стає рушієм сюжетної дії в творі. Конфлікт полягає в тому, що статевий потяг усвідомлюється героєм як деструктивна, непідвладна розумовому контролю сила. Тож психологічно вмотивованими в оповіданні є намагання Віктора виправдати свій безчесний учинок, звинувачуючи всіх, крім себе: «Я йшов без наміру. Це вона, вона всьому винна. Та й не вона, а просто жіноче бажання показатись напівубраною. Підходжу, стукаю в двері – можна! Тобі, каже, можна. Одчиняю двері – господи! вона лише в білизні. Посидь, каже, я зараз вберуся. Посидь! Ніколи. Я про це не думав... Я кохав її чисто...» [3, с. 29]. Зрештою внутрішнє «Я» Віктора Хабровського робить висновок: «Негарно, негарно ти зробив», – донеслось ізсередини» [3, с. 29]. Звернення героя до себе у другій особі

поглиблює драматичну колізію твору, оскільки свідчить про небажання юнака прийняти власну тваринну сутність: у такий спосіб його «Над-Я» відмежовується від сексуальних бажань. Це оповідання наскрізь психологічне: велика кількість внутрішніх монологів «оголює» перед читачем складну внутрішню колізію твору.

Оповідання В. Підмогильного «Старець» презентує все ту ж характерну для письменника зосередженість на чоловічому статевому потягу, проте виявляє авторську динаміку психологічного зображення-вираження. Автор показує, як фізичні вади людини впливають на ставлення до неї інших людей, а також те, як каліцтво змінює внутрішній світ людини, її поведінку, знищує моральні цінності. Описані ситуації, на перший погляд, засвідчують зміну проблемно-тематичних пріоритетів письменника. Однак насправді вони спрямовують тематичну структуру твору в традиційне русло: спроба згвалтування повії Гальки та його психоемоційні наслідки для Тимоша – це те, що цікавить письменника. Відкритий, здавалося б, фінал (оповідання закінчується тим, що чоловік лежить долілиць, закривши голову руками, а Галька лупцює його костуром) заокруглює конфлікт між «Воно» і «Над-Я»: автор передає читачеві почуття вини й приниження героя, а відтак – його остаточну капітуляцію перед дійсністю.

Уважним психологом-аналітиком постає В. Підмогильний також в оповіданні «Гайдамака», де складну політичну тему переведено в психологічну площину. Щоправда, тут в основу конфлікту покладено вже інший визначальний, за З. Фройдом, імпульс – інстинкт виживання. Використовуючи психологічні засоби зображення-вираження в цьому творі, автор намагається показати відносини головного героя з його однолітками, батьками, гайдамаками, червоноармійцями та комісаром. Почуття непотрібності та самотності породжує у героя комплекс неповноцінності, через який він прагне померти і так опиняється в гайдамацькому загоні. Причини «образи і приниження» хлопця розкрито в епізоді його страти, з надзвичайною психологічною майстерністю поданого В. Підмогильним через суб'єктивний хронотоп. Саме ця ситуація дозволяє стверджувати, що не так фізичні знущання, як своєрідне екзистенційне прозріння героя під час розстрілу стає причиною його мук: Олесеє «Над-Я» (усвідомлене бажання смерті на початку твору) переможене «Воно» (звіряча жага життя, пережита у фінальній сцені), чому не може не радіти «Я».

Людина як носій ірраціональних, підсвідомих (у фрейдівському розумінні) сил стає об'єктом художніх рефлексій в оповіданнях В. Підмогильного «Собака», «Проблема хліба», «Син». В основі цих творів – «голодний побут» як реалістичне тло. Як зазначає Р. Мовчан, «тут не лише оголено непоборну могутність ірраціональних сил, а гостро заакцентовано питання: чи дух може упокорити тіло, перемогти плоть?» [1, с. 238]. У руслі нашого дослідження зазначені твори цікаві насамперед нетиповістю (інколи навіть екзистен-

ційною «межовістю») ситуацій: автор випробовує людину на стійкість, при цьому важелями «моральних» терезів стають категорії життя і смерті.

Проблема голоду, яка мотивує думки і вчинки героя, розкривається в оповіданні «Собака». Тимергей постійно знаходиться в ситуації вибору між духовними потребами: «стіною з книжок» (до речі, використаний В. Підмогильним образ «стіни» в контексті екзистенційної філософії символізує відчуження, відстороненість від навколишнього світу) та фізичною потребою в їжі. Остання є домінуючою, оскільки скеровує інтелектуальні процеси у свідомості хлопця: «Ранком Тимергей прокидався й гадав про те, що до обіду йому нічого їсти. Ще й їсти не дуже хотілось, але зналось, що через дві години голод відчутися. Робилося тоскно. Починало здаватися, що він ніколи нічого не їв і завжди був голодний...» [3, с. 115] й впливає на його внутрішнє самопочуття, що передається за допомогою непрямой форми психологізму, – письменник вдається до «мови тіла»: «Тимергей знову простягався на ліжку, стискавав руки, ховав у подушки голову й стогнав довго і тихо» [3, с. 115]. Ці рядки підкреслюють внутрішню дисгармонію головного героя.

Особливою іронічністю позначена ситуація, коли студент Тимергей ви-вчає вершинні досягнення філософської думки □ твори Канта та Ніцше (до речі, вже самі ці постаті – перший є засновником німецької класичної філософії, другий – яскравим представником неklasичної ідеалістичної – прочитуються як фундаментальна культурна опозиція. Одночасна увага до обох героя В. Підмогильного сигналізує і про роздвоєність самого Тимергея), в яких осмислюються основи людського буття, а сам, виявляється, не може жити без борщу. Випробування голодом змушує героя виробити власну «філософію», викликану жорстокими обставинами пореволюційної дійсності. Концепція існування у Тимергея лаконічна, виразна й універсально значуща: «Радія життя в тому, щоб їсти» [3, с. 118]. Однією фразою Тимергей ніби дає відповіді на всі онтологічні, гносеологічні, етичні, психологічні питання світу. Натомість автор яскраво і переконливо розкриває тваринну сутність людини, що впливає на психологічний стан кожної без винятку особистості.

У своїх творах В. Підмогильний говорить про людину конкретної історичної епохи – першої третини ХХ ст. Проте письменник, «на відміну від «пролетарських митців», – зазначає Р. Мовчан, – глибоко розуміє складність і суперечність самої революції...» [1, с. 239]. Суспільні потрясіння, хаос у країні, невпевненість, зневіра людей у завтрашньому дні, породили, як зазначає сам В. Підмогильний, нову особистість – людину з розколотою, роздвоєною психікою [3, с. 8]. Це наскрізна проблема, що пронизує його малу прозу, а психологія «несоціальної людини» (Р. Мовчан), по суті, – єдиний аспект, який цікавить письменника. Такою оригінальною художньою моделлю пореволюційного суспільства є твори «Іван Босий», «Історія пані Ївги», «Сонце сходить», «Військовий літун» тощо.

В. Підмогильний, як ніхто інший, розумів і прагнув виразити, що в усі часи людина залишається самотньою, хоча й знаходиться у суспільстві. Тому-то більшість його героїв показано в критичних, хай і не масштабних, ситуаціях, які, однак, вимагають від них (без будь-якої допомоги) прийняття важливих, навіть життєво необхідних рішень. Прикладом такого випадку є оповідання «Історія пані Ївги». У ньому автор знайомить нас із пані Ївгою Нарчевською, яка їде з села до міста, щоб усамотнитись після того, як її чоловіка вбили селяни. За допомогою найпростішої – описової форми психологізму (вона підкреслює наївність жінки, адже в її світі все було просто, а це потребує відповідного – поверхового – зображення, без проникнення у «глибини людського буття» (В. Фащенко)) В. Підмогильний передає погляд жінки на селян, які вчинили злочин: «Весь час селяни здавались їй надзвичайно лагідні. Принаймні такими вона бачила їх, коли вони приходили з якимсь проханням» [3, с. 193]. Проте її спостереження виявились помилковими: «Сусіди ненавиділи її за мовчання й урочистий вигляд. Ніхто не розумів її життя ані думок» [3, с. 194]. Вони ж і виказали пані Ївгу в НК, що зрештою призвело до тяжких поневірянь і смерті героїні.

На думку Р. Мовчан, «трагічний фінал твору... утілює його основну ідею – колишній пані немає місця в новому житті, тому будь-які благододні поривання марні» [1, с. 239]. Однак в оповіданні звучить також іронія – В. Підмогильний-психолог через мовну характеристику персонажа, ставлення сина, покоївки та інших майстерно виписує характер колишньої поміщиці: дитяча наївність, непристосованість до життя, упокорення обставинам у поєднанні з невинуватою жертвовністю нівелюють соціальне звучання «Історії пані Ївги». (До речі, навіть назва твору вказує на увагу автора до приватної сфери – «історії» з життя окремої людини).

Оповідання «Військовий літун» розкриває перед читачем душевну драму людини, розчаровану дисонансом між очікуваним і реальністю. Повернувшись додому, герой відчуває, що змінилось не тільки рідне місто, але і його мешканці. Внутрішній стан Сергія Данченка В. Підмогильний майстерно передає через опис помешкання: «В кімнаті його було порожньо й непривітно. Невеличкий стіл, застелений газетою, стояв коло вікна; на йому купою лежали книжки, що він давно вже прочитав і возив з собою без мети. Біля їх стовбичила велика бензинова лампа, що ввечері сяяла білим світлом. Півкімнати посідало широке подвійне ліжко, застелене сірою походо-

вою ковдрою, а в головах його висів шолом та альтиметр. А далі – сірі порепані стіни й підлога з облізлою фарбою. Сергій не звертав досі уваги на убозтво свого мешкання, а тепер воно вразило його. Він почав згадувати м'які фотелі, широкі канапи, волохаті килими, що затишують ходу, малюнки в масивних рамцях, тропічні рослини, квітки, пахощі, свічада, безкраї паркетні й важкі завіси. Нудьга обгортала його серце» [3, с. 172]. Опис побудовано на принципі контрасту, за допомогою якого подано відмінність між колишнім і теперішнім життям чоловіка, що накладає певний відбиток на його внутрішнє самопочуття.

Одночасно розширюється уявлення про характер військового літуна. До речі, назва твору також не випадкова – автор підкреслює: війна – це все, що залишилося в його житті, вона підкорила його (життя) собі, стала його сутністю. Тому-то з особистих речей героя в чужій тітчиній кімнаті залишилися тільки предмети його воєнного побуту: сіра походова ковдра, шолом та альтиметр. А ще книжки, які «він давно вже прочитав і возив з собою без мети». Таким («прочитаною книгою») стало тепер і його існування – «без мети». Неспроможність Сергія Данченка розлучитись із непотрібними речами символізує також сконцентрованість героя на минулому і непристосованість до життя в нових соціальних обставинах.

Висновки і пропозиції. Отже, герої В. Підмогильного постають перед читачем в особливому ракурсі, порівняно з тим, як зображували людину прозаїки XIX ст. Вони (герої) є продуктом конкретної історичної епохи і водночас не є тільки ілюстраторами соціальних катаклізмів. Ніколи раніше до В. Підмогильного в українській літературі людина не виступала настільки самодостатнім об'єктом письменницького зацікавлення. Митець звертає увагу на психологічні аспекти її буття, занурюється в підсвідомі стимули її вчинків. В оповіданнях пізнішого періоду митець, зберігаючи попередні тенденції, намагається, крім психоаналітичних рефлексій, бодай пунктирно окреслити характери своїх героїв. У його творах соціальна проблематика завжди має філософський або психологічний підтекст.

Оскільки творчість В. Підмогильного засвідчує еволюцію в змалюванні внутрішнього світу героя (під впливом поетики інтелектуалізму письменник переходить від зображення психологічних рефлексій до змалювання характерів), перспективним вектором подальших наукових пошуків вважаємо дослідження особливостей характеротворення в інтелектуальній прозі митця.

Список літератури:

1. Мовчан Р. «Внутрішня» людина в «малій» прозі Валеріана Підмогильного // Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : [монографія] / Раїса Мовчан. – К. : Стило, 2008. – С. 231–244.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі // Теорія літератури / Соломія Павличко. – Вид. 2-ге. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – С. 21–423.
3. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / Валер'ян Підмогильний. – К. : Наукова думка, 1991. – 800 с.
4. Тарнавський М. Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного : пер. з англ. / Максим Тарнавський. – К. : Пульсари, 2004. – 230 с.
5. Череватенко Л. Все, чим душа боліла : [передмова] / Леонід Череватенко // Євген Плужник. Поезії / [упоряд., ст. Л.Б. Череватенка]. – К. : Радянський письменник, 1988. – С. 5–100.

Акулова Н.Ю., Дацева А.В.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ И СРЕДСТВА ХАРАКТЕРООБРАЗОВАНИЯ В МАЛОЙ ПРОЗЕ В. ПОДМОГИЛЬНОГО

Резюме

В статье рассмотрена специфика психологизма в малой прозе В. Подмогильного. Доказано, что в произведениях писателя социальная проблематика всегда имеет философский или психологический подтекст. Достоверное отображение душевного мира героев, моделирование характеров происходит через комбинированное применение основных форм психологизма и, соответственно, свойственных им средств и приемов.

Ключевые слова: художественный психологизм, средства характерообразования, внутренний монолог, портрет, пейзаж, интерьер, хронотоп.

Akulova N.Y., Datseva A.V.

Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State Pedagogical University

ARTISTIC PSYCHOLOGISM AND WAYS OF CHARACTER FORMATION IN V. PIDMOGYL'NY'S PROSE

Summary

The article deals with particularities of psychologism in V. Pidmogyl'ny's prose. It is proved that social problems in writer's works always have philosophical or psychological implication. Truthful reproduction of characters' internal world and simulation of characters are made through combined application of main types of psychologism with its own methods.

Key words: artistic psychologism, ways of character formation, inner speech, portrait, landscape, interior, chronotopos (time-and-space).

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПРИГОДНИЦЬКИХ РОМАНІВ Г.Р. ХАГГАРДА

Василишина Н.Д.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті аналізується значність неоромантичної ідейно-естетичної концепції пригодницьких романів Г. Р. Хаггарда, що дає підстави для зарахування їх до корпусу творів якщо не «високої» художньої літератури, то принаймні до класу явищ міدل-літератури.

Ключові слова: концепція людини, неоромантизм, пригодницький роман, масова література, міدل-література.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Генрі Райдера Хаггарда справедливо трактують як неоромантика. У його творчості наявні усі найхарактерніші ознаки неоромантизму: підкреслена антиміщанська патетичність, динаміка розвитку гострого й незвичного сюжету, яскрава однозначність характерів та густа екзотичність природно-речового середовища. Читацький інтерес до спадщини Хаггарда не вщухає вже ціле століття. Водночас тут існує одна важлива, а проте не до кінця вирішена проблема. Так, очевидно, що письменник спеціалізувався на вільній, суб'єктивній інтерпретації етногеографічних та історичних тем, репрезентуючи жанр авантюрно-пригодницького роману в чистому вигляді, що давало підстави трактувати його творчість як щось таке, що існує поза межами «справжньої» літератури; отож, і його неоромантизм постає чимось «вторинним», визначеним слідуванням певній літературній моді.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ця стаття ставить на меті проаналізувати питання про статус романістики Хаггарда: чи належить вона до суто розважальної літератури, чи ж усе таки мусить розглядатися як вагома складова історії англійського художнього слова?

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У науковій літературі дана колізія поки що постає дещо невизначеною. Західні дослідники без сумнівів вміщують Хаггарда до ряду знаменитих романістів вікторіанської епохи – Стівенсона, Кіплінга та Конан-Дойла; зокрема вони акцентують неоднозначність та самотність його романістики та значність впливу на ціле покоління британців [2]. Натомість російські дослідники, особливо ж радянської пори, суголосно трактують Хаггарда як другорядного автора, далекого від серйозних проблем, хоча останнім часом і тут спостерігається певна зміна акцентів. Так, Н. Садомська проводить у своїй монографії наскрізну думку, що письменник є активним діячем «романтичного відродження» [7]. Є. Ібрагімова аналізує як значне художнє явище розробку орієнталістських мотивів у спадщині письменника тощо.

Слід сказати, що зрозуміти реальний масштаб зробленого Хаггардом в літературі не можна без врахування долі пригодницького роману, який

чомусь прийнято дещо зневажувати. Адже цей роман, по-перше, має глибоке коріння в історії літератури й навіть глибше – у товщі фольклору: чим є, власне, мандри Одиссея, як не пригодницьким епосом? А від початку XIX ст. цей тип роману органічно залучається до романтичної жанрової системи (готичний та інші типи пригодницького роману); на рубежі XIX–XX ст. він майже без змін стає одною з опор неоромантичного пошуку: форма неоромантичного історичного роману відтворює вальтер-скоттівський роман «без суттєвих відхилень», причому звернення неоромантиків до історії мало глибокі корені – неоромантики закликали до зміни усєї картини світу [4, с. 56, 58]. Це було не таким собі суб'єктивним імпульсом, а відповідало на певні суспільні очікування. Як пише англійська дослідниця Б. Стріт: «Виріс смак до екзотичної літератури. Люди по-жвавилися у своїй цікавості до дивного й чудесного світу, який був розташований за кордонами Європи» [9, с. 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Очевидно, що слід зосередитися саме на такому ракурсі, як використання письменником можливостей неоромантичного творчого методу й неоромантичного історичного роману: адже якраз неоромантизм давав авторіві рубежу XIX–XX ст. значні можливості для самореалізації – як на рівні вимог справді художньої літератури, так і літератури масової чи ж т. зв. міدل-літератури, яка становить своєрідну «буферну» зону між цими двома масивами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Неоромантизм порушує питання про не-класичний тип ідеалізму, про подолання у творчості комплексу «прокляття» (іронія, пасізм, естетизація форм минулого) й утвердження «homo novus», художника, начебто звільненого від синдрому Гамлета, староромантичної мрійливості й роздвоєності. Пошук конкретних літературних властивостей цього явища ускладнює його «проміжна позиція» та несинхронне утвердження модерністських проектів «новизни» і вкрай суперечливі авторські самодефініції. Сумарно неоромантизм можна позначити як антиромантичний романтизм і пов'язати з ним спробу ускладнення ідеалізму, його відповідної раціоналізації, усунення того, що сприймалося в XX столітті за «слабкі» сторони романтизму XIX

століття в мові (“багатослів’я” П.Шеллі, Ж.Санд, “пишнослов’я” А.Теннісона); творчості (“містичність” Ф.Новаліса, “мелодраматизм” Ч.Діккенса); життєтворчості (“прокляття” Ш.Бодлера, “естетизм” О.Уайльда); бутті (“графство” Л.Толстого); політиці (“реакційність” Ж. де Местра, “легитимізм” О. де Бальзака). Через неоромантизм романтизм стає не тільки “літературою”, скільки “життям”, “трагедією”, самопоходанням. У цьому сенсі романтизм не тільки романтичний, але й класичний, пов’язаний із образом максимально ускладнення мови (що яскраво простежується в конфлікті між двома поколіннями російсько-го символізму – “германцями” К.Бальмонтом, О.Блоком, Вяч.Івановим, А.Белим, “романцями”, поетами акмеїстичного поклику), звідси і вплив на неоромантизм імперських цінностей (Р.Кіплінг, М.Гумільов), монархічних ідей (Ш.Моррас), християнського традиціоналізму (Т.Еліот). Неоромантизм найбільше виявився в тих країнах, де символізм став подією ХХ століття і перегукується з мотивами примітивізму, спрощення, мужності, “діловитості”, мальовничості, єднання з природою. Біля джерел “неоромантичної” концепції “нового ідеалізму” (трагедії художника, який стоїчно шукає міф особистого абсолюту в неабсолютному, цьогосторонньому, “занадто людському”, – К’еркегор, Г.Ібсен і особливо Ф.Ніцше (починаючи з “Користі і шкоди історії для життя”, 1874; “Веселі науки”, 1882). Логіка ніцшевської долі і творчості (вплив романтизму ХІХ століття в особі А.Шопенгауера і Р.Вагнера; їх заперечення через посередництво іноземців і позитивістів Дж.Міля і Ч.Дарвіна; заперечення “антитези” заради синтезу мрії про “надлюдину”, яка мирить звіра і людину) поширена на еволюцію найвизначніших письменників межі ХІХ – ХХ століття, які певним чином пов’язані з неоромантизмом (О.Блок, Р.Рільке), які через складну послідовність стверджень заперечень, апробували безліч версій романтизму, щоб, знімаючи свої романтичні “маски” й “антимаски”, стати самим собою у творчості й досягнути максимально можливої концентрації й експресивності слова, ліричної “щирості”.

Залежність від Ф.Ніцше вказує на протестантські (пуританські в Англії, США) джерела неоромантизму і світськість “північного” християнства – трансформації його з віри й релігії або в ідеологію сильного суспільства (формальну систему норм поведінки, яка потребує свого трибуна й воїна у творчості), або суто персональну ідею його особистого кодексу, яка відкидає усі різновиди суспільного, однак у той же час схильна до зразковості. Останнє змушує сприймати неоромантичний протестантизм як метафору, але в той же час натякає на його недовір’я “культурі”, романській “бароковості”, з одного боку, й дещо первісний (язичницький) страх природи, “підпілля”, який має бути компенсованим за будь-яку ціну, – з іншого. Найбільш рельєфно неоромантичний кодекс модерністської епохи подано в екзистенціалізмі, де цінність особистої поведінки вимірюється зіткненням зі стихією, “ніщо”, “абсурдом”, які мають майже релігійне значення.

До історії англійської літератури Г. Хаггард увійшов як один з найбільших неоромантиків. Цьому сприяла вже події його життя, наповненого пригодами та знайомством з незвичними для європейця, екзотичними народами Африки. Хаггард служив в колоніальній адміністрації Південної Африки в переломний період її історії. Він був очевидцем захоплення Англією Трансваалю в 1877 році, алмазної і золотої лихоманки в Капській області, куди наринували з усіх кінців світу натовпу авантюристів, героїчного опору зулусів, що завдали поразки англійцям в англо-зулуській війні 1879 року. На його очах розгорталися і події першої англо-бурської війни (1880-1881), в результаті якої Лондон, щоб зібратися з силами для нового натиску на непокірних бурів, вимушений був визнати незалежність Трансваалю. Південна Африка упродовж багатьох років залишалася «гарячою точкою планети», що привертала увагу всього світу, звідки і виникав неабиякий інтерес до африканської теми в пригодницькій літературі того часу. Хаггард же, як ми бачимо, був у самому центрі африканських подій, що згодом дадуть багатющий матеріал для його книжок.

У захоплюючих авантюрно-екзотичних романах про пригоди європейців у нетрях Африки частково зафіксовані особисті спостереження письменника щодо життя і звичаїв зулусів, про яких він відгукувався з непідробною повагою, захоплюючись їх людськими достоїнствами. Хаггарду вдалося новаторськи поєднати елементи африканської та європейської культур, як зазначає Г. Кузнєцов [3].

Подібно до того, як Кіплінг відкрив для Заходу Індію, так Хаггард відкрив для Британії (і Європи) Африку, з її таємничими, загадковими обрядами, ритуалами, чаклунством, казковими скарбами, які магнетично притягують героїв романів, що біжать від темної дійсності в цю країну чудес. Героїчні легенди і чарівні казки аборигенів для письменника з невгамовною фантазією – невичерпна криниця натхнення.

Подібно, Хаггард на початку своєї літературної діяльності зовсім не мріяв про лаври класика. Роман, який зробив Хаггарда знаменитим, – «Копальні царя Соломона» – писався на хвилі масової цікавості пересічних англійців кінця ХІХ ст. до Південної Африки та її скарбів, і саме це дуже сприяло успіху першого опусу автора. Відомо, що деякі наївні читачі навіть писали авторові листи і благали вказати координати скарбів царя Соломона. Але якби роман був цікавий лише цим, то про нього забули би, як тільки зник інтерес до не-колонізованої, маловідомої та ще не обжитої білими Африки. Та роман продовжує по сей день бути популярним. Адже Хаггард ви-мальовує яскраві характери, майстерно будує гострий динамічний сюжет. Більше того, «Копальні царя Соломона» можна було б назвати типовим «колоніальним» романом, що був популярний на рубежі ХІХ–ХХ ст., але в ньому цілком відсутня притаманна пересічним «колоніальним» романам, розрахованим на масового й невібагливого європейського читача, ідея зверхності білої раси

та її «цивілізаторської місії», про що пише Б. Грибанов [1, с. 473].

Концепція людини у Хаггарда може видатися навіяною модною та вульгаризованою у масовій пресі ніцшеанською ідеєю надлюдини. Адже герої Хаггарда відзначаються надзвичайними обдаруваннями, майже суперменівськими можливостями. Ось самохарактеристика центрального персонажа роману «Таємні сили»: «У двадцять років я говорив голландською та кількома кафрськими говірками і навряд чи хто-небудь краще за мене знав традиції і звичаї Південної Африки. Я зробився найкращим стрільцем і чудовим наїзником. Хоча я був невисокий і худий, але не знав втоми і вмів переносити всілякі незгоди. Навіть лютий зулус із гвардії короля Чаки (африканський народний полководець, що об'єднав колись зулуські племена; Н. В.) не міг змагатися зі мною у витривалості» [7, с. 11–12].

Зазвичай Хаггардові закидали, що психологічна насиченість характерів не занадто глибока, що непрямона натякає якраз на пристосування до смаків невибагливого читача. Та від героїв масової літератури XIX–XX ст. персонажа Хаггарда відрізняє саме здатність до духовного зростання, схильність до узагальнень та філософської рефлексії. Але ж наскрізний герой романістики Хаггарда Аллан Квотермейн розмірковує: «І ця цивілізація! Що дає вона? Аж сорок років провів я серед дикунів, вивчаючи їхні мораль і звичаї, потім кілька років я прожив у Англії і придивлявся до дітей цивілізації. І що ж я знайшов? Величезну прірву між тими й іншими? Ні, зовсім невелику відстань, яку простодушна людина легко перестрибне. Дикун і цивілізована людина вельми схожі між собою, тільки остання – винахідливіша і здатна комбінувати. Зате дикун, наскільки я вивчив його, не знає жадоби до грошей, як, неначе рак, упиваються в серце білої людини. У загальних рисах дикун і дитя цивілізації схожі між собою» [7, с. 327]. Іншими словами, хаггардовий герой намагається зрозуміти проблеми, які становлять провідну колізію в ідейно-естетичній проблематиці класичного «високого» романтизму: адже опозиція *природа-суспільство* або *природа-цивілізація* була центральною в художньому світі більшості романтиків [5, с. 267]. Цю особливу масштабність героїчного персонажа Хаггарда відзначали й англійські історики літератури, як, наприклад, Н. Етерінгтон [8].

Пейзаж у художній системі роману Хаггарда також не зводиться до простого тла подій, що

елементарно вказує на місце дії, як це характерно для масової літератури. Ось характерний уривок з роману «Чудовисько» – змалювання переживань героя перед зустріччю з чудовиськом у печері: «У повітрі панувала тиша, а морок так згустився, що передній віл здавався примарою; на додачу стало дуже холодно, над гребенями гір танцювали зірничі, але грому було ще не чути. В природі коїлося щось дивне й аномальне <...> Моя тривога посилилася, коли хмари зустрілися і краї їх, торкнувшись, ніби в поцілунку, спалахнули вогнем, і земля задвигтіла від громового удару. Блискавка вдарила за п'ятдесят ярдів від візка – якраз у тому місці, де ми перебували за хвилину перед тим. Одночасно вибух грому показував, що гроза висить над самісінькою головою <...> Це було відкриття балу – перший несподіваний грім оркестру. Потім почався танок – вогняні стрічки і полотна танцювали на паркеті неба» [7, с. 43–44].

На відміну від авторів «маскульту», Хаггард відчував значну відповідальність перед своїм читачем і не був байдужим до поняття істини. Він багато зробив для відродження здорової цікавості молодого покоління до життя на лоні природи, мужнього самовипробування й самозагартування, протиставивши штучній вікторіанській моралі й салонним літературним смакам ідеал пошуку та прагнення до зміни життя. Багато подорожуючи по світу, зокрема немало проживши у Південній Африці, де відбуваються події його романів, Хаггард значною мірою будував художній світ на власному життєвому досвіді, що підводило під екзотичні обставини, які у нього щедро подаються, достовірний ґрунт. І «Копальні царя Соломона», і «Дочка Монтесуми», і «Таємні сили» чи «Прекрасна Маргарет» взірцеві з погляду вдалої побудови сюжетно-пригодницької інтриги, композиційної досконалості.

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку. Експресивна ж заостреність художнього вирішення у Хаггарда, авторська цікавість до екзотики, до незвичних сюжетних ходів роблять автора типовим неоромантиком, який заострює до краю характерні романтичні прийоми. А це вже саме про собі свідчить про серйозність авторського підходу до творчості й дає підстави для зарахування цих романів до корпусу творів якщо не «високої» художньої літератури, то принаймні до класу явищ мідл-літератури. Проте, звичайно, це питання вимагає більш розгорнутого дослідження.

Список літератури:

1. Грибанов Б. Романи Г. Р. Хаггарда / Б. Грибанов // Хаггард Г. Р. Копи царя Соломона. Прекрасная Маргарет. – М.: Правда, 1991. – С. 471–476.
2. Ибрагимова Е. Д. Ориенталистские мотивы в творчестве Генри Райдера Хаггарда : автореф. на соиск. уч. степ. канд. филол. н. – 10.01.03: Литература народов стран зарубежья (западноевропейская литература) / Елена Дамировна Ибрагимова. – Самара, 2008. – 19 с.
3. Кузнецов Г. Генри Райдер Хаггард / Г. Кузнецов // Хаггард Г. Р. Чудовище. Жена Аллана. Рассказы охотника. Новосибирск, 1990. – С. 314–319.
4. Ладыгин М. Б. Английский исторический роман неоромантизма / Михаил Борисович Ладыгин // Вопросы национальной специфики произведений зарубежной литературы XIX–XX вв. – Иваново, 1979. – С. 54–68.
5. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Дмитрий Сергеевич Наливайко. – К.: Мистецтво, 1980. – 288 с.

6. Садомская Н. Д. Творчество Генри Райдера Хаггарда и английская литература конца XIX – начала XX века / Наталья Дмитриевна Садомская. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2006. – 260 с.
7. Хаггард Г. Р. У серці Африки, або Пригоди Аллана Квотермейна / Генрі Райдер Хаггард. – Харків: ВД «Школа», 2006. – 496 с.
8. Etherington N. Rider Haggard / N. Ethermngton. – Boston: Twayn Publishers, 1984. – 138 p.
9. Street B. The Savage in Literature / B. Street. – L.: Routledge & Kegan Paul, 1975. – 207 p.

Василишина Н.Д.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ИДЕЙНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКИХ РОМАНОВ Г.Р. ХАГГАРДА

Резюме

В статье анализируется значимость неоромантической идейно-эстетической концепции приключенческих романов Г. Р. Хаггарда, что дает основания для зачисления их если не в корпус «высокой» художественной литературы, то, по крайней мере, в класс явлений миддл-литературы.

Ключевые слова: концепция человека, неоромантизм, приключенческий роман, массовая литература, миддл-литература.

Vasylyshyna N.D.

Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ohienko

IDEOLOGICAL AND ESTHETIC CONCEPT OF G.R. HUGGARD'S ADVENTURE NOVELS

Summary

The article analyzes the importance of neoromantic ideological and aesthetic concepts of H. R. Haggard's adventure novels: this situation giving reasons for their admission to the body works, if not to «high» literature, at least to the middle class literary phenomenon.

Key words: concept of human, neo-romanticism, adventure novel, mass literature, middle-literature.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СВЯТОСТІ У РОМАНІ М. ДЕ УНАМУНО «ТІТКА ТУЛА» ТА ПОВІСТІ «СВЯТИЙ МАНУЕЛЬ ДОБРИЙ, МУЧЕНИК»

Випасняк Г.О.

Івано-Франківський національний медичний університет

Статтю присвячено дослідженню рецепції святості у романі іспанського письменника М. де Унамуно «Тітка Тула» і повісті «Святий Мануель Добрий, мученик». Намагаючись зрозуміти сутність святості, автор відходить від загальноприйнятого християнського трактування цього поняття й акцентує на суперечностях, які переслідують святих і водночас притаманні загалом християнській релігії.

Ключові слова: святість, християнство, амбівалентність, М. де Унамуно.

Творчість М. де Унамуно потребує глибокого осмислення у сучасному українському літературознавстві передусім через духовну кризу вітчизняного суспільства, охопленого егоїзмом і спрагою до накопичення матеріальних благ. Схожа проблема охопила Іспанію більше як сто років тому, саме тоді коли й були написані найвизначніші художні і філософські твори М. де Унамуно. Українські дослідники звертаються до розгляду окремих аспектів його творчості, з-поміж яких – екзистенційна проблематика (Н. С. Парова), конструювання національної ідеї, пошук національної ідентичності на сторінках творів іспанського митця (О. В. Голуб, О. В. Пронкевич) тощо.

Релігійна тематика у творчій спадщині М. де Унамуно посідає одне з чільних місць. Чи не основною проблемою для нього є віднайдіння гармонії між християнськими догмами і реальними духовними потребами людини, а також усвідомлення важливості релігії у її житті. Роздуми митця на цю тему викладено у філософських есе «Агонія християнства», «Про трагічне відчуття життя».

Філософські погляди автора зумовили особливість його прози, яка стала «відкритим духовним простором, де порушуються найважливіші екзистенційні проблеми» [3, с. 555]. Власне, проблема людської святості, людського ідеалу життя і поведінки для нього є однією з визначальних. У творах М. де Унамуно є чимало образів з виразними агіографічними елементами. Для розуміння того, що стало поштовхом до їхньої появи, варто врахувати кілька моментів. По-перше, згідно з авторською філософською концепцією, кожна людина прагне безсмертя, а життя святого є певною запорукою вічності хоча би в пам'яті людей, для яких він був ідеалом. По-друге, на думку іспанського митця, у душі кожної людини криється «затоплене поселення», яке є «кладовищем душ наших дідів» [6, с. 525]. Це є і національна пам'ять, і ментальність, це сума національних духовних почуттів, переживань, сумнівів, які не зникають безслідно, а передаються з покоління в покоління. Образ святого для Унамуно є частиною національної інтраісторії, оскільки найвідоміші іспанці (як реальні, так і персонажі художньої літератури) тісно пов'язані з релігією, зокрема Тереза з Авілі, Ігнатій де Лойола, зрештою, дон Кіхот. Зважаючи на те, що у передмові до роману «Тітка

Тула» автор зауважує, що ця історія могла відбутися тільки в Іспанії, а також якщо врахувати, що він співставив Дон Кіхота зі святою Терезою з Авілі («тересіанські та донкіхотські корені... нічим між собою не відрізняються» [7, с. 381]), можна зробити висновок, що життійні риси автор вважав притаманними іспанцям у зв'язку з тим, що в їхній національній пам'яті залишився духовний спадок святої Терези з Авілі, Ігнатія де Лойоли, Сервантеса/дон Кіхота.

Водночас варто зауважити, що письменник акцентував на універсальності поняття святості, не прив'язуючи його виключно до християнської релігії і до її сповідників. Для нього святість – це означник певного типу поведінки, світогляду, не залежно від того, яку релігію сповідує людина. Яскравим прикладом є Антигона, про яку згадано у передмові до роману «Тітка Тула» як про «святую давньогрецького поганства». Святість може бути зовнішньою, коли формально дотримано всіх її атрибутів, і внутрішньою, коли навіть за відсутності видимих ознак святості, душевний стан людини, глибина її переживань, духовних прагнень цілком відповідають сутності цього поняття. Для М. де Унамуно всі елементи духовного життя людини є такими, про які не варто багато говорити, бо це їх профанізує, а ними, натомість, треба жити: «наше життя має бути постійним і безмовним «нехай буде воля Твоя!» і безперервним «нехай прийде царство Твоє!» – цього не треба ні промовляти, ні навіть думати про це – цим треба жити» [7, с. 420]. Іспанський письменник шукає проявів праведності і святості у повсякденному житті звичайних людей, бо саме там, на його думку, можливо віднайти «вічне, постійне – метаісторичну (антиісторичну) або «інтраісторичну» Іспанію, явлену в символах, образах, снах, метафорах» [3, с. 550].

Визначальна риса агіографічних персонажів Унамуно і відповідно, відмінність від канонічних зразків, полягає в глибині їхніх внутрішніх переживань, в усвідомленні кінечності життя і боротьбі зі смертю, що триває упродовж усього існування. Цю боротьбу іспанський письменник називав агонією, причому такий душевний стан людини, на його думку, зумовлений дещо викривленим тлумаченням догмату про воскресіння. Унамуно вважав, що більшість християн розуміє це поняття як тілесне, фізичне відродження, натомість набагато важливішим є духо-

вне воскресіння, яке можливе навіть у цьому світі за умови, якщо людина буде по-справжньому жити. Під справжнім він розумів таке життя, результати якого не залишаться непоміченими людством і історією. Фізична людина, на думку митця, є тілом смерті, натомість якщо вона живе в інших людях, для інших людей, то таким чином забезпечує собі вічність і водночас упродовж свого життя приглушує біль душевної агонії.

У головних героїв роману «Тітка Тула» і повісті «Святий Мануель Добрий, мученик» різні, так би мовити, «стадії» агонії: у Мануеля вона більше усвідомлена і стала невід'ємною частиною його життя, тоді як у Тули, яка довгий час дотримувалася раз і назавжди обраного шляху, лише на схилку віку починають закрадатися думки про правильність її вибору, про вартісність її особистості офіри. Але в обох випадках йдеться про певний вид зречення і самопосягати якійсь справі: Тула присвятила себе вихованню дітей, отець Мануель – опіці парафіянами та збереженню в їхніх душах віри.

Саме через розгляд агонійності як визначальної риси внутрішнього світу людини у творах М. де Унамуну настільки тонка межа між святістю та гріховністю. Скажімо, ставлення Тули до Раміро після смерті Роси виразно ілюструє стан помежів'я: з одного боку, вона не бажає одружуватися з ним, бо таким чином уникне статусу мацухи для своїх небожів, а з іншого – її поведінка зумовила ряд фатальних подій, серед яких смерть Раміро і його другої дружини Мануели. Думку про те, що від святості до гріховності – один крок, автор вкладає в уста Раміро: «Ти свята, Хертрудіс., але свята, яка створює грішників» [7, с. 456]. Після смерті Мануели Тула сама неодноразово роздумувала над тим, якою мірою вона винна у ситуації, що склалася. А коли помер Раміро, вона почала сприймати власних небожів і нащадків Мануели як дітей свого гріха. Саме тому материнські турботи Тули про дітей «межували з містичною спокутою та містичним культом» [7, с. 474].

Відштовхуючись від думки О. Пронкевича, що «образ матері асоціювався в Унамуну з баскською культурою, яка, з одного боку, надавала притулок од самотності, а з другого, замикала його в обмеженому провінційному просторі» [3, с. 549], образ тітки Тули набуває певного символічного значення. Вона і справді створила для себе та своїх дітей мікросвіт, поза межі якого намагалася не виходити сама і не дозволяла робити це іншим. Хертрудіс була для своїх дітей усім: і батьком, і матір'ю, і берегинею дому, і вчителькою життя, і духовним наставником.

Хоч у характері Тули є чимало агіографічного, проте М. де Унамуну більше цікавлять ті риси, завдяки яким можливо уникнути ідеалізації, і які водночас додають образу суперечливості та реальності. Принагідно зауважимо, що у творчості іспанського митця взагалі не простежується тенденція до ідеалізації котрогось із персонажів: вони завжди залишаються просто людьми зі своїми чеснотами і вадами.

В образі Тули виразними є впертість, свободолобивість і вірність власним світоглядним

орієнтирам: «Ця жінка завжди намагалася не допустити, щоби нею хтось керував, а тим паче – чоловік. Норми своєї моральної поведінки, свої релігійні переконання та вірування вона формувала на основі того, що чула довкола себе й що вчитувала з книг, про те тлумачила все по-своєму» [7, с. 442], вона весь час намагалася «з'ясувати, в чому... корінь зла» [7, с. 472]. Часом Тула сама розглядала ці риси власної вдачі як вияв гордині, але й надалі продовжувала жити так, як вважала за потрібне.

Уже згадувалося, що в художній творчості М. де Унамуну реалізує основні постулати своєї філософської системи, і роман «Тітка Тула» не є винятком. Його фінал особливо красномовно відображає авторське бачення вічного життя: «Чи померла тітка Тула? Ні, не померла, бо вона й далі жила в родині й променилася в ній новим життям... вічним життям безсмертного сімейного зв'язку... Її ім'я промовляли як заклинання, як ім'я канонізованої домашньої святої» [7, с. 494]. Звідси висновок, що життя для інших принесло свої плоди, і Тулу було винагороджено безсмерт'ям у пам'яті її вихованців.

У повісті «Святий Мануель Добрий, мученик» М. де Унамуну найбільше випробовує традиційний погляд на святість, немовби намагаючись перевірити його істинність та щирість. Зовнішні ознаки праведності, на думку автора, як правило, є оманливими, оскільки контрольовані розумом. Важливими натомість є внутрішні передумови, які підштовхують людину до ведення особливого способу життя. Проте часом складається враження, що письменникові самому важко визначитися, який із аспектів святості – зовнішній чи внутрішній – є важливішим, так як перший з них спонукає оточуючих бути кращими, проте другий є власне святістю. В образі отця Мануеля поєднано обидва, і саме конфлікт між зовнішніми і внутрішніми проявами святості є центральним у повісті.

Мануель живе немовби між двома правдами: між тією, яка є загальноприйнятою і допомагає людям жити, і тією, яка завдає йому душевних мук і якою задля добра загалу він не може майже ні з ким поділитися. Отець вважає, що пізнав Бога: «Бог... перебуває тут, як і будь-якому іншому місці, і ви побачите Його звідси. І всіх нас у Ньому, і Його в нас» [6, с. 524]. Водночас він переконаний, що «той, хто побачить Бога в лице, хто у сні побачить очі й лице Його, той помре неминуче і назавжди» [6, с. 538]. Така думка є однією з причин, чому Мануель нікому не відкриває правди про Бога, яку він пізнав. Він боїться, що його народ після цього буде приречений на смерть. «Нехай тоді наш народ не бачить лиця Божого доти, доки живе» [6, с. 538].

Автор підкреслює, що мучеництво Мануеля полягає в тому, що він зумів хоч і коштом неймовірних власних зусиль, не лише зберегти, але й укріпити віру своїх прихожан, адже релігія допомагає людям жити: «Я тут для того, щоби дозволити жити душам моїх парохіян, щоби зробити їх щасливими, щоби допомогти їм уявляти себе безсмертними, а не вбивати їх... Нехай жи-

вуть. Саме для цього існує церква – допомогти їм жити. Істинна релігія? Усі релігії істинні, якщо вони сприяють духовному життю народів, які сповідують їх, якщо вони втішають їхню необхідність народження заради смерті, і найбільш істинна релігія для кожного народу – його релігія, що створила його. А моя? Моя релігія втішає мене тим, що я втішаю інших, хоча й утіха, яку я даю, не є моєю втіхою» [6, с. 528]. Мануель смиренно приймає свій хрест і ставиться до того, чим він займається, як до «професії, якою він повинен жити» [6, с. 523].

Ласаро й Анхеліта – єдині, кому він довірив свою таємницю, кого зробив до певної міри своїми духівниками і водночас духовними послідовниками, кому міг сповідатися і від кого міг прийняти розгрішення, і кого міг повчати: «Потрібно жити. І потрібно давати життя» [6, с. 530]. Без сумніву, мається на увазі життя у всіх його проявах – як фізичному, так і духовному. Сам Мануель давав своїм парафіянам життя, вселяючи їм надію на спасіння, на вічність після смерті. Анхеліті він радить замкнути усілякі релігійні сумніви всередині себе заради того, щоби жити далі. Бо в іншому разі життя втрачає сенс. І це цілком закономірно, адже якщо людина починає задумуватися над скінченністю життя, над тим, що після смерті чекає невідомість, її неминуче охопить депресія і втрата інтересу до життя, тому задоволення життям – на думку отця Мануеля – це найголовніше.

У філософії Унамуну любов є тим елементом, який об'єднує різні погляди автора у систему. У філософському есе «Про відчуття трагічності життя» він акцентував на тому, що вірить в існування Вищої сили, Творця світу, проте не до кінця сприймає християнське розуміння Бога. На його думку, лише завдяки любові людина може пізнати Господа: «Бога віднаходить той, хто шукає Його з любов'ю і заради любові, натомість Він (Господь. – Г. В.) непізнаваний для того, хто досліджує Його холодним розумом, безлюбовно» [див. 5]. У даному випадку показовими є образи Ласаро, який лише відмовившись від своїх прогресистських поглядів, зумів зрозуміти отця Мануеля, а також дон Прімітіво, дядько Роси і Тули (роман «Тітка Тула»). Останньому автор надав красномовне ім'я, підкреслюючи, що для того, щоб стати святим, не обов'язково бути вченим, достатньо лише відчувати душею, володіти «знанням, якого неможливо навчитися» [7, с. 393]. Тула характеризує дядька як святого: «Він знав..., що одна його присутність освячувала наші бажання... Він нас виховав. А щоби нас виховати, йому було досить свого життя, такого чистого, такого прозорого, такого світлого» [7, с. 407]. «Вбогі побожні жінки не раз плакали, слухаючи його проповіді, з яких не розуміли жодного слова. І я знаю, чому так було. Один його голос вкладав у душі любов і вмиротвореність» [7, с. 408].

Унамуну вважав, що людина не може перебувати в ізоляції, бо в такому разі вона буде позбавлена можливості дарувати любов. А якщо вона не любить, то перестає бути особистістю. Саме тому ні Тула, ні отець Мануель не пішли

в монастир, бо там вони були би ізольовані від людей. Хоча дон Прімітіво казав, що якби Тула пішла в монастир, вона стала би другою Терезою. На думку М. де Унамуну, у монастир йдуть не для служіння Богові, а для того, щоби не служити цьому світові, і навіть молячись та просячи Господа про охорону людей від спокус, чернець передусім матиме на увазі себе, власні спокуси.

Мануель відчував, наскільки йому важко перебувати тривалий час без людського товариства, про що зізнався у розмові з Ласаро: «Я не народився для відлюдництва, для пустельництва; самотність убила б мою душу, а щодо монастиря, то мій монастир – це Вальверде де Люсерна... Я мушу жити для своїх людей і померти для своїх людей. Як я зможу врятувати свою душу, якщо не врятую душі своїх людей?» [6, с. 517-518]. На одинці, вважав отець, важко знайти спасіння і душевну гармонію, оскільки на людину чекає чимало небезпек, найбільшою з яких є вона сама і її думки. Тому краще працювати серед людей і для людей, таким чином знаходячи душевний спокій.

У повісті «Святий Мануель Добрий, мученик» Унамуну неодноразово згадує твір Кальдерона «Життя – це сон». Саме у сні людина має можливість забути про реальність, абстрагуватися від неї. Така позиція, на думку митця, створює ілюзію, що життя чогось варте. «Вірити – це снити» [6, с. 537], – вважає Мануель, тому й просить Анхеліту молитися, щоб «усі грішники снили до смерті про воскресіння тіла і вічне життя» [6, с. 538].

Як у романі «Тітка Тула», так і в повісті «Святий Мануель», поряд з головним персонажем з агіографічними рисами присутній інший, не менш життєвий образ. Зазвичай він вирізняється більшим смиренням, ніж головний персонаж, його не мучать релігійні сумніви, оскільки він сприймає життя таким, яким воно є. У романі це дон Прімітіво, у повісті – блазень Бласіліо. Останньому Мануель неодноразово казав: «Святим є ти, шановний блазню; я бачив, як ти працюєш і зрозумів, що твоя робота не лише годує твоїх дітей, але й веселить інших» [6, с. 516-517]. Наприкінці роману Анхеліта також робить висновок, що Бласіліо був не менш святим, як Мануель. Знаковим є те, що він помер разом з ним, тримаючи його за руку. Найімовірніше образ блазня є уособленням стражденної душі святого отця.

Як і Тула, так і Мануель залишають після себе своїх послідовників. У першому випадку це Мануела, а другому – Ласаро й Анхеліта. І цей факт є свідченням того, що їхні життя були справжніми, реалізованими і не марними.

Отож, твори М. де Унамуну не лише оригінально аргументують мотивацію людських вчинків, більшість з яких спрямована на досягнення безсмертя, але й ілюструють, наскільки важливу роль відіграє в житті людини релігія, не має значення, яка її назва. Важливо, що вона є тим віросповіданням, якого дотримувалися предки, у якому залишили частину себе. Релігія окрім того, що допомагає жити, є ще й частиною національної душі, тому її також слід плекати як

цінність національного значення. М. де Унамуно вчить своїх читачів вмінно працювати не тільки з думкою про себе, але передусім про оточуючих. Саме зі щирої турботи про ближнього може розпочатися духовне відродження цілого народу. Художні твори М. де Унамуно демонструють читачеві, що різноманітні релігійні догми вказують напрямок до духовного розвитку, але оскільки

ки людина не може бути до кінця досконалою, то змушена постійно розриватися між тим, ким вона хоче бути і тим, ким вона є. Цієї боротьби не треба боятися, а сприймати її як належне, як невід'ємну частину земного життя, як сходинки до духовного вдосконалення. Лише з такою життєвою позицією можливо жити повноцінно і залишитися у пам'яті нащадків.

Список літератури:

1. Голуб О. В. Релігійний чинник формування національної ідеї / О. В. Голуб // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №1. – С. 30-34.
2. Парова Н. С. Екзистенційна проблематика у творчості Мігеля де Унамуно / Н. С. Парова // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_43/Parova.htm
3. Пронкевич О. Роман як засіб екзистенційного експериментування: післямова / Олександр Пронкевич // Унамуно М. де. Вибрані романи. Туман. Абель Санчес. Тітка Тула. Святий Мануель Добрий, мученик / Мігель де Унамуно; Пер. з ісп. О. Маєвська та В. Шовкун; упоряд. О. Фешовець; післям. О. Пронкевич. Вид 2-е змінене. – Львів : Астролябія, 2012. – С. 548-571.
4. Унамуно М. де. Житие Дон Кихота и Санчо // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/356612/read#t1>
5. Унамуно М. де. О трагическом чувстве жизни у людей и народов // Електронний ресурс. Режим доступу: http://4itaem.com/book/o_tragicheskom_chuvstve_jizni_u_lyudey_i_narodov-401231
6. Унамуно М. де. Святий Мануель Добрий, мученик // Унамуно М. де. Вибрані романи. Туман. Абель Санчес. Тітка Тула. Святий Мануель Добрий, мученик / Мігель де Унамуно; Пер. з ісп. О. Маєвська та В. Шовкун; упоряд. О. Фешовець; післям. О. Пронкевич. Вид 2-е змінене. – Львів : Астролябія, 2012. – С. 505-547.
7. Унамуно М. де. Тітка Тула // Унамуно М. де. Вибрані романи. Туман. Абель Санчес. Тітка Тула. Святий Мануель Добрий, мученик / Мігель де Унамуно; Пер. з ісп. О. Маєвська та В. Шовкун; упоряд. О. Фешовець; післям. О. Пронкевич. Вид 2-е змінене. – Львів : Астролябія, 2012. – С. 377-504.

Выпасняк Г.О.

Ивано-Франковский национальный медицинский университет

АМБИВАЛЕНТНОСТЬ СВЯТОСТИ В РОМАНЕ М. ДЕ УНАМУНО «ТЕТЯ ТУЛА» И ПОВЕСТИ «СВЯТОЙ МУЧЕНИК МАНУЭЛЬ ДОБРЫЙ»

Резюме

Статья посвящена исследованию рецепции святости в романе испанского писателя М. де Унамуно «Тетя Тула» и повести «Святой мученик Мануэль Добрый». Пытаясь понять сущность святости, автор отступает от общепринятого христианского понимания этого понятия и акцентирует на противоречиях, преследующих святых, и в свою очередь, свойственных самой христианской религии.

Ключевые слова: святость, христианство, амбивалентность, М. де Унамуно.

Yypasnyak G.O.

Ivano-Frankivsk National Medical University

AN AMBIVALENCE OF SANCTITY IN M. DE UNAMUNO'S NOVEL «AUNT TULA» AND STORY «SAINT EMMANUEL THE GOOD, MARTYR»

Summary

The article deals with a problem of reception of the sanctity in the novel of Spain writer M. de Unamuno «Aunt Tula», story «Saint Emmanuel the Good, Martyr». Trying to understand how the sanctity really is, the author steps out of traditional opinion and concentrates on dilemmas which torture saint's soul and Christian religion in general.

Key words: sanctity, Christian religion, ambivalence, M. de Unamuno.

АМЕРИКАНСКИЕ НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО ФОЛЬКЛОРА

Сазанович Л.В.

Запорожский государственный университет

Рассмотрены основные критерии фольклорности текста на примере американской фольклорной баллады.

Ключевые слова: фольклор, фольклорность, критерии, американская фольклорная баллада, архаичность, устность, коллективность.

Фольклор США, или американский фольклор – это полиэтнический феномен, зародившийся в период переселения первых европейцев на Североамериканский континент. Американский фольклор впитал в себя традиции коренных жителей Северной Америки, жителей Старого Света и афро-американцев. В американском фольклоре отразилась история возникновения новой нации, история выживания в условиях культурного шока. Однако, не смотря на то, что эта история началась еще в XVI в., понятие «американский фольклор» так и не получило однозначного толкования.

Вынесенная в заголовок статьи тема сохраняет свою актуальность на протяжении последних двух десятилетий. Еще в 1995 году С. Неклюдов в статье «После фольклора» поставил вопрос, вызвавший бурную дискуссию в научных кругах: «А может быть, правильнее считать, что “эпоха фольклора” (сначала “архаического”, а затем и “классического”) безвозвратно миновала, и перед нами – совершенно новое явление, для которого следует искать соответствующее название, ну, скажем, постфольклор?» [4, с. 4].

В свою очередь, В. Аникин полемицируя с С. Неклюдовым, определил суть спора следующим образом: «Тема “Современные фольклорные традиции” весьма обширна. И при всем том она часть еще более широкой – о сущности и специфике фольклора. Спор о современном фольклоре упирается в понимание, что считать и что называть фольклором. Мы его толкуем по-разному. Отсюда происходят несогласия» [1].

В русле данной дискуссии, закономерно возникает вопрос: уместно ли классифицировать произведения американской народной культуры как фольклорные.

Дело в том, что феномен уверенно трактуемый американскими исследователями, как «фольклор», украинские и российские ученые описывают в самых разнообразных терминах: «новообразования», (дефиниция С. Неклюдова – [3, с. 224–240]; «неофольклор», «постфольклор» (термин В.П. Аникина – [1]), «квазифольклор» (термин Е.М. Береговской – [2, с. 25]), «фейклор», «фольклоризмус» (определение С. Росовецкого – [7, с. 135–142]), «вторичные формы» (К. Чистов – [9, с. 45]), «третья культура» (П. Поздеев – [5, с.14]).

На наш взгляд, ответ на поставленный вопрос можно получить, если критически пересмотреть традиционные критерии «фольклорности», кото-

рые приобретают новое звучание применительно к специфике народного творчества американцев. Речь идет, прежде всего, о таких критериях, как «архаичность», «коллективность» и «устность» на примере американской англоязычной баллады, как наиболее старом, но до сих пор популярном жанре народного творчества.

В контексте проблемы стадияльно-исторической стратификации фольклора критерий «архаичности» первым вызывает сомнение. Ведь совершенно очевидно, что американскому фольклору ни «архаичность», ни «классицизм» не свойственны. По ироническому определению О. Уайльда: «Молодость Америки – древнейшая из ее традиций. Ей уже более трехсот лет». Следовательно, «архаичность» не является решающим критерием фольклорности для американской англоязычной баллады: «архаичный» фольклор сложился и остался на исторической прародине переселенцев (в Европе, Африке и т.д.), которые «взяли» его в далекое путешествие уже в готовом виде, формирование же и расцвет американского фольклора приходится на эпоху Нового Времени: XVI – конец XIX в.

Далее, чтобы рассуждать на тему «коллективности и народности» американской англоязычной баллады следует ответить на вопрос: что есть «фольклор»? Среди множества существующих подходов к определению «фольклора», нам близко мнение Б. Боткина – теоретика американского фольклора, который считает фольклором всю совокупность традиций определенной группы, возникшую вне академической и коммерческой сфер бытия. При этом, американцы, по мнению Б.Боткина, – это, несомненно, уже сложившийся коллектив, объединенный общими интересами, целями и специфическими американскими традициями [11].

С нашей точки зрения, такое определение фольклора ведет к необходимости пересмотра трактовки оппозиции «народный *via* профессиональный». Б.Боткин пишет: «эти традиции (определенной группы – примечание наше), вбирают в себя разные элементы (индивидуальные, популярные, и даже «литературные»), но все они усваиваются и ассимилируются путем многократного повторения и варьирования в единый образец для подражания, имеющий значение для целой общности людей» [11]. Так и американские англоязычные баллады, старые и новые, кочевали по просторам США, передавались от

одного поколения к другому, постепенно становясь народными.

Теперь перейдем к критерию «устность», который, на наш взгляд, является решающим в определении фольклорной природы американской англоязычной баллады. Отметим, что в русской и украинской науке фольклор, в основном, трактуется как *устное* народное творчество. Однако, Б. Путилов в монографии «Фольклор и народная культура» совершенно справедливо отмечает, что понятие «устность» и «устная культура» отнюдь нельзя сводить к буквальному значению слова «устный» – произнесенной. При таком прочтении, «устность» – категория сугубо техническая, а изучение устности ограничивается преимущественно трансмиссионными аспектами. Б.Путилов определяет совокупность важнейших качеств феномена традиционной культуры: способ создания, функционирования, сохранения, обучения, трансмиссии, восприятия и осмысления. Тот факт, что на определенных этапах приобщаются элементы письменной культуры, по мнению ученого, не меняет сути дела: устная культура сохраняет свои существенные качества, так же, как письменная культура сохраняет свои, усваивая некоторые элементы культуры устной [6, с. 49].

Теперь рассмотрим, как эти положения концепции Б. Путилова коррелируют с американским фольклором и американской англоязычной балладой в частности. Известное авторство некоторых американских англоязычных фольклорных баллад объясняется достижениям технического прогресса. С того момента, как Иоганн Гутенберг в 1455 г. напечатал первую в Европе книгу, изменился характер трансмиссии достижений человечества: параллельно с устным способом передачи знания стал функционировать и письменный канал.

В Северной Америке получила широкое распространение тенденция печатать тексты популярных баллад на открытках с указанием автора (*broadside ballads*). Из-за своей дешевизны баллады на открытках пользовались большим спросом. Однако было бы ошибкой считать эти зафиксированные в письменной форме баллады литературными образцами, так как текст обычно сопровождался пояснением: «исполнять на мотив такой-то песни». То есть, исполнитель каждый раз становился «соавтором» баллады: тем самым народом (от англ. *folk*), который создает фольклор «здесь и сейчас» (высказывание А.Дандиса).

Процесс трансформации изначально индивидуально-авторского произведения в фольклорное очень удачно описывает американский фольклорист Ф. Берри: «Все мы неоднократно

становились свидетелями того, как человек, пересказывающий какое-то сообщение другому человеку, меняет его форму, добавляет новые эпизоды, которых не было в исходном материале. Тоже происходит и с балладой: отдельный человек – придумывает и сочиняет ее, а коллектив – редактирует и меняет композицию. Иначе говоря, народ подключается к процессу создания баллады уже после того, как она была написана автором. Поэтому вариант одной и той же баллады не похож на другой, так как прошел длительный путь многочисленных воссозданий в сознании целых поколений народных исполнителей» [10, с. 365–373].

Уместно вспомнить и высказывание И. Франко на предмет «коллективности» и «народности» фольклора. И. Франко характеризует народную сущность индивидуально-авторских песен следующим образом: личность «творит свою песню из того материала впечатлений и идей, которыми живет общность его земляков. Создавая ее, он не становится и не может стать выше других, из сокровищницы своей души он не может почерпнуть ни другого содержания, ни других форм, а только те, которыми ежедневно живет народ. Его песня, следовательно, является выражением мнения, впечатлений и устремлений целой массы, и только в такой форме она принимается народом» [8, с. 53].

Важно отметить, что в США баллада остается популярным народным жанром и в наше время. Американский балладовед Р. де Ренвик в детальном обзоре, посвященном живой балладной традиции американцев [12], подчеркивает: «собиратели фольклора были поражены, услышавши, как простые американские мужчины, женщины и дети, живущие в XX веке, пели баллады с фантастическим сюжетом <...> о событиях, которые когда-то произошли в средневековой Европе с аристократами, и в которых отражены древние представления о мире» [12, с. 181–182].

Таким образом, учитывая уже существующий опыт изучения фольклора нового времени, можно утверждать, что американский фольклор – это совокупность различных форм и видов массового народного творчества американцев. При этом, американскому фольклору присущи постфольклорные элементы: устно-письменная трансмиссия, известное авторство некоторых текстов, коллективное редактирование авторского произведения. Американской англоязычной балладе присуще сочетание элементов фольклора и постфольклора, которое способствует тому, что «фольклорные» баллады, «старые добрые песни», успешно преодолевают географические и временные барьеры, сохраняя свою популярность.

Список литературы:

1. Аникин В. П. Не «постфольклор», а фольклор (к постановке вопроса о его современных традициях) / В. П. Аникин // Славянская традиционная культура и современный мир : сб. матер. научн.-практич. конф. – Москва : Государственный республиканский центр русского фольклора, 1997. – Вып. 2. – С. 224–240.
2. Береговская Э.М. «КВАЗИ» (Чужой текст как материал языковой игры) / Э.М. Береговская // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В.Г. Гака. – Дубна, 2001. – С. 23–27.
3. Неклюдов С.Ю. Несколько слов о «постфольклоре» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/postfolk.htm>

4. Неклюдов С.Ю. После фольклора / С.Ю. Неклюдов // Живая старина, 1995. – № 1. – С. 2–4.
5. Поздеев В. А. Фольклор и литература в контексте «третьей культуры» : дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.01.09 «Фольклористика», 10.01.01 «Русская литература» / В.А. Поздеев ; Моск. гос. открытый пед. ун-т им. М. А. Шолохова. – Москва, 2003. – 424 с.
6. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов ; отв. ред. С. Мыльников ; РАН, МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера). – Санкт-Петербург : Наука, 1994. – 238 с.
7. Росовецкий С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні : підручник / С.К. Росовецький. – К. : Київський ун-т, 2008. – 623 с.
8. Франко І. Проба систематики українських пісень XVII в. / І. Франко // Твори : у 50 т. – Т. 42. – Київ : Наук. думка, 1984. – С. 302–308.
9. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор (Очерки теории) / К. В. Чистов. – Ленинград : Наука. 1986. – 304 с.
10. Barry Ph. 75 Years Ago in JAF: Some Aspects of Folk-Songs / Phillips Barry // JAF. – V. 100. – № 395. – P. 70–79.
11. Botkin B. A. Supplementary Instructions to the America Guide Manual for Folklore Studies [Електронний ресурс] / Benjamin A. Botkin. – Washington, DC : WPA, Federal Writer's Project, 1938. – Режим доступа: <http://www.afsnet.org/aboutfolklore/aboutFL.cfn>
12. Renwick R. de. V. Traditional Balladry in the United States of America: An Overview / Roger de V. Renwick // Ballad Mediations: Folksong Recovered, Represented, and Reimagined / [ed. by Roger de V. Renwick and Sigrid Rieuwerts]. – Trier : Wissenschaftlicher Verlag, 2006. – P. 179–196.

Сазанович Л.В.

Запорізький державний медичний університет

АМЕРИКАНСЬКІ НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Резюме

Розглянуто основні критерії фольклорності тексту на прикладі американської фольклорної балади.

Ключові слова: фольклор, фольклорність, критерії, американська фольклорна балада, архаїчність, усність, колективність.

Sazanovich L.V.

Zaporozhye State Medical University

AMERICAN FOLK TRADITION IN THE CONTEXT OF THE WORLD FOLKLORE

Summary

The article highlights on the main criteria of folklore texts. American folklore ballads are studied as an example.

Key words: folklore, folk, criteria, American folklore ballad, archaism, orality, collectivity.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ БАНКІВСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Борисова А.М.

Сумський державний університет

У статті досліджено сутність інформаційних правовідносин у банківській сфері. Встановлено зміст категорії «банківська інформація» як особливого об'єкта даного виду правовідносин. Розглянуті шляхи правової реформи в інформаційній та банківській сферах.

Ключові слова: інформація, інформаційні банківські правовідносини, банківська інформація.

Постановка проблеми. На сьогодні важко переоцінити дійсну роль інформації. Адже дана категорія пов'язується із певними відомостями або даними, які усувають невизначеність та виступають засобом комунікації і зв'язку. Тому вона є важливою частиною, навіть, більше того, передумовою суспільних відносин, так як певною мірою супроводжує їх.

Таким чином, її важливість дає підстави до появи нового виду суспільних відносин – інформаційних, що є об'єктом правового регулювання.

Але враховуючи це, слід зазначити, що сьогодні досить гостро постає питання правового врегулювання інформаційних відносин. Скупчення різних нормативних актів, які торкаються цієї сфери, не дають можливості чіткого закріплення положень, що лише ускладнює врегулювання питання. У даному випадку постає проблема переростання законодавства загального у спеціальне. Розв'язання її дало б змогу чіткіше врегулювати інформаційні правовідносини, які на даний момент торкаюся чи не усіх сфер життєдіяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За своєю правовою природою категорія «інформації» та пов'язаних з нею інформаційних відносин є не простою, і тому потребує наукових досліджень. Станом на сьогоднішній день дослідження у даній сфері проводилися у роботах багатьох науковців, зокрема, Б. М. Гоголя, Т.О. Чернадчук, В.А. Копылова, О. В. Синеокого, А. Сахневич та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інформаційні відносини регулюються нормами різних галузей права. Що підтверджує їх певний похідний характер і багатоаспектність. Це, відповідно призводить до розширення їх меж відносно інших сфер.

Так, особлива значимість інформації проявляється саме для банківської сфери, що на пряму пов'язана із її специфікою, тобто неможливістю здійснення банківської діяльності без інформації.

До сьогодні важко говорити про виділення в окрему сферу інформаційних банківських правовідносин, однак неможливо говорити про відсутність їх існування, так як ними пронизані інші галузі життєдіяльності.

Цілі статті. На основі вище зазначеного можна сформулювати цілі статті, яка полягає в аналізі інформаційних банківських правовідносин та формуванні напрямків їх регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна стверджувати, що саме грошові кошти та інформація є «двигуном» усієї банківської діяльності.

Банківські правовідносини та інформаційні є взаємодоповнюючими у банківській сфері, а тому відсутність будь-яких з них унеможлиблює здійснення банківської діяльності взагалі.

Такого висновку можна прийти враховуючи, що з розвитком суспільства та цивілізації удосконалюються й засоби та технології обігу інформації, що ускладнює її структуру, але полегшує засоби спілкування та зв'язку. Банківська сфера є середовищем, яке необхідно постійно удосконалювати новими технологіями задля легшого та швидшого здійснення банківських операцій та здійснення інших банківських послуг.

Інформаційний процес відбувається в межах інформаційної системи банку, значення якої для ефективного здійснення банківської діяльності полягає в тому, що:

- інформація є одним із ресурсів банківської діяльності, оскільки без неї неможливе функціонування банку, на її збирання та обробку витрачаються інші ресурси (людські, часові, фінансові) і тому інформація має свою вартість, що дає підстави вважати її товаром;

- інформація є сировинною базою і продуктом управлінської діяльності, а також складовою задоволення потреб клієнтів банку;

- управління банком передбачає виконання взаємопов'язаних первинних функцій планування, організації, мотивації, контролю, обліку, аналізу та прогнозування [1, с. 87-88].

Тому, важливим у даному випадку є твердження Т.О. Чернадчук, що здійснення банківської діяльності неможливо без інформаційних послуг, які або передують безпосередній банківській діяльності, або зливаються з нею, або є її підсумком, а точніше її результатом. Уся банківська діяльність пронизана інформаційними відносинами [2, с. 13].

У своїй роботі О.В. Синеокий підкреслює, що інформаційні правовідносини – це суспільні відносини, які виникають під час створення, розподілу та використання інформації та врегульовані нормами інформаційного права, учасники якого володіють відповідними юридичними правами та обов'язками [3, с.43].

Так, в свою чергу, інформаційні банківські правовідносини мають особливості, які дозволя-

ють їх виокремити серед усіх інших правовідносин, головною з яких є сфера виникнення і розвитку, тобто інформаційна банківська сфера, де і відбувається банківська діяльність.

Також специфічність інформаційних банківських правовідносин визначається через такі ознаки, як наявність спеціального об'єкта та суб'єкта.

Таким спеціальним суб'єктом банківських правовідносин є банківські установи та Національний банк України.

А щодо об'єкта, то питання у даному випадку є більш глибоким. Можна стверджувати що таким обортом є досить нова категорія – «банківська інформація».

Зважаючи, що згідно ст. 200 Цивільного кодексу України [4] та ст.1 Закону України «Про інформацію» [5], інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, то банківська інформація – це родове поняття, яке регулює інформаційні відносини у банківській сфері.

На сьогодні існування такої категорії як «банківська інформація» є виправданим та необхідним. Вона характеризує сферу діяльності, тобто банківську, яка проникає в усі інші сфери життєдіяльності та супроводжує більшість її процесів. Практично кожен з нас пов'язаний якимось чином з певною банківською установою: звертаючись за банківською послугою, неодмінним є надання певних відомостей для її здійснення. Тому інформація постійно супроводжує банківські процеси. Таке твердження можна зробити на підставі аналізу усього циклу діяльності банківської установи. При створенні банківської установи необхідно подати певну інформацію задля реєстрації та отримання ліцензій. При функціонуванні банківська установа об'єднує великий масив інформації про послуги, операції, клієнтів тощо, задля нормального здійснення своєї діяльності. Також є важливою є наявність управлінської інформації, що робить процес банківської діяльності організованим та чітко впорядкованим. Навіть при припинення своєї діяльності, банківська установа, повинна надати певну інформацію (для тимчасових адміністраторів) Національного банку України.

Ділова репутація банківської інформації являє собою сукупність інформації про те як оцінюють її експерти, клієнти чи інші зацікавлені особи.

Тобто уся діяльність будь-якої банківської установи та уся банківська сфера пронизана інформаційними відносинами. При цьому їх головним аспектом виступає саме інформація.

Таким чином, постає питання існування окремого виду інформації – «банківська інформація». Дослідження даної категорії є явищем необхідним, адже той масив нормативної бази, який наявний у банківській сфері не передбачає її окреме існування, хоча повністю пронизаний нею та тримається лише на ній. Але важливим є не тільки її «самостійність» щодо інших видів інформації, а найголовніше можливість чіткого

врегулювання складових її наповнюють, їх зміст та чітко відокремлення одне від одного, як наприклад банківська таємниця та службова чи комерційна тощо.

Так, на сьогодні і досі єдиного поняття «банківська інформація» не існує, тобто жоден нормативний акт не закріплює навіть її існування. Однак, слід відмітити важливість даної категорії, адже лише на основі неї можна говорити про інформаційну безпеку банку.

Тому, її прийнято розуміти як щось комплексне, тобто зазвичай вона визначається через інформацію, що її наповнює, зокрема за режимами доступу: відкрита та з обмеженим доступом.

До останньої слід віднести: банківську таємницю, службову та професійну, комерційну, та в деяких випадках навіть державну таємницю.

З цього, можна сформулювати таке визначення: банківська інформація – сукупність відомостей (відкритих та з обмеженим доступом), встановлених та гарантованих законодавством, що необхідні банківським установам для здійснення ними банківської діяльності.

Таким чином, актуальність даної проблеми полягає не лише у можливості визначення та аналізу «банківської інформації» як окремої категорії, а насамперед можливості впорядкування банківських інформаційних правовідносин, що у свою чергу дозволить чітко урегулювати меж доступу до такої інформації. Це вагомо вирішить проблему захисту інформації, що є основою для здійснення банківської діяльності.

На підставі всього цього, та виходячи з розуміння банківської інформації, слід стверджувати, що аналізуючи ст.10 Закону України «Про інформацію» [5], про види інформації за змістом, враховуючи, що дана стаття передбачає наявність й інших видів інформації вживаючи такий термін «тощо», можна прийти висновку, що банківська інформація є окремим видом інформації взагалі, адже дійсно вона має інакший, відмінний від інших видів інформації зміст, який безумовно відмічається комплексністю та складністю.

Головною проблемою у розв'язанні даного питання є відсутність єдиного нормативного акту, що дає підстави задуматися про можливість та необхідність уніфікації «інформаційного законодавства» в цілому та щодо окремих своїх видів.

Тому можна виділити два шляхи вирішення даної проблеми.

Перший, стосується уніфікації інформаційного законодавства в цілому.

Так, із розвитком та інформатизацією суспільства, формування такої галузі права як інформаційне право та аналізу його джерел, підіймається необхідність створення кодифікованого нормативно-правового акту, як наприклад Кодекс інформаційного права чи Кодекс про інформацію, тощо.

Як слушно зазначає К. Тартарникова, актуальність цього полягає у тому, що критична маса окремих законів України щодо інформаційної сфери суспільства досягла такого рівня, що законодавець не може її легально якісно інкорпорувати та консолідувати належним чином,

продовжуючи тим самим таке соціальне явище, як правова загроза безпеці держави, суспільства, людини, громадянина в інформаційному просторі країни [6, с. 99].

Введення єдиного нормативного акту дозволило б об'єднати усі види інформації (в першу чергу за режимами доступу), шляхом визначення: 1) трактування як самої дефініції «інформація», так і стосовно кожного її виду, в тому числі необхідно надати їй поняття терміну «таємниця»; 2) відомостей, що складають чи не можуть складати той чи інший вид інформації (таємниці); 3) режиму захисту відносно кожного виду інформації (таємниці); 4) відповідальності за порушення режиму охорони інформації.

Таке нововведення, перш за все, спростило розуміння категорії «інформації», тобто це дало змогу провести певну межу між видами інформації, дозволило б оцінити їх співвідношення між собою.

Однак, слід бути обережними при виборі форми систематизації інформаційного законодавства, враховуючи існуючі прогалини та колізії, інкорпорація та консолідація навряд чи підійдуть. Але у даному випадку найкращим варіантом виступала б кодифікація, так як вона являє собою спосіб систематизації нормативних актів, який здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, який системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин.

Така кодифікація можлива на базі норм всього законодавства (Цивільного кодексу України, Господарського Кодексу України, Закону України «Про інформацію» тощо). Тобто на основі усієї нормативної бази створився б єдиний кодекс, що містить положення відносно «інформації».

Другий же шлях, стосується безпосередньо банківського законодавства. Вже досить довгий час ведеться мова про створення також єдиного кодифікованого акта, який би регулював банківську діяльність та відносини у банківській сфері. Відповідно, враховуючи, що інформація є «основою» здійснення усієї банківської діяльності, то можливим є створення окремого розділу, параграфу тощо, який би відповідно стосувався саме банківської інформації: поняття, її складові види, режими захисту та охорони, відповідальність тощо.

Однак, слід розглянути також пропозицію О.М. Селезньової, яка відмічає, що для удоско-

налення нормативно-правового регулювання як банківської системи, так і всієї фінансової системи держави, є актуальним розробити та прийняти Закон України «Про банківську інформацію». Це повинен бути закон, що носить міжгалузевий (об'єднуючий) характер.

Внутрішня сутність закону «Про банківську інформацію», у той момент, коли його прийме Верховна Рада України, забезпечить віднесення його як до джерел інформаційного, так і до джерел фінансового, банківського, цивільного, господарського, кримінального, адміністративного права.

Така значна комплексність закону «Про банківську інформацію» пояснюється все тою ж різноплановістю банківської інформації. А тому при розробці закону, потрібно зважати на низку нормативно-правових актів вищевказаних галузей права, щоб його норми не були суперечними з іншими суміжними актами.

Структура закону «Про банківську інформацію» повинна бути виваженою та містити як теоретичні положення, так і практичні аспекти регламентації банківської інформації. Зокрема, у законі має визначатись: сфера поширення закону; поняття банківської інформації; види банківської інформації; об'єкт банківської інформації та його види; суб'єкти банківської інформації та їх правовий статус; банки як основні суб'єкти банківської інформації; основні засади володіння банківською інформацією; принципи користування банківською інформацією; принцип банківської таємниці; правила розпоряджання банківською інформацією; відповідальність за порушення норм, які регламентують банківську інформацію [7, с. 415-416].

Тому, банківські інформаційні правовідносини є з одного боку підпадають під загальне визначення правовідносин і, зокрема, інформаційних правовідносин, а з іншого характеризуються специфічним об'єктом банківською інформацією, що дозволяє їх виокремити серед інших правовідносин.

Висновки і пропозиції. Отже, інформаційні банківські правовідносини відіграють важливу роль в обігу як грошових коштів в економіці так, й інформації. Тому, значення при цьому, набуває їх належне врегулювання. Така можливість пояснюється необхідністю уніфікації інформаційного та банківського законодавства та створення єдиного нормативного акту, який закріпивши відповідні положення щодо даної сфери відносин значно вдосконалив би їх функціонування.

Список літератури:

1. Адамик Б.П. Інформаційні технології у банківській сфері [Текст] : навч. посіб. – Б.П. Адамик, І.С. Литвин, В.О. Ткачук. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
2. Чернадчук Т.О. Актуальні питання інформаційних правовідносин у банківській сфері [Текст] : монографія – Т.О. Чернадчук; заг. ред. д. ю. н., проф. Арістової І.В. – Суми: «Сумський національний аграрний університет», 2011. – 162 с.
3. Синєкий О. В. Інформаційне право : навч. посіб. / О. В. Синєкий. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 125 с.
4. Цивільний кодекс України // ВВРУ. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
5. Закон України «Про інформацію» // ВВРУ. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
6. Татарникова К. Методологічні підходи до кодифікації законодавства України про інформацію [Текст] / Кристина Татарникова // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 5. – С. 99-101
7. Селезньова О.М. Банківська інформація: концептуальні засади та пропозиції до нормативно-правової регламентації [Текст] / О.М. Селезньова // Держава і право. – 2011. – № 1. – С. 412-417

Борисова А.Н.

Сумской государственной университет

НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ БАНКОВСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье исследована сущность информационных правоотношений в банковской сфере. Установлено содержание категории «банковская информация» как особого объекта данного вида правоотношений. Рассмотрены пути правовой реформы в информационной и банковской сферах.

Ключевые слова: информация, информационные банковские правоотношения, банковская информация.

Borysova A.M.

Sumy State University

DIRECTIONS AND PROSPECTS OF IMPROVING INFORMATION BANKING RELATIONSHIPS

Summary

The article deals with the essence of the information relationships in banking. Established meaning of the «banking information» as a special object of this type of relationship. The ways of legal reform in the information and banking sectors.

Key words: information, information banking relationship, banking information.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЛИЦИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ 1825-1880-х гг. В НЕМЕЦКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ XIX-XX вв.

Коптелов А.О.

Екатеринбургский Гуманитарный университет

Исследование посвящено немецкой историографии политической полиции Российской империи во II-III четвертях XIX века, которая была представлена Третьим отделением и Корпусом жандармов. Выявлено принципиальное отличие «немецкой» традиции от подхода англоязычных авторов в восприятии органов политического сыска царской России. В статье также отражены перспективы сближения «американского» и «немецкого» подходов в изучении сущности и характера деятельности органов политической полиции самодержавной России в XIX-начале XX века.

Ключевые слова: Российская империя, политическая полиция, Третье отделение С.Е.И.В.К., Корпус жандармов, политический сыск, немецкая историография самодержавия

Представления немецких исследователей основаны на восприятии Российской империи XIX столетия как полицейско-государственного образования, которое проникало во все сферы общественной жизни. В качестве способов управления использовались: регламентация, дача указаний, поощрение, оказание содействия. При этом разделение властей отсутствовало, а глава государства единолично осуществлял государственно-властные полномочия, объединяя в себе все три ветви власти [1].

Соответственно, важнейшую роль при этом играла имперская полицейская система, как система административного управления, которая выступала в качестве главного государственного инструмента обеспечения «всеобщего блага» [2].

Поскольку со временем полицейское государство из блага для общества превращались в его бич, у подданных все более возрастало желание стать полноправными гражданами и поставить формальные рамки полномочиям верховной власти. Распространение получила идея правового государства (*Rechtsstaat*), возникло представление о том, что в противоположность абсолютистскому государству власть государства должна всеобъемлюще определяться законами, чтобы защищать граждан (подданных) от произвола [3].

При этом, в отличие от англоязычных исследователей проблемы, выдающийся немецкий полицейист Роберт фон Мольте [4] указывает, что правовое государство может нормально функционировать только при наличии эффективно действующего полицейского аппарата. Он подчеркивает, что полицейская деятельность в таком государстве подчинена закону, осуществляется специальными государственными органами и заключается в обеспечении безопасности отдельно-го человека и всего общества.

Согласно Р. Мольте, задача правового государства «состоит в том, чтобы, посредством разумной организации общей силы, дать возможность, как отдельному члену, так и фактически существующим второстепенным жизненным кружкам (*объединениям граждан* – *Авт.*) развивать все свои силы и преследовать свои разумные цели, и чтобы помогать и защищать их в этом» [5, с. 2].

То есть, по убеждению Р. Мольте, правовое государство обеспечивает возможность каждому отдельному лицу достигать поставленных им разумных целей посредством установленного государством порядка и в его рамках. Защита от несправедливости осуществляется системой органов юстиции, а обеспечение помощи и безопасности находится в компетенции полицейских органов. И только государство, делает вывод Р. Мольте, достигшее таких целей, может называться правовым.

Выдающегося ученого-полицейиста поддерживает философ Г. Гегель [6], который также считает, что для охраны прав и собственности граждан и безопасности общества необходимы специальные учреждения. Судебных органов для этого явно недостаточно, поскольку в повседневной жизни часто требуется оперативное устранение опасностей со стороны посторонних лиц для обеспечения физической безопасности добропорядочных граждан и сохранности их имущества.

Немецкие исследователи воспринимают как неизбежность переход от полицейского государства к либеральному государству конституционно типа. Однако они исходят из того, что процесс развития должен проходить с опорой на традиции, основываясь на преемственности в социальной и культурной жизни, приверженности к существующим и устоявшимся социальным системам и нормам, признании ценности идеалов прошлого, неприятию революций и радикальных реформ.

Таким образом, немецкая традиция рассматривает проблему в рамках представления об эволюционном и ненасильственном переходе от полицейского государства к государству правовому (при сохранении элементов первого и при гражданском обществе), и считают, что Россия идет по такому же пути общественно-политического развития. Данный подход отличается от англоязычной традиции рассмотрения России указанного и более поздних периодов как авторитарной диктатуры.

Проблема бюрократизации общественно-политической сферы и чрезмерного воздействия полицейских органов на жизнь общества стала привлекать внимание немецких исследователей еще в конце XVIII столетия.

Уже И. Кант [7] выступает против бюрократических порядков, считает патерналистское правление деспотическим, осуждает вмешательство государства в личную жизнь людей. Он утверждает, что государственное управление должно быть не отеческим, а отечественным, объединяющим всех свободных и правоспособных граждан.

Против чрезмерной регламентации частной жизни и необоснованного вмешательства государства в образ жизни своих подданных выступает и Вильгельм Гумбольдт. Он настаивает на том, что государство должно воздерживаться от излишней заботы о «положительном благе» граждан и не должно выходить за пределы обеспечения их безопасности внутри страны и за ее пределами. Гумбольдт отмечает, что в противном случае «настоящее управление государственными делами чрезмерно усложняется, так что для устранения путаницы требуются невероятные массы самых подробных постановлений и множество людей, из которых большинство имеет дело не с самыми предметами, а только с их символами и формулами...» [8].

В. Гумбольдт указывает, что властные институты и учреждения в полицейском государстве влекут за собой различные неудобства, но главное, они постепенно начинают ограничивать свободу людей, что ослабляет силы всего общества и вредит развитию отдельной личности [9].

Непосредственно о высокопоставленных представителей политической полиции Российской империи указанного периода пишет в 1833-1862 гг. баварский посол в России Оттон де Брэ [10] в своих мемуарах, опубликованных в одном из периодических изданий России в начале XX века. Он дает сравнительную характеристику Шефов Корпуса жандармов – А.Х. Бенкендорфа и А.Ф. Орлова. Немецкий дипломат сравнивает руководителей политической полиции путем выявления их главных достоинств и недостатков, определяет степень близости к царю каждого из них, которая позволяет им, так или иначе, влиять на российского самодержца и проводимую им политику.

Коснулся О. де Брэ в своих воспоминаниях и личности начальника Третьего отделения Л.В. Дубельта. «Орлов по свойственной ему лени и нелюбви к труду, – пишет де Брэ, – более чем кто-либо нуждался в помощнике, который отличается ловкостью, деятельностью и знанием дела» [10]. Именно Дубельт идеально отвечает всем этим требованиям.

В своем путевом дневнике Эдуард Кольбе [11] указывает, что, давая полное представление о жизни в России, следует обращать внимание не только на частную и общественную жизнь в столице и провинциях России, но, подчеркивает автор, и на полицейско-милитаристский характер российского государства с его мощным репрессивным аппаратом, множеством тюрем и заключенных, содержащихся в них.

Упоминает о российской тайной полиции в своих мемуарах и небезызвестный «железный канцлер» Отто фон Бисмарк [12, с. 159-166], служивший при Петербургском дворе в каче-

стве прусского посла на рубеже 1850-1860-х гг. В своих воспоминаниях Бисмарк характеризует столичную знать через призму их отношения к немецким государствам. Особо он выделяет А.Ф. Орлова, руководителя Третьего отделения и Шефа жандармов, который, по словам Бисмарка, выделяется среди других русских аристократов «своим характером, изысканной учтивостью и безупречным отношением к нам». Еще об одном из руководителей жандармского ведомства – П.А. Шувалове – Бисмарк пишет следующее: «Самая светлая голова из тех, с кем мне приходилось там встречаться, человек, которому недоставало только трудолюбия, чтобы играть руководящую роль» [13, с. 308].

Политическую полицию Российской империи затрагиваемого периода упоминает в своей работе о революционном движении России еще один немецкий автор – А. Тун [14]. Он с сочувствием описывает борьбу революционеров и их предшественников с Третьим отделением и Корпусом жандармов. Политическую полицию Российской империи Тун характеризует весьма негативно, широко используя такие эпитеты как «шпионы III-го отделения», «полицейский произвол», «административная расправа» и др. Он недвусмысленно указывал, что общественное движение в России указанного периода было представлено «горсткой» отчаянных, смелых и небезразличных к судьбе своей страны «героев», которые противостояли «самодержавному режиму» в лице его органов политического сыска.

В годы Первой Мировой войны публицист Пауль Рорбах [15] на страницах немецкой печати указывает, что Российская империя представляет собой искусственное политическое образование, которое рано или поздно должно распасться на свои естественно исторические и этнические составные части насильственным путем или посредством внутренних изменений. Он характеризует царскую Россию как деспотическую «тюрьму народов» и дает откровенно негативную оценку великороссов, на которых, по его мнению, держится «прогнивший» самодержавный государственный строй, основанный на реакционных политических институтах. Рорбах отрицательно относится к любым попыткам «законсервировать» существующий в России общественный порядок, в том числе посредством репрессий со стороны органов политического сыска. Немецкий исследователь считает такие попытки бесперспективными и лишь подтверждающими реакционность самодержавного режима.

Немецкий философ права Густав Радбрух [16] придерживается позиции, согласно которой основную роль в вопросе о содержании права играет принцип целесообразности, характерный для полицейского государства. Безраздельное господство принципа целесообразности, на первый взгляд, предполагает полное отстранение от правосудия принципов справедливости и правовой стабильности. Но, как отмечает Радбрух, принцип целесообразности по причине формального правового равенства неизбежно может потребовать более широкого применения, выходящего

за рамки его целесообразности. Поэтому, даже в полицейском государстве существуют правовые предписания, действие которых продиктовано справедливостью и правовой стабильностью, а не исключительно целесообразностью. Так, принцип правовой стабильности положен в основу действия норм целевого назначения, в том числе и полицейских предписаний, которыми обеспечиваются безопасность, правопорядок и мир.

Справедливость же, по Г. Радбруху, предполагает формальное юридическое равенство, требующее всеобщности правовых норм. Но на практике равенство – это всего лишь абстракция неравенства, рассматриваемого с определенной точки зрения, в полицейском государстве с позиции государственного интереса и позитивного закона.

Впервые полное исследование политической полиции на европейском континенте, начиная с Наполеона во Франции и заканчивая Гитлером в Германии, проведено Эрнстом Брамstedтом [17] в его книге, посвященной диктатуре как таковой, и органам политического сыска как государственным институтам, ее осуществляющей. При этом автор признает, что защита национальных интересов посредством политической полиции является необходимым средством государства, поскольку позволяет обеспечить стабильность и жизнеспособность существующей политической формации и способствует формированию и развитию политической идентичности общества.

В своем исследовании тоталитаризма Х. Арендт [18, с. 545-568] также затронула деятельность тайной полиции, включая политическую полицию Российской империи затрагиваемого периода. Она пишет, что «всякий деспотизм в значительной степени опирается на секретные службы и больше боится собственного народа, чем народов других стран». Деятельность деспотической тайной полиции, по мнению Х. Арендт, заключается в том, что она выведывает тайные мысли людей, так как «интересуется тем, что происходит в умах будущих жертв». При этом политическая полиция использует, как основной, метод провокации, поскольку в деспотических бюрократиях «одного лишь подозрения недостаточно для ареста и наказания».

Х. Арендт утверждает, что тайную полицию справедливо называют государством в государстве, причем таковым она является как при деспотизме, так и при конституционных или полуконституционных правительствах. Обладание секретной информацией дает тайным службам решающее преимущество перед другими гражданскими и политическими институтами. Тайная полиция представляет реальную угрозу многим членам правительства, поэтому способна влиять на политику, проводимую руководством страны.

Преследованию политических противников посредством органов юстиции и судов посвящена классическая работа Отто Кирчхеймера [19], о которой следует поговорить поподробнее. По мнению исследователя, политические процессы – это такие судебные процессы, в ходе проведения которых суды устраняют политических про-

тивников действующего режима согласно определенным заранее подготовленным правилам. То есть, суды используются государством в никогда не прекращающейся борьбе за политическое доминирование в обществе. Кирчхеймер отмечает, что политические деятели обладают достаточно большой властью для борьбы с оппозицией, но суды, время от времени также вовлекаются в столкновения управляющих с их политическими противниками. Кирчхеймер не уточняет, кого он подразумевает под «политическим противником». Однако речь, судя по всему, идет не о политических противниках, которые являются лояльными к господствующей общественно-политической системе, а скорее о тех, цели которых и чьи реальные или планируемые действия направлены на разрушение ее фундаментальных оснований. Таким образом, под ярлык «противник» попадают лица, претендующие на изменение существующего режима и природы его власти. Причем, не важно, идет ли речь о «внутренних инакомыслящих» или агентах из числа иностранцев. Кроме того, по мнению Кирчхеймера, политическими противниками могут быть вполне лояльные лица из числа публики или истеблишмента, выступающие против режима не по частным, а по общественным вопросам.

Кирчхеймер указывает, что передача властями дел на рассмотрение судов увеличивает риск принятия «неудобных» решений последними, уменьшает пределы усмотрения, «сковывает» суды процедурными ограничениями и может привести к вынесению «нежелательных» приговоров. Кроме того, суды могут с подозрением относиться к чему-нибудь, умаляющему их престиж или независимость. Политические деятели могут потерять контроль над ситуацией, когда дела передают судам, а последние могут быть развращены политическим вмешательством.

Тем не менее, Кирчхеймер считает, что судебные слушания имеют преимущество для стоящих у власти политических деятелей, поскольку в судах одновременно подтверждается легитимность действий властей и ограничивается политическое воздействие на противников режима. Устраняя политических противников посредством судов, система получает юридическую «ратификацию» своих действий со стороны общества. Соглашаясь подчиняться критерию закона, власти извлекают не меньшую пользу, чем их политические противники. Суды – это своего рода «вторая линия защиты», когда первые линии – правительство и армия – являются слишком политически чувствительными или очевидно сверхпринудительными» [19, с. 15]. Особенно это проявляется в случае проведения открытых процессов, когда в зале суда осуществляется «опосредованное участие фактически неограниченной публики в разворачивании политической действительности» [19, с. 15]. Сами ограничения времени и места, предоставленные залом суда, позволяют осуществить социальную концентрацию, которая увеличивает потенциал легитимизации слушаний.

Даже тогда, когда правила в большей степени

политически «установлены» и «ищущая правду» судебная функция искажена или запрещена, а получающееся правосудие выступает простым оформлением «фасада», тонко скрывающим принудительный аппарат государства, нет полного стирания требований закона. Даже мираж правосудия, по мнению Кирчхеймера, в наивысшей степени несправедливых политических процессах может служить законности. Это связано с тем, что в обычном судебном разбирательстве существует естественная тенденция для ответчика (в гражданском процессе) или обвиняемого (в уголовном разбирательстве) представить доказательства в возможно лучшем свете, и действия судьи до некоторой степени обусловлены этим поведением.

Согласно Кирчхеймеру, именно тогда, когда приемлемая оппозиция становится опасной своей подрывной деятельностью, власть проводит судебное разбирательство и в судебном порядке выносит соответствующее решение. Он отмечает, что еще со времен Древней Греции понятие нарушений против государства оставляют в самой неопределенной форме, что позволяет понимать под политическим преступлением то, что власти считают целесообразным в конкретный момент. Проблема неопределенности и сверхшироты закона в данном случае предполагает наличие специальной цели государства, а именно: маневрировать и осуществлять усмотрение, в том числе через судебное преследование политических противников – процесса, который не обязательно противоречит правовым нормам. Кирчхеймер обращает внимание на то, что судебное преследование – всегда зависимая переменная, поскольку суд не выявляет причины политической преступности и не дает объяснение объективным политическим процессам, происходящим в обществе.

Таким образом, Кирчхеймер отделяет чисто юридическую сторону судебных процессов от политической составляющей и отмечает, что только независимость судебной системы, ее изолированность от административных органов позволяет рассматривать политические преступления исключительно в юридической плоскости, сведя до минимума всякую предвзятость в отношении обвиняемых. Однако при этом автор отдает себе отчет в том, что на практике этого не всегда удается добиться, учитывая колоссальное воздействие, оказываемое политической властью на всю систему юстиции.

Политической полиции Российской империи уделено внимание в опубликованном в 1966 году справочнике по истории государственных учреждений России XVIII-начала XX века известного немецкого ученого Эрика Амбургера [20]. Однако в нем деятельность органов политического сыска Российской империи сводится к противостоянию абстрактному «обществу». Тем не менее, в указанном издании Амбургер излагает основные факты по возникновению и деятельности Третьего отделения и Корпуса жандармов, дает краткие биографические сведения о руководителях ведомства политического сыска.

Точке зрения о том, что авторитарный режим Николая I стагнировал и перемены могли произойти лишь под воздействием внешних сил либо обстоятельств, способных подвигнуть русское чиновничество, включая полицейских чинов, направить свою деятельность к достижению новых целей, придерживается немецкий историк Ганс-Йоахим Торке [21]. В своей монографии о российском чиновничестве в правление Николая I немецкий ученый указывает на количественное разрастание имперской администрации без изменения основных свойств бюрократии. Причем в исследовании Торке особо подчеркивается отсутствие у российских бюрократов правового этоса. По его мнению, отсутствие самодовлеющей идеи государства в сознании российских чиновников позволяет им не столько служить государству (в лучшем случае они служат конкретному правителю), сколько заботиться о своих интересах и благополучии. Они, вследствие отождествления бюрократического аппарата с государством, неспособны провести различие между частной и казенной собственностью.

Немецкий ученый полагает, что перемены в государственном аппарате Российской империи произошли только в период проведения Великих реформ, когда либеральные воззрения стали проникать в центральную администрацию. Прогрессивным в целом тенденциям российского абсолютизма Торке противопоставляет косную и консервативную русскую бюрократию. Подобное видение немецкого исследователя следует связывать с тем обстоятельством, что Торке строит свое исследование на записках современников тех событий, настроенных крайне враждебно к созданной Николаем I общественно-политической системе и заклеивших ее как антидемократическую в своих не лишенных талантливости произведениях.

Дальше Г.-Й. Торке в своей характеристике на две трети дворянского российского чиновничества идет немецкий историк Л. Люиг [22]. Касаясь политических институтов царской России указанного периода, ученый уже в действиях Николая I усматривает «либеральные стремления», которые содействовали благосостоянию и развитию общественной жизни. Главная предъявляемая немецким исследователем «претензия» дворянскому обществу заключается в пассивности последнего и его нежелании идти навстречу либеральным порывам правительства Николая I.

Третье отделение упоминает в своей работе и немецкий исследователь Николаус Катцер [23], который в своем очерке о Николае I пишет о том, что именно этот российский император стал создателем централизованной тайной полиции после издания им указа о создании Третьего отделения Собственной Е.И.В. канцелярии в качестве центрального органа политического сыска. Именно оно должно было информировать царя «обо всех без исключения событиях в государстве», «о подозрительных и вредных личностях», о деятельности иностранцев в пределах Российской империи. В своей работе немецкий исследователь касается и цензурного «террора», осуществ-

вляемого Третьим отделением, а также борьбы последнего с революционными кружками, приведшей к их окончательному разгрому.

Однако Катцер приходит к выводу, что учрежденное Николаем Павловичем Третье отделение становится сколь эффективным органом надзора за обществом и государственным аппаратом, столь и противоречивым ведомством, «компетенция которого была описана весьма неопределенно». По его мнению, деятельность Третьего отделения и приданного ему Корпуса жандармов, с их вторжением в частную, общественную и государственную жизнь, негативно сказывается на судьбе российского государства и общества.

«Общество» и государственная власть, утверждает Н. Катцер, постепенно и неуклонно вступают в противоречие друг с другом. Именно это, по мнению немецкого исследователя, оказывает губительное воздействие на Россию, поскольку впоследствии приводит не только к уничтожению монархии и свержению самодержавия радикальным политическим меньшинством, опиравшимся на малочисленный революционный сегмент общества, но и к смене государственного строя, потрясению самих основ русской государственности.

Краткий анализ работ немецких авторов, посвященных органам политического сыска дореволюционной России II-III четверти XIX века, показывает, что деятельность политической полиции затрагиваемого периода вызывает большой интерес у немецких исследователей, но степень разработки указанных проблем уступают результатам исследований не только отечественных, но даже англоязычных авторов.

Тем не менее, на современном этапе намечается определенное сближение «американского» и «немецкого» подходов к изучению сущности самодержавной власти Российской империи XIX-начала XX века. Основным становится представление о России имперского периода как о равноправном участнике общемирового исторического процесса. Российские историки, обладая врожденным знанием «контекста» и чувством родной «почвы» могли бы в тесном сотрудничестве с немецко- и англоязычными авторами более объективно подойти к рассмотрению истории России XIX-XX вв., в том числе при изучении вопросов функционирования органов политического сыска, что в перспективе могло бы способствовать формированию общемировой историографии по данной проблематике.

Список литературы:

1. Wyduckel D. *Princeps Legibus Solutus: eine Untersuchung zur frühmodernen Rechtsund Staatslehre.* – Berlin, 1979; Wolff H. J., Bachof O., Stober R. *Verwaltungsrecht I.* – Muenchen, 1994;
2. Maurer H. *Allgemeines Verwaltungsrecht.* 12. Aufl. – Muenchen: Beck, 1999.
3. Baeumlin R. *Der deutsche Rechtsstaat.* 3 Aufl. – Stuttgart, 1987.
4. Mohl R. *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates.* 3. Aufl. Bd. 1-3. Tübingen, 1866; Idem. *System der Preventiv-Justiz oder Rechts-Polizei.* 3. Aufl. – Tübingen, 1866.
5. Мольт Р. фон. Наука полиции по началам юридического государства / Пер. Р. Сементковского. СПб: Печатня В.И. Головина, 1871.
6. Гегель Г.В.Ф. *Философия права* / Пер. с нем. Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990.
7. Кант И. О поговорке: может быть это и верно в теории, но не годится для практики // Кант И. *Сочинения.* В 4-х томах. Т. 1. Трактаты и статьи. – М.: Кامي, 1993.
8. Цит по: Гулыга А. *Немецкая классическая философия.* – [Электронный ресурс] – URL: <http://philosophica.ru/nem/13.htm/> (дата обращения: 04.01.2014).
9. Гумбольдт В. *Язык и философия культуры.* М.: Прогресс, 1985.
10. Брэ О. де. Николай I и его сподвижники. (Воспоминания гр. Оттона де Брэ. 1849-1852) // *Русская старина.* – 1902. – Т. 109. – № 1. – С. 115-139.
11. Kolbe E. *Russlands inneres Leben. Drei und dreissigjahrige Erfahrungen eines Deutschen in Russland.* Bd. 1. Leipzig, 1847.
12. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. В 3-х т. / Пер. с нем. под ред. А.С. Иерусалимского. – М.: Соцэкгиз, 1940. Т. 1.
13. Бисмарк Отто фон. *Воспоминания. Мемуары.* В 2-х т. М.: АСТ; Мн: Харвест, 2001. Т. 1.
14. Тун А. *История революционного движения в России* / Пер. с нем. А.Н. Черновой / Под ред. и с прим. Л.Э. Шишко. – Петроград: Тип. П.П. Сойкина, 1917.
15. См.: Кёнен Г. *Дух русской революции. Первые свидетели и интерпретаторы переворотов в царской империи* / Пер. Т. Баскаковой // *Германия и русская революция 1917-1924* / Под ред. Г. Кёнена, Л. Копелева / Пер. с нем. под ред. Я. Драбкина. М.: Памятники исторической мысли, 2004.
16. Радбрух Г. *Философия права* / Пер. с нем. Ю.М. Юмашева. М.: Международные отношения, 2004.
17. Bramstedt E. K. *Dictatorship and political police: the technique of control by fear.* – New York: Oxford University Press, 1945.
18. Арендт Х. *Истоки тоталитаризма* / Пер. с англ. М.: ЦентрКом, 1996.
19. Kirchheimer O. *Political justice: The use of legal procedure for political ends* – Princeton: Princeton University Press, 1961.
20. Amburger E. *Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917.* – Leiden, 1966.
21. Torke H.J. *Das russische Beamtentum in der ersten Hälfte der 19. Jahrhundert* // *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte.* Bd. 13. – Berlin, 1967.
22. Luig L. *Zur Geschichte der Russischen innenministeriums unter Nikolaus I.* – Wiesbaden, 1968.
23. Катцер Н. *Николай I* // *Русские цари. 1547-1917* / Пер. с нем. – Ростов н/Д: Феникс, 1997. – С. 397-435.

Koptelov A.O.

University of Humanities and Social Sciences (The Liberal Arts University)

**POLITICAL POLICE OF THE RUSSIAN EMPIRE 1825-1880-x
IN GERMAN HISTORIOGRAPHY XIX-XX CENTURIES****Summary**

Research is devoted to a German historiography of political police of Russian empire in II-III quarters of XIX century which has been presented by the Third branch and the Case of gendarmes. Basic difference of «German» tradition from the approach of English-speaking authors in perception of bodies of political investigation of imperial Russia is revealed. In clause prospects of rapprochement of the «American» and «German» approaches in studying essence and character of activity of bodies of political police of autocratic Russia in XIX-beginning XX of a century also are reflected.

Key words: Russian empire, political police, Third Section of Own Its Imperial Majesty of Office, Corps of Gendarmes, political investigation, German historiography of autocracy.

КОМПЕТЕНЦИЯ СУБЪЕКТОВ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПО ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ ЖИЛЬЯ ДЕТЯМ СИРОТАМ ПО ДОГОВОРУ НАЙМА СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ЖИЛОГО ПОМЕЩЕНИЯ

Нечаева О.П., Кукина Т.Е.

Волгоградский государственный социально-педагогический университет

В статье рассматриваются основные вопросы компетенции субъектов Российской Федерации по предоставлению жилища детям-сиротам, а также детям, оставшимся без попечения родителей, при заключении договора найма специализированного жилого помещения.

Ключевые слова: Право на жилище, дети-сироты, договор найма специализированного жилого помещения.

Проблема обеспечения жильем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, является одной из наиболее остро стоящих проблем как для нашего государства, так и для многих других. Поскольку данная категория граждан не имеет достаточной поддержки со стороны близких и родственников, государство берет на себя особые обязательства по обеспечению их необходимыми материальными благами, обязуясь выполнять заявленные в национальном законодательстве гарантии исполнения прав и свобод граждан.

При анализе последних исследований и публикаций было выявлено, что тема полномочий субъектов Российской Федерации при исполнении гарантий жилищных прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, недостаточно освещена как российскими, так и зарубежными учеными, что негативно сказывается уровне правосознания и правовой культуры указанной категории лиц. Зачастую, дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, не знают своих прав, не умеют правильно трактовать законодательство и правоприменительную практику. В частности, освещение проблемы разграничения полномочий субъектов Российской Федерации в данной сфере, может существенно помочь при решении практических вопросов предоставления жилых помещений детям сиротами детям, оставшимся без попечения родителей.

Главной целью данной работы является подробное изложение основных компетенций субъектов Российской Федерации при предоставлении жилья по договору найма специализированного жилого помещения детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей.

Согласно Федеральному закону от 21 декабря 1996 года N 159-ФЗ «О дополнительных гарантиях по социальной поддержке детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей» детям-сиротам, а также детям, оставшимся без попечения родителей, и лицам из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, не являющимся нанимателями жилья по договору социального найма, а также перечисленным лицам, являющимся нанимателями жилья по договору социального найма или собственниками жилых помещений, в случае, если их проживание в ранее занимаемых жилых помещениях

признается невозможным, органом исполнительной власти субъекта Российской Федерации, на территории которого находится место жительства указанных лиц, в порядке, установленном законодательством этого субъекта Российской Федерации, однократно предоставляются благоустроенные жилые помещения специализированного жилищного фонда по договорам найма специализированных жилых помещений.

В 29.02.2012г. в связи с принятием Федерального закона № 15-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части обеспечения жилыми помещениями детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей» российское законодательство претерпело значительные изменения в сфере обеспечения жилищем детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Так, согласно п. 1 ст. 8 Федерального закона № 159-ФЗ в ред. от 02.07.2013г., дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей, в том числе и дети, находящиеся под опекой (попечительством), обеспечиваются органами исполнительной власти по месту жительства вне очереди жилплощадью в пределах установленных социальных норм. Таким образом, законодатель возлагает обязанность по предоставлению жилых помещений на органы исполнительной власти по месту жительства. С другой стороны, финансирование расходов по предоставлению жилых помещений детям-сиротам частично может производиться за счет средств федерального бюджета, путем предоставления субсидий [1]. Поскольку на практике порядок обеспечения детей-сирот жильем не изменился, а новый вид жилищного фонда образуется путем изменения статуса жилых помещений, которые предоставляют органы исполнительной власти субъектов федерации (указанные жилые помещения будут относиться к специализированному жилищному фонду), дополнительные финансовые издержки из соответствующих бюджета субъекта на создание и содержание специализированного жилищного фонда для обеспечения жильными помещениями детей-сирот не потребуются.

Для обеспечения реализации в субъектах Российской Федерации указанных выше законов, Министерство образования и науки России разработало ряд рекомендаций, способствующих

организации работы по обеспечению жилыми помещениями детей-сирот [2]. В данном письме указан ряд ключевых моментов, необходимых для регламентации в нормативных актах на уровне субъектов РФ, а именно:

- утверждение порядка формирования списка детей-сирот;
- решение вопроса о формировании специализированного жилищного фонда для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей;
- введение перечня документов, необходимых для включения в список лиц указанной категории, нуждающихся в обеспечении жильем;
- разработка порядка, при котором производится установление невозможности дальнейшего проживания детей-сирот жилых помещениях, в которых они проживали ранее, находящихся у них на праве собственности либо в пользовании по договору социального найма;
- установка списка обстоятельств, которые свидетельствуют о необходимости содействия в преодолении трудной жизненной ситуации;
- регламентация порядка обеспечения сохранности жилья нанимателями или членами их семей по договору социального найма либо собственниками которых являются дети-сироты.

Так, в соответствии с Законом Волгоградской области от 12.10.2012 № 115-ОД «О внесении изменений в Закон Волгоградской области от 12.12.2005 № 1144-ОД «О наделении органов местного самоуправления отдельными государственными полномочиями по социальной поддержке детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, лиц из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, по выплате вознаграждения за труд, причитающегося приемным родителям (патронатному воспитателю), предоставлению приемным родителям мер социальной поддержки» обеспечение жильем детей-сирот с 01.01.2013 осуществляется из числа государственных полномочий, переданных органам местного самоуправления» [3].

Постановлением Правительства Волгоградской области от 18.12.2012 № 595-п была принята долгосрочная областная целевая программа «Обе-

спечение жилыми помещениями детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, лиц из числа детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей» на 2013-2015 годы [4].

Государственным заказчиком и координатором программы при этом выступает Минобрнауки Волгоградской области.

На примере нормативно-правовых актов Волгоградской области мы рассмотрели способы реализации прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, на жилое помещение. Иные субъекты Российской Федерации могут принимать локальные акты, которые будут применяться на конкретной территории субъекта и учитывать все особенности региона. Однако, данные акты не должны противоречить Федеральному законодательству в основных своих положениях.

Таким образом, вследствие изменений законодательства в сфере обеспечения жильем детей-сирот, существенно изменился спектр полномочий субъектов Российской Федерации в данной сфере. Надеемся, что данные изменения будут способствовать решению проблемы с обеспечением права на жилище детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

В качестве перспектив развития данного исследования, предполагается работа с детьми-сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей, как субъектами правоотношений по договору найма специализированного жилого помещения.

В дальнейшей своей работе, мы предполагаем провести ряд семинаров по повышению правовой грамотности среди указанной категории лиц, на базе Приюта для детей при ЦСПСиД рп Елань Волгоградской области, а также Ворошиловского социально-реабилитационного центра для несовершеннолетних. В ходе работы с воспитанниками данных учреждений им будет подробно рассказано об их возможностях при реализации своих прав и свобод.

Также данная статья может служить основой для дальнейшего теоретического исследования вопросов найма специализированного жилого помещения детьми-сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей.

Список литературы:

1. Постановление Правительства РФ от 21.03.2007 N 167 (ред. от 03.10.2009) «Об утверждении Правил предоставления субсидий из федерального бюджета в целях софинансирования расходов бюджетов субъектов Российской Федерации на обеспечение жилыми помещениями детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, а также детей, находящихся под опекой (попечительством), не имеющих закрепленного жилого помещения» <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=92559>
2. Минобрнауки России от 08.10.2012 N ИР-864/07 «О направлении рекомендаций» (вместе с «Рекомендациями по организации работы по предоставлению жилых помещений детям-сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей, лицам из числа детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей») http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_136475/ © КонсультантПлюс, 1992-2013
3. Закон Волгоградской области от 12 октября 2012 г. N 115-ОД «О внесении изменений в закон Волгоградской области от 12 декабря 2005 Г. N 1144-ОД «О наделении органов местного самоуправления отдельными государственными полномочиями по социальной поддержке детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, по выплате вознаграждения за труд, причитающийся патронатному воспитателю, предоставлению приемным родителям мер социальной поддержки» <http://www.garant.ru/hotlaw/volga/425688/>
4. Постановление Правительства Волгоградской обл. от 18.12.2012 N 595-п «Об утверждении долгосрочной областной целевой программы «Обеспечение жилыми помещениями детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, лиц из числа детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей» на 2013 – 2015 годы» <http://base.consultant.ru/regbase/cgi/online.cgi?req=doc;base=RLAW180;n=79696>

Nechaeva O.P., Kukina T.E.

Volgograd state social and pedagogical university

COMPETENCE OF SUBJECTS OF THE RUSSIAN FEDERATION ON GRANTING HOUSING TO CHILDREN TO ORPHANS ACCORDING TO THE EMPLOYMENT CONTRACT OF SPECIALIZED PREMISES

Summary

In article the main questions of competence of subjects of the Russian Federation on granting the dwelling to orphan children, and also children without parental support are considered, at the conclusion of the employment contract of specialized premises.

Key words: Right to housing, orphan children, employment contract of specialized premises.

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

СТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Гончарова О.А.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті надано теоретичне обґрунтування структури інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови, викладено особливості здійснення інноваційної діяльності вчителем іноземної мови. Автором пропонується аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців на структурний склад інноваційної діяльності, висвітлено структурні компоненти інноваційної діяльності майбутнього педагога.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інновації, структура інноваційної діяльності, компоненти, вчитель іноземної мови.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модернізація української освіти, а саме введення в дію нового Державного стандарту початкової державної освіти, вимагає від вищих навчальних закладів, які готують вчителів початкової школи та вчителів іноземної мови у початковій школі, негайної переорієнтації змісту та структури підготовки фахівців. Основне завдання вищої школи – виховувати освічену, завзяту, етичну та відповідальну людину, здібну до співпраці, навчання впродовж життя, яка відрізняється мобільністю, динамізмом та конструктивністю. Так, модернізація змісту освіти в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства не в останню чергу пов'язана з інноваційними процесами в системі організації вивчення іноземних мов та підготовки вчителя іноземної мови.

Визначення мети, завдань дослідження та обґрунтування його актуальності. Метою даної статті є теоретичний аналіз структури інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови. Дана робота покликана вирішити наступні завдання: проаналізувати погляди сучасних науковців на проблему інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови, виокремити структурні компоненти вищезазначеної діяльності, надати їх детальну характеристику.

Здійснивши аналіз поглядів науковців на поняття інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови, ми дійшли висновку, що вона представляє собою складне інтегральне утворення, сукупність різних за цілями та характером видів робіт, що відповідають основним етапам розвитку інноваційних процесів та спрямовані на створення та внесення педагогом змін до власної системи роботи. Інноваційна діяльність є системною, спрямованою на реалізацію нововведень на основі використання та впровадження нових наукових ідей, знань, підходів або трансформації відомих результатів наукових досліджень та практичних розробок у новий або вдосконалений продукт. Вона носить комплексний, багатоплановий характер, втілюючи у собі єдність наукових, технологічних, організаційних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У науковій літературі

окремі питання щодо інноваційної діяльності в галузі освіти висвітлені за такими напрямками: удосконалення навчально-виховного процесу у ВНЗ: З.Абасов, А.Алексюк, І.Зайченко, В.Кремень, Н.Кузьміна, О.Савченко, Г.Сиротенко; інноваційні педагогічні технології: О.Євдокимов, М.Жалдак, І.Носаченко, В.Олійник, А. Підласий, І.Підласий, С.Сисоєва; теоретичні питання педагогічної інноватики, визначення структури, закономірностей функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах: О.Божко, Л.Буркова, Л.Ващенко, І.Дичківська, О.Попова; обґрунтування структури, змісту та результатів інноваційної діяльності в системі освіти, експертиза, оцінювання та відбір освітніх нововведень, моніторинг інноваційних освітніх процесів: К.Баханов, Л.Буркова, Л.Даниленко; інноваційне середовище: В.Бобрицька, Г.Кравченко; інноваційний експеримент Ю.Гільбух, М.Дробноход.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Безперечно, проникнення в сутність інноваційної діяльності неможливе без детального вивчення її структури. Порівняно із загальноприйнятим у психології розумінням діяльності як специфічного виду активності, у тлумаченні сутності інноваційної діяльності переважає підхід виокремлення її структурних компонентів як відносно самостійних функціональних видів діяльності педагога [1; 2; 3; 4]. Вважаємо, що організацію навчально-виховного процесу можна розглядати як систему, що залучає до себе ієрархічно пов'язані системи функціонування та розвитку. Цей зв'язок задає рух колективу, організації в цілому. Розвиток виступає провідним, а система функціонування – підпорядкованою, адже суб'єктом, носієм інноваційного процесу є, насамперед, педагог-інноватор.

О.Козлова серед функційних компонентів інноваційної діяльності вчителя виділяє: особистісно-мотивовану переробку освітніх програм; прийняття рішення про використання нового; формулювання мети і загальних концептуальних підходів; планування етапів експериментальної роботи; прогнозування можливих труднощів; упровадження нововведень у навчальний процес; корекцію й оцінку інноваційної діяльності [3, с. 87]. Ми доповнюємо цей перелік такими складовими: опанування студентами знань з

основ проектування інноваційно-освітніх систем та моделювання способів взаємодії суб'єктів проектування; поінформованість про особливості побудови моделей інноваційних закладів освіти: позиційної, освітньої, організаційної, нормативно-правової.

Так, найбільш поширені точки зору різних науковців на компонентний склад інноваційної діяльності вчителя стисло представлено нами у таблиці 1.

Таблиця 1

Погляди різних науковців на структуру інноваційної діяльності вчителя

№	Компоненти інноваційної діяльності	Автори, що використовують термін
1.	Рефлексивний, валеологічний, операційний, інформаційна культура.	Т.Демиденко [1]
2.	Мотиваційний, когнітивний, процесуальний.	Н.Клокар [2]
3.	Філософський, креативний, рефлексивний, валеологічний, технологічний.	О.Козлова [3]
4.	Креативний, рефлексивний, технологічний, мотиваційний.	В.Сластьонін [5]

Із таблиці 1. видно, що у сучасних науково-педагогічних дослідженнях існує певна невизначеність щодо єдиної структури інноваційної педагогічної діяльності. Отже, викладаючи власне бачення щодо визначення структури інноваційної діяльності, ми виходили зі специфіки діяльності саме вчителя іноземної мови. На нашу думку, інноваційна діяльність майбутнього вчителя іноземної мови складається з таких компонентів: філософський, мотиваційний, креативний, рефлексивний, валеологічний, технологічний, особистісний. Розглянемо детальніше кожен із них.

Філософський компонент інноваційної діяльності в освіті лише тоді може дати позитивний ефект, коли у вчителя сформована настанова на філософську рефлексію власної діяльності, її результатів та вміння співвідносити власну діяльність з сутнісними смислами буття [3, с. 54-55]. Без розгляду сутності об'єктів та процесів у сфері інноваційно-педагогічної діяльності на філософському рівні зміни, що відбуваються в освіті, неможливо зрозуміти. Тільки поєднуючи філософські, загально- та конкретно-наукові підходи до вивчення інновацій з аналізом світових тенденцій розвитку вищої освіти та сучасних потреб суспільства України, можна концептуально сформулювати цілі та особливості інноваційної діяльності. Наявність таких сутнісних, чітко сформульованих понять сприятиме розвитку інноваційної діяльності, оскільки дозволить оперувати не поверхневими, а суттєвими ознаками.

Отже, системотвірною основою інноваційного аспекту педагогічної діяльності виступає розвиток особистості майбутнього фахівця через осмислення його екзистенціальних вимірів.

Мотиваційний компонент інноваційної діяльності розглядаємо у двох аспектах: оцінка міс-

ця професійної мотивації у загальній структурі мотивів та особистісне ставлення педагога до змін, його сприйнятливість до нововведень. Слід зауважити, що проблему мотивації інноваційної діяльності ми вивчаємо як проблему набуття майбутнім учителем іноземної мови адекватного особистісного смислу професійної діяльності в системі інших її видів. Кожна діяльність, у тому числі й інноваційна, співвідноситься з більш ніж одним мотивом, тобто вона є полімотивованою. Суб'єкт діяльності прагне до особистісно-професійного розвитку і досягнення професіоналізму в тому випадку, коли у нього сильні, але адекватні мотиви професійних досягнень і фахової самореалізації. Мотиваційний компонент має для суб'єкта діяльності особистісне значення, адже зміцнює зацікавленість цією діяльністю й перетворює задані зовнішні настанови на внутрішні потреби майбутнього вчителя [6, с. 183].

Із усього зазначеного вище можна зробити висновок, що інновація стає фактом педагогічної свідомості вчителя лише тоді, коли набуває значення мотиву діяльності. Лише адекватна меті мотивація діяльності щодо реалізації нового може забезпечити її гармонійне здійснення.

Креативний компонент є центральним у структурі інноваційної діяльності, для формування якого традиційно у навчально-виховному процесі використовуються такі форми навчання як діалог, дискусія, ділові ігри, методи проблемного, евристичного та розвивального навчання [7, с. 153]. На нашу думку, про наявність у майбутнього вчителя креативності говорить його здатність до «бачення» проблеми, оригінальність, діалогічність та критичність його мислення, здібність до генерування ідей, готовність створювати, опановувати та використовувати нововведення у педагогічній діяльності. Серед етапів розвитку креативності вчителя виділяємо наступні:

- початковий (вчитель залишається у межах засвоєних базових способів діяльності; утруднені дії, що виходять за межі загальноприйнятих, відсутня ініціатива в постановці цілей; цей етап характеризується низьким рівнем креативності);

- проміжний (вчитель реалізує власні ідеї, порівнюючи між собою різноманітні інноваційні зразки; на основі спостережень, узагальнення фактів приходить до створення більш ефективних способів діяльності або конкретних педагогічних знахідок);

- завершальний (високий рівень креативності, який виявляється у накопиченні спостережень, коли педагогічні знахідки стають для вчителя стимулом до дослідження, пошуку альтернативи, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей; діяльність набуває власне дослідницького характеру).

На завершальному етапі можна говорити про прояв у вчителя основних рис креативності, а саме: наявність професійно важливих характеристик поведінки у контексті інноваційної діяльності вчителя; відкритість для нового, настанова вчителя на виокремлення проблем у різних ситуаціях педагогічної діяльності. Формування креативності, на думку С.Смірнова, можливе

лише шляхом створення умов для самовиховання вчителя тому, що «творчісткість» є однією з найглибших характеристик особистості [8].

Здатність до креативу розглядається О.Козловою як умова реалізації вищих духовних потреб особистості вчителя, розвитку власних творчих сил і здібностей, постійного зростання і збагачення внутрішніх можливостей, підвищення якості своєї професійної діяльності, орієнтація на вищі загальнолюдські цінності [3, с. 59]. Тобто, домінування у діяльності майбутнього вчителя іноземної мови комбінації «педагогічна творчість і дослідницький компонент» й визначатиме інноваційне спрямування його роботи.

Рефлексивний компонент інноваційної діяльності – це пізнання й аналіз учителем явищ власної свідомості та діяльності (погляд на власну думку та дію з позиції спостерігача). Серед основних рефлексивних процесів виділяємо: саморозуміння і розуміння іншого, самооцінка й оцінка іншого, самоінтерпретація та інтерпретація іншого.

Важливою для інноваційної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови є, на нашу думку, рефлексія на цілепокладання, яка має наступні характеристики: прямий аналіз – цілепокладання від визначення актуального стану педагогічної системи до запланованої кінцевої мети; зворотний аналіз – цілепокладання від кінцевого стану до актуального; цілепокладання від проміжних цілей за допомогою прямого і зворотного аналізу. Рефлексія на етапі реалізації інноваційної діяльності супроводжується двома процесами: вчитель повертається на етап прогнозування, відстежуючи окремі складові концепції, та аналізує співвідношення власних можливостей і зовнішніх умов: аналізуються навички, педагогічні дії, зміст інновацій.

Зважаючи на рефлексивний компонент інноваційної діяльності виокремлюємо такі її характеристики:

1. Творча активність виявляється у межах відтворювальної діяльності.

2. Формується позитивна спрямованість потреби у використанні відпрацьованих педагогічних знахідок із незначними змінами.

3. Виробляється вміння ставити педагогічні цілі, представляти бажаний результат, відбувається становлення особистості вчителя як суб'єкта альтернативної концепції, технології чи змісту освіти.

4. Вчитель використовує навчально-виховний потенціал свого предмета для формування особистості учнів, їхніх потреб у самовихованні, самоосвіті й саморозвитку.

Валеологічний компонент інноваційної діяльності пов'язаний, на нашу думку, із розвитком гуманістичних ціннісних орієнтацій учителів. Під час експертизи доцільності та оцінки нововведень у навчально-виховному процесі визначальними мають стати критерії здоров'я, екології людини.

Це передбачає готовність майбутнього вчителя іноземної мови до:

- створення такого рефлексивного середовища, яке б забезпечило пізнання своїх фізич-

них, фізіологічних, психологічних особливостей і вільного творчого пошуку вирішення проблем, пов'язаних із розумінням суті здоров'я та здорового способу життя;

- корекції способу життя, що забезпечує людині сформоване у процесі освітньої діяльності прагнення до самопізнання та управління станом власного здоров'я;

- створення сприятливих умов для формування, збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я учнів;

- формування нового типу мислення – зцілювального, тобто «валеологічного» [3, с. 63].

Технологічний компонент – зважаючи на те, що головною умовою впровадження вчителем нових педагогічних (дидактичних) технологій є його вміння визначити відповідність дидактичних можливостей технологій цілям і завданням навчання [4, с. 66], в основу технологічного компонента інноваційної діяльності нами покладено аналіз її структури та етапи розгортання інноваційних процесів: особистісно-мотивоване перероблення освітніх проектів, їхня інтерпретація, активний пошук інноваційної інформації, ознайомлення з нововведенням; професійно-мотивований аналіз власних можливостей щодо його створення, прийняття рішення про використання; формулювання мети та концептуальних підходів до застосування нововведення; прогнозування змін, труднощів, результатів інноваційної діяльності; обговорення з колегами, адміністрацією, консультантами шляхів упровадження нового; розроблення концептуальної основи та етапів експериментальної роботи.

Особистісний компонент інноваційної діяльності виявляється в тому, що головним суб'єктом означеної вище діяльності виступає вчитель. Він як професіонал повинен не лише орієнтуватися в освітніх інноваціях та застосовувати їх у своїй роботі, володіти різними технологіями викладання свого предмету, але й бути здатним як творча особистість до самореалізації в діяльності та самостійного інноваційного пошуку.

З одного боку, в процесі інноваційної діяльності відбувається становлення особистості вчителя як суб'єкта цієї діяльності, з іншого – вчитель перетворює свій предмет у засіб формування особистості учня, задоволення його потреби в самовдосконаленні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Успішне здійснення інноваційної діяльності, насамперед, обумовлено ефективністю перебігу інноваційного процесу, що стає можливим завдяки: формулюванню мети впровадження, дає змогу прийняти рішення про доцільність тривалого використання нововведення або зупинення роботи щодо реалізації інноваційної ідеї; ефективній реалізації нововведень на всіх етапах розвитку та впровадження, забезпеченню логічної, організаційної їх взаємопов'язаності, наступності; відповідності новацій об'єктивним потребам суспільної, зокрема педагогічної практики, професійним, організаційним, фінансовим та іншим можливостям тих, хто ці нововведення впроваджує; узго-

дженості етапів інноваційного процесу, оскільки результат кожного етапу є передумовою ефективного здійснення наступного.

Отже, все зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що інноваційна діяльність

– це соціально-педагогічний феномен, складний взаємозв'язок загальної професійної культури вчителя, його громадських якостей та професійно-педагогічної спрямованості на впровадження нововведень у власну систему роботи.

Список літератури:

1. Демиденко Т.М. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т.М. Демиденко. – Ч., 2004. – 220 с.
2. Клокар Н.І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.І. Клокар. – К., 1997. – 227 с.
3. Козлова О.Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Г.Козлова. – К., 1999. – 235 с.
4. Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст.: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / О.В. Попова. – Х., 2001. – 530 с.
5. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В.А.Сластенин. – М.: Просвещение, 1976. – 158 с.
6. Богданова І.М. Оновлення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій / І.М. Богданова // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4. – С. 174-184.
7. Абасов З.А. Подготовка учителей к работе в инновационной среде // Высшее образование в России / З.А. Абасов. – 2002. – №6. – С. 151-155.
8. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С.Д. Смирнов. – Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 304 с.

Гончарова О.А.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

СТРУКТУРА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье предложено теоретическое обоснование структуры инновационной деятельности учителя иностранного языка, изложены особенности осуществления инновационной деятельности учителем иностранного языка. Автором предлагается анализ взглядов отечественных и зарубежных ученых на структурный состав инновационной деятельности, освещены структурные компоненты инновационной деятельности будущего педагога.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновации, структура инновационной деятельности, компоненты, учитель иностранного языка

Goncharova O.A.

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmenitsky

STRUCTURE OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHER

Summary

The article deals with a theoretical analysis of the structure of future foreign language teacher's innovative activity. The author pays attention to the peculiarities of future foreign language teacher's innovative activity, analyses a variety of views of domestic and foreign scholars on the problem of the structural composition of innovative activity. The article shows the main structural components of future foreign language teacher's innovative activity.

Key words: innovative activity, innovation, structure of innovative activity, components, teacher of foreign languages.

ПСИХОДИНАМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ ПСИХОКОРРЕКЦИИ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Некрут Т.В.

Крымский гуманитарный университет

Обоснована актуальность исследования проблемы оказания психологической помощи молодежи с ограниченными возможностями здоровья с позиции психодинамического подхода; раскрыты понятия: «лицо с ограниченными возможностями здоровья», «личностная проблема»; определены перспективы исследования диагностико-коррекционных возможностей активного социально-психологического метода с лицами с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: психика, бессознательное, психодинамическая теория, метод активного социально-психологического познания, лица с ограниченными возможностями здоровья, личностная проблем.

Постановка проблемы. Процесс интеграции Украины в европейское общество обуславливает модернизацию в образовательной политике, в частности внедрение инклюзивного образования. Интеграция человека с ограниченными возможностями здоровья в образовательные условия высшей школы требует знаний о психологических особенностях формирования личности человека с функциональными ограничениями, поскольку хронические соматические заболевания, физические дефекты, выступая в роли функционального ограничения возможностей взаимодействия человека с окружающей средой, могут обуславливать деструктивные тенденции психики (психологический инфантилизм, депрессия, страхи, чувство вины, аутоагрессия, депривация, дезадаптация). В этой связи современная система образования все больше нацелена на адаптацию лиц с ограниченными возможностями здоровья. Отечественная практика обучения молодежи с ограниченными возможностями здоровья убедительно доказывает, что значительная часть выпускников не приспособлена к социальной среде, не может адаптироваться в ней. Поэтому особенно актуальным является оказание квалифицированной психологической помощи молодежи с ограниченными возможностями здоровья.

Исследование особенностей людей с функциональными нарушениями проводится на протяжении длительного времени (В.И. Бочелюк, П.П. Блонский, М. Вебер, Л.С. Выготский, М.М. Ильина, Ю.Е. Куртанова, А.Г. Литвак, А.Р. Лурия, И.Г. Малкина-Пых, И.И. Мамайчук, Р.К. Мертон, А.И. Мещеряков, С.М. Попов, М.Н. Реут, О.Л. Романова, С.Я. Рубинштейн, И.В. Соколянский, А.В. Турубарова, Э. Фромм). Ученые и специалисты в сфере психологии, дефектологии, педагогики, социологии и медицины работают над усовершенствованием существующих, разработкой и внедрением новых методик психологической реабилитации и коррекции лиц с функциональными ограничениями, что свидетельствует об актуальности проблемы. Однако, вне поля зрения исследователей остается системная упорядоченность психики, глубинно-психологический ракурс понимания особенностей психики человека, имеющего расстройство функций организма,

обусловленное заболеванием или травмой, что в первую очередь, связано, с внутренней, неосознаваемой противоречивостью психики.

Исследование выполняется в ракурсе психодинамической теории, которую разрабатывает академик НАПН Украины Т.С. Яценко, что предусматривает реализацию феноменологического подхода к целостному познанию психики субъекта в единстве противоречивых тенденций сознательной и бессознательной сфер и требует понимания внутренней сущности явлений психики. Ведущим методом является метод активного социально-психологического познания (АСПП).

Цель статьи. Анализ представленности проблемы психокоррекции лиц с ограниченными возможностями здоровья в психодинамическом подходе.

Изложение основного материала. В «Толковом словаре» В.И. Даля слово «инвалид» в переводе с французского означает: «отслуживший воин, неспособный к службе из-за увечья, ранения, дряхлости» [19, с. 221]. В «Большом толковом словаре украинского языка» [5, с. 502] и в «Толковом словаре» С.И. Ожегова [20, с. 556] это понятие трактуется так: «Человек, который полностью или частично лишен трудоспособности вследствие какой-то аномалии, ранения, увечья и болезни». В Декларации о правах инвалидов (ООН, 1975 г.) лексема «инвалид» толкуется как «любое лицо, которое не может самостоятельно обеспечить полностью или частично потребности нормальной личной и (или) социальной жизни в силу недостатка, будь то врожденного или нет, его (или ее) физических или умственных возможностей» [7]. В Рекомендациях 1185 к реабилитационным программам 44-й сессии Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 5 мая 1992 года «инвалидность» определяется как ограничения в возможностях, обусловленные физическими, психологическими, сенсорными, социальными, культурными, законодательными и иными барьерами, которые не позволяют человеку, имеющему инвалидность, быть интегрированным в общество и принимать участие в жизни семьи или общества на таких же основаниях, как и другие члены общества [17].

Сегодня, как отмечают О.В. Озолина, В.С. Дмитриев и Н.О. Рубцова, на смену лексеме «ин-

валид» приходит понятие «лицо с ограниченными возможностями», «лицо с физическими недостатками», «лицо с особыми потребностями» и т.д. [13].

В Приказе Министерства образования и науки Украины № 1/9-740 от 12.11.2008 в рекомендациях относительно проведения в общеобразовательных учебных заведениях Украины открытого урока на тему: «Смотри на нас, как на равных» используется термин «дети-инвалиды», «дети с особыми потребностями», «дети с ограниченными возможностями», «дети с особенностями развития» [14].

Украинские исследователи используют различные термины. Так, составители пособия «Урегулирование проблемных вопросов трудоустройства и защиты прав инвалидов в сфере труда» О.В. Бабак, И.В. Гладка, Н.М. Малиновская, В.И. Скаковская, в своей работе используют понятие «человек с ограниченными возможностями», «человек с функциональными ограничениями» [6].

Анализ литературы позволяет дать следующее определение понятию «лицо с ограниченными возможностями»: лицо, имеющее стойкое расстройство функций организма, обусловленное заболеванием, врожденным дефектом, травмой (или ее следствием), что приводит к ограничениям его жизнедеятельности.

В исследовании мы исходим из того, что ограничения возможностей лиц, имеющих расстройство функций организма, обусловленное заболеванием или травмой, касаются лишь физического здоровья. Поэтому в работе пользуемся понятием *лицо с ограниченными возможностями здоровья* (далее ОВЗ).

Отечественные и зарубежные исследователи уделяли значительное внимание изучению психологических особенностей людей с ограниченными возможностями здоровья: особенности «Я-концепции» (О.И. Купреева, А.В. Романенко, Е.А. Клопота); особенности познавательных процессов (А.В. Киричук, С.В. Король, В.Ф. Музиченко, С.Л. Рубинштейн, С.А. Тарасюк); социализация и адаптация (М. Вебер, Н.Ф. Власенко, А.И. Ковалева, Р.К. Мертон, Э. Фромм, Н.Н. Юхимчук); поведение и межличностные отношения (Т.М. Гребенюк, Н. Смелзер, И.О. Трухин, Т.А. Власова, Е.П. Мешенина, Т.Г. Богданова, Ж.М. Глозман, О.И. Середа, Т.В. Нещерет, О.И. Купреева, Е.П. Синева, О.Н. Усанова); механизмы психологических защит, как способ социально-психологической адаптации (О.Я. Гошовская, О.И. Купреева); психологический инфантилизм (О.М. Мастюкова, А.С. Нодзельская, К.А. Семенова); психологическая депривация и дезадаптация (Ж.М. Глозман, Ф. С. Голубцов, И.И. Мамайчук); чувство изолированности от людей (С.Я. Карпиловская); страхи, чувство вины, аутоагрессия (Д.Н. Исаев, Г.В. Кожарская, Н.Е. Колмановская, Ж.В. Смирнова, Г.Я. Цейтлин); психоэмоциональные расстройства, депрессии (С.П. Дуванова, М.Ю. Дробыжев, М.М. Жариков, Т.А. Захарчук, Н.Б. Трофимова, Т.Ю. Мерилова, Е.П. Мешенина); особенности восприятия эмоций (С.Н. Воронина, Г.С. Маскова); развитие компенсаторных меха-

низмов (М.А. Клыкова); психологическая коррекция реабилитации (В.И. Бочелюк, Е.А. Клопота, В.А. Липа, М.П. Матвеева, В.М. Синев, Е.П. Синева, А.В. Турубарова, Е.П. Хохлина, А.Г. Шевцов).

Анализ работ вышеуказанных авторов свидетельствует о недостаточности исследования глубинно-психологического ракурса проблемы. Оказание психологической помощи человеку предполагает познание психики в ее целостности. Такой подход ориентирует психологическую практику на раскрытие индивидуальной неповторимости психики субъекта, что особенно важно в неблагоприятных условиях ее развития, таких как органическое заболевание, физическая травма.

В своем исследовании мы опираемся на психодинамический подход, который предусматривает контекстный (опосредованный) характер познания психики в системной упорядоченности с учетом ее закономерностей, и ориентированности на выявление ее внутренних механизмов. Академик НАПН Украины Т. С. Яценко, утверждает, что «глубинно-психологический ракурс познания ориентирован на понимание психического в его целостности (сознательное – бессознательное), а также на выявление нарушения внутренней согласованности психики, что открывает перспективы реализации психодинамического и феноменологического подходов в диагностико-коррекционной процедуре, основывающейся на анализе психического содержания» [25].

Современные украинские ученые В.И. Бочелюк и А.В. Турубарова считают, что «наиболее актуальной проблемой в настоящее время является разработка диагностических и коррекционных методик психического развития лиц с нарушениями развития» [4, с. 12]. Мы солидарны с исследователями и в свою очередь считаем, что глубинно-психологическое познание личностных проблем субъекта предполагает поиск адекватных методов и приемов, позволяющих комплексно исследовать внутренние противоречия психики субъекта и логику бессознательного, что императивно определяет тенденции его поведения. Особое значение в контексте психокоррекционной работы с лицами, имеющими расстройство функций организма, обусловленное заболеванием или травмой, приобретает метод активного социально-психологического познания, ориентированный на целостное познание психики в ее сознательных и бессознательных проявлениях.

В контексте нашего исследования определим понятие «личностная проблема». Термин «проблема» понимается в литературе как «осознание невозможности преодолеть трудности и противоречия, возникающие в актуальной ситуации, средствами существующих знаний и опыта» [23, с. 549]; личность – «конкретный живой человек, обладающий сознанием и самосознанием, саморегулируемая динамическая функциональная система непрерывно взаимодействующих между собой качеств, отношений и действий, субъект социальных отношений и сознательной деятельности» [23, с. 318]. В психологических словарях

отсутствует определение понятия «личностная проблема». О.И. Ферапонтова отмечает, что личностная проблема связана с «проигрыванием» нерешенных в детстве ситуаций [21]. В.В. Кукк утверждает, что личностную проблему субъекта энергетически поддерживают глубинные бессознательные конфликты и противоречия [10]. В.О. Спиридонов считает, что понятие «личностная проблема» объективирует наличие некоторых негативных состояний или переживаний у человека. Ученый отмечает, что эти состояния должны определенным образом проявляться в поведении субъекта, поскольку иначе невозможно судить о их наличии. Е.П. Агапов определяет личностную проблему субъекта как форму выражения социальной проблемы [2]. В работе ученый ставит акцент на наличие не только реальных, но и мнимых личностных проблем. Воспринимая мнимую проблему как реальную, субъект переносит ответственность на других людей за собственное неблагополучие. Е.П. Агапов отмечает, что личностная проблема возникает в тех случаях, когда результаты деятельности человека не соответствуют ее целям, что подтверждают исследования Т.С. Яценко [25].

В глубинной психокоррекции «личностная проблема» детерминирована неосознаваемыми тенденциями, следовательно, не поддается самостоятельному рациональному познанию, поэтому определяется с позиции психодинамической теории как таковая, «которую субъект сам не может решить в результате неосознанности ее предпосылок, каузальных аспектов, связанных с внутренним, стабилизированным противоречием» [24, с. 21]. В рамках научной школы Т.С. Яценко выполнены исследования, раскрывающие особенности феномена личностной проблемы субъекта и ее глубинно-психологические детерминанты: глубинно-психологическое содержание личностной проблемы субъекта, что базируется на внутренней противоречивости психики (С.М. Аврамченко) [1]; влияние травмирующих переживаний детства на формирование личностной проблемы субъекта (Л.Л. Бондаревская) [3]; проявление личностной проблемы в символике мифов, сказок, психорисунков (И.В. Евтушенко) [8]; взаимосвязь личностной проблемы с социально-перцептивными искажениями (Б.Б. Иваненко) [9]; личностная проблема, как глубинно-психологическая детерминанта агрессивности субъекта (А.Е. Мелоян) [11]; влияние идентификации на формирование противоречивых тенденций психики субъекта, определяющие личностную проблему (С.Ш. Раджабова) [15]; взаимосвязь личностной проблемы с защитной системой психики субъекта (Н.В. Шавровская) [22]. Таким образом, феномен личностной проблемы детально исследуется в психодинамическом подходе. Вместе с тем, следует отметить, что представители научной школы Т.С. Яценко контекстно касались исследования особенностей психики субъекта имеющего расстройство функций организма: А. С. Нодзельская (проявления инфантилизма и импотенции у людей с ограниченными возможностями) [12]; Л.Л. Бондаревская (влияние значи-

мых переживаний, обусловленных физической травмой, на формирование психики субъекта) [3]. Впервые предметом исследования является личностная проблема и ее влияние на формирование психики субъекта, имеющего расстройство функций организма, обусловленное заболеванием или травмой. Это ставит перед нами задачу определения проявлений личностной проблемы у лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Отечественные исследователи (Т.А. Басилова, О.А. Копыл, Ю.М. Лернер, И.А. Соколянский) отмечают ряд психологических особенностей лиц с ограниченными возможностями здоровья: негативное самоотношение; снижение уровня самоуважения; неприятие собственного «Я»; психологическая дезадаптация; пассивность, неверие в возможность что-либо изменить; чувство неполноценности, связанное с «отличием» от физически здоровых людей [4]. А.В. Суворов утверждал, что понимание собственной неполноценности приходит с познанием социальной жизни, к субъекту «приходит» чувство «инакости», неприятия [18]. Такие чувства могут находить выражение в депрессивных и агрессивных тенденциях. Ученые отмечают противоречивое отношение к людям, в особенности с близкими: с одной стороны, людям с ОВЗ свойственна эмоциональная незрелость, с другой – их тяготит положение опекаемых. И.А. Соколянский отмечал, что люди, имеющие функциональные ограничения, испытывают ряд трудностей и проблем: им присуще обостренное самолюбие, любопытство к окружающим, что одновременно сопровождается высоким уровнем тревожности, неограниченным хвастовством, недоверием к окружению, враждебное отношение к физически здоровым людям [16]. Таким образом, ученые утверждают о противоречивости психики субъекта с ОВЗ, что выражается, с одной стороны, в желании быть с людьми «на равных», принятым ими, а, с другой, – ограждать себя от людей, так как возникает чувство недоверия к окружающим, страх неприятия и т.д. Противоречивость в психодинамическом подходе является показателем наличия личностной проблемы.

Как свидетельствуют исследования Т.С. Яценко, личностная проблема субъекта детерминирована последствиями эдипальной зависимости и связана с базовыми противоречиями: «к жизни» и «к психологической смерти», «к людям» и «от людей», «к силе» и «к слабости» [25]. Чувство неполноценности связано с защитной тенденцией «к силе», нередко сопровождается агрессией. Личностная проблема субъекта проявляется в таких психологических явлениях: чувстве дисгармонии внутреннего мира; агрессивности как следствие усечения возможностей выражения либидных чувств; тревожности и немотивированном страхе; чувстве неполноценности; эгоцентризме, центрации на интересах собственного «Я»; пассивности, блокировании собственного потенциала и возможностей самореализации; депрессивных и аффективных состояниях и т.д. [9]. В условиях функциональных ограничений здоровья подобные психологические явления

у суб'єкта усугубляються, що підтверджується аналізом досліджень вище вказаних авторів. «Лица, имеющие ограниченные возможности здоровья, осознают свое отличие от окружающих. Осознание такой «отличности» обостряет чувство неполноценности, страх, тревогу. Такие переживания могут актуализировать мортальную энергию и обусловить погружение субъекта в депрессивные состояния, вызвать агрессию и быть мотивом суицидального поведения», – отмечает А.С. Нодзельская [12, с. 25]. В своей работе исследовательница утверждает: «для лиц, имеющих ограниченные физические возможности, вследствие травмы или заболевания, характерно чувство бесперспективности, неполноценности, ненужности, что обуславливает социальную изоляцию и порождает тенденцию к психологической смерти» [12, с. 23].

В своих исследованиях академик Т.С. Яценко указывает на оптимизацию эмоционального благополучия людей с ограниченными возможностями здоровья посредством метода активного социально-психологического познания, который предполагает глубинно-психологическое познание психики субъекта. Т.С. Яценко отмечает: «Тенденция к психологической импотенции или психологической смерти проявляется не в том, что субъект импотентный или мертвый физически, он такой в эмоциональной сфере» [25, с. 108]. Практическая психология способна нивелировать деформации психики субъекта. Согласно психодинамической теории, разрешение личностной проблемы требует расширения и углубления рефлексивных знаний. Посредством метода АСПП субъект имеет возможность ослабить инфантильные тенденции, деформации, которые мешают приобретать психологическую силу, и нивелировать чувство неполноценности. Оптимизация внутреннего мира человека, имеющего расстройство функций организма, обусловленное заболеванием, врожденным дефектом, травмой, что приводит ограниченными возможностями здоровья.

к ограничениям его жизнедеятельности, является главным в подходе к изучению психики субъекта и оказание ему психологической помощи.

Анализ психокоррекционной практики позволяет сделать вывод о том, что личностная проблема имеет императивную силу, поскольку самим субъектом не осознается, следовательно, без психологической коррекции она может дезадаптировать человека, особенно находящегося в неблагоприятных условиях развития таких, как органическое заболевание, физическая травма: именно внутренняя проблематика обуславливает тенденцию «от людей», «к слабости», «к психологической смерти», обуславливает искажение восприятия другого человека и ситуации общения, несоответствие конструктивных намерений субъекта его реальным действиям, закрытость для нового опыта. Авторский подход Т.С. Яценко к глубинной психокоррекции позволяет определить магистральные тенденции психики, сформированные под влиянием физической травмы и объективировать ее влияние на формирование личностной проблемы субъекта.

Выводы и перспективы исследования. Таким образом, в исследовании определены понятия «лицо с ограниченными возможностями здоровья», «личностная проблема»; обозначены предпосылки трудностей адаптации субъекта с ограниченными возможностями здоровья, что обусловлено личностной проблемой и ее последствиями; раскрыт психодинамический ракурс исследования психики субъекта с ОВЗ. Констатируется, что внутренняя проблематика обуславливает тенденцию «от людей», «к слабости», «к психологической смерти», что может ослаблять и дезадаптировать человека, особенно находящегося в неблагоприятных условиях развития таких, как органическое заболевание, физическая травма.

В перспективах нашего исследования раскрыть диагностико-коррекционные возможности метода АСПП в познании психики субъекта с

Список литературы:

1. Аврамченко С. М. Архетипна символіка у процесі пізнання внутрішньої суперечливості психіки: навч. посіб. / Аврамченко С.М., Євтушенко І.В., Сивопляс Н.В. – Слов'янськ: ПП „Канцлер“, 2007. – 224 с.
2. Агапов Е. П. Сущность социальной помощи [Электронный ресурс] / Е. П. Агапов. – Режим доступа: <http://www.mnperu.ru/i006/mkr/soc-prava/reabilit/sushnost.doc>.
3. Бондаревська Л.Л. Переживання у структуруванні системних характеристик підсвідомого (на матеріалі АСПН): дис. канд. психол. наук / Л.Л. Бондаревська. – Черкаси, 2007 – 197 с.
4. Бочелюк В.Й., Турубурова А.В. Психологія людини з обмеженими можливостями: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 264 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. І голов. Ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Врегулювання проблемних питань працевлаштування та захисту прав інвалідів у сфері праці: Практичний посібник / О.В. Бабак, І.В. Гладка, Н.М. Малиновська, В.Й. Скаковська. За заг. ред. В.М. Д'яченка та М.Л. Авраменка. – К.: Університет Україна, Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2007. – 156 с.
7. Декларация о правах инвалидов [Электронный ресурс]– Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disabled.shtml
8. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей на основі дослідження міфів, казок, психомалюнків: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / І. В. Євтушенко. – Черкаси, 2004. – 20 с.
9. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання: дис. канд. психол. наук / Б.Б. Іваненко. – Черкаси, 2005. – 198 с.
10. Кукк В. В. Ониомания или шопоголизм [Электронный ресурс] / В. В. Кукк. – Режим доступа: <http://www>.

- narcozona.ru/oniomania.html.
11. Мелоян А. Е. Глибинно-психологічні витоки агресивності суб'єкта (на матеріалах активного соціально-психологічного навчання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А.Е. Мелоян. – Черкаси, 2004. – 20 с.
 12. Нодзельська А.С. Взаємозв'язок інфантилізму з психологічною імпотенцією та їх корекція: дис. канд. психол. наук / А.С. Нодзельська. – Черкаси, 2008. – 188 с.
 13. Озолина О.В. Адаптивная физическая активность как новая дисциплина в семействе спортивных наук / О.В.Озолина, Н.Дмитриев Н.Рубцова // Наука в олимп. спорте. – 2002. – № 2. – С. 97-105.
 14. Приказ Министерства образования и науки Украины № 1/9-740 от 12.11.2008 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS8615.html
 15. Раджабова С.Ш. Ідентифікація та її вияв у особистісній проблемі суб'єкта: дис. канд. психол. наук / С.Ш.Раджабова. – Черкаси, 2008 – 182 с.
 16. Соколянский И.А. Обучение слепоглухонемых детей / Ред. И.А.Соколянского и А.И. Мещерякова // Известия АПН РСФСР. Вып.121. М., 1962.
 17. Социальная работа с инвалидами. Настольная книга специалиста / Под редакцией Е.И. Холостовой, А.И. Осадчик. М., 1996 – 378 с.
 18. Суворов А.В. Слепоглухонемой ребенок – на пути саморазвития. – В кн.: Развитие слепоглухонемых детей в семье и детском доме / Под общ. ред. Р.Р. Кондратова. – М.: ВОС, 1986, – с. 34 – 48.
 19. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. Т. 2: И–О, М.: Русский язык, 1979. – 779 с.
 20. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / [под. ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой]. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003. – 821 с.
 21. Ферапонтова О.И. Влияние внутригрупповых отношений на развитие личности студента как будущего профессионала [Электронный ресурс] / О.И. Ферапонтова. – Режим доступа: <http://vestnik.ssusamara.ru/gum/2002web1/pedi/200211301.html>.
 22. Шавровська Н.В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків: дис. канд. психол. наук / Н.В. Шавровська. – Черкаси, 2007. – 197 с.
 23. Энциклопедия глубинной психологии: в 3-х т. – Зигмунд Фрейд: жизнь, работа, наследия. – М.: ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – Т. 1 – 800 с.
 24. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С. Яценко. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.
 25. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.

Некрут Т.В.

Кримський гуманітарний університет

ПСИХОДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Резюме

Обґрунтовано актуальність дослідження проблеми надання психологічної допомоги молоді з обмеженими можливостями здоров'я, виконано аналіз літературних джерел, розкрито поняття «особа з обмеженими можливостями здоров'я», «особистісна проблема»; представлений психодинамічний підхід щодо заявленої проблеми.

Ключові слова: психіка, несвідоме, психодинамічна теорія, метод активного соціально-психологічного пізнання, особи з обмеженими можливостями здоров'я, особистісна проблема.

Nekrut T.V.

Crimean University of Humanities

PSYCHODYNAMIC APPROACH PSYCHOCORRECTION PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

The urgency of research problems psychological support youth with disabilities from the perspective of the psychodynamic approach, the notions of «person with disabilities», «personal problem», defined diagnostic and research perspectives rehabilitative opportunities for active socio- psychological method with persons with disabilities health.

Key words: psyche, the unconscious, psychodynamic theory, the method of active social – psychological knowledge, persons with disabilities, personal problems.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ

Ніжегородцев В.О.

Національний університет податкової служби України

У статті описаний діагностичний підхід, завдяки якому був проведений аналіз сформованості методичних компетентностей майбутніх учителів фізики у системі професійної підготовки. Оцінка сформованості таких компетентностей дозволяє підвищити та забезпечити модернізацію професійної підготовки випускників. Для майбутнього вчителя сформовані методичні компетентності під час навчання фізики визначають зміст його діяльності.

Ключові слова – Компетентнісний підхід, методичні компетентності, професійна діяльність, учитель фізики.

Постановка проблеми. У сучасній вищій школі компетентнісний вже набув широкого застосування в навчальному процесі, зокрема, у професійній підготовці майбутніх учителів. Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток компетентностей особистості. Саме за допомогою компетентнісного підходу проходить удосконалення нових принципів у розвитку національної освіти, при якому компетентності визначаються як готовність випускника продемонструвати відповідні знання, уміння і цінності у всіх можливих стандартних та нестандартних ситуаціях майбутньої професійної діяльності.

Компетентнісне навчання одержує все більший статус завдяки широкому вживанню в офіційній освітній документації та законодавчих актах України, які регламентують підготовку вчителя фізики. Впровадження у освітній нормативно-правовій документації переліку професійних компетенцій та компетентностей слугує основою для проектування компетентнісної моделі, яка б закладає можливість оцінки якості випускників показників у форматі перевірки готовності випускника до майбутньої педагогічної діяльності. У вищих навчальних закладах поступово формується проблема виміру сформованості компетентностей майбутнього випускника.

Наведені міркування підводять нас до необхідності пошуку нових концептуальних підходів, які б допомогли більш адекватно оцінити якість підготовки випускників вищих навчальних закладів, зокрема, здійснити перевірку сформованості методичних компетентностей у майбутніх учителів фізики.

Аналіз останніх досліджень. Формуванню методичних компетентностей у науково-педагогічній літературі присвячено велика кількість наукових праць, зокрема, методичні компетентності серед професійних виділяють: В. А. Адольф, А. О. Вербицький, І. В. Гребенев, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна та багато інших; багато аспектів формування та рівневого прояву методичних компетентностей вчителя висвітлено у дисертаційних дослідженнях: С. С. Вітвицької, В. Ф. Заболотного, А. І. Кузьмінського, А. М. Старевої, Н. А. Тарасенкової, О. В. Тумашевої та інших; рівне-

ві оцінки та критерії сформованості методичних компетентностей висвітлені О. Н. Ігною, О. В. Лебедевою, Т. В. Сясіною та багато іншими.

Мета статті. Метою статті стало висвітлення емпіричних методів вимірювання та аналізу ефективності формування методичних компетентностей майбутніх учителів фізики системі професійної підготовки педагогічного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Згідно з проектом «TUNING», кінцеві результати навчання формулюються як рівень компетентностей, якими повинен оволодіти випускник [2]. Компетентнісний підхід утілює сьогодні інноваційний процес в освіті, який відповідає прийнятій у більшості розвинених країн загальній концепції освітнього стандарту і прямо пов'язаний із переходом у систему компетентностей і систем контролю її якості [7, с. 3].

Вибір і розробка методів вимірювання компетенцій і компетентностей повинні ґрунтуватися на теоретично й емпірично обґрунтованих моделях. Тому на практиці вимірювання та діагностики поширені методи суб'єктивної оцінки із використанням стандартних анкет.

Для діагностики виявлення компетенцій часто використовують: самоспостереження, спостереження іншими особами, тести, анкети (самостійне анкетування), анкети (анкетування іншими особами), центр з оцінки, апробацію в процесі трудової діяльності [1, с. 216].

Особливого підходу вимагає система форм контролю рівня сформованості методичних компетентностей та критеріїв оцінки навчальних досягнень студентів. Для того щоб сформувати в майбутніх учителів фізики методичні компетентності, необхідно досконало оволодіти ефективними технологіями навчально-виховного процесу, правильно провести діагностику навчальних досягнень, спрогнозувати та спроектувати навчально-виховний процес відповідного методичного рівня.

Методичні компетентності виступають провідним компонентом у системі фахових компетентностей учителя та мають прикладний характер – відображають систему методичних теоретичних знань, систему методичних умінь, досвід професійної діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до професії, до себе, до учнів, до сус-

пільства. Методичні компетентності мають ширші рамки в порівнянні зі знаннями, уміннями й навичками та мають у своєму змісті мотиваційну, когнітивну, поведінкову, ціннісну та особистісну складові, що дозволяє стверджувати нам про те, як компетентнісний підхід реалізує ці напрями особистісного розвитку педагога.

Для фізика-випускника сформовані методичні компетентності визначають зміст його діяльності. Складові змісту методичних компетентностей пов'язані з формуванням творчих якостей, умінням самостійно діяти в нестандартних і складних умовах, самореалізацію та самовдосконалення особистості в навчально-виховному процесі.

На нашу думку, одним зі шляхів дослідження формування методичних компетентностей може стати процес навчання фізики, а перевірка сформованості компетентностей може бути здійснене шляхом впровадження різноманітних завдань на семінарських та практичних заняттях, в процесі проходження педагогічної практики майбутніми вчителями фізики, вивчаючи методику навчання фізики та виконуючи курсові та дипломну роботи, які мають професійну спрямованість.

Для встановлення відповідних рівнів сформованості методичних компетентностей необхідно провести діагностику виявлення всіх професійно значущих якостей особистості. На нашу думку, виявити рівні сформованості методичних компетентностей майбутнього вчителя фізики можна завдяки критеріальному підходу [3].

Аналіз передумов, чинників та умов формування методичних компетентностей майбутнього вчителя фізики дозволив нам визначити та обґрунтувати можливість використання чотирьох рівнів: інтуїтивний, базовий, конструктивний і творчий [4].

Основною метою нашої дослідно-експериментальної роботи стала емпірична перевірка вірогідності й достатності виявлених педагогічних умов, які впливають на ефективність формування методичних компетентностей майбутнього учителя фізики.

До участі в педагогічному експерименті було залучено студентів напряму підготовки Фізика за спеціальностей 6.040203, 7.04020301 та 8.04020301 за кваліфікацією: бакалавр фізики, вчитель фізики; фізик, вчитель фізики, інформатики і астрономії та фізик, викладач фізики, вчитель інформатики і астрономії (денна форма навчання) Фізико-математичного інституту Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Аналіз результатів експерименту забезпечувався обробкою відповідей на запитання та формулювання, які були представлені в опитувальних листах і анкетах та інформацією про результати навчальної діяльності взятою в деканаті Фізико-математичного інституту.

В процесі педагогічного експерименту в експериментальній та контрольній групах студентів нами використовувалися відомі психолого-педагогічні методики [5; 6], які були призначені для виявлення особистісних якостей вчителів. Для відображення рівнів сформованості методичних компетентностей була розроблена діагностична карта, за допомогою якої і було проаналізовано

та виявлено показники сформованості компонентів методичних компетентностей. Педагогічний експеримент, який дозволив нам досягти поставленої мети, був проведений у два підходи – констатуючого етапу та чотирьох формуючих.

Констатуючий етап дослідження був проведений по завершенні екзаменаційної літньої сесії III року навчання. На даному етапі студенти вже пройшли основний цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки і набули знань та вмінь з математичних і природничих дисциплін в обсягах, необхідних для використання відповідних методів в галузі фізики.

Друга частина експерименту складалась з чотирьох етапів формуючого експерименту, які були проведені в чотири підходи. I етап формуючого експерименту (по закінченню проходження зимової екзаменаційної сесії четвертого курсу навчання) був проведений в період після проходження студентами навчальної педагогічної навчальної практики та практики з астрономічних спостережень. Студенти-фізики на цьому етапі вже прослухали лекції з методики навчання фізики та підготували і захистили курсову роботу з курсу теоретичної фізики, а отже засвоїли вступну частину циклу професійної та практичної підготовки. Саме на цьому етапі пройшло усвідомлення студентами власної позиції у відношенні ролі принципово значущих якостей особистості.

Другий етап формуючого експерименту був проведений у період після проходження студентами першої педагогічної практики (по закінченню літньої екзаменаційної сесії четвертого курсу навчання). В цей період майбутні педагоги набули практичних вмінь та навичок з курсу методики навчання фізики, з планування та підготовки шкільного фізичного експерименту, навчилися проводити вимірювання фізичних величин, обробляти та проводити інтерпретацію результатів експерименту.

Проведення діагностики другого етапу формуючого експерименту нами було свідомо обрано, адже в цей період відбулося підсумкове атестаційне випробування для майбутніх учителів фізики яким виступила підсумкова державна атестація (отримання кваліфікацією: бакалавр фізики) у вигляді державного іспиту курсу загальної фізики та методики навчання за навчальним планом.

Третій етап формуючого експерименту був проведений в період зимової екзаменаційної сесії (на V курсі IX семестрах навчання). Саме в цей час студенти займалися випускною кваліфікаційною роботою. Даний період співпав з часом, коли студенти пройшли другу педагогічну практику та в час коли у майбутніх випускників найбільш сформувалися навички до моделювання і пошуку методичних підходів. В цей час майбутні випускники оволоділи психолого-педагогічними теоріями та здатні вже були проводити їх аналіз з метою використання у педагогічній, науково-дослідній діяльності.

Четвертий етап формуючого етапу експерименту був проведений зі студентами п'ятого курсу

су, у період науково-дослідної роботи. Саме в цей час навчальної діяльності у майбутніх фахівців можна було перевірити сформованість як професійних так і методичних здатностей до моделювання, діагностування, проектування, прогнозування та конструювання навчального процесу. Випускники-фізики вже пройшли магістерську педагогічну практику, весь курс методики навчання фізики, завершили роботу над курсовою роботою з курсу методики навчання та захистили кваліфікаційну роботу. На даній стадії формування методичних компетентностей було отримано найвищого показника.

Отримані дані дозволили зробити висновок про те, що на констатуючому етапі, у студентів-фізиків ще не досить сформована мотивація і майбутні вчителі фізики незважаючи на те, що мають бажання стати компетентним фахівцем, ще не досить уявляють професійну діяльність вчителя, його обов'язки та основні функції вчителя-предметника. За результатами обробки даних дослідження нами було встановлено, що провідною мотивацією у студентів-фізиків виступило відношення до трудової діяльності. Орієнтація професійної діяльності більшості випускників-фізиків зосереджена на задоволенні від самого процесу та від результатів їх майбутньої роботи і повної самореалізації саме в даній діяльності.

Система проєктувальних, конструктивних, гностичних, комунікативних та організаторських умінь під час навчального процесу формується поступово та цілком залежать від виду професійних дій, які виконують студенти під час навчання.

Показник цінісно-сміслового компонента методичних компетентностей майбутніх вчителів фізики показав, що провідними показниками педагогічної діяльності виступили: схильність до організаторської діяльності, спрямованість на предмет, потреба у спілкуванні та схваленні.

Отримані значення емоційно-вольової регуляції майбутніх учителів фізики потребують рекомендаційного характеру щодо їх поліпшення. Високий відсоток сформованості емоційно-вольової регуляції лише на базовому рівні вказав про необхідність розвитку індивідуально-психологічних якостей майбутніх педагогів в процесі навчальної діяльності.

Результати сформованості методичних компетентностей виявили позитивну динаміку до зростання кількості студентів в експериментальній групі протягом експерименту. Загальний розподіл сформованості методичних компетентностей за всіма рівнями сформованості протягом проведення всього експерименту був відображений на зведеному графіку (рис. 1-2).

Середнє значення зміни позитивного показника сформованості методичних компетентностей за весь період проходження формуючого експерименту становив в експериментальній групі – 0,84 та в контрольній групі – 0,58. Необхідно відмітити, що максимального значення зміни показника сформованості методичних компетентностей майбутніх учителів фізики було досягнуто студентами на випускних курсах: в період з VIII по X семестр (середній показник зміни –

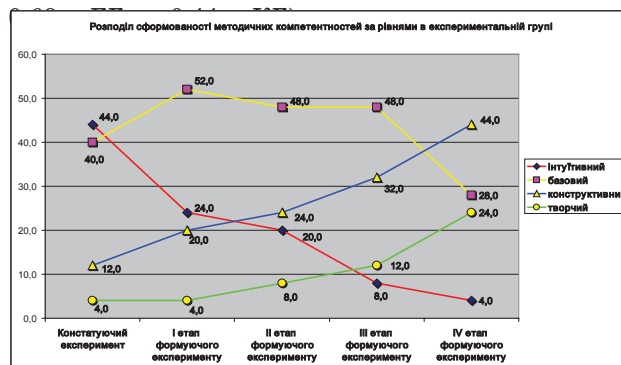

Рис. 1. Графік розподілу сформованості методичних компетентностей за рівнями протягом всього експерименту в експериментальній групі

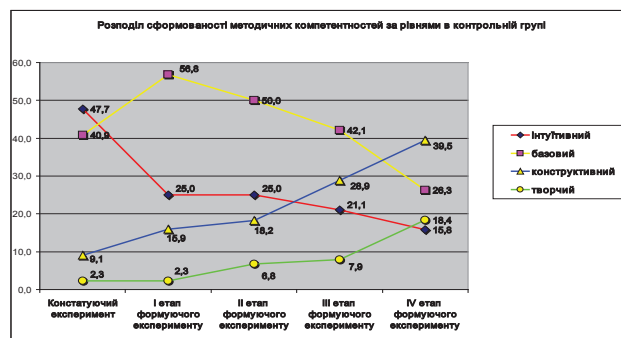

Рис. 2. Графік розподілу сформованості методичних компетентностей за рівнями протягом всього експерименту в контрольній групі

Висновки. Сформованість методичних компетентностей майбутніх учителів фізики може бути оцінена шляхом проведення діагностики всіх їх компонентів для виявлення рівня сформованості в цілому. Апробація психолого-педагогічних методик з діагностики особистісних якостей майбутніх учителів фізики дозволила нам одержати позитивні результати експерименту, а аналіз результатів за час проведення формуючого експерименту вказав на позитивне зрушення показника сформованості методичних компетентностей у студентів експериментальної та контрольної груп.

Концепція отриманих результатів з формування методичних компетентностей була удосконалена інтегральними показниками. Підставами слугували логічне міркування і умовивід, порівняння з аналогами та статистичні висновки про достовірність результатів.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати експериментального дослідження дають підстави зробити висновок про суттєвий позитивний вплив пропонованої системи формування методичних компетентностей на результати професійної підготовки студентів. Використані методики та проведена діагностика рівнів сформованості методичних компетентностей може служити інструментом моніторингу рівня професійного розвитку майбутніх учителів фізики та сприяти побудові дій у підвищенні якості освіти майбутніх педагогів.

Список літератури:

1. Байденко В. И. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (книга-приложение 1) / под науч. ред. В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 536 с.
2. Вступне слово до проекту Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі. Внесок університетів у Болонський процес // Socrates – Tempus. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Template/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf. – 2006. – 108 с. – Назва з екрану.
3. Ніжегородцев В. О. Критеріальний підхід у діагностиці методичних компетентностей майбутніх учителів фізики / В. О. Ніжегородцев // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – К.: Гнозис, 2012. – Дод.1 до вип. 27, т. VII (40): Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: тем. вип. – С. 505-512.
4. Ніжегородцев В. А. Диагностика методических компетентностей будущих учителей физики / В. А. Нижегородцев // Вестник развития науки и образования. – 2013. – №1. – С. 91-97.
5. Реан А. А. Психология изучения личности: учебное пособие / А. А. Реан. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 288 с.
6. Рогов Е. И. Учитель как объект психологического исследования / Е. И. Рогов. – М.: Владос, 1998. – 496 с.
7. Тарасова Н. В. Стратегия реализации компетентностного подхода в образовании: историко-педагогический аспект / Н. В. Тарасова // Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования: обзор информации. – М.: ФИРО, 2007. – № 1. – 51 с.

Ніжегородцев В.А.

Национальный университет налоговой службы Украины

АНАЛИЗ ЭФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ

Резюме

В статье описан диагностический подход, благодаря которому был проведен анализ формирования методических компетентностей будущих учителей физики в системе профессиональной подготовки. Оценка сформированных таких компетентностей разрешает повысить и обеспечить модернизацию профессиональной подготовки выпускников. Для будущего учителя сформированные методические компетентности во время обучения физике определяют содержание его деятельности.

Ключевые слова: Компетентностный подход, методические компетентности, профессиональная деятельность, учитель физики.

Nizhegorodtsev V.A.

National University of Tax Administration of Ukraine

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICS DURING

Summary

Is described diagnostic approach, due to which was organized analysis of the formation methodical competences of future teachers of physics in system of the professional of training in the article. The assessment of formation of such competency allows developing and providing the modernization of graduates' professional training. Formed methodical competence determines the contents of activity of a future teacher of physics.

Key words: Competence approach, methodical competences, professional training, teacher of physics.

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЙ У ВІРТУАЛЬНО-НАВЧАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Павлюк Р.О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянено питання використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів іноземних мов у початкових класах. Визначено особливості використання інформаційних технологій при творенні віртуально-навчального іншомовного педагогічного середовища. Проаналізовані особливості взаємодії педагога та вихованців у віртуально-навчальному іншомовному педагогічному середовищі в умовах шкільного та університетського навчання.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, віртуально-навчальне іншомовне середовище, професійна підготовка, мистецька педагогіка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний етап розвитку цивілізації обумовлений взаємопов'язаністю та взаємообумовленістю всіх сфер та рівнів людської життєдіяльності, що спричинено значними глобалізаційними процесами. Це означає залучення великої частини людства до єдиної відкритої системи фінансово-економічних, політичних, соціальних, культурних зв'язків на основі новітніх інформаційних засобів та телекомунікацій.

Такі зміни у суспільному устрої не можуть не оминати і систему сучасної освіти, у якій виникають нові та актуальні галузі такі, як е-педагогіка, інформаційно-освітнє середовище сучасного вишу, дистанційне навчання, відкриті системи освіти тощо.

Науковцями зазначається, що актуальними є дослідження теоретико-методологічних проблем виховання, змісту і динаміки цілісного виховного процесу, взаємодії особи, суспільства, навчального закладу. Особливо важливими на сучасному етапі розвитку суспільства є комплексні дослідження з особистісно орієнтованого виховання дітей і молоді в різних соціальних умовах, утвердження цінностей гуманістичної педагогіки, гармонійного формування інтелектуальних, моральних, громадянських і фізичних якостей особистості.

Особливої уваги заслуговує опрацювання сучасних технологій навчальної і педагогічної діяльності, які базуються на використанні найновіших досягнень психологічної науки, вікової фізіології, соціології та інших наук про людину, нових інформаційних технологій; враховують різноманітність індивідуальних відмінностей і здібностей дітей, підлітків, молоді й дорослих. Це дозволить здійснити перехід до особистісно зорієнтованої освіти на основі пошуку оптимальних індивідуальних шляхів задоволення освітніх потреб і якнайповнішого розкриття можливостей особистості, мотивації її неперервної освіти.

Пріоритетом наукових досліджень є розробка інформаційних і комунікаційних технологій, визначення їх ролі у розвитку єдиного освітнього простору країни.

Важливою складовою цього напрямку є дослідження із формування навчального середовища:

розробка нового покоління засобів навчання для різних типів навчальних закладів, створення програмного продукту для комп'ютерно орієнтованих систем і технологій, підручників і навчальних матеріалів на електронних носіях.

Одним з пріоритетних напрямів вищої освіти є теоретико-методологічне обґрунтування шляхів трансформації вищої освіти, її змісту в умовах ринкової економіки; науково-методичне забезпечення розробки стандартів усіх рівнів системи вищої освіти України; запровадження нових педагогічних технологій.

Інформатизація освіти вимагає проведення досліджень, спрямованих на опрацювання дидактико-методичного забезпечення вивчення шкільного курсу інформатики, обґрунтування дидактичних функцій нових інформаційних технологій на всіх етапах освіти та методів і форм їх реалізації, розробку науково-педагогічних основ створення програмних засобів і систем навчального призначення.

Аналіз останніх публікацій. Проблемою підвищення ефективності навчання з використанням інформаційних і комп'ютерних технологій у вищих педагогічних закладах освіти різних рівнів акредитації займалися багато вчених. Досвід практичного застосування інформаційних і комп'ютерних технологій у царині освіти знайшов відображення у роботах В. Бикова, Я. Ваграменко, М. Жалдака, Н. Макарової, В. Овсянникова, В. Тихомирова, Ю. Триуса та багатьох інших. Однак багато проблем розробки і застосування інформаційних та комп'ютерних технологій не вирішені як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Різні аспекти проблематики використання інформаційних а інформаційно-комунікаційних технологій досліджуються в працях вітчизняних та закордонних науковців, зокрема: питання підвищення якості вищої освіти (А. Алексюк, В. Андрущенко, Я. Болюбаш, В. Кремень); психологічно-педагогічні, організаційні, технічні, теоретичні і практичні аспекти використання інформаційних технологій (М. Жалдак, В. Кухаренко, М. Моїсєєва, Н. Морзе, В. Олійник, Є. Полат, В. Солдаткін, С. Ющик); питання професійної підготовки (В. Бобров, Ф. Веселков, Ю. Голубєв, В. Дюков, С. Комар, Н. Кулебякіна, А. Солов'єнко,

В. Стасюк, І. Шаповал); проблеми формування інформаційної культури та компетентності фахівців (Н. Баловсяк, О. Барановська, В. Биков, М. Головань, Т. Сіткарь, Ю. Туранов).

Виділення раніше не вирішених частин проблеми, яким присвячена стаття. Проте публікації, у яких висвітлювався б комплексний аналіз питання інформаційної складової як основи ефективного використання мережових технологій відкритої системи освіти та основи успішної професійної діяльності – запропоновані недостатньо. Разом з тим, не висвітлено у достатній мірі питання професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до творення віртуально-педагогічної реальності та взаємодії педагога та вихованців в умовах віртуально-навчального середовища. На сьогодні не виокремлено єдиного підходу до структурування інформаційних засобів комунікації у віртуально-навчальному середовищі, не здійснено системного підходу до визначення складників такого середовища.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого науково-педагогічного дослідження є аналіз використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів іноземних мов у початкових класах та визначення особливостей використання інформаційних технологій під час творення віртуально-навчального іншомовного педагогічного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із аспектів використання інформаційно-комунікаційних засобів навчання у професійній підготовці майбутніх педагогів є підготовка майбутніх учителів початкових класів до творення віртуальної педагогічної реальності та взаємодії учасників навчально-виховного процесу у ній. Така реальність – це штучно створене навчально-виховне середовище, де за допомогою інформаційних та комп'ютерних технологій відбувається діалог між учителем та учнем. Такий діалог спрямований на розвиток комунікативної компетентності школярів, розвитку їх логічно-образного мислення, формування загальної культури особистості, стимулювання креативності індивіда та удосконалення змісту навчально-виховного процесу з іноземної мови [5]. Вченими доведено, що творча атмосфера на уроці сприяє ефективності запам'ятовування навчальної інформації та підвищує мотиваційну сферу особистості. Саме за допомогою інформаційних та комп'ютерних технологій навчальний процес можна зробити цікавим, відмінним від буденного, сприяти підвищенню мотивації.

Навчально-виховне середовище, яке змодельоване за допомогою комп'ютерних засобів навчання, ми і називаємо віртуально-педагогічним. У такому просторі вирішального значення набувають засоби комунікації, оскільки важливо, щоб було присутнє «живе» спілкування, а не опосередковане. Такий ефект створюється за допомогою варіювання інформаційними технологіями із загальноприйнятими методами навчання. Ми маємо на увазі, що працюючи за комп'ютером дитина не тільки є споживачем інформації, але

і під час захисту своїх проєктів або обговорення досягається ефект «живого» спілкування з учнями, учителем. Тобто формується не лише пасивний словниковий запас, а й відбувається його практичне застосування.

Комп'ютерні технології допомагають дітям оволодівати вміннями оперувати просторовими уявленнями в розумовому плані – моделями, схемами, формують у дітей уміння розрізняти план реальних об'єктів і план моделей, які зображують ці об'єкти, що прискорює розвиток наочно-образного мислення. Важливою умовою виникнення наочно-образного мислення є використання інформаційних технологій, зміст яких відповідає психофізіологічним особливостям дитини.

Використання інформаційних технологій активізує пізнавальну активність та розвиває самостійність, створює умови для продуктивної діяльності молодшого школяра, що сприяє розвитку наочно-образного мислення, формування особистості дитини [3, 121].

Парадигмальним є те, що для створення віртуально-педагогічного середовища на уроці вчитель повинен володіти арсеналом певних знань, умінь та навичок, передовсім, навичками роботи на комп'ютері; володіти знаннями про інформаційні технології навчання, сучасні комп'ютерні програми навчання іноземної мови тощо. Саме це є одним із головних завдань педагогічних вишів України.

Підготовка майбутніх учителів до творення віртуальної педагогічної реальності та взаємодії у ній на уроках іноземної мови у початковій школі повинна бути спрямованою на переосмислення усіх організаційних форм навчання фахівців. На заняттях значною мірою варто використовувати інформаційні засоби навчання, оскільки для того, щоб застосовувати їх у своїй професійній діяльності майбутній фахівець має сам досконало володіти такими засобами навчання.

Ефективність організаційних форм з використанням сучасних інформаційних технологій багато у чому залежить від таких рекомендацій: активне сприймання матеріалу студентом; глибоке осмислення його, в результаті чого досягається розуміння вивченого; застосування знань; закріплення їх у ході різноманітних навчальних дій [за 1, 22].

Педагогічно виправдане використання у навчальному процесі інформаційних комп'ютерних технологій навчання дозволить вдосконалити методи та організаційні форми навчання у виші, підвищити якість навчання за рахунок створення і використання програмних засобів нового покоління, які дозволяють реалізувати у навчальному процесі більшу частину можливостей використання сучасних технологій, при дотриманні педагогічно доцільного співвідношення навчання з використанням інформаційних технологій і традиційних методів навчання.

Інформаційні технології навчання відносять до інноваційних методів навчання, інноваційної діяльності. Продуктами такої інноваційної педагогічної діяльності є нововведення, що позитивно

змінюють систему освіти, визначають її розвиток і характеризують як нові чи вдосконалені. Загалом інноваційна педагогічна діяльність – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, орієнтована на зміну й розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики [2, 248].

Інноваційна педагогічна діяльність є одним із видів продуктивної діяльності. Серед її особливих компонентів особливу роль відіграє творчість. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконують у необхідності творчого елементу в педагогічній діяльності.

У багатьох педагогічних дослідженнях поняття творчості розглядається у контексті конкретної досліджуваної проблеми. На нашу думку її варто розглядати як елемент філософії мистецької освіти, оскільки у такому ракурсі можна зрозуміти та визначити усі особливості творчого педагогічного процесу. З такої точки зору поняття творчості розглядає вітчизняний науковець, професор О. Рудницька. У її книзі «Педагогіка: загальна та мистецька» зазначено, що для того, щоб підкреслити особливості та вагомість філософського підходу до розгляду проблем мистецької освіти, доцільно провести аналогію з діяльністю митця, який інтуїтивно відчуває й відтворює красу, існуючу в світі, але не може пояснити її у поняттях естетики або діяльності вченого, який володіє методом науки, розширює межі пізнаного своїми відкриттями, проте може помилятися у визначенні сутності зробленого. Мета філософії мистецької освіти якраз і полягає в усвідомленні сенсу художньо-педагогічної діяльності на вищому рівні узагальнення теоретичного досвіду пізнання у філософських категоріях, законах, поняттях.

Отже, зміст філософії мистецької освіти охоплює вивчення самого мистецтва як самодостатньої системи і його функцій у структурі освіти, тобто є синтезом цих двох гілок філософського знання [6, 39].

Важливість творчого елементу в інноваційній педагогічній діяльності змушує педагогів до переосмислення своєї професійної діяльності. Така інноваційна педагогічна діяльність потребує усвідомлення фахівцем практичної значущості різних інновацій у системі освіти не лише на професійному, а й на особистісному рівні. Це вимагає готовності педагога до такої діяльності. Готовність до інноваційної педагогічної діяльнос-

ті – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості, рефлексії та використання ефективних засобів комунікації [2, 277].

Можна багато дискутувати про форми, методи, засоби вдосконалення навчально-виховного процесу як середньої загальноосвітньої, так і вищої ланок освіти. Актуальним залишається питання ефективних засобів спілкування.

Можливості сучасного уроку й системи освіти взагалі значно розширюються завдяки використанню мультимедійних, інтерактивних технологій, Інтернету. Сьогодні перед педагогами стоїть важливе завдання – виховати та підготувати молодь, спроможну активно включатися в якісно новий етап розвитку сучасного суспільства, пов'язаний з інформацією. Ні для кого не є новою, що дитина опановує комп'ютер раніше, ніж навчається грамотно писати та критично читати. Згідно з сучасною концепцією навчання дедалі більше уваги надається оптимізації та індивідуалізації шкільної освіти.

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку проблеми. За умови використання нових розробок у галузі викладання англійської мови, що базуються на використанні мультимедійних технологій, процес навчання переходить на якісно новий рівень – зараз з упевненістю можна сказати, що в умовах університету можна змодельовати ситуації реального, природного спілкування. Застосування інформаційних засобів комунікації та інформаційних технологій суттєво поліпшує якість подання матеріалу заняття й ефективність засвоєння цього матеріалу, збагачує зміст освітнього процесу та підвищує мотивацію вивчення англійської мови, надаючи можливість працювати над мовою у зручному для студентів та учнів темпі, сприяючи, таким чином, індивідуалізації навчання та ефективному оволодінню іноземною мовою.

Перспективи подальших розвідок у царині застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі творення віртуально-навчального іншомовного педагогічного середовища вбачаємо у детальному дослідженні складників вищезазначеного утворення, розробці методики та технології формування інформаційної компетенції у фахівців відповідно до галузей знань та дослідження подальшого розвитку ключових життєвих компетентностей особистостей у зв'язку з бурхливим розвитком інформаційного суспільства й глобалізацій ними впливами.

Список літератури:

1. Гончарова О. М. Вдосконалення організаційних форм навчання студентів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій / О. М. Гончарова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип.52. – С. 21-24.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл., пед.]. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с. – (Альма-матер).
3. Лаврентьева Г. П. Розвиток наочно-образного мислення дошкільників у комп'ютерно орієнтованому середовищі / Г. П. Лаврентьева // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип.53. – С. 116-122.

4. Наукові розробки Академії педагогічних наук України, готові до практичного застосування: Збірник анотованого переліку наукових розробок. – Миколаїв: МДУ ім. В.О.Сухомлинського, 2007. – 162 с.
5. Павлюк Р.О. Формування умінь майбутніх учителів іноземних мов до творення віртуальної педагогічної взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». – Вінниця, 2009. – 20 с.
6. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. [для студ., аспір., викл.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

Павлюк Р.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИНФОРМАЦИОННЫЕ СРЕДСТВА КОММУНИКАЦИИ В ВИРТУАЛЬНО-ОБУЩАЮЩЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Резюме

В статье рассмотрены вопросы использования информационно-коммуникационных технологий в профессиональной подготовке будущих учителей иностранных языков в начальной школе. Обозначены особенности использования информационных технологий в создании виртуально-обучающей иноязычной педагогической среды. Проанализированы особенности взаимодействия педагога и воспитанников в виртуально-обучающей педагогической среде в условиях школьного и университетского обучения.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, виртуально-обучающая иноязычная педагогическая среда, профессиональная подготовка, творческая педагогика.

Pavliuk R.O.

Kiev Universitet after named Boris Grinchenko

INFORMATIONAL TOOLS OF COMMUNICATION IN VIRTUAL-EDUCATIONAL FOREIGN-LANGUAGE-SPEAKING PEDAGOGICAL ENVIRONMENT

Summary

The questions of the usage of informational-communicational technologies in the process of professional preparation of future teachers of foreign languages in primary classes are examined in the article. The features of the usage of informational-communicational technologies in creation of virtual-educational foreign-language-speaking pedagogical environment are determined. Peculiarities of interaction between teacher and students in an educational foreign-language-speaking pedagogical environment in terms of school and university education are analyzed.

Key words: informational-communicational technologies, virtual-educational foreign-language-speaking pedagogical environment, professional preparation, artistic pedagogy.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Перевознюк Т.О.

Донецький національний технічний університет

Анотація. Досліджено теоретичні питання проблеми корекції агресивної поведінки. Уточнено, що корекційна робота з попередження агресивної поведінки повинна будуватися: на формуванні свідомого контролю над власними емоціями; формуванні умінь використовувати механізм зворотнього зв'язку; на основі виявлення і закріплення реакцій, несумісних з агресією.

Ключові слова: агресія, агресивні вияви, корекція агресивної поведінки, управління агресією.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки контроль над соціально неприйнятною, а в деяких випадках навіть небезпечною агресивністю, та способами її запобігання становить найважливішу проблему психології людської агресивності. Ця проблема інтенсивно вивчається психологами (Н.В.Алкіна, Г.М.Андрєєва, О.Б.Бовть, М.М.Григор'єва, В.М.Пилипенко, С.Г.Шебанова, Т.С.Яценко та ін.), і отримані результати досліджень становлять безсумнівний інтерес для педагогів, керівників різних рангів, яким часто доводиться застосовувати свою владу

Мета статті: на основі аналізу психологічної літератури уточнити зміст корекційної роботи з попередження агресивних виявів у поведінці.

Виклад основного матеріалу. Перші наукові уявлення про методи корекції агресивної поведінки викладені в роботах учених періоду античності і раннього середньовіччя (Арістотель, Р.Декарт, Б.Спіноза, Т.Гоббс, Ж.-Ж.Руссо). Вчені Арістотель, Р.Декарт, Б.Спіноза вперше звернули увагу на зв'язок між агресивними виявами людини та особливим видом її переживань, що різко відрізняється від інших як характером власних виявів, так і роллю у процесі пізнання. Мова йде про «розумові насолоди», джерелом яких є пізнавальна діяльність. «Розумові задоволення і страждання» порівняно з іншими видами переживань людини, розглядалися філософами античності як вищі, «чисті» переживання, відірвані від повсякденності, від більш «низьких» потреб, деструктивної поведінки і пристрастей тіла. Особливе місце серед цих «чистих» і піднесених почуттів посідає задоволення, що, на думку Арістотеля, є своєрідним стимулом пізнавальної діяльності [1].

Рене Декарт виділяв у людських «пристрастях» (агресивних виявах) два боки – духовний і тілесний. Проблема управління пристрастями також розглядають у двох планах. Наприклад, побачивши щось жахливе, що спричиняє страх, людина може втекти без будь-якого сприяння душі, тільки «тілесним способом». Однак якщо душа має особливу «силу», вона може втрутитися і змінити поведінку людини. Вона може, зокрема, відвернути її від втечі і змусити залишитися на місці всупереч страху. Для опису конкретного механізму керування, що змушує людину змінювати власну поведінку, Р.Декарт користується «машинотвірною» термінологією. Душа впливає

на тіло за допомогою найніжнішого повітря, «тваринними парфумами». Вона «розгойдує залозу» і змушує ці «парфуми» йти іншими шляхами. Однак навіть сильній душі одного бажання і волі не вистачає для того, щоб перемогти пристрасті. У такому випадку на арену виступає інтелект. Відповідно до позиції Р.Декарта, пристрасті можна перемогти інтелектуально. Для цього необхідно знати істину й добре усвідомлювати можливі наслідки тієї чи іншої поведінки [4, с. 112].

Стоїки розглядали афекти як «псування розуму» і вважали, що людину треба «лікувати» від них, як від хвороби. Тільки звільнений від будь-яких афектів розум може правильно керувати поведінкою. Б.Спіноза полемізує з ідеями стоїків про можливість приборкання й управління афектами. Безсилля й обмеженість можливостей людини в цій боротьбі він називає «рабством». Це рабство виявляється в тому, що пристрасті є могутнішими, ніж пізнання. Афекти можуть не тільки шкодити, але й бути корисними, збільшуючи здатність тіла. Однак всі афекти можуть вводити людину в оману, роблячи її іграшкою фортуни. Перемога розуму над афектами призводить до людської свободи.

Вчені Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо вказували на необхідність дотримання соціальних норм та обмежень, щоб контролювати деструктивну поведінку людини, оскільки агресивні імпульси є природженими і вони важко піддаються переорієнтації.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки контроль над соціально неприйнятною, а в деяких випадках навіть небезпечною агресивністю, та способами її запобігання становить найважливішу проблему психології людської агресивності. Ця проблема інтенсивно вивчається психологами (Н.В.Алкіна, Г.М.Андрєєва, О.Б.Бовть, М.М.Григор'єва, В.М.Пилипенко, С.Г.Шебанова, Т.С.Яценко та ін.), і отримані результати досліджень становлять безсумнівний інтерес для педагогів, керівників різних рангів, яким часто доводиться застосовувати свою владу.

Для захисту життя й інтересів як індивідів, так і суспільства, необхідно встановити контроль над людською агресивністю та найбільш агресивними людьми. Небезпеку являють не тільки прямі й фізичні форми агресивної поведінки, але і її символічні варіанти, наприклад, наклеп, поширення непристойних чуток, які дискредиту-

ють людину. Небезпечні так само є такі незлочинні форми агресії, як понадсуворе ставлення до дітей, бурчання, ниття, нестримне вираження власного настрою без урахування інтересів присутніх.

Однак, як свідчить аналіз досліджень з проблеми агресії (М.І.Блонський, Б.П.Жизневський, З.І.Ікуніна, Н.М.Каут, О.Ю.Климовська, І.С.Мазоха, З.В.Спринська), більшою мірою увага дослідників сконцентрована навколо розкриття причин, детермінант агресії і в меншій мірі спрямована на пошук засобів її попередження. Такий підхід можна пояснити поширеною думкою, що в сучасних суспільствах одним із основних способів розв'язання проблем агресивності, з одного боку, є покарання індивіда за вираження відкритої агресії, а, з іншого, створення умов для вираження агресивності яким-небудь конкретним способом, що не порушує права інших людей.

Покарання або погроза можливим покаранням, як традиційні способи впливу на агресора та запобігання його наступним руйнівальним діям, широко застосовуються в усьому світі, у всіх людських товариствах. Саме тому майже всюди різні способи покарання передбачаються як правовими, так і моральними, релігійними традиціями. Найпоширенішим способом контролю над ворожістю та агресією є встановлення заборон, створення з цією метою законів і правил поведінки. Значна частина психологів дотримується того погляду, що чим суворішим є очікуване покарання, тим сильніша та внутрішня сила людини, що стримує її, запобігаючи її ворожим вчинкам. Тільки очікування помсти з боку суспільства і потерпілого, вважає більшість психологів, стримують тенденцію більшості індивідів до здійснення агресивних дій. Цей погляд виправдовує себе у багатьох випадках життя. Наприклад, більшість батьків добре знає, що діти відмовляються від своїх агресивних намірів, якщо впевнені, що батьки їх засудять [2, 6].

Згідно з думкою Л.Берковіца, дійсне покарання може утримувати агресора від наступного здійснення агресивних дій тільки у випадку, якщо реципієнт вважає покарання цілком заслуженим, якщо воно слідує відразу ж за здійсненням агресивних дій і виконується з дотриманням усіх установлених правил [3].

Гіпотеза про існування катарсису припускає, якщо індивід, який відчуває гнів, вчасно дасть вихід своїй агресії, то це знизить імовірність вияву соціально небезпечних форм агресії. Однак ця гіпотеза не підтверджується накопиченими емпіричними даними [3]. Крім того, досягнуте у такий спосіб зниження агресивності може бути нетривалим.

Незважаючи на поширеність зазначених засобів контролю агресії – покарання і катарсису, вони не завжди відповідають дійсності та є ефективними у регуляції агресивної поведінки, про що свідчить значна кількість досліджень з проблеми контрольованого вираження агресії [7, 8].

Якщо говорити про можливість повного усунення когнітивних і соціальних умов, сприятливих для агресивних виявів, то нам видається така

можливість недоцільною, оскільки ми дотримуємось тієї позиції, що сама по собі агресивність не є соціально небезпечною. Такою її роблять ті мотиви, цілі і цінності, їх сила, на основі яких розгортається поведінкова активність. До того ж, на думку А.Басса, С.С.Занюка, А.Налчаджана, певним рівнем агресивності, необхідним для соціальної адаптації, повинна володіти кожна людина. Відсутність її призводить до пасивності, залежності, конформності. Надмірний її розвиток починає визначати весь склад особистості, що може стати конфліктною, не здатною на свідому кооперацію [5, 6]. Згідно з позицією названих авторів, агресія містить у собі певний емоційний заряд, потужність якого обумовлена, з одного боку, ступенем виразності такої «обов'язкової» властивості особистості, як агресивність, а з іншого боку, силою мотивації та метою діяльності, заради досягнення яких і розгортається поведінкова активність.

Відповідно до інстинктивної та етологічної теорій, агресія від народження притаманна всім людям, а отже, людина за своєю природою агресивна [2].

Зважаючи на неминучість феномена агресії у соціумі, корекційна робота з попередження агресії повинна будуватися, насамперед, на формуванні свідомого контролю над власними думками, особистісними реакціями, почуттями, емоціями й способами їх альтернативного (адекватного) вираження.

Разом з формуванням самоконтролю для корекції власної поведінки у суперечливих та проблемних ситуаціях варто враховувати механізм зворотнього зв'язку. Зворотній зв'язок припускає уміння свідомо контролювати поведінку інших людей, давати осмислену, об'єктивну оцінку їх реакціям. Уміння використовувати зворотній зв'язок буде сприяти адекватній інтерпретації вчинків інших людей.

На сьогодні дуже плідно розвивається когнітивно-поведінковий напрямок у груповій психотерапії. Його суть полягає в тому, що разом із класичними процедурами поведінкової терапії застосовуються техніки когнітивного переформування – «атаки» на ірраціональні переконання (В.П.Захаров, К.Рудестам, М.Г.Рудюк, І.О.Фурманов та інші), формування здатності до усвідомлення сутності і наслідків власної поведінки, відповідальності, правильних установок й звичок.

При такому підході стає очевидним, що будь-яка поведінкова активність, викликана спонуканнями мотивації, пов'язана з осмисленням і продумуванням конкретних предметів задоволення потреби. Тому при виборі засобів задоволення потреби людина здійснює складну розумову діяльність, яка, по суті, і визначає, скоїть людина вчинок або відмовиться від нього, і що буде стимулювати активність її організму – агресивні чи раціональні мотиви.

Наші міркування співвідносяться з низкою досліджень, присвячених ролі атрибуції щодо намірів, що приховуються за поведінкою інших (Т.Фергюсон, Б.Руле, Т.Жонсон, Ж.Кремер,

Л.Стефенс та інші). Автори таких праць зазначають, що характер реакцій індивідуума на провокувальні дії інших людей значною мірою залежить від зазначених індивідуумом атрибутів, тобто від того, яке причинове пояснення одержують дії іншого. З найбільшою ймовірністю агресія виникає у випадку ворожої інтерпретації мотивів вчинків інших людей, тобто коли поведінка інших розцінюється людиною як загрозна або злочинна.

Таким чином, корекція агресивної поведінки на основі формування самоконтролю за власними думками, переживаннями та набутими вміннями використовувати механізм зворотного зв'язку, з метою об'єктивної оцінки поведінкових реакцій інших людей, не виключає можливість трансформації спрямованості агресії з форми невинуватної жорстокості у форму раціонально вибіркової її спрямованості.

Більшість досліджень з проблеми управління людською агресією концентрує свою увагу на питаннях про те, як думки визначають почуття, і навпаки, як почуття впливають на думки (А.Ішен, Р.Берон, Р.Зажонс, С.Мерфі, М.Інглехарт). Зокрема, дослідники намагалися з'ясувати, чи може специфічна форма соціальної інформації знизити рівень збудження як реакції на провокацію, а також зменшити ймовірність і силу об'єктивних виявів агресії (Д.Зіллманн). Було встановлено, що включення когнітивних процесів при одержанні індивідом інформації про пом'якшувальні обставини (наприклад, посилення людини, що вибачається на невідконтрольні зовнішні обставини) служить ефективним засобом запобігання відповідної агресії, але тільки для осіб з низьким рівнем збудження. Високий же рівень збудження перешкоджає ефективній переробці інформації щодо пом'якшувальних обставин. Якщо щирі вибачення сприяють зменшенню сили відповідної агресії, то за результатами інших досліджень (Р.Берон, Р.Біс, Д.Шапіро), нещирі пояснення тих чи інших причин можуть призвести до несподіваних результатів та підвищити ймовірність агресії [2, с. 310].

Подібні дослідження підтверджують залежність між здатністю переробляти складну інформацію про інших та рівнем агресивних виявів особистості. Мисленнєва обробка людиною чийхось дій, намірів, аналіз власних переживань може або послабити агресію, вбачаючи її невинуватною, безглуздою, або підсилити, за рахунок змісту, що додається. Така когнітивна інтерпретація виявляється у виборі тієї чи іншої стратегії поведінки. Однак високий рівень збудження, наприклад, у випадку сильної провокації, за рахунок звуження свідомості, блокує об'єктивний аналіз ситуацій і знижує мотиваційну тенденцію до стримування агресії, надаючи їй агресивного характеру. Звідси стає зрозумілим, що раціональна поведінкова стратегія, що конструється оптимальним рівнем збудження, без перевищення його рівня, за яким слідує деструктивна афектація, можлива завдяки оволодінню технікою саморегуляції власних почуттів і переживань, оскільки усвідомлення й прийняття лю-

диною реальних конструктів власного «Я» робить її менш уразливою до різного роду провокацій.

Дослідження показують, що агресивність людини, загальна і специфічна тенденція до здійснення агресивних, ворожих та руйнівних дій, тісно пов'язана з різними її переживаннями й експресією. За такого підходу особливої уваги заслуговують зв'язки агресії з плачем, емпатією, сміхом. В основу зазначених зв'язків покладена гіпотеза несумісних реакцій. Наприклад, практично неможливо одночасно мріяти й виконувати складні когнітивні дії, такі, як робота за комп'ютером або читання наукової статті (Р.Берон). Відповідно до цієї теорії, можна зменшити гнів або рівень відкритої агресії, викликаючи тим чи іншим способом у людей емоційні стани, несумісні з гнівом та агресією (Д.Зіллманн, Б.Саполсі).

Доказом зв'язку агресії та емпатії є результати досліджень (Б.Руле, Дж.Легер), які показують, що плач (сигнали про біль) і емпатія, яка є наслідком плачу, можуть бути ефективним засобом зниження рівня відкритої агресії. Цей метод виправдує себе тільки в тих випадках, якщо агресор ще до цього не піддавався сильній провокації. Якщо ж фрустратор перебуває у роздратованому стані, то спроби зменшити агресію за допомогою прямого зворотного зв'язку з боку жертви тільки підсилюють інтенсивність агресивних дій [6, с. 327].

Таким чином, плач може стати першим етапом адаптації фрустрованої особистості, який висуває їй мораторій для наступної мобілізації адаптивних механізмів більш конструктивного характеру, тобто вибір певних механізмів, за допомогою яких можна реально змінити ситуацію й пристосувати її до власних цілей і домагань, замість того, щоб пасивно пристосуватися до ситуації без її зміни або подолання.

Якщо плач здатний викликати каяття совісті, співчуття у фрустратора, не обтяженого високим зарядом роздратованості, то жарт служить механізмом переходу від агресії до сміху, дружби. У цілому існуючі дані свідчать про вплив сміху на зниження агресії в тому випадку, коли в основі сюжетів жартів, гумористичних матеріалів лежить ворожість, зла іронія, глузування. В іншому випадку сміх буде розцінений як вираження агресії. Для повноти картини розглянутих явищ відзначимо, що агресію стримує також легке сексуальне збудження. Цей висновок був перевірений в експериментах Р.Берона і П.Белла. Наприклад, коли розгніваний чоловік помічає красиву жінку, то його агресія явно знижується [2, с. 261]. Ці та інші дослідження доводять, що почуття провини, емпатія, сміх і взагалі всі переживання, несумісні з агресивністю, значно впливають на зниження агресивності.

Висновок. Посилаючись на провідну роль соціальних факторів у детермінації агресії, ми розглядаємо агресивну поведінку як набуту в процесі наuczіння. При такому підході висока ймовірність контролю агресії шляхом протидії (ослаблення) тим факторам, що її провокують, а саме заохоченням і формуванням неагресивної

поведінки за рахунок оволодіння техніками рефлексії, саморегуляції власних переживань, механізмам зворотнього зв'язку (свідомий контроль над реакціями інших), виявленню й закріпленню реакцій, несумісних з агресією (розвиток здатності до продуктивної навчальної діяльності).

Можливо, що навіть мисленнєве заглиблення у розв'язання завдань може породжувати почуття, несумісні з агресивністю. У контексті про-

блеми управління агресією ми дотримуємося тієї позиції, що інтелектуальне тренування за допомогою вправ з удосконалювання процесів мислення сприяє формуванню уміння правильно думати, об'єктивно аналізувати ситуацію, мислити над різними проблемами. Активізація розумових процесів особистості дозволить виробити багатоаспектний спосіб сприйняття і раціонально вибіркового реагування у різних життєвих ситуаціях

Список літератури:

1. Аристотель. О душе / Аристотель. – М.: Наука, 1976. – 448 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р.Берон, Д.Ричардсон; [пер. с англ. С.Меленевская]. – СПб.: Питер, 1999. – 352 с.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль / Л.Берковиц; [пер. с англ. Ю.Е.Зайцева]. – СПб.: Речь, 2001. – 512 с.
4. Декарт Р. Избранные произведения / Р.Декарт. – М.: ГИПЛ, 1950. – 710 с.
5. Занюк С.С. Психология мотивации: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С.С.Занюк. – Київ: Либідь, 2000. – 304 с.
6. Налчаджян А. Агрессивность человека / Альберт Налчаджян. – СПб.: Питер, 2007. – 736 с.
7. Румянцева Т.Г. Агрессия и контроль / Т.Г.Румянцева // Вопросы психологии. – 2010. – №5. – С. 35 – 40.
8. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И.А.Фурманов. – Мн.: Харвест, 2006. – 240 с.

Перевознюк Т.А.

Донецкий национальный технический университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ КОРРЕКЦИИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Резюме

Исследованы теоретические вопросы проблемы коррекции агрессивного поведения. Уточнено, что коррекционная работа по предупреждению агрессивного поведения должна основываться: на формировании сознательного контроля над собственными эмоциями; формировании умения использовать механизм обратной связи; на основе выявления и закрепления реакций, несовместимых с агрессией.

Ключевые слова: агрессия, агрессивные проявления, коррекция агрессивного поведения, управление агрессией.

Perevozniuk T.O.

Donetsk National Technical University

THE THEORETICAL ANALYSIS PROBLEM OF CORRECTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR

Summary

The article is devoted to the result of theoretical analysis of the problem of correction of aggressive behavior. The conceptual model of aggressive behaviour and its psychocorrection by means of activation of the mentalities is grounded. This correction is based on individual experience extension, in particular on the development of mental and creative abilities, increasing of the emotional culture, improvement of the culture and ways of productive mentation.

Key words: aggression, aggressive behaviour, correction of aggressive behavior, control by aggression.

СПІВПРАЦЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

Повалій Л.В.

Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

У статті розкривається взаємодія сім'ї і школи як найважливіших соціальних інститутів у формуванні особистості дитини, зокрема формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Окреслено підхід до сім'ї як до суб'єкта саморозвитку, саморегуляції, який має на меті підвищення її суб'єктної позиції, соціально-педагогічну і психотерапевтичну діяльність. Особлива увага приділена розгляду характеру внутрішньосімейних взаємин дорослих і дітей.

Ключові слова: сім'я, школа, гуманні батьківсько-дитячі взаємини, типи взаємодії.

Постановка проблеми. Сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості і ключовим інститутом виховання, який відповідає не лише за матеріальний добробут дитини, але й за її моральне обличчя, навчальний і культурний рівень життя. Саме в ній формуються гуманні моральні основи особистості, оскільки сім'я є визначальною «школою» взаємин з людьми. Проте в зв'язку із загостренням економічної ситуації в країні умови сучасного життя спонукають батьків працювати на двох-трьох роботах або ж далеко від дитини, що значно скорочує час спілкування з дитиною, збіднює соціально-комунікативні зв'язки, заважає підвищенню освітнього і культурного рівня батьків, знижує виховний потенціал сім'ї. Психологічний дискомфорт, нестабільна емоційна атмосфера в сім'ї, психолого-педагогічна некомпетентність батьків можуть спричинити формування неадекватної і негативної поведінки дітей і підлітків.

Успіху в розв'язанні специфічних завдань формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин можна досягти, якщо виховання у школі й сім'ї розглядати як єдиний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії школи з сім'єю і педагогічної освіти батьків висвітлені в сучасних дослідженнях Л.Бойко, В.Безлюдної, Н.Бугасць, Т.Виноградової, О.Докукіної, Л.Загик, В.Зікратова, В.Іванової, О.Коберник, А.Кочетової, Т.Кравченко, Т.Лодкіної, М.Машовець, Л.Островської, Н.Толстоухова, А.Свиридова, В.Постового, О.Пухти, І.Хоменко, О.Хромової та ін. розкриті різні аспекти організації взаємодії сім'ї і школи як дієвого чинника виховання дитини, що сприяє її успішній життєдіяльності в соціумі.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Водночас поза увагою дослідників залишилося таке важливе питання, як взаємодія сім'ї і школи у формуванні гуманних взаємин між дитиною і батьками, що й постає одним із провідних завдань гуманізації взаємин.

Метою статті є висвітлення основних напрямів співробітництва школи і сім'ї, зокрема стосовно проблеми гуманізації взаємин батьків і дітей.

Виклад основного матеріалу. З філософського погляду взаємодія трактується як категорія, що відображає процеси дії різних об'єктів один на

одного, їхню взаємообумовленість, зміну стану, взаємоперехід. При цьому кожна з сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Це означає, що вона певною мірою передбачає рівносильний взаємний вплив об'єктів один на одного й обумовлює рівномірний їх розвиток. З іншого боку, взаємодія зумовлює узгоджену діяльність взаємодіючих сторін стосовно досягнення спільної мети і результатів, вирішення учасниками значущої для них проблеми або завдання [3, 17].

Дослідники по-різному підходять до розуміння взаємодії школи і сім'ї, виокремлюючи різні напрями цього процесу, такі як: залучення до управління навчальним закладом, робота в шкільному та батьківському комітеті, надання школі грошово-матеріальної допомоги, надання педагогічним колективом школи психолого-педагогічної допомоги батькам у вихованні дітей.

Взаємодія сім'ї і школи – складна проблема, що пройшла в своєму розвитку тривалий час, набуваючи різного сенсу, характеризуючись різними підходами до її вирішення на різних етапах поступу суспільства. І сьогодні взаємодія цих двох інститутів не втрачає своєї актуальності, наповнюючись новим змістом, що зумовлено процесами, які відбуваються як в системі освіти, так і в сім'ї.

Нові реалії життя потребують врахування нових підходів до взаємодії сім'ї і школи. Не можна нехтувати тим фактом, що наше сьогодення на сутність взаємодії сім'ї та школи здійснило негативний вплив. Протиріччя, що існують у сучасних виховних підходах, позначаються на ефективності виховного процесу. Справа в тому, що традиційна взаємодія школи і сім'ї у вихованні підростаючих поколінь, коли всі члени громади переймаються станом розвитку, виховання, соціалізації дітей, готові надавати необхідну допомогу навчальним закладам, а школи намагаються коригувати сімейні взаємини, професійно підтримуючи батьків і дітей в облаштуванні родинного життя, була притаманна виключно радянському суспільству. Разом з тим у країнах розвиненої демократії школа і сім'я за своєю суттю різні, відносно незалежні і є окремими інституціями: сім'я – інтимно-персональною, школа – соціальною.

У наш час ситуація певним чином змінилась. Багаточисельна армія батьків на перше місце

ставити матеріальне забезпечення дітей, а вже потім турбується про їх виховання. Спостерігається пониження рівня активності сім'ї у її взаємодії з школою. Причини цього віднаходимо найперше у тому, що батькам через зайнятість на роботі або ж її пошуки не вистачає часу на спілкування зі власними дітьми. Сумні реалії сьогодення – неблагополучні родини, дистантні сім'ї заробітчан також не сприяють укріпленню родинних зв'язків. З року в рік збільшується кількість неповних сімей, в яких діти також суттєво страдають від недостатності батьківської уваги.

По-друге, варто враховувати те, що на сучасному етапі на засвоєння дітьми моральних, трудових, естетичних та ін. норм, у тому числі і формування гуманної міжособистісної взаємодії, суттєво впливає телебачення, Інтернет. Ці джерела інформації прямо не спонукають дітей, підлітків ні до позитивних, ні до негативних дій, ставлячи дітей перед непростим вибором різних телепередач, сайтів в Інтернеті. Вірному вибору дітей повинні навчити батьки, педагоги, оскільки діти шкільного віку в силу своїх вікових особливостей ще не мають вироблених критеріїв відбору стосовно таких передач. Проте, знову ж-таки, внаслідок недостатності часу на спілкування з дітьми або ж неувважності до власних дітей, завантаженості на роботі з боку батьків та вчителів діти такої допомоги не отримують.

По-третє, змінився характер взаємодії батьків з педагогами. Сім'я зацікавлена більшою мірою оцінками, які одержує дитина, до педагога часто ставляться не як до авторитетного наставника, а як до представника обслуговуючого персоналу. Це найперше стосується сімей з високим матеріальним достатком. Певна частина батьків взагалі відсторонюється від виховання дитини, вважаючи, що цим повинна займатися школа.

Науково-методичне забезпечення роботи загальноосвітнього закладу з сім'єю, яке, насамперед, відбувається через взаємодію сім'ї і школи, передбачає підхід до сім'ї не лише як до об'єкта виховання, але й як до суб'єкта саморозвитку, саморегуляції і має на меті підвищення її суб'єктної позиції, соціально-педагогічну і психотерапевтичну діяльність.

Як суб'єкт виховного впливу, сім'я є головною ланкою у вихованні дитини, забезпеченні достатніх матеріальних та педагогічних умов для її фізичного, морального та духовного розвитку. Сім'я веде активну роботу з виховання дітей.

Важливим аспектом цього положення є знання дорослими членами сім'ї особистістних якостей дитини: фізичного і психічного здоров'я, стійкості нервової системи, реакцій на ті чи інші види подразнень, витривалості, готовності до співпраці й взаємодії, інтересів й можливостей. Для успішного здійснення виховання дитини дорослим слід зосереджувати увагу на достовірності, об'єктивності й повноті інформації, яка виступає основою виховного процесу.

Разом з тим сучасна сім'я, залишаючись з методичної точки зору об'єктом професійної діяльності вихователя (класного керівника, шкільного психолога, соціального педагога тощо), потребує

врахування її особливостей як об'єкта виховання. Так, російська вчена Т. Лодкіна виокремила наступні особливості сучасної сім'ї, які, на наш погляд, мають відношення і до українських сімей:

- в цілому поведінка сім'ї керується певними соціальними нормами, які створювалися в ході історичного розвитку, формуються протягом тривалого часу і є порівняно стійкими. Звідси головна мета роботи – сприяння укріпленню сім'ї, залучення її до нових соціальних норм, засвоєння цих норм поколінням;

- сім'ю об'єднують спільні інтереси, взаємна повага, спільне почуття відповідальності за долю близьких людей. Тому шлях до її зміцнення лежить через виховання і розвиток почуття взаємної відповідальності її членів, самоконтроль, усвідомлення цінності сімейного життя, підвищення психолого-педагогічної культури батьків;

- члени сім'ї об'єднані різноманітними внутрішньосімейними взаєминами, тому позитивний ефект може здійснитись не через прямий, а опосередкований вплив на сім'ю;

- сім'я взаємодіє з соціальним середовищем через різноманітні і складні зв'язки, тому виникає необхідність комплексного і узгодженого підходу до засобів допомоги і підтримки сім'ї;

- суттєве значення мають особистісний і інтимний характер шлюбно-сімейних взаємин, різноманітність і неповторність конкретних ситуацій розладу в сім'ї, які потребують індивідуального підходу і спеціалізованої допомоги;

- потрібно враховувати специфічний характер і обмеженість прикладів сімейної поведінки, засвоєних ще в дитинстві. Звідси виникає необхідність організації педагогічно доцільного укладу життя сім'ї [1, 34].

Отже, сім'я у цьому випадку виступає як спеціальний об'єкт психолого-педагогічної допомоги, де педагогічні зусилля спрямовуються на нейтралізацію її негативних впливів на дітей, перебудову сімейних взаємин у руслі гуманізації, створення основ соціально значущих цінностей.

Ґрунтуючись на досягненнях сучасної психолого-педагогічної науки, враховуючи практичний досвід і особливості нинішніх реалій, дослідники роблять спробу визначити найбільш актуальні проблеми сімейного виховання дітей різних вікових категорій і винайти оптимальні шляхи усунення наявних недоліків через залучення батьків до співробітництва із загальноосвітніми навчальними закладами.

Для посилення ефективності взаємодії сім'ї і школи важливе значення має вивчення сімей учнів з наступною оцінкою їхніх реальних можливостей щодо виховання дитини, враховуючи її вікові та індивідуальні особливості.

Знання щодо об'єктивних умов функціонування сім'ї одержують у процесі її вивчення за такими напрямками: наявність у батьків знань, умінь і навичок сімейного виховання дитини певного віку; характер внутрішньосімейних взаємин дорослих і дітей; проблеми у вихованні дитини і способи їх вирішення, ставлення до співробітництва зі школою тощо. Одержання такої інформації, на наш погляд, дасть змогу визначити, які

існують групи батьків залежно від їхнього ставлення до виховання дитини і до набуття психолого-педагогічної допомоги з боку вчителя, школи; рівня сформованості практичних, педагогічно зумовлених умінь і навичок реалізації виховної функції; з'ясувати найбільш гострі проблеми, що постають перед батьками у вихованні дитини певного віку. Належне знання об'єктивних умов сприяє розробці продуманої і цілеспрямованої стратегії педагогізації батьків як найбільш важливого і складного елемента взаємодії сім'ї і школи.

Насамперед педагоги мають усвідомлювати, що сім'я та школа мають спільну мету – виховати всебічно розвинену гармонійну особистість, здатну реалізувати себе в професійному, громадянському і сімейному аспектах.

В ідеалі ці два суспільні інститути мають доповнювати один одного, збагачуючи дитину досягненнями, які виробила культура, тим самим сприяючи її гармонійному та всебічному розвитку.

Слід відзначити, що останнім часом з тих чи інших причин школа і сім'я перебувають у стадії перманентної конфронтації. Шкільні вчителі дають негативні характеристики сім'ї, звинувачуючи батьків у самоусуненні від виховання власних дітей. Батьки, у свою чергу, зневажливо ставляться до вчителів, указуючи на їхній низький професійний рівень, невисокі моральні якості. У багатьох сім'ях не вважають за необхідне звертатися до педагогів з приводу проблем, які виникають у вихованні дітей. До педагогів батьки звертаються зазвичай тоді, коли вже запізно.

Попри все за певних умов гострота проблеми взаємодії школи і сім'ї в сучасних умовах може бути знята. Для цього необхідно, аби суб'єкти взаємодії вибудовували основи культури спілкування, необхідні для розв'язання проблем дитини. Останнім часом психолого-педагогічна наука робить спроби окреслити шляхи відмови від традиційних і запропонувати нові підходи в розв'язанні проблем взаємодії сім'ї та школи, виховання дітей та підлітків. У цьому ракурсі варта уваги, на наш погляд, позиція Н. Щуркової, яка приймає як вихідні такі положення.

1. Педагог має усвідомити: культура передбачає недоторканість родини й невтручання в сімейні взаємини. Втручатися в життя сім'ї можливо у виняткових випадках, коли нехтуються інтереси дитини, коли її здоров'я, життя, добробут перебувають у небезпеці з вини батьків або інших дорослих членів сім'ї.

2. Школа – не рідний дім, а сім'я ніколи не замінить школи. Звідси випливає, що логіка шкільного та логіка сімейного виховання не тотожні. Розводячи виховні сфери школи і сім'ї, педагог має враховувати психологію дитинства й дорослішання дитини і, певним чином, зближуючи ці дві сфери, у жодному разі не намагатися підмінити собою батьків і не інструментувати шкільне життя як життя родинне.

3. Школа не є частиною ринкового простору, оскільки не надає послуг, не торгує крамом, не обслуговує батьків. Школа – інститут соціальний, її призначення – передавати як естафету духовні надбання людства й учити дитину жити у світі матеріальних продуктів культури. Школа вільна від батьківських вказівок і настанов в організації своєї професійної діяльності. Школа незалежна від батьків у будові життєдіяльності школярів [4, 7].

Однак і шкільна, і сімейна сфери не існують ізольовано в житті дитини, яка, приходячи до школи, репрезентує світ своєї родини, умови життя, спектр соціальних взаємин, звички, манери поведінки, зрештою, рівень інтелекту.

Педагог як представник шкільної виховної сфери не має можливостей, аби кардинально (навіть за потреби) змінювати умови сімейного життя дитини, він не уповноважений втручатися в родинний уклад.

Школа завжди прагнула до взаємодії з сім'єю. Це знаходило своє відображення в корекції сімейного виховання, у педагогічній просвіті батьків, у безкінечному «листуванні» з батьками з приводу навчання і поведінки їхніх дітей, у викликах батьків до школи тощо. Контакт з батьками як взаємодія може бути встановлений лише за умови, що обидва суб'єкти усвідомлюють: тільки спільними зусиллями можна створити умови для розвитку та виховання дитини, допомогти їй у набутті необхідного соціального досвіду.

Визначальною умовою взаємодії цих двох суб'єктів – батьків і педагога – є вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності один одного, розуміння переваг і недоліків шкільного і сімейного виховання, можливостей щодо завдань і засобів виховного впливу заради благополуччя дитини, адекватність виховних дій заради запланованого кінцевого результату.

Висновки та пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок про те, що як школа, так і сім'я мають свої недоліки і переваги. Так, виховуючись тільки в сім'ї, отримуючи любов і турботу з боку рідних, дитина не вступає в контакт з ровесниками. Якщо ж дитина позбавлена батьківської ласки і любові, не бере участі у справах родини, не має постійних обов'язків, а, натомість, більшу частину часу проводить у освітньому закладі, то в неї порушується емоційний зв'язок з рідними людьми, не повністю реалізується її потреба у спілкуванні з ними. Подальшого розвитку, на наш погляд, потребує проблема обґрунтування і розробки сучасних виховних технологій взаємодії сім'ї і школи, зокрема тих, що стосуються аспекта гуманізації взаємин суб'єктів виховного впливу – учнів, батьків, вчителів тощо.

Отже, важливим є поєднання виховання дитини в сім'ї з вихованням її в колективі ровесників, а необхідність взаємодоповнюючого, взаємозбагачуючого впливу сімейного і шкільного виховання підтверджується наведеним аналізом.

Список литературы:

1. Лодкина Т. Социальная педагогика. Защита семьи и детства: [Учеб. пособие для студ. высших учебных заведений]. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
2. Маленкова Л.И. Педагоги, родители и дети: [методическое пособие для воспитателей, классных руководителей]. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 304 с.
3. Новые ценности образования. /под ред. Н.Б.Крылова. М. : Инноватор, 1996. – Вып. 6. – С.17.
4. Щуркова Н. Е. Школа и семья: педагогический альянс: [методическое пособие] / Надежда Егоровна Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.

Повалій Л.В.

Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

СОТРУДНИЧЕСТВО ШКОЛЫ И СЕМЬИ ПО ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАННЫХ РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье раскрывается роль семьи и школы как важнейших социальных институтов в формировании личности ребенка. Очерчен подход к семье как к субъекту саморазвития, саморегуляции, который имеет целью повышение ее субъектной позиции, социально-педагогическую и психотерапевтическую деятельность. Особое внимание уделено рассмотрению характера внутрисемейных отношений взрослых и детей.

Ключевые слова: семья, школа, гуманные родительско-детские взаимоотношения, типы взаимодействия.

Povalii L.V.

Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

COLLABORATION OF THE SCHOOL AND FAMILY IN ESTABLISHING OF HUMANE PARENT-CHILD RELATIONSHIPS

Summary

The role of family and school as the most important social institutions in forming of the child's personality, including establishment of humane parent-child relationships are reveals in the article. Outlined the approach to the family as to the subject of self-development, self-regulation, which aims to increase its subjective position, socio-educational and psychotherapeutic work. Special attention is paid to the character of interfamily relations between adults and children.

Key words: family, school, humane parent-child relationships, the types of interactions.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ К ОБУЧЕНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ПРИНЦИПАХ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА

Прокофьева М.Ю.

Крымский гуманитарный университет

Представлена общая характеристика системы самостоятельной работы студентов, проектирование которой осуществляется на основе комплексного применения системного, деятельностного и контекстного подходов. Описаны основные элементы системы – цель, содержание, характер познавательной деятельности студентов. Обоснована последовательность выполнения самостоятельных работ различных видов: репродуктивных, реконструктивно-вариативных и творческих. Проектирование системы самостоятельной работы студентов в процессе профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов осуществлено на примере спецкурса «Индивидуализация и дифференциация обучения младших школьников».

Ключевые слова: профессиональная подготовка, самостоятельная работа студентов, дифференциация обучения, учителя начальных классов, младшие школьники.

Постановка проблемы. Процесс реформирования и развития системы высшего профессионального образования на современном этапе характеризуется усилением акцентов на повышении роли самостоятельной работы субъектов учебного процесса, что подтверждается основополагающими принципами и требованиями Болонского процесса. Переориентация процесса обучения в сторону самостоятельности получения знаний и приобретения умений и навыков обусловлена тем, что новая парадигма образования самостоятельную учебную работу относит к одной из основных форм организации учебного процесса. В соответствии с положениями Национальной доктрины развития образования Украины в XXI веке по стратегическим направлениям профессиональной подготовки личности будущего специалиста можно четко проследить тенденцию повышения роли самостоятельности не только во время обучения в высшей педагогической школе, но и по ее завершении, в собственной педагогической практике. Другим приоритетным положением является значимость, глубина и научность профессионально значимых знаний, приобретенных во время обучения в высшей педагогической школе [4, с. 22].

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ научных источников позволяет отметить, что в теории и практике высшей школы рассмотрены теоретико-методологические основы организации самостоятельной работы в системе подготовки педагога в условиях университетского образования (А. Алексюк, В. Бондарь, С. Витвицкая, А. Глузман, А. Кучерявый, В. Мороз, Ю. Пименова), определены педагогические условия повышения эффективности организации и управления самостоятельной работой студентов (Л. Журавская, Г. Романова, Н. Солдатенко, И. Шимко), обоснованы организационно-педагогические основы самостоятельной работы будущих специалистов (В. Буряк, А. Заика, А. Савченко, Н. Шишкина), рассмотрена самостоятельная работа студентов как средство совершенствования подготовки будущего педагога (И. Бобакова, В. Бутуринский), освещены особенности организа-

ции самостоятельной работы студентов на основе индивидуального, дифференцированного подходов (Ю. Приходько, М. Сычева, И. Шайдур).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Вместе с тем следует отметить, что имеющиеся в настоящее время психолого-педагогические исследования недостаточно отражают всю многоплановость данной проблемы в организации самостоятельной работы будущих учителей начальных классов в условиях трансформации высшего образования и вхождения его в мировую образовательную систему.

Цель исследования заключается в обосновании роли самостоятельной работы будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки к обучению младших школьников на основе дифференцированного подхода.

Изложение основного материала. Понятие «самостоятельная работа» является многогранным, поэтому оно не получило единой трактовки в педагогической литературе. Несмотря на сходство по своей сути, существующие определения сформулированы по-разному и характеризуют различные стороны одного явления. Так, под самостоятельной работой понимают познавательную деятельность, форму познавательной деятельности, вид деятельности или вид учебной деятельности, работу студента или деятельность субъекта, элемент учебного процесса.

По мнению Я. Бойко, самостоятельная работа – активная творческая работа студента, в основе которой лежат его самостоятельность, потребность и умение самостоятельно мыслить, способность ориентироваться в новой ситуации, самому видеть вопрос, задачи и находить подход к их решению [1, с. 19]. Самостоятельная работа, по И. Зимней, – целенаправленная деятельность субъекта, внутренне мотивированная, распределенная самим субъектом на совокупность необходимых для выполнения действий, которые корректируются субъектом в процессе и в результате деятельности [3, с. 27].

Н. Шишкина считает, что самостоятельная работа студентов – такой вид учебной деятельности, выполняемой студентами с использованием ум-

ственных и (или) физических усилий как во время аудиторных занятий, так и во внеаудиторное время, по заданию и под контролем преподавателя, но без личного его участия, которая направлена на достижение поставленной цели [5, с. 6].

В основе проектирования системы самостоятельной работы студентов, будущих учителей начальных классов, лежат системный, деятельностный и контекстный подходы.

Согласно деятельностному подходу усвоение содержания спецкурса «Индивидуализация и дифференциация обучения младших школьников» осуществляется не путем простой передачи информации, а в процессе собственной активности студента, направленной на предмет освоения. При этом процесс деятельности одновременно является процессом формирования профессиональных способностей и функций, единицей деятельности выступает действие.

В учебно-познавательном процессе самостоятельная работа должна обеспечивать студентам возможность осуществления самостоятельной познавательной деятельности, направленной на отражение и преобразование в сознании будущих учителей явлений объективной действительности и может быть двух видов – воспроизведенной (репродуктивной) и преобразовательной (продуктивной). Это требует при организации самостоятельной работы студентов заранее предвидеть характер их познавательной деятельности на каждом этапе самостоятельной работы и управлять ею.

Кроме того, процесс овладения сложной, целостной профессиональной деятельностью учителя начальных классов осуществляется в контекстном обучении. В этом случае акцент переносится с обучающей деятельности преподавателя на познавательную деятельность студента, а учебный предмет проектируется как предмет деятельности студента. Таким образом, усвоение знаний осуществляется в контексте деятельности, где знания выполняют функции ориентировочной основы, средств регулирования, а формы организации учебной работы студентов – функции форм воспроизводства усваиваемого содержания.

Общий результат самостоятельной работы во многом зависит от способа ее организации. В связи с этим целесообразно применение алгоритма организации самостоятельной работы студентов, который включает четыре этапа: подготовительный, организационно-методический, исполнительный, оценочно-корректирующий.

На подготовительном этапе преподавателем определяется цель самостоятельной работы, осуществляется общий отбор учебного материала, который будет вынесен на самостоятельную проработку. Наряду с этим преподаватель определяет перечень обязательных знаний, умений и навыков, которые должны быть сформированы по результатам самостоятельной учебной деятельности. Закономерным является определение целей педагогического воздействия, которые сводятся к следующим: формирование знаний и умений в контексте содержания учебной дисциплины; обретение способности к самообеспечению внешних и внутренних условий успешности

проделанной работы, воспитание личностно-профессиональных качеств (целеустремленности, организованности, ответственности, самостоятельности, активности, самоконтроля, дисциплинированности, мобильности и т.д.).

Важнейшими характеристиками такой работы являются: самостоятельный характер работы студента с учебным материалом; разнообразие форм деятельности студентов в процессе поиска необходимой информации, реализация индивидуальных способностей и возможностей студентов, индивидуальный, творческий подход к организации самостоятельной работы; самостоятельная работа формирует у будущего специалиста не только навыки самообразования, но и мотивацию к ней; самостоятельная работа способствует самооценке знаний студента, полученных на лекциях, семинарских и практических занятиях и дополнению их путем самостоятельного изучения материала и т.д.

Организационно-методический этап предусматривает методическую разработку необходимых учебных материалов: перечень заданий для самостоятельной работы, тестовых заданий, перечень основной и дополнительной литературы. Особенно тщательной подготовки требует издание учебно-методической литературы. Наряду с этим наиболее сложной частью является разработка программных средств учебного назначения, ведь практическое использование средств современных информационных технологий в учебном процессе требует специальной подготовки. Неизменным условием успеха всегда остается собственное убеждение педагога в том, что электронные материалы являются полезными, важными и неотъемлемыми элементами изучения дисциплины.

Структура содержания самостоятельной работы отмечается двумя неразделимыми направлениями. Первым из них является теоретический, который обеспечивает конкретизацию тем для самостоятельного изучения студентами, помогает определить объем профессионально-педагогических знаний и умений, приобретаемых студентом самостоятельно, формулировать вопросы для самоконтроля. Вторым направлением содержательной структуры самостоятельной работы является практический, который в свою очередь предполагает реализацию системы заданий для самостоятельной познавательной деятельности студентов во внеаудиторное время, разработку форм организации руководства и контроля за самостоятельной работой студентов.

Кроме определения содержания тем самостоятельной работы студентов большое внимание уделяется и характеру задач, которые предлагаются им в процессе самоподготовки. Построение этих задач предусматривает повторение, воспроизведение, закрепление, сравнение различных способов деятельности, предусмотренных в работе студентов. Предполагается также активизация творческого начала, стимулирование активных действий студентов в сфере моделирования профессиональных ситуаций, чтобы самостоятельно учиться, решать смоделированные проблемы.

Как считает Л. Григоренко, «организуя самостоятельную работу, целесообразно использовать такие задачи, которые требуют от студентов действовать в ситуациях профессионального выбора. Это формы, методы, средства педагогического воздействия, которые обеспечивают оптимальное решение профессиональных задач. К системе задач мы относим педагогические задачи, ситуации «студент – учитель, группа – класс», педагогические игры, специальные задания и упражнения профессиональной направленности. Каждая из таких задач содержит типичную для будущей профессиональной деятельности ситуацию, согласно которой нужно не только определить свое отношение к ней, но и установить ее профессиональную значимость, выбрать оптимальные средства педагогического воздействия и методы мотивированного ее выполнения» [2, с. 22-24].

На исполнительном этапе характер самостоятельной работы определяется типом учебно-воспитательной задачи, в соответствии с которым самостоятельная работа может быть организована на основе работы с печатными носителями, на основе работы с интернет-ресурсами, на основе работы с электронными средствами, специально разработанными преподавателем. Значительное место в самостоятельной работе занимает использование интернет-технологий для эффективного поиска информации. Доступность большого количества электронных статей, книг, справочной литературы и другой информации в интернет-ресурсах, безусловно, расширяют возможности для самостоятельной подготовки. Программные средства учебного назначения имеют ряд преимуществ, ведь они специально разработаны с целью изучения той или иной дисциплины. Такие средства используют новые возможности презентации учебного материала. Специфическими особенностями являются интерактивность, комплексное применение текста, графики, звука, видео; индивидуализация обучения; адаптивность; моделирование задач, контроль выполнения и т.п.

Исполнительный этап представляет собой взаимосвязь самостоятельной работы студентов и по мере необходимости консультативной работы преподавателя. Именно такая организация работы составляет основу субъект-субъектных отношений между преподавателем и студентом. Главная задача оценочно-корректирующего этапа – оценка самостоятельной учебной деятельности, а также коррекции учебно-методического обеспечения преподавателем. Развитие оценочного компонента должно быть направлено от контроля и оценки результатов преподавателем к формированию самоконтроля. Контроль на основе применения программных средств учебного назначения облегчает рутинную работу преподавателя и должен направлять студента к самоконтролю.

Практически целесообразно учитывать три основных типа познавательной деятельности студентов и, соответственно, различать самостоятельную работу трех типов: репродуктивную, эвристическую, исследовательскую. Задания для самостоятельных работ репродуктивного типа содержат требование выполнить то или иное

действие по образцу или осуществить, как говорят, «близкий перенос знаний». В них обычно указано, как и в какой последовательности решать ту или иную задачу. Хотя эти задачи в основном требуют воспроизведения знаний, они, безусловно, развивают студентов. Выполняя работу, студенты перестраивают и систематизируют полученные знания. Цель самостоятельной работы в таком случае – осмысление нового и закрепление изученного материала.

Самостоятельная работа частично-поискового характера (эвристическая) побуждает к вполне сознательной деятельности. Задания для такого типа работы дают возможность найти путь и способ решения определенной задачи на основе имеющихся знаний.

Исследовательская самостоятельная работа – один из методов проблемного обучения. Такие работы – небольшие студенческие исследования, в результате которых они приобретают новые знания или узнают о новом способе действия. Выполнение исследовательской самостоятельной работы можно представить в виде схемы: исследование начинается с вопроса → вопрос вызывает затруднение → появляется цель деятельности → намечается план, в котором могут предусматриваться варианты решения. После анализа студенты выбирают оптимальный вариант, выполняют работу и делают вывод. Такова общая схема выполнения исследовательских самостоятельных работ. Но она, конечно, может меняться в зависимости от содержания вопросов, источников знаний и т.п. При выполнении такого рода работ развивается творчество студентов.

Для обеспечения самостоятельной работы во время преподавания спецкурса «Индивидуализация и дифференциация обучения младших школьников» была разработана рабочая тетрадь. При создании рабочей тетради нами были учтены методические подходы к осуществлению контроля учебных достижений студентов. Он содержит разноуровневые задания и вопросы для самостоятельной работы и подготовки к практическим занятиям; творческие задания, которые являются разновидностью проектной деятельности; задания для текущего контроля. Задания помещены по темам программы спецкурса и выделены в пределах каждого из двух разделов – задания для самостоятельной работы и задания и тесты для текущего контроля. Использование в процессе преподавания спецкурса рабочей тетради способствует формированию у студентов умений соотносить теоретическое состояние проблемы дифференцированного обучения с практическим, использовать основные формы, методы, средства реализации дифференцированного подхода; реализовывать принцип дифференцированного подхода в процессе совместной деятельности учителя и ученика, устанавливать уровень развития познавательных возможностей и способностей учащихся; выделять и диагностировать индивидуально-психологические особенности учащихся; владеть комплексом информативных методик, позволяющих реализовывать дифференцированный подход, использовать новые технологические ме-

тоды проверки и оценки знаний учащихся в условиях дифференцированного подхода.

Выводы. Итак, следует отметить, что самостоятельная работа является неотъемлемой частью учебного процесса в высшей школе, что способствует углублению и расширению знаний, усилению интереса к познавательной деятельности. Преподаватель должен четко осознавать, что самостоятельная работа требует тщательного ее планирования. Создание условий для эффек-

тивной организации самостоятельной учебной деятельности, прежде всего, предусматривает основательную научно-методическую подготовку. Алгоритм организации и проведения самостоятельной работы должен включать необходимые этапы, соблюдение которых способствует достижению поставленных целей – формированию активной, самостоятельной, компетентной личности, способной к самосовершенствованию и самообразованию.

Список литературы:

1. Бойко Я. Організація самостійної роботи студентів у вищих педагогічних навчальних закладах / Я Бойко. – Рідна школа. – 2009. – № 10. – С. 19-23.
2. Григоренко Л. Самостійна робота як фактор підвищення ефективності підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності / Л. Григоренко // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 22-24.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология [Электронный ресурс] / И. Зимняя. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с. – [Цит. 2010, 8 січня]. – Режим доступа: www.pedlib.ru/Books/2/0309/2_0309-69/shtml.
4. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 1. – С. 22-25.
5. Шишкіна Н.О. Організація самостійної роботи студентів у процесі вивчення юридичних дисциплін у вищому навчальному педагогічному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Шишкіна. – Харків, 2004. – 20 с.

Прокоф'єва М.Ю.

Кримський гуманітарний університет

ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ ДИФЕРЕНЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Резюме

Представлено загальну характеристику системи самостійної роботи студентів, проектування якої здійснюється на основі комплексного застосування системного, діяльнісного та контекстного підходів. Описано основні елементи системи – мета, зміст, характер пізнавальної діяльності студентів. Обґрунтовано послідовність виконання самостійних робіт різних видів: репродуктивних, реконструктивно-варіативних і творчих. Проектування системи самостійної роботи студентів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів здійснено на прикладі спецкурсу «Індивідуалізація і диференціація навчання молодших школярів».

Ключові слова: професійна підготовка, самостійна робота студентів, диференціація навчання, вчителі початкових класів, молодші школярі.

Prokofieva M.Yu.

Institution Crimean University for the Humanities

DESIGNING A SYSTEM OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TRAINING TO TEACH YOUNGER STUDENTS ON THE BASIS OF A DIFFERENTIATED APPROACH

Summary

This article is dedicated to the scientific and theoretical search of new models and technologies of projecting the entire process of students' self study as a component of future specialists' professional qualifications. A general description of students' independent work, the design of which is based on integrated application system, activity and contextual approaches. Describes the basic elements of the system the purpose, content, organization and management tools, control in their relationship and interdependence, defined the nature of the cognitive activity of students. Its functions as being a system-constructing component for the didactic intensification of students' educational activities are defined. The features of different types students' independent work are analysed and methodology of students' independent work implementation to all forms about educational process organization is proposed. Substantiates the sequence of individual works of various kinds: reproductive, reconstructive and creative variant. Designing a self-study students in the training of future elementary school teachers carried out by the example of the course «The individualization and differentiation of teaching primary school children».

Key words: vocational training, independent work of students, differentiation studies, primary school teachers, primary school children.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ САМООЦІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Прохоренко Л.І.

Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано основні шляхи формування самооцінки, особливості її прояву у дітей із ЗПР молодшого шкільного віку. Актуальність цієї проблеми обумовлена тим, що молодший шкільний вік є важливим періодом для становлення самооцінки школяра, подальшого її розвитку та впливу на особистість. Виявлено неадекватну самооцінку у молодших школярів із ЗПР, визначені шляхи корекції, які спрямовані на формування адекватного її рівня.

Ключові слова: самооцінка, особистість, молодший шкільний вік, навчання, діяльність, психіка.

Глобальне удосконалення освітніх процесів, що відбувається сьогодні в Україні зумовлює зміни орієнтації в галузі освіти, філософія яких відповідає гуманістичній спрямованості, ґрунтується на унікальності кожної особистості, і має на меті забезпечення найоптимальнішої адаптації кожного в умовах інтенсивної, незалежної інтелектуальної діяльності.

В аспекті оновлення системи освіти спеціальної школи виникає необхідність розв'язання проблеми формування саморегуляції в учнів зі зниженим рівнем інтелектуального розвитку, в тому числі у дітей із затримкою психічного розвитку. В рамках дослідження саморегуляції навчальної діяльності самооцінка виступає як стрижень цього процесу, об'єднуюча ланка, яка взаємопов'язана з усіма психічними утвореннями особистості і виступає в якості важливої детермінанти всіх форм і видів діяльності та спілкування особистості.

Правильно сформована самооцінка виступає не просто як комплекс окремих характеристик особистості, але як і запорука успішного навчання, усвідомлення дитиною своїх сил, своїх мотивів і потреб в навчальній діяльності. Недорозвиток самооцінки зумовлює ряд різноманітних труднощів, які виникають у процесі становлення дитини як активного суб'єкта навчальної діяльності. Тому саме на початковому етапі навчання важливо закласти основи для формування диференційованої адекватної самооцінки.

В дослідженнях науковців вікової і педагогічної психології приверталася значна увага до самооцінки, яка є центральною ланкою довільної саморегуляції, що визначає напрямок і рівень активності людини (у дітей дошкільного віку – Л. А. Венгер, О. В. Запорожець, М. І. Лісіна, Н. Н. Подьяков, шкільного – П. Я. Гальперін, А. В. Захарова, Л. Б. Ітельсон, А. К. Маркова та ін.); проблема розвитку самооцінки, її структура, функції, обговорювалися в роботах Л. І. Божович, І. С. Кона, Е. Х. Еріксона, К. Роджерса та інших психологів; закономірності формування самооцінки були досліджені в працях О. А. Белобрикіної, Л. І. Божович, В. А. Горбачової, А. В. Захарової, В. С. Мухіної, Є. І. Савонько, Л. І. Уманець та ін. Самооцінка інтерпретується як особистісне утворення, яке безпосередньо впливає на регуляцію поведінки і діяльності, як автономна характерис-

тика особистості, її центральний компонент, що формується за активної участі самої особистості і відображає своєрідність її внутрішнього світу.

Проблеми формування особистості молодшого школяра приділяли увагу численні дослідники: особливості даного віку розглядали Л. І. Божович, Б. С. Волков, О. С. Гребенюк, Д. Б. Ельконін, Н. С. Лейтес, А. В. Петровський, Д. І. Фельдштейн та ін.; розкрили сутність, природу, роль усвідомленої активності суб'єкта у саморегулюючій діяльності – Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн; специфіку компонентів саморегуляції в різні вікові періоди вивчали Л. І. Божович, Л. А. Венгер, Д. Б. Ельконін, А. К. Маркова, Л. М. Фрідман та ін. Як зазначають вчені, найбільш сприятливим періодом для розвитку всіх сфер школяра, в тому числі і сфери самооцінки, є молодший шкільний вік. Дослідники свідчать, що саме у молодшому шкільному віці відбуваються суттєві якісні індивідуальні та особистісні зміни, зокрема, формується реалістична оцінка дітьми своїх умінь, результатів своєї діяльності і конкретних знань, усвідомлення своїх переваг і недоліків, враховуючи при цьому ставлення до них з боку оточуючих, гармонізується співвідношення емоційного і когнітивного компонентів [3, 4, 6, 9, 10].

Інші дослідники аналізуючи самооцінку наголошують на вмінні адекватно оцінювати отримані результати (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Н. Ф. Добринін, Д. Б. Ельконін, А. З. Зак, К. Ц. Левін, Н. С. Лейтес, Б. Ф. Ломов, О. О. Конопкін, О. М. Леонтьєв, В. Є. Мільман, Ю. О. Миславський, В. І. Моросанова, О. Ю. Осадько, О. К. Осницький, С. Л. Рубінштейн, Г. І. Щукіна, Н. Є. Щуркова та ін.). Автори стверджують, що підґрунтям формування критичної самооцінки досягнутих результатів навчальної діяльності є співвіднесення самооцінки власної навчальної діяльності, з оцінкою, яку ця діяльність отримує від учителя, інших, вміння сприймати їх думку тощо. При цьому, важливо не тільки наскільки об'єктивно є оцінка учителя навчальних результатів учня, а й врахування того, що вбачає і цінує у цьому результаті сам учень.

Значну увагу самооцінці як засобу формування саморегуляції приділяє в своїх працях П. Жане. Отримані результати дослідження дозво-

ляють автору зробити висновок, що молодшим школярам притаманні наступні групи самооцінки, це: а) адекватна і стійка самооцінка (вміння аналізувати свої вчинки, визначати їх мотив, мислити про себе, швидко формувати навички самоконтролю); б) низька і нестійка самооцінка (невміння виокремлювати власні суттєві якості, аналізувати свої вчинки, потреба в спеціальних заняттях з навичок самоконтролю); в) неадекватна самооцінка. На думку автора, самооцінка полягає не у формальній констатації певних моментів, а в змістовному якісному розгляді результату засвоєння (загального способу дії і відповідного йому поняття) в зіставленні з метою. Іншими словами, самооцінка є підсумком постійного пошуку реального бачення власних досягнень, тобто без занадто великої переоцінки, але і без зайвої критичності до свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань.

В дослідженнях І.В. Боязітової, Г.А. Собієва зазначено, що саме самооцінка визначає спрямованість, рівень активності суб'єкта, його ціннісні орієнтації, особистісний рівень регуляції. В своєму дослідженні І.В. Боязітова зазначає, що незалежно від віку й виду діяльності у дітей з високим рівнем розвитку саморегуляції переважає нестійка, диференційована, адекватна самооцінка, високий рівень її когнітивного компонента; і, навпаки, у дітей з низьким рівнем розвитку саморегуляції домінує стійка, недиференційована, неадекватна висока самооцінка, середній чи низький рівень когнітивного компонента [5].

Таким чином, аналізуючи наукові дослідження з цієї проблеми можна стверджувати, що на початковому етапі навчання, діти оцінюють свою навчальну діяльність переважно позитивно, а невдачі пов'язують лише з об'єктивними обставинами, однак, до кінця початкової школи виникає більш критичне ставлення до себе, навчальної діяльності – діти в змозі адекватно оцінити як власні успіхи, так і свої невдачі в процесі навчання. Тобто, відбувається перехід від конкретно-ситуативної самооцінки до більш узагальненої, зростає її критичність, самостійність.

У спеціальній психології і педагогіці гостро постає проблема вивчення дітей з відхиленнями у розвитку (Т.О. Власова, Т.М. Дульнев, Г.Й. Жаренкова, В.І. Лубовський, Н.О. Менчинська, М.С. Певзнер, В.Г. Петрова, В.І. Пінський, Т.В. Сак, Р.Д. Тригер, У.В. Ульянов, С.Г. Шевченко та ін.); вивчали особливості психокогнітивних процесів – Л.В. Занков, І.М. Соловйов, Б.І. Пінський, Г.І. Ліпкіна, Г.М. Дульнев та ін.; питання розвитку розумово відсталих дітей та затримки психічного розвитку висвітлені в працях І.М. Соловйова, Т.М. Дульнева, М.І. Фефанова, Б.І. Пінського, Т.В. Сак та ін. Автори наголошують, що у зв'язку з послабленням контрольних функцій кори страждає уся система довільної саморегуляції діяльності, що в першу чергу, позначається на її основних компонентах: мотивації, самоконтролю, самооцінці [2, 6, 7, 8].

В дослідженнях Г.В. Грибанової, К.С. Лебединської, М.М. Райської наголошено, що школярі із затримкою психічного розвитку дуже рідко можуть адекватно оцінити свою роботу і пра-

вильно мотивувати свою оцінку, яка часто завищена. На думку авторів, у молодших школярів із ЗПР спостерігається ослаблення регулювання навчальної діяльності, навіть якщо завдання сприйняте дитиною, то виникають труднощі при його розв'язанні, оскільки не аналізується умова завдання в цілому, не плануються можливі шляхи виконання, не контролюються отримані проміжні та кінцеві результати тощо.

Дослідження Г.І. Ліпкіної, О.І. Савонько, В.М. Синельнікова, присвячені вивченню самооцінки молодших школярів із ЗПР, показали, що для цих школярів, що навчаються деякий час до спеціальної школи в загальноосвітній, характерна низька самооцінка, невпевненість в собі. Занижена самооцінка пояснювалася авторами тим, що діти зазнавали тривалі навчальні невдачі на тлі успішних учнів, що нормально розвиваються [8].

Вивчаючи динаміку самооцінки в початкових класах, Г.І. Ліпкіна виявила наступну тенденцію: спочатку діти не погоджуються з позицією відстаючого, яка закріплюється за ними в 1-2 класах, прагнуть зберегти високу самооцінку. Якщо їм запропонувати оцінити свою роботу, більшість оцінить виконане завдання більш високим балом, ніж воно того заслуговує. Нереалізована потреба вийти з числа тих, що відстають, набути більш високого статусу поступово слабшає. Кількість дітей, що відстають у навчанні, вважають себе ще слабкішими, ніж вони є насправді, зростає майже в 3 рази до кінця початкової школи. Самооцінка, завищена на початку навчання, різко знижується. У дітей із заниженою і низькою самооцінкою часто виникає почуття власної неповноцінності і навіть безнадійності. Навіть у тих випадках, коли діти компенсують свою низьку успішність успіхами в інших областях, почуття неповноцінності, прийняття позиції того, що відстає приводять до негативних наслідків. Дослідниця зазначає, що діти з низьким рівнем домагань і низькою самооцінкою не претендують на хорошу оцінку, не ставлять перед собою високих цілей і постійно сумніваються у своїх можливостях, швидко задовольняються з тим рівнем успішності, який склався в початкових класах [8].

В своєму дослідженні, Н.О. Жулідова приходить до висновку, що чим сильніше виражена затримка психічного розвитку у молодших школярів, тим у більшій мірі школярі завищують свої можливості, і тим менш критичні вони до себе. І.В. Коротенко констатує, що у молодших школярів із ЗПР, які отримують позитивні оцінки вчителя виявляється явне прагнення дещо переоцінювати себе. Автор це пояснює тим, що власна малоцінність дитини із ЗПР компенсується «штучною» переоцінкою своєї особистості, що швидше за все не усвідомлюється дитиною.

Вивчаючи особливості розвитку самооцінки школярів із ЗПР Д.В. Березіна, зазначає, що у молодшому шкільному віці для дітей із ЗПР характерна частково диференційована самооцінка, що в основному відбиває оцінювання школярів дорослими, несформований рівень домагань (завищений, частково диференційований). Більшість молодших школярів із ЗПР низько оцінюють свої

навчальні досягнення і вважають себе нездатними до навчання. Дослідниця стверджує, що в результаті правильної корекційно-розвивальної роботи у дітей із ЗПР формується адекватна самооцінка, правильне розуміння навчальних проблем і вміння ставити цілком адекватну мету.

Отже, успішність навчання молодших школярів значною мірою визначається рівнем оволодіння ними загальнонавчальними вміннями і навичками, одними з яких є контрольно-оцінні. Уже на кінець першого року навчання учні мають навчитися знаходити допущені помилки шляхом зіставлення результатів власної роботи зі зразком; самостійно оцінювати результати своєї діяльності за орієнтирами, даними вчителем (правильно чи ні, що саме; в чому полягає виявлена помилка; що потрібно змінити, чого потрібно уникнути в наступній роботі тощо). До закінчення початкової школи у дітей має бути сформована самооцінка, здатність висловлювати самооцінні судження.

Таким чином, проблема самооцінки навчальної діяльності у молодших школярів із затримкою психічного розвитку залишається актуальною в психолого-педагогічній науці. Аналізуючи наукові джерела можна стверджувати, що розвиток самооцінки у дітей із ЗПР відбувається із затримкою та відхиленнями. Спільними проявами несформованості самооцінки у молодших школярів із ЗПР є: низька частково диференційована самооцінка, що в основному відбиває оцінювання школярів дорослими, несформований рівень домагань, невпевненість у собі, завищення своїх можливостей, низька критичність, стереотипність відповідей. У цьому контексті важливо з'ясувати особливості самооцінки молодших школярів із ЗПР під час виконання навчальних завдань.

Для дослідження сформованості самооцінки в процесі навчальної діяльності ми використали методику на визначення самооцінки у молодших школярів. Орієнтація на самооцінку в навчанні характеризувалося наданням переваги самостійності в навчанні і самооцінці на підґрунті набутих внутрішніх еталонів.

Зміст даної методики дозволяє з'ясувати особливості контрольно-оцінних вмінь у молодших школярів із ЗПР за такими критеріями:

- наявність внутрішнього критерію оцінки власної діяльності;
- необхідність в оцінці вчителя та наявність зовнішнього критерію для оцінювання власних здобутків чи невдач.

Дослідженням було передбачено використання карток оцінювання вчителем навчальних досягнень молодших школярів із ЗПР (з метою з'ясування самооцінки):

Звіряння з відповіддю	0–2 бали
Перевірка відповідності виконання завдання до уявного зразка	0–2 бали
Оцінка етапів виконання завдання та результату	0–2 бали
Вміння обґрунтувати самооцінку	0–2 бали

Після виконання експериментальних завдань за визначеними критеріями, були отримані наступні результати: за критерієм «вміння працювати самостійно, дотримуючись інструкції» – 23% молодших школярів із ЗПР отримали 2 бали, 34,6% учнів – 1 бал і 42,4% дітей – 0 балів. Серед їх однокласників з нормальним розвитком 66,6% дітей отримали 2 бали, 1 бал – 26% учнів і 0 – 7,4% дітей. Якісний аналіз отриманих даних дозволяє стверджувати про не повне сприйняття дітьми із ЗПР умови, виникнення труднощів під час його розв'язування, оскільки не аналізується умова завдання в цілому, не плануються можливі шляхи виконання, не контролюються отримані проміжні та кінцеві результати.

За критерієм «перевірка відповідності виконання завдання за наочним зразком» найвищий бал отримали 27% учнів із ЗПР та 77,7% школярів з нормальним розвитком, в один бал були оцінені роботи 46,1% молодших школярів із ЗПР та 18,5% – їх однокласників з нормальним розвитком, отримали 0 балів – 26,9% дітей із ЗПР та 3,8% дітей з нормальним розвитком. Це свідчить про те, що у дітей із ЗПР порушений необхідний поетапний контроль над виконуваною діяльністю, вони часто не помічають невідповідності своєї роботи і запропонованого зразка, не завжди знаходять допущені помилки, навіть після прохання дорослого перевірити виконану роботу – перевірка не відбувається.

Для дітей із ЗПР, завдання, яке передбачало звіряння з відповіддю, виявилось трішки легшим за інші. Вони показали наступні результати: 2 бали отримали 11,5% дітей, 1 бал – 57,7% учнів і нуль балів – 30,8% школярів. Молодші школярів з нормальним розвитком з цим завданням справилися значно краще: 74,1% дітей набрали 2 бали, 25,9% учнів – 1 бал. Дітей, які б набрали 0 балів виявлено не було.

Наступним критерієм оцінювання вчителем навчальних досягнень молодших школярів був «перевірка відповідності виконання завдання до уявного зразка». Отримані результати свідчать, що для дітей із ЗПР це завдання виявилось складним: 0 балів – 69,2% учнів, 1 бал – 11,5% дітей і 2 бали – 19,3% школярів. На відміну від них, діти з нормальним розвитком показали наступні результати: 2 бали – 55,5% дітей, 1 бал – 37,1% школярів і 0 балів – 7,4% учнів. Низькі результати, які отримали діти під час цього виконання завдання дозволяють стверджувати, що під час аналізу завдання вони не усвідомлюють інструкцію виконання навіть в процесі практичних дій, виконуючи завдання, ці діти переносять відомий спосіб розв'язування завдання не визначаючи потрібний, не перевіряють результат відповідно до умови, задовольняються будь-яким результатом роботи.

Таблиця 1

Критерії оцінювання вчителем навчальних досягнень учнів

Критерії оцінювання	Бали
Уміння працювати самостійно, дотримуючись інструкції	0–2 бали
Перевірка відповідності виконання завдання за наочним зразком	0–2 бали

Завдання, що передбачало самостійну оцінку етапів виконання завдання та отриманого результату виявилось складним для дітей обох категорій, але в різній мірі. Так, 0 балів отримали 46,2% молодші школярі із ЗПР, 1 бал – 50% дітей і 2 бали – 3,8% учнів. Молодші школярі з нормальним розвитком показали наступні результати: 2 бали – 51,8% учнів, 1 бал – 40,8% дітей, взагалі не набрали балів – 7,4% дітей. Отримані дані свідчать, що діти, які виявили низькі результати, мають прояви недорозвитку самооцінки: невміння адекватно оцінити свою роботу і правильно мотивувати свою оцінку, яка часто завищена; низька диференційована самооцінка власних результатів.

Останнім, був критерій «вміння обґрунтувати самооцінку». Після виконання завдань були отримані наступні дані. Серед учнів із ЗПР – 2 бали набрали 7,8% дітей, 1 – 19,2% школярів і 0 балів – 73% їх однокласників. Серед учнів з нормальним розвитком 2 бали виявлено у 48,1% школярів, 1 бал у 40,8% дітей і 0 балів – 11,1% учнів. Тобто, спільними проявами несформованості самооцінки у молодших школярів із ЗПР і учнів з нормальним розвитком, які не виконали завдання, є: низька частково диференційована самооцінка, що в основному відбиває оцінювання роботи дорослими, несформований рівень домагань, невпевненість у собі, завищення своїх можливостей, низька критичність, стереотипність відповідей.

Таким чином, у дітей, які отримали оцінку в 0 балів – не сформовані контрольно-оцінні вміння, ці діти повністю покладаються на оцінку вчителя, не виявляючи бажання самостійно оцінити власну роботу. У дітей, які виконали завдання на 1 бал, самооцінка знаходиться на низькому рівні, такі діти в своїх судженнях часто покладаються на оцінку інших, вагаються під час висловлювання власного судження, не вміють повністю об-

ґрунтувати роботу, потребують заохочення, підтримки з боку дорослих. Високий бал, свідчить про сформовану, адекватну самооцінку, вміння правильно оцінити виконану роботу, завважувати на допущені помилки та пояснювати їх виникнення.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що самооцінка у молодших школярів із ЗПР в навчальній діяльності не сформована. Її розвиток, на фоні інтелектуального та мовленнєвого недорозвитку, відбувається із затримкою і відхиленнями. Для цих дітей характерними особливостями самооцінки є вибірковий інтерес до навчальних завдань, уникнення складних завдань, швидке закінчення непривабливої діяльності, невміння доводити роботу до логічного завершення; часткове сприймання зразка у вигляді словесної інструкції, невміння утримати його упродовж роботи; недостатня усвідомленість способу виконання, утруднення у виборі раціональних способів, фрагментарне дотримання вимог виконання завдання; недорозвиток мовленнєвого опосередкування; невміння виявляти помилки, виправляти їх, адекватно оцінювати результат.

Такі висновки спонукають до визначення шляхів корекційної роботи, спрямованих на формування самооцінки молодших школярів із ЗПР в процесі навчальної діяльності, що передбачатимуть: формування вмінь систематично долати спочатку невеликі труднощі, а з часом і більш значні; вказувати на причини щодо результатів своєї навчальної діяльності; самостійно визначати учбові задачі; вибирати раціональні прийоми та способи їх розв'язування; контролювати та оцінювати свою роботу. Все це дозволить дитині навчитися правильно оцінювати свої роботи, реально розглядати власні результати завдань і відповідно, самостійно ставити навчальні цілі і завдання.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш.А. Психолого-дидактические особенности оценки как компонента учебной деятельности / Ш.А.Амонашвили // Вопросы психологии. – 1975. № 4. – С. 77–85.
2. Бабкина Н.В. Психолого-педагогические условия формирования саморегуляции познавательной деятельности у младших школьников с задержкой психического развития: – дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.08 / Бабкина Н.В. – М., 2000. – 170 с.
3. Берцфаи Л.В., Захарова А.В. Оценка учащихся процесса и результатов решения различных задач / Л.В.Берцфаи, А.В.Захарова // Вопросы психологии. – 1975. – № 6. – С. 59–67.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – Москва : Просвещение, 1968. – 454 с.
5. Боязитова, И.В. Проблемы интегративной психологии развития / И.В. Боязитова // Монография. – Москва – Петригорск: Изд-во ПГЛУ, 2004. – 248 с.
6. Власова Т.А., Лебединская К.С. Актуальные проблемы клинического изучения задержки психического развития у детей / Т.А.Власова, К.С.Лебединская // Дефектология. – 1975. – № 6. – С. 8–17.
7. Жаренкова Г.И. Специфика учебной деятельности // Дети с задержкой психического развития / [под ред. Т.А.Власовой, В.И.Лубовского, Н.А.Цыпиной]. – М. : Педагогика, 1984. – С. 17–20.
8. Липкина А.И., Рыбак Л.Н. Критичность и самооценка в учебной деятельности. М., 1968. – 158 с.
9. Марковская И.Ф. Задержка психического развития: (Клинико-нейропсихологическая диагностика) / Под ред. И.Ф. Марковской, – М.: Компенс-центр, 1993.-198 с.
10. Фишман М.Н. Нейрофизиологические механизмы отклонений в умственном развитии у детей: Учебное пособие. М.: Изд-во УРАО, 2001. – 76 с.

Прохоренко Л.И.

Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ САМООЦЕНКИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье проанализированы основные пути формирования самооценки, особенности её проявления у детей с ЗПР младшего школьного возраста. Актуальность этой проблемы обусловлена тем, что младший школьный возраст является важным периодом для становления самооценки школьника, дальнейшего ее развития и влияния на личность. Выявлено неадекватную самооценку у младших школьников с ЗПР, определены пути коррекции, которые направлены на формирование адекватного ее уровня.

Ключевые слова: самооценка, личность, младший школьный возраст, обучение, деятельность, психіка.

Prokhorenko L.I.

Instytut Spetsialnoyi Pedagogiky Natsionalnoyi Akademiyi Pedagogichnykh Nauk Ukrayiny

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ESTEEM IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

Summary

The article analyzes the main ways of forming self-esteem, especially its manifestations in children with mental retardation of primary school age. The urgency of this problem is caused by the fact that primary school age is a critical period for the formation of self-schoolboy, its further development and influence on personality. Revealed inadequate self-esteem in primary school children with mental retardation, defined path correction, aimed at developing its adequate level.

Key words: self-esteem, personality, primary school age, education, activity, psihika.

МЕТОДИЧНІ ПОЗИЦІЇ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ЗВ'ЯЗНИМИ ВИСЛОВЛЮВАННЯМИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сердюк М.В.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті розглядається процес формування орфографічних умінь і навичок молодших школярів у процесі роботи над зв'язним висловлюванням, що ґрунтується на комунікативно-діяльнісному та особистісно орієнтованому підходах до вивчення української мови. Автор аналізує один із шляхів навчання орфографії в початковій школі – розроблення раціональної системи правописних вправ, що сприяють підвищенню грамотності та розвитку зв'язного мовлення учнів молодшого шкільного віку.

Ключові слова: орфографія, грамотність, розвиток зв'язного мовлення, система вправ, правописна компетентність.

Постановка проблеми. Модернізація освіти, сучасний підхід до навчання мови в загальноосвітньому навчальному закладі має пізнавально-практичне спрямування, тобто зорієнтований на формування в учнів комунікативної компетентності, на виховання мовної особистості, яка бездоганно володіє лінгвістичними знаннями, умінями створювати власні висловлювання різних стилів і жанрів мовлення. Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови спонукає вчителя розвивати мовлення учнів не лише на спеціально відведених для цього уроках, а й систематично під час засвоєння мовного матеріалу, зокрема орфографії. У «Національній доктрині розвитку освіти» одним із пріоритетних напрямів перебудови школи передбачено «розвиток високої мовної культури громадян» [6, с. 4]. Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти одним із завдань мовного компоненту нового змісту навчання є «засвоєння мовної системи та формування на цій основі базових правописних умінь і навичок» [5, с. 6]. На перехідному етапі реформування мовної освіти в сучасній школі одним із найважливіших завдань, визначених чинною програмою з української мови, є необхідність «...різномірного особистісного і мовленнєвого розвитку учнів, якому підпорядковується завдання системного вивчення мови» [9, с. 4].

З огляду на сказане можна стверджувати, що сьогодні особливо актуальною є проблема культури мовлення школярів, вирішення її безпосередньо залежить від формування в учнів правописних умінь і навичок, які є невід'ємним елементом писемного мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідники пропонували різні підходи до орфографічних вправ: роботу над орфографічними помилками (О.Біляєв); авторські розробки вивчення правопису іменників, прикметників, числівників, займенників, прислівників, дієприкметників, дієприслівників, прийменників, часток (М. Бардаш); опрацювання орфографічного матеріалу на фонетико-орфоепічній основі (Л.Симоненкова, М. Вашуленко, О. Караман); систему вправ залежно від лінгвістичної природи написань в умовах близькоспоріднених мов (О.Хорошковська); технологію формування у школярів орфографічних

навичок у зв'язку з різними структурними рівнями української мови в умовах інтерференційного мовленнєвого середовища (І. Хом'як); навчання української орфографії у зв'язку з вивченням будови слова і словотвору в школах із російською мовою навчання (С. Яворська, О. Коломійченко); технологію застосування методу вправ і його місце на уроках вивчення орфографії (О.Антончук); формування орфографічних умінь і навичок на фонетичній основі (Н. Грона).

Психологічні основи зв'язного мовлення проаналізували М. Жинкін, Б. Баєв, О. О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін. Протягом останніх десятиріч проблему розвитку зв'язного мовлення учнів розглянуто в різних аспектах: основні закономірності розвитку мовлення (І. Зимня, Т.Ладигенська, М. Львов, М. Стельмахович, М. Пентилук та ін.); розроблення мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (О.Біляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик, С.Караман, В. Мельничайко, Л.Скуратівський, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.); комунікативний підхід до вивчення української мови (О. Біляєв, Т. Донченко, Л.Скуратівський, В. Мельничайко, М. Пентилук та ін.). Сучасні дослідники (О.Біляєв, В. Мельничайко, М. Стельмахович, Л.Скуратівський, М. Пентилук, К.Плиско, Г. Шелехова та ін.) вирішують проблему вдосконалення методів і прийомів навчання мови з метою ефективного впливу на мовленнєві здібності школярів. Великого значення вчені надають розвитку усного та писемного мовлення учнів, мовленнєвій культурі особистості.

Виділення не вирішених раніше частин аналізованої проблеми. Не зважаючи на певні здобутки в методиці навчання орфографії, проблема формування у школярів правописних умінь і навичок потребує подальшого вирішення. Перспективу її розв'язання вбачаємо у зв'язку з роботою над зв'язними висловлюваннями. Таким чином, актуальність визначається, з одного боку, завданнями реформування мовної освіти в Україні, спрямованими на вироблення в учнів орфографічних умінь і навичок, підвищення мовленнєвої культури школярів та розширення їх лінгвістичного світогляду, з іншого, – недостатньо глибоко розробленої в українській лінгводидактиці методики навчання орфографії у зв'язку з роботою над зв'язними висловлюваннями учнів.

Мета статті полягає у розробленні ефективної системи вправ, спрямованої на формування орфографічних навичок школярів під час роботи над зв'язними висловлюваннями.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сучасної методики навчання молодших школярів правопису необхідно знати її лінгвістичні засади, а саме теоретичні узагальнення в галузі орфографії української літературної мови. Уперше в українському мовознавстві термін правопис почав уживатися в граматиці М.Осадці, від грецького «орфографія» та російського – «правописание» (М. Осадца «Грамматика русского языка». – Львів, 1864).

Під орфографією розуміють: а) систему загальноприйнятих правил, що визначає способи передачі мови в письмовій формі; б) розділ мовознавства, який вивчає систему правил, що забезпечують однакові написання. Також для її означення вживають синонімічний термін «правопис» (М. А. Жовтобрюх, Г. І. Купрієнко, Л. Ю. Шевченко та ін.) [4].

Орфографія має особливе соціальне значення. Вона торкається інтересів усього суспільства і тому є предметом постійної уваги й турботи мовознавців, які досліджують проблеми культури мовлення. Не втрачає актуальності і методична проблема формування в учнів загальноосвітньої школи орфографічної грамотності, оскільки оволодіння нормами писемного мовлення є одним із найважливіших завдань вивчення мови, необхідною складовою мовної освіти школярів і важливим засобом піднесення культури їхнього писемного спілкування.

Як зазначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання: забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил; розвинути в учнів орфографічну пильність (здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і в сприйнятих на слух словах); виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння; домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються; виховати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника, озброїти їх вміннями користуватися таким словником; сформувати в молодших школярів навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок.

Сьогодні із загальноосвітніх шкіл продовжують виходити учні, у знаннях яких багато формалізму, вони недостатньо володіють усним і писемним мовленням, низьким залишається рівень правописної грамотності. Однією з причин такого стану є розрив між теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками школярів. М. Вашуленко зазначає: «Нам видається перспективною ідея про те, що в шкільному курсі замість існуючої практики, коли робота з розвитку мовлення тільки «вкраплюється» у граматичні теми, доцільно поєднати розділ граматики з курсом теорії висловлювання. Тим самим буде забезпечено можливість замість двох традиційних паралельних

ліній у шкільній програмі – граматики і розвитку мовлення – будувати єдиний шкільний курс теорії і практики висловлювання» [2, с. 73]. Ми поділяємо думку І. Хом'яка про те, що питання орфографічної грамотності необхідно розглядати в контексті проблем розвитку мовлення учнів, бо вивчення орфографії суто в теоретичному плані не виправдовує себе: учні засвоюють орфографічні знання і в основному виробляють лише вміння, а для формування навичок потрібно широко застосовувати синтетичні вправи [10, с. 74].

Загальновідомо, що скільки б не тренувати учнів у написанні різних орфографічних вправ, не можливо сформувати в них уміння правильного письма: чимало школярів, які без помилок пишуть диктанти й успішно виконують вправи з граматики та орфографії, у роботах творчого характеру роблять значну кількість помилок, порушуючи іноді найелементарніші правила правопису. Це пояснюється тим, що учням важко самостійно сформулювати та оформити свої думки на письмі, їхня увага роздвоюється між правописом і змістом викладу думок. Спостерігаючи, як проходить навчальний процес у школі, ми дійшли висновку, що навчання орфографії потрібно проводити у тісному зв'язку з різними видами робіт із розвитку мовлення, будувати уроки мови так, щоб школярі розвивали своє мовлення, постійно пов'язувати орфографічні вправи з роботою над словом, навчаючи учнів розуміти красу літературної мови, любити її та вміти добирати потрібні слова для точного й образного висловлювання.

Як зазначають М. Баранов та Г. Іваницька, формування в учнів орфографічних умінь здійснюється на трьох етапах:

Рис. 1. Етапи формування орфографічних умінь (розроблено автором на основі джерела [1])

Спостереження за ходом навчального процесу в школі свідчать про те, що орфографічні знання, якими традиційно оволодівають учні початкової школи, недостатньо міцні для активного використання їх у писемному мовленні. Значна частина школярів поверхово засвоює правописний матеріал, сумнівається у виборі правильних написань під час виконання робіт творчого характеру, що спонукає нас до розроблення нової технології навчання орфографії. Проблема формування правописних умінь і навичок у процесі роботи зв'язними висловлюваннями, як бачимо, є слабким місцем у роботі вчителів початкової школи з української мови, оскільки вони не мають достатньо чіткого уявлення про технологію такої робо-

ти, зміст і місце її у навчальному процесі, форми і методи проведення, тому це питання потребує розв'язання. Таким чином, теорія і практика навчання орфографії у початковій школі потребує подальшого вдосконалення, розроблення системи вправ і завдань, які забезпечать зв'язок правопису з розвитком мовлення учнів.

Питанням загальнодидактичної системи вправ

присвятили свої праці Ю.Бабанський, Н. Лернер, В. Онищук, М. Фіцула, розробленням методичної системи вправ займалися М. Баранов, О. Біляев, М. Вашуленко, К. Плиско, І.Хом'як, О. Хорошківська, Г. Шелехова та ін. Загальнофілософське тлумачення поняття „система» полягає у розумінні його як упорядкованості частин єдиного цілого, їх взаєморозташування, взаємозв'язку і

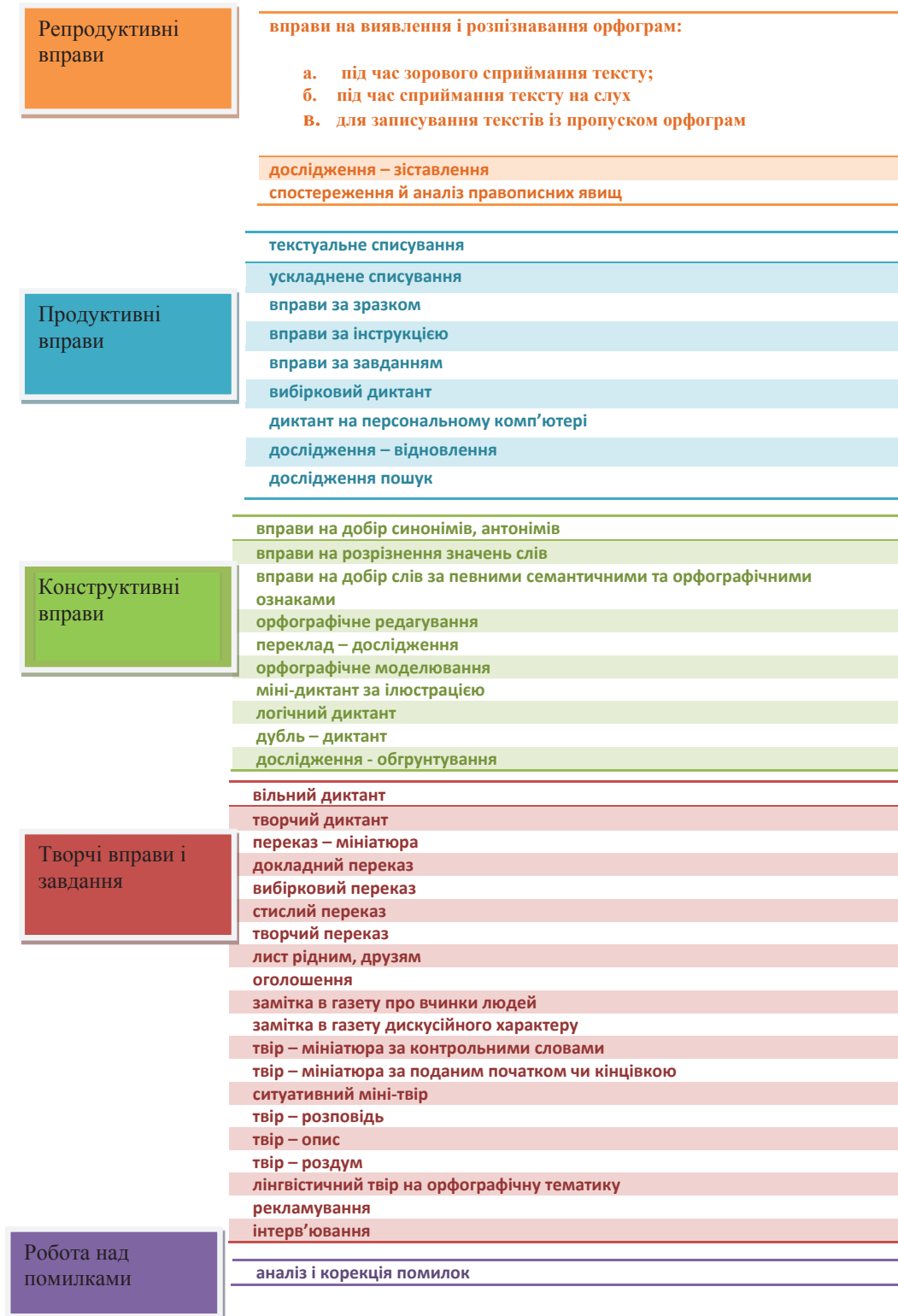

Рис. 2. Система правописних вправ для учні молодшого шкільного віку з метою формування орфографічних умінь та навичок у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Джерело: розроблено автором

взаємозалежності [3]. У дидактиці названий підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різних типів зв'язків та зведення в єдину теоретичну систему. «Оскільки все в реальному світі системне, взаємозумовлене та взаємопов'язане, – зазначає С.Рубінштейн, – знання, які описують різноманітність форм цього світу, мають бути системними» [8, с. 259]. З педагогічного погляду, під системою розуміють певним чином організований навчально-виховний процес, твірними чинниками якого є – мета, завдання, зміст, методи, форми взаємодії педагогів і учнів та досягнуті при цьому результати.

Оскільки вправи є реалізацією вміння застосовувати знання орфографічних правил на практиці, вибираючи ту чи іншу орфограму та обґрунтовуючи її написання. Системність вправ – це перша і головна умова їх успіху, «нестача цієї системності – головна причина, чому чисельні і тривалі вправи з орфографії дають досить невисокі результати» [3, с. 12]. Ми керувалися положенням С. Чавдарова про те, що вправ має бути достатня кількість, залежно від ступеня складності тих чи інших орфограм [12, с. 46].

На основі вищенаведених трактувань ми виділили систему вправ для учнів 4 класів з урахуванням етапів роботи з орфографії у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Адже саме в 4 класі завершується вивчення початко-

вого курсу української мови. У четвертокласників не лише формуються вміння й навички з орфографії під час роботи над текстами різних видів та типів, а й систематизують відомості з різних розділів мови, узагальнюються та закріплюються раніше вивчений матеріал.

Висновки та пропозиції. Вивчення психологічних, педагогічних і лінгвістичних засад вивчення орфографії сприяло створенню системи вправ для учнів молодшого шкільного віку з метою формування орфографічних умінь та навичок у процесі роботи над зв'язними висловлюваннями. Запропонований комплекс базується на сучасних підходах (комунікативно-діяльнісному, особистісно орієнтованому) та принципах навчання загальнодидактичних, власне методичних) і передбачає оптимальне співвідношення традиційних та інноваційних форм та методів засвоєння орфографії, підпорядкованих досягненню запланованих результатів.

Отже, в основі утворення орфографічних навичок лежить поетапне формування у школярів умінь, пов'язаних із правописними діями, виконання яких забезпечується системою вправ і завдань. Проблема формування правописних навичок учнів 4 класів може бути вирішена за умови цілеспрямованого використання теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної системи правописних вправ, що передбачає оптимальний зв'язок у навчанні орфографії з розвитком зв'язного мовлення школярів.

Список літератури:

1. Баранов М. Т. Обучении орфографии в 4 – 8 классах / М. Т. Баранов, Г. М. Иваницкая. – К. : Рад. школа, 1987. – 224 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посібник / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Вітюк В. Взаємозв'язок орфографії з мовленнєвим розвитком учнів / В. В. Вітюк // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 2. – С. 11 – 15.
4. Грона Н.В. Методика вивчення орфографії : [методичні рекомендації з методики викладання української мови для студентів спеціальності 6.010102 – Початкова освіта] / Н.В.Грона. – Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2012. – 143 с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28–41.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://univd.edu.ua/index.php?id=99&lan=ukr> – Назва з екрану.
7. Разумовская М. М. Методика обучения орфографии в школе : книга для учителя / М. М. Разумовская. – М. : Просвещение, 1992. – 192 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1946. – 704 с.
9. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 1-4 класів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ukr_mova.doc. – Назва з екрану.
10. Хом'як І. М. Лінгво-методичні засади навчання орфографії української мови в основній школі: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Хом'як Іван Миколайович. – К., 2001. – 412 с.
11. Хорошковая О. Н. Специфика формирования орфографических умений и навыков в условиях близкородственного двуязычия (На материале украинского языка во 2–3 классах школ с украинским языком обучения) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика преподавания украинского языка” / О. Н. Хорошковая. – М., 1997. – 23 с.
12. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі / С. Х. Чавдаров. – К., Х. : Рад. школа, 1957. – 400 с.

Сердюк М.В.

Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОЗИЦИИ ОБУЧЕНИЯ ОРФОГРАФИИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ НАД СВЯЗНЫМ ВЫСКАЗЫВАНИЕМ УЧАЩИХСЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме

В статье рассматривается процесс формирования орфографических умений и навыков младших школьников в процессе работы над связным высказыванием, что основывается на коммуникативно-деятельностного и лично-ориентированном подходах к изучению украинского языка. Автор анализирует один из путей обучения орфографии в начальной школе – разработка рациональной системы правописания упражнений, способствующих повышению грамотности и развития связной речи учащихся младшего школьного возраста.

Ключевые слова: орфография, грамотность, развитие связной речи, система упражнений, правописная компетентность.

Serdiuk M.V.

Glukhiv National Pedagogical University names after Alexander Dovzhenko

METHODS OF TEACHING POSITIONS SPELLING WHILE WORKING ON A COHERENT EXPRESSION CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL

Summary

This article discusses the formation of spelling skills of younger schoolboys in the process over a connected statement that is based on the communicative activity-oriented and personal approach to the study of the Ukrainian language. The author analyzes one of the ways of learning spelling in elementary school – the development of a rational system of spelling exercises that promote literacy and the development of coherent speech of pupils of primary school age.

Key words: spelling, literacy, development of coherent speech, exercise system by spelling competence.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Цибуляк Н.Ю.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті представлений аналіз психодіагностичного інструментарію вивчення спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Запропонована система її діагностики на етапі професійної підготовки.

Ключові слова: спостережливість, психодіагностика, інструментарій.

Постановка проблеми. У психолого-педагогічній літературі накопичено значну кількість матеріалу, в якій відображається проблема формування й розвитку професійно важливих якостей педагогів. Визначено, що від рівня їх розвитку залежить успішність і продуктивність педагогічної діяльності. Спостережливість є професійно важливою якістю педагогів, яка забезпечує можливість пізнання індивідуальності дитини. Проте, ця якість майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів не була предметом спеціального вивчення, що актуалізує питання проведення дослідження в напрямі визначення її специфіки та на основі отриманих даних створення ефективної моделі психологічного супроводу розвитку в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Але це неможливо без визначення психодіагностичного інструментарію, який би дозволив виявити особливості прояву спостережливості. Тому здійснення аналізу такого інструментарію має наукове й прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «спостережливість» досить часто й широко використовується в психолого-педагогічній літературі. Так, означене поняття розглядається з різних позицій: як якість особистості (В. Давидов, Б. Ломов, С. Максименко, Д. Ніколенко та інші), її риса (Г. Костюк, А. Петровський, М. Ярошевський та інші), складова соціально-перцептивної компетентності професіоналів (І. Вегерчук, В. Зазикін, І. Кулькова та інші).

У наукових доробках визначається також різна основа спостережливості. Так, більшість науковців (Б. Ананьєв, С. Головін, Б. Ломов, С. Максименко, Л. Орлова, А. Петровський, Б. Теплов, та інші) вважають, що її підґрунтям є сприймання. На думку М. Савчина, спостережливість пов'язується з особливостями розподілу, обсягу, переключення уваги. У роботах Л. Занкова та Б. Теплової спостережливість визначається як уміння вести спостереження. Окремі вчені (М. Гамезо, Л. Орлова, О. Петрова та інші) пов'язують це поняття із розвитком здатності до емпатії та рефлексії або особливістю настанов особистості (С. Головін, А. Петровський, М. Ярошевський та інші).

Поняття «спостережливість» розглядається в контексті вивчення психологічних особливостей спеціалістів різних професій: держслужбовців (І. Кулькова, Ю. Терещенко, Д. Ніколенко та інші), лікарів (Лі Вон Хо та інші), практичних психологів

(Л. Рєгуш, В. Ковальов та інші), педагогів (Г. Ковальов, Г. Кіслова, Т. Мандрикіна, М. Захарійчук, В. Лежніна, Л. Колодіна, О. Телєєва, А. Родіонова та інші) тощо. Зокрема, розглядаючи особливості спостережливості педагогів досліджені такі аспекти: особливості її прояву в професійній діяльності (А. Маркова, Е. Панько); взаємозв'язок між спостережливістю майбутніх учителів і точністю емпіричних прогнозів (В. Лежніна); вплив спостережливості вчителя на формування педагогічної взаємодії (Л. Колодіна); психологічні особливості формування спостережливості майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (Г. Кіслова); педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх учителів у процесі спілкування (Т. Мандрикіна); педагогічні особливості використання тренінгових вправ для розвитку спостережливості вчителів (О. Телєєва) тощо.

Не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемі спостережливості педагогів, не визначеним залишається широке коло питань, зокрема: не схарактеризована специфіка її прояву як професійно важливої якості вихователів дошкільних навчальних закладів, не чітко виокремлені компоненти та критерії її прояву, не окреслені спеціальні методи й методики, які дозволили би встановити особливості прояву цієї якості.

Мета роботи полягає у визначенні психодіагностичного інструментарію дослідження психологічних особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних закладів у процесі професійної підготовки.

Вибір методів дослідження означеної проблеми здійснювався нами відповідно до логіки теоретичного аналізу сутності спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів. Спинимось на цьому більш детально.

На основі аналізу наукових поглядів на спостережливість, відмінність цього терміну від близьких за значенням, нами запропоновано авторське розуміння спостережливості, яке враховує специфіку професійної діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів: це професійно важлива якість, сутність якої полягає в фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і, навіть, малопомітних, але важливих для пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, що проявляються через сукупність зовнішніх ознак.

Зробимо деякі роз'яснення щодо основних дефініцій, якими ми оперуємо. По-перше, під суб'єктами освітнього процесу нами маються на увазі, насамперед, діти дошкільного віку, оскільки діяльність вихователів передусім спрямована на забезпечення сприятливих умов психічного розвитку дітей, збереження їх індивідуальної своєрідності, підтримку психологічного здоров'я, виявлення та розвиток обдарованості тощо. Важливе значення для вирішення цих завдань має співпраця педагогів із батьками, яка неможлива без розуміння їхніх індивідуальних особливостей. Це дає змогу вихователям визначати специфіку розвитку дитини в сім'ї, ефективно корегувати цей процес, прогнозувати можливі наслідки тощо. Тому, розглядаючи спостережливість як професійно важливу якість, батьки також виступають суб'єктами освітнього процесу. Крім дітей та батьків для педагога важливо розуміти особливості тих дорослих, які впливають на становлення особистості дитини в межах дошкільного навчального закладу (помічник вихователя, музичний керівник тощо). Зокрема, від здатності зрозуміти психоемоційний стан, індивідуальні особливості колег багато в чому залежить психологічна атмосфера в дошкільному закладі, у якій на протязі цілого дня перебувають як діти, так і самі вихователі.

По-друге, під зовнішніми ознаками ми розуміємо зовнішні прояви поведінки суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчально-закладу: дії з предметами, висловлювання, виразні рухи, міміка, різні відтінкові значення слів тощо. При цьому інтерес становлять приховані за цими ознаками психічні процеси, якості, стани особистості. Спостерігаючи зовнішні прояви дітей, батьків або колег, вихователь у змозі робити судження та оцінки щодо їх індивідуальних особливостей. Як зазначає І. Бех, «пов'язуючи ланцюг вчинків, висловлювань, емоцій, які демонструє чи отримує дитина, в одне ціле, педагог розуміє та пояснює для себе її внутрішній світ, мотиви, оральну позицію, духовно-культурний потенціал, здібності й можливості» [1, с. 45].

Особливо важливо не тільки ретельно фіксувати особливості поведінки суб'єктів освітнього процесу, але й правильно їх тлумачити. Кваліфіковані спостерігачі розмежовують матеріал спостереження і його тлумачення, яке може бути помилковим. Щоб уникнути цього під час відокремлення зовнішніх ознак дитини (батьків або колег) від їх психологічного тлумачення, необхідно аналізувати всю сукупність фактів, зафіксованих під час ігрової діяльності, виконання режимних дій, на прогулянці, у процесі яких дитина може максимально проявити себе.

У нашій роботі ми виходимо з того, що спостережливість як професійно важлива якість вихователів дошкільних навчальних закладів виступає основою пізнання та розуміння суб'єктів освітнього процесу. Саме спостережливий вихователь здатен «своєчасно й чітко діагностувати тривалу й стійку психічну реальність» [1] та проникати в суть загальної ситуації існування дитини як особистості, знаходити пояснення, причину її поведінки тощо.

Розуміння сутності спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів є дієвим підґрунтям для розкриття процесу її розвитку як професійно важливої якості в сутнісних показниках. Так, прояв цієї якості передбачає, насамперед, наявність професійної потреби, мотиву, цілей, інтересу й настанови на пізнання й розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, що відповідно до нашого уявлення щодо структурно-змістової сутності спостережливості характеризується мотиваційно-цільовою складовою. Вона активізує та фокусує всі процеси сприймання, уваги, пам'яті, мислення, які необхідні для фіксації та інтерпретації проявів індивідуальних особливостей дитини, батьків або педагогів (тобто когнітивного компонента). Змістовою основою спостережливості виступає сукупність особливостей психічних процесів, які мають взаємодіяти для забезпечення її функціонування. Процесуальний механізм розвитку досліджуваної якості полягає в оволодінні майбутніми вихователями операційним компонентом, що набуває суб'єктивної значущості під впливом мотиваційно-цільового компонента. У своїй єдності ці компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний) складають основу здатності до спостережливості.

Відповідно методика її діагностики мала передбачати застосування комплексу методів (анкетування, експерименту, бесіди, тестування, методів математичної статистики), за допомогою яких можна було б визначити особливості прояву складових спостережливості майбутніх вихователів і, відповідно, її загальні особливості. Це зумовило доцільність запровадження методичних блоків, які відповідали нашому розумінню структурно-змістової сутності досліджуваної якості та містили в собі комплекс методів і методик (див. табл. 1). Добір останнього проводився відповідно загальноприйнятим вимогам: адекватності поставленим завданням і теоретичним засадам дослідження; відповідності критеріям валідності й надійності. Деякі з методик відповідно до мети й завдань підлягали модифікації, розширенню способів обробки й інтерпретації отриманих даних.

Спинимося більш детально на описі кожного методичного блоку. Так, перший блок передбачав дослідження особливостей прояву спостережливості за критерієм «спонукальні мотиви та цілі» (мотиваційно-цільовий компонент), який визначався за такими показниками: наявність професійних мотивів та цілей прояву спостережливості в педагогічній діяльності, професійного інтересу до прояву спостережливості як професійно важливої якості, усвідомлення необхідності спостережливості для педагогічної діяльності й можливості творчої самореалізації в ній, настанови на прояв спостережливості. Вирішення цього завдання здійснювалося в процесі проведення анкетування майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, спостереження та індивідуальних бесід.

Анкетування проводилося на початковому етапі вивчення особливостей прояву мотивацій-

Психодіагностичний інструментарій дослідження особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів

Блок	Компонент Критерій	Показники	Методи й методики дослідження
Перший методичний блок	Мотиваційно-цільовий	професійні мотиви й цілі прояву спостережливості в педагогічній діяльності	Анкетування (анкета «Значення спостережливості для діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів»)
		професійний інтерес до прояву спостережливості як професійно важливої якості	
		настанова на прояв спостережливості за суб'єктами освітнього процесу	
		усвідомлення необхідності прояву спостережливості для педагогічної діяльності й творчої самореалізації в ній	
Другий методичний блок	Когнітивний	обсяг сприймання і рівень сприйнятливості до зовнішніх ознак особистості	Стандартизовані експериментальні ситуації (методики «Вимір обсягу сприймання», «Коректурна проба Бурдона-Анфімова», «Метод виключення», «Складна аналогія», «Порівняння понять», «Виділення суттєвих ознак», «Пам'ять на образи», «Довгострокова пам'ять»), тестування (модифікований варіант методики В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей адекватної інтерпретації невербальної поведінки»)
		концентрація, стійкість, розподіл уваги	
		здатність до порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення	
		обсяг образної й довготривалої пам'яті	
Третій методичний блок	Операційний	визначення необхідних і достатніх розпізнавальних проявів зовнішніх ознак особистості	Анкетування (модифікований варіант анкети М. Кілошенко «Соціоперцептивна спостережливість»), тестування (субтест Дж. Гілфорда та М. Саллівена «Групи експресій» та методика В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей до адекватної інтерпретації невербальної поведінки»)
		диференціація та порівняння проявів зовнішніх ознак особистості	
		інтерпретація проявів зовнішніх ознак особистості	

но-цільової складової спостережливості з метою отримання узагальненої інформації стосовно мотивів і цілей прояву спостережливості майбутніми фахівцями. Зміст анкети умовно розподілявся на запитання, присвячені виявленню: 1) мотивів і цілей прояву спостережливості; 2) наявності настанови та інтересу на прояв спостережливості; 3) розуміння значення спостережливості для діяльності вихователя дошкільного навчального закладу. Процедура оцінювання відповідей студентів полягала в кількісному та якісному аналізі отриманих даних. Під час кількісного аналізу вираховувалася загальна кількість відповідей на кожне запитання. У процесі якісного аналізу встановлювалася їх змістова насиченість.

Другий методичний блок передбачав вивчення особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів за критерієм «розвиненість психічних процесів» (когнітивний компонент), який визначався за показниками: обсяг сприймання, рівень сприйнятливості до зовнішніх ознак, розподіл, стійкість й концентрація уваги, розвиток мислительних операцій (узагальнення, абстрагування, порівняння, аналізу й синтезу), образної та довгострокової пам'яті. З цією метою нами були застосовані наступні методики: «Вимір обсягу сприймання» (Т. Зінченко) [6], «Коректурна проба Бурдона-Анфімова» [6], «Метод виключення» (А. Маленов) [5],

«Складна аналогія» (А. Маленов) [5], «Порівняння понять» (А. Маленов) [7], «Виділення суттєвих ознак» (А. Маленов) [7], «Пам'ять на образи» [8], «Довгострокова пам'ять» [8].

Розглянемо особливості третього методичного блоку, який мав на меті визначення особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів за критерієм «сформованість способів дій» (операційний компонент). Для цього ми використовували методи й методики, які дозволяють виявити їх здатність до відбору суттєво значущої інформації щодо індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу. Із цією метою застосовувалися модифікований варіант анкети М. Кілошенко «Соціоперцептивна спостережливість» [2], субтест Дж. Гілфорда та М. Саллівена «Групи експресій» [4] та методики В. Лабунської «Діагностика рівня розвитку здібностей до адекватної інтерпретації невербальної поведінки» [3].

Для забезпечення можливості узагальнення даних, отриманих у процесі використання різних психодіагностичних методик, із метою визначення загального рівня сформованості спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів отримані результати було переведено в єдину систему оцінювання. Спочатку за спеціальною формулою обчислювався коефіцієнт сформова-

ності кожного компонента досліджуваної якості (мотиваційно-цільовий, когнітивний і операційний), а пізніше вираховувався загальний коефіцієнт її сформованості. Це дало можливість уніфікувати вимірювальні показники і науково коректно виокремити рівні сформованості спостережливості майбутніх фахівців.

Визначені методичні блоки, на нашу думку, є достатніми й доцільними. Це пояснюється тим, що їх застосування дозволяє всебічно й ґрунтовно визначити особливості прояву спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки відповідно до виділеної нами її структурно-змістової сутності й, водночас, встановити питому вагу кожного

компонента. Відтак, кількісний аналіз результатів психодіагностики виявив наступні показники сформованості спостережливості: високий (15,38%), необхідний (29,06%), критичний (44,02%) і неприпустимий (11,54%)

Висновки. Запропонований психодіагностичний інструментарій включав комплекс методів (анкетування, спостереження, експеримент, тестування), за допомогою стало можливим визначення особливостей прояву спостережливості майбутніх фахівців. Перспективою подальшого пошуку в напрямі дослідження вважаємо розробку та запровадження програми психологічного супроводу розвитку цієї якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Килошенко М. И. Рефлексия невербального поведения в социальной перцепции [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Майя Ивановна Килошенко ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1994. – 16 с.
3. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание [Текст] : учеб. пособ. для студ. вузов / Вера Александровна Лабунская. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 592 с.
4. Михайлова Е. С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена : рук-во по использованию [Текст] / Е. С. Михайлова. – СПб., 1996. – 53 с.
5. Практикум по возрастной психологии [Текст] : учеб. пособ. / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2010. – 693 с. – (Психол. практикум).
6. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии [Текст] : учеб. пособ. / под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. [и др.] : Питер, 2004. – 559 с. – (Практикум по психологии).
7. Психологический практикум «Мышление и речь» [Текст] : учеб.-метод. пособ. / [сост. : А. А. Маленов, А. Ю. Маленова]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – 108 с.
8. Столяренко Л. Д. Основы психологии [Текст] : учеб. пособ. / Людмила Дмитриевна Столяренко. – М. : Проспект, 2012. – 458 с.

Цибуляк Н.Ю.

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ НАБЛЮДАТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Резюме

В статье представлен анализ психодиагностического инструментария изучения наблюдательности как профессионально важного качества будущих воспитателей дошкольных учебных заведений. Предложена система ее диагностики на этапе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: наблюдательность, психодиагностика, инструментарий.

Tsibulyak N.Y.

Berdyansk state pedagogical university

PECULIARITIES OF THE PSYCHODIAGNOSTIC TO OBSERVATION OF FUTURE KINDERGARTEN TEACHER'S

Summary

The article presents an analysis of psychodiagnostic instruments to research of the observation as professional important quality of kindergarten teachers. Proposed the system of its diagnostics at the high school.

Key words: observation, psychological diagnostics, tools.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Чернуха Н.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Бахов І.С.

Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій розвитку полікультурного виховання в сучасному світі. Розглянуто концепції полікультуралізму у світовій педагогіці, обґрунтовано завдання, цілі, об'єкти та принципи полікультурного виховання. Розкриваються особливості розвитку полікультурного виховання у США та інших країнах.

Ключові слова: полікультурне виховання, етноцентризм, домінуючий етнос, культурна автономія, толерантність, культурні відмінності, плюралізм.

Постановка проблеми. Основні тенденції розвитку теорії та практики освіти в ХХІ ст. залишаються в центрі уваги громадських та педагогічних кіл у провідних країнах світу. Існують декілька теоретичних епіцентрів виховання і освіти, в першу чергу США, Західна Європа, Японія, Україна, під впливом яких знаходяться інші регіони і країни. Умови ефективності виховання значною мірою перебувають поза власне педагогічних зусиль і залежать від соціально-політичної атмосфери. Разом з тим саме по собі виховання є потужним інструментом по створенню сприятливого демократичного і гуманного соціального клімату. Стимулом демократизації виховання є рух громадськості, учасники якого намагаються на модернізації виховання як потреби соціального прогресу.

В обговоренні проблем виховання беруть участь не лише вчені-професіонали, а й представники політичних партій, профспілок, громадських організацій, об'єднань батьків. Співпрацюють при цьому педагогічні сили різної орієнтації. Підвищена увага до виховної проблематики є знаменною для українського суспільства. Своєю появою вона зобов'язана хвилі найгострішої соціальної кризи, яка впливає на свідомість, почуття, характер кожної окремої людини. Результатом такого впливу виявилися нагромаджені загрози дегуманізації, гіпертрофованого раціоналізму, втрати високих моральних ідеалів, асоціальна поведінка молоді, що свідчить про низьку ефективність її виховання.

Світова школа рухається шляхом демократизації виховання. У цього багатоаспектного і багатопроblemного процесу є спільні риси, незважаючи на особливі соціальні, політичні, економічні, етнічні умови в різних регіонах і країнах.

Для розуміння демократизму виховання існують два взаємовиключні підходи. Згідно з першим, який заснований на ідеї егалітаризму, всі діти рівні від народження, і пропонується зосередитися на принципах однакового виховання. Цей підхід до кінця 80-х років був офіційною доктриною колишнього СРСР і значною мірою Японії.

На відміну від першого, здобуває все більше прихильників другий підхід, заснований на

ідеї антиєгалітаризма. Вони базуються на тому, що система виховання повинна виконувати дві функції: функцію виховання та функцію соціального відбору.

У першому випадку мова йде про набуття знань та умінь, формування характеру, у другому – про розподіл за різними професійними та громадськими верствами. Школа повинна ефективно здійснювати обидві функції і тим самим вирішувати завдання демократичного виховання. Антиєгалітаристи виходять з того, що слід звести до необхідного мінімуму рівність і максимально враховувати відмінності суб'єктів виховного впливу.

Демократична система виховання передбачає спрямованість на ряд важливих педагогічних умов: рівність членів суспільства незалежно від соціального стану, статі, національності, віросповідання, расової приналежності. Їй притаманна структура навчального процесу, в якій формується людина, яка здатна вільно і творчо мислити та працювати. Демократичне виховання ґрунтується на ідеях плюралізму, варіативності, диверсифікації, внаслідок яких відкриваються перспективи багатозначного за цілями і змістом виховання і навчання.

У сучасному світі полікультурне виховання і освіта – неодмінні складові над-моноетнічних цивілізаційно-культурних спільнот. В умовах сучасних цивілізацій можливі дві взаємовиключаючі долі окремих народів. Перший варіант передбачає, що провідні етноси, подібно до бульдозера, розчавлять самотутню культуру і освіченість малих етносів. Другий передбачає конструктивний міжетнічний діалог, в якому помітну роль відіграє виховання і освіта.

У сучасному суспільстві злободенність теоретичної та практичної розробки полікультурного виховання загострена принаймні трьома серйозними обставинами. По-перше, кризою ідей і досвіду соціалістичного інтернаціонального виховання. По-друге, соціально-демографічними переміщеннями, викликаними масовим припливом біженців та іммігрантів з різних країн. По-третє, посиленням процесів національно-культурного самовизначення народів і націй. В умовах співіснування в країнах різних типів

цивілізацій потрібно приділяти набагато більше уваги педагогічним аспектам проблем культурних відмінностей.

Оцінюючи стан полікультурного виховання в Україні і сусідніх країнах колишнього Союзу, слід визнати, що воно не є пріоритетом освіти і педагогіки. У політичних деклараціях і педагогічних працях містяться правильні заклики до виховання в дусі полікультурності, проте не завжди і не скрізь вони впроваджуються в практику. Вчені-педагоги, шкільні вчителі нерідко замовчують такі «незручні питання», як міжетнічні конфлікти, культурні забобони, націоналістичні прояви. Тим часом полікультурність людини абсолютно не має генетичного походження. Вона соціально обумовлена і її слід виховувати.

За таких умов для вітчизняної педагогіки і школи особливої актуальності набуває вивчення і творче використання позитивного світового досвіду полікультурного виховання.

Мета статті – дослідити основні тенденції розвитку полікультурного виховання школярів в сучасному світі. Для педагогів це дуже актуально і важливо, оскільки сприяє залученню до загальнолюдських пріоритетів у вихованні та навчанні. Для досягнення означеної мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- розглянути сутність полікультурного виховання;
- вивчити сучасний стан і тенденції розвитку полікультурного виховання у світі;

Основний матеріал. Полікультурна педагогіка порівняно молода галузь наукового знання. Феномен полікультурності став предметом особливих досліджень у світовій педагогіці з 60-х рр. XX ст. Зарубіжної педагогічної наукою накопичено солідний науковий фонд з проблеми полікультуралізму. Російські та українські вчені почали дослідження питань полікультурної педагогіки відносно недавно, у 90-і роки XX ст. Отже, можна зазначити, що вітчизняна полікультурна педагогіка знаходиться в стадії становлення.

Крім поняття «полікультурне виховання», використовуються інші поняття: кроскультурна освіта, міжкультурна освіта, інтеркультурна освіта, бікультурна освіта тощо. Одне з перших нормативних визначень поняття «полікультурне виховання» дано 1977 року: «Виховання, що включає організацію та утримання педагогічного процесу, в якому представлені дві або більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною чи расовою ознакою».

Деякі педагоги вважають, що більш точно в науковому та практичному відношенні використовувати поняття «інтеркультурне виховання», підкреслюючи тим самим важливість міжетнічного діалогу в педагогіці [1].

Антиподом полікультурної освіти виступає педагогіка етноцентризму. Крайній антидемократизм педагогічного етноцентризму проявляється в ідеології расизму і гіпертрофованого націоналізму, яким притаманний феномен переваги однієї етнічної групи над іншою [2]. У теорії і практиці освіти, крім відкритого проповідування расизму та націоналізму, спостерігаються так

звані «прихований» расизм і «м'яка» дискримінація. Це відбувається у випадках, коли педагоги і вчителі (часом несвідомо) потурають расистським і націоналістичним стереотипам, не займають активної позиції щодо захисту культурно-освітніх прав етнічних меншин та замовчують їхню культуру.

У педагогічній літературі деколи містяться негативні згадки про національні меншини або зовсім ігнорується їх існування. Спроби покращувати умови освіти дітей з расових і національних меншин викликають прихований або явний відсіч ідеологів монокультурного виховання. Вони протидіють і перешкоджають усуненню соціальних, економічних, культурних, освітніх бар'єрів, що породжують культурно-освітню дискримінацію, що не дозволяють підвищувати рівень досягнень у сфері освіти представників національних меншин.

В процесі розвитку полікультурної освіти варто відзначити й етноцентризм малих етнічних груп, які характеризуються закритістю по відношенню до домінуючих націй і інших малих етнічних груп. Прикладом прояву подібного етноцентризму найчастіше виявляються спеціальні навчальні заклади для етнічних меншин (наприклад, афроамериканські та латиноамериканські школи в США). Подібні школи фокусують виховання і навчання переважно в рамках культури меншини, ізолюють від культурного діалогу з домінуючою нацією і іншими малими етнічними групами.

Врозріз концепціям полікультуралізму у світовій педагогіці пропонуються *парадигми асиміляції і акомодатії*. Перша виходить з неприйняття багатокультурності і необхідності реставрації монокультурного товариства з верховенством цінностей домінуючого етносу. Інша парадигма передбачає розмежування культурного різноманіття та монокультурності, створення «плюралістичної дилеми» [3; 4].

У світовій педагогіці існують суперечливі точки зору щодо дефініції полікультурного виховання. Особливо це стосується його суб'єктів. Суб'єктам полікультурного виховання можуть бути притаманні три основні характеристики: 1) культурна спільність, 2) мовна спільність, 3) статус національної меншини або більшості. У полікультурному вихованні зазвичай задіяні два суб'єкти: титульний і малий етноси, неодмінною властивістю яких є культурна взаємодія.

У сучасних країнах зазвичай наявний домінуючий тип цивілізації і його носій – титульний (домінуючий) в культурному та політичному відношенні етнос. Ці суб'єкти мають велику і давню культуру. Традиції середземноморської цивілізації, коріння якої сягають епох античності і середньовіччя, продовжують і розвивають домінуючі етноси у Франції, Іспанії та Італії. У США домінує англосаксонський етнос серед білої більшості, який вплинув на розвиток афроамериканського етносу. Протестантська англосаксонська цивілізація Великобританії з її духом підприємливості домінує серед інших етносів. У Канаді історично склалася двомовна цивілізація,

біля витоків якої стояли поселенці з Франції і Великобританії.

Домінуючі культури є історичним продуктом епохи становлення держав Нового часу. Ідеологією подібних спільнот стає єдиний народ, єдина мова, єдина країна, єдина культура, у який етнічні меншини постійно відчували тиск і дискримінацію в соціальній і культурній сферах. У сучасних умовах, коли фактично закінчилася ера мононаціональних країн, у світовому співтоваристві спостерігається зростання неприйняття монополізму домінуючих культур в поліетнічних державах. Ці культури розглядаються як учасники взаємозбагачувального діалогу з субкультурами малих етносів. Стає все більш очевидним, що знання особливостей іншої культури на етнічному рівні, навички міжкультурного спілкування стають необхідними не тільки для представників іншокультурних систем, але і для домінуючої етнічної спільноти. Провідні національні групи необхідне полікультурне виховання як спосіб стати толерантними щодо інших субкультур, непримиренними до дискримінації та расизму [5].

Наступним суб'єктом полікультурного виховання виступають представники субкультур. Питання про дефініції цього суб'єкта (наявність якого, по суті, мотивує проблему полікультурного виховання) залишається у світовій педагогіці не до кінця дослідженим. Зарубіжні науковці, насамперед у США, нерідко трактують його дуже широко, стосовно як до національних меншин, так і до будь-яких субкультур, включаючи жінок, людей із затримками в розвитку, високообдарованих, незаможних, сексуальні меншини та ін.

Значна частина педагогів, втім, не схильна до настільки всеосяжного підходу, вважаючи, що полікультурне виховання адресовано насамперед до етнічних меншин (малих етносів), специфіка й особливості яких полягає у володінні власною культурною традицією і водночас усвідомленні себе підгрупою великої спільноти. Поняття «етнічна меншина» майже неодмінно має расовий і соціальний підтексти: по-перше, певну генетичну єдність, по-друге, припущення про утиск з боку більшості суспільства.

Малі етнічні групи є суб'єктами полікультурного виховання і їх майже завжди об'єднують етнічна і мовна спільність, культурні традиції (релігія, мистецтво, історія та ін.) Але в цих правилах є винятки, породжені специфічними історико-культурними процесами. Наприклад, близькі за расовою ознакою афроамериканці не мають власної мови, а російськомовні меншини ближнього і далекого зарубіжжя пов'язує нерідко не етнічна, а мовна та культурна спільність.

Різноманітність малих етнічних груп має історичне походження і зумовлена соціальними, культурними та іншими особливостями виникнення цих груп. Серед них умовно можна виділити наступні суб'єкти полікультурного виховання:

- автохтонні групи, що не мають державно – культурної автономії: індіанці, народи Півночі в США і Канаді, данці і сорби в Німеччині, корсиканці і баски у Франції, валлійці та ірландці у Великобританії, народності Півночі і Далекого

Сходу в Росії, аборигени Австралії, курди в Іраку і Туреччині, айни в Японії, бербері в Алжирі, та ін.

- корінні групи, що мають державно-культурну автономію і самостійність: башкири, калмики, татари, якути у Росії, баски та каталонці в Іспанії, шотландці у Великобританії та ін.

- національні меншини, що оформилися протягом Нового і новітнього часу: афроамериканці і латиноамериканці в США і Канаді, євреї в Європі і США, вірмени у Росії, Західній Європі і на Близькому Сході, німці в Росії, корейці в Росії та Японії, російськомовні громади в СНД і Прибалтиці, китайці та індійці в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

- іммігранти другої половини ХХ в. [6; 7].

Глобалізація сучасного світу веде до кількісної та якісної зміни суб'єктів, що потребують захисту культурно-освітніх інтересів. Якщо сьогодні це етнічні меншини окремих держав, то в недалекому майбутньому це і ведучі етноси малих країн: данці, люксембуржці, франкофони і фламандці в Бельгії і т. ін.

Полікультурне виховання фокусується на кількох педагогічних принципах:

- виховання людської гідності та високих моральних якостей;
- виховання для співіснування соціальних груп різних рас, релігій, етносів та ін.;
- виховання толерантності, готовності до взаємного співробітництва.

Основною функцією полікультурного виховання є, передусім, усунення протиріччя між системами і нормами виховання і навчання домінуючих націй, з одного боку, та етнічних меншин з іншого. Передбачається взаємна адаптація етнічних груп, відмова етнічної більшості від культурного диктату.

До функцій полікультурного виховання можна віднести наступні функції:

- формування уявлень про різноманіття культур та їх взаємозв'язок;
- усвідомлення важливості культурного різноманіття для самореалізації особистості;
- виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;
- розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння.

Полікультурне виховання переслідує кілька груп цілей, які можна визначити поняттями: «плюралізм» – про повагу і збереженні культурного різноманіття;

2) «рівність» – про підтримку рівних прав на освіту і виховання,

3) «об'єднання» – про формування в душі загальнонаціональних політичних, економічних, духовних цінностей.

Відзначимо, що ключові цілі полікультурного виховання є багатоступінчастими. Так, при вихованні поваги до інших культур толерантність є лише початком прилучення до інших культур. Вона має поєднуватися із розумінням, повагою і, зрештою, активною солідарністю. Далі визнаються такі поняття, як взаємодія, взаємозалежність,

взаємообмін, засновані на розумінні особливостей різних культур.

Багатоступінчастою є мета полікультурного виховання і при вирішенні проблем рівних прав на освіту. Мова може йти про подолання відставання в інтелектуальному і соціальному розвитку етнічних груп за допомогою компенсуючого навчання. Відповідна політика зазвичай стосується національних меншин (наприклад, афроамериканців), але може стосуватися і національної більшості, як, наприклад, в Південно-Африканській Республіці, за допомогою створення навчальних закладів – мостів для підготовки до шкільного навчання африканських дітей.

Проблема гарантії прав на освіту є актуальною і для національних меншин, які не поступаються титульному (основному) етносу за рівнем розвитку культури й освіченості, але потребують захисту своїх культурних цінностей (наприклад, європейські меншини в Канаді, російськомовні в Балтії).

Полікультурне виховання – це водночас набуття знань і відповідне виховання, «передача більш точної і досконалої інформації при повазі до груп меншин, подоланні упереджень і заохоченні терпимості, покращенні академічних досягнень учнів з представників меншин, сприяння досягненню ідеалів демократії та плюралізму» [8].

Полікультурне виховання слід розглядати як частину педагогічних зусиль, які забезпечують культурно-соціальну ідентифікацію особистості відкритою для інших культур, національностей, рас, віросповідань. Зміст полікультурного виховання будується, таким чином, навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурної ідентифікації особистості; освоєння системи понять і уявлень про полікультурне середовище; виховання позитивного ставлення до диверсифікованого культурного оточення; розвитку навичок соціального спілкування.

Суттєвою є проблема організації полікультурного виховання. Одним з основних способів такої організації є відповідне вивчення тих чи інших навчальних дисциплін. Ідеологи полікультуралізму вважають, що наявність полікультурного компонента в навчальних дисциплінах дозволяє вирішувати подвійне завдання: стимулювати інтерес дітей до нового знання і одночасно пропонувати різні точки зору на навколишній світ.

Провідним при цьому залишається двомовне і багатомовне навчання (рідна мова, мова домінуючого етносу, іноземні мови). У зв'язку з цим особлива увага приділяється культурологічної спрямованості філологічної освіти. Вчені справедливо стверджують, наприклад, що вивчення іноземних мов не тільки служить спілкуванню, але і дозволяє долучатися до різних способів мислення, думки, поведінки, інших людських цінностей.

Полікультурне виховання є багатодисциплінарним. Крім мов, при його реалізації вивчається широкий спектр дисциплін гуманітарного, естетичного, природничо-наукового циклів. Соня Ніето (США), Ле Тхан Тхої (Франція) стверджують у зв'язку з цим, що полікультуралізм повинен пронизувати всі предмети навчальної програми [9].

Так, пропонується викладати літературу, історію і суспільствознавство, даючи неупереджені оцінки, уникаючи як євроцентристського, так і східно-центристського підходу. Наприклад, при вивченні суспільствознавства слід допомогти зрозуміти, чому ісламський фундаменталізм не сприймає західної світської державності. У курс літератури слід включати вивчення шедеврів різних світових цивілізацій.

Викладання літератури, побудоване на засадах компаративізму з наголосом на кращі зразки світової літератури дасть можливість висвітлити універсальну сутність і багатство відтінків природи людини. Вивчення історії має показувати зв'язок народів і культур, значення культурних контактів з навколишнім світом при створенні та збагаченні найбільших цивілізацій (наприклад, роль буддизму, що прийшов з Індії, в духовному житті Китаю та Японії).

Полікультурне виховання здійснюється в межах інституційного та безперервного виховання. Отже, воно має бути не тільки проблемою навчальних закладів, а й культурно-просвітніх центрів сім'ї, Церкви, громадських об'єднань, засобів масової інформації [10].

Фахівці-педагоги (Н. Грант, Ф. Феррер, З. Люхтенберг) наголошують на експансії американської англосовної культури про, її істотній небезпеці для гарантій культурно-освітніх інтересів меншин і невеликих держав Європи. На їхню думку, полікультурна педагогіка, що враховує культурно-виховні запити малих народів, в змозі забезпечити розвиток плюралістичної європейської ідентичності, що дозволяє сприймати цінності різних культур і бути відкритими для конструктивного діалогу. Вони підкреслюють подвійну функцію полікультурного виховання у становленні європейської громадянськості: плекання національних особливостей і подолання національних антагонізмів. Це виховання має задовольняти потреби національних та загальноєвропейської культури.

Результатом полікультурного виховання має бути: [11].

- розуміння і повага інших народів, культур, цивілізацій, життєвих цінностей, включаючи культуру побуту;
- усвідомлення необхідності взаєморозуміння між людьми і народами;
- здатність спілкування;
- усвідомлення не тільки прав, а й обов'язків щодо інших соціальних та національних груп;
- розуміння необхідності міжнаціональної солідарності та співробітництва;
- готовність брати участь у вирішенні проблем іншої спільноти і етносу.

Висновки. Полікультурне виховання передбачає налагодження зв'язків між людськими спільнотами, виходить з необхідності взаємозбагачення культур різних націй. Полікультурне виховання передбачає міжнаціональну та міжетнічну взаємодію, формує почуття солідарності та взаєморозуміння, протистоїть дискримінації, націоналізму, расизму.

Підсумовуючи сказане про функції, цілі, зміст полікультурного виховання, можна стверджувати

ти, що воно призначене для створення педагогічно сприятливого взаємозбагачення домінуючою і малих культур, в результаті чого відбувається становлення і самовизначення особистості. Воно означає врахування культурних, виховних та освітніх інтересів етнічних меншин в умовах

плюралістичного культурно-національного середовища та провідної ролі культури титульного етносу. У ході полікультурного виховання відбувається взаємне збагачення великих і малих етносів без утиску останніх у дусі ідеалів демократичного громадянського суспільства.

Список літератури:

1. How to Deal with Your Acting Up Teenager: Practical Help for Desperate Parents by Bayard, Robert T./ Bayard, Jean. – 224 p.: M. Evans & Company. 2012
2. Bakhov I. S. Pedagogical concepts and practice of ethnocentrism in multicultural education of the USA and Canada // Science, Technology and Higher Education [Text]: materials of the II international research and practice conference, Vol. II. – Westwood – Canada, 2013. – P.416-420.
3. Bakhov I. S. Pedagogical concepts and assimilation practice in multicultural education systems of the USA. Сборник докладов международной конференции «США: история, общество, культура»: Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2013. – С 26-29.
4. Гусев В.В. Информационные технологии в образовательном процессе вуза / В.В. Гусев, П.И. Образцов, В.М. Щекочихин. – Орел: ВИПС, 1997. – 126 с.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2009. – 384 с.
6. Иванова Н., Мнацаканян И. В поликультурном мире // Высшее образование в России. – 2003. – №1. – С.140-145.
7. Каган В.И., Сычеников И.А. Основы оптимизации обучения в высшей школе. – М., 2007. – 308 с.
8. Караковский В. А. Воспитательная система школы. – М., 2004.
9. Nieto, Sonia. The Light in their Eyes: Creating Multicultural Learning Communities. New York: Teachers College Press. – 1999.
10. Макаев В.В., Малькова З.А., Супрунова Л.Л. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы // Педагогика. – 2008. – № 4.
11. Состояние, проблемы и стратегия развития педагогического образования / Под ред. А.А. Вербицкого, М.Н. Костиковой. – М., 2006.

Чернуха Н.М.

Киевский университет имени Бориса Гринченко.

Бахов И.С.

Межрегиональная Академия управления персоналом

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Резюме

Статья посвящена анализу основных тенденций развития поликультурного воспитания в современном мире. Рассмотрены концепции поликультурализма в мировой педагогике, обоснованы задачи, цели, объекты и принципы поликультурного воспитания. Раскрываются особенности развития поликультурного воспитания в США и других странах.

Ключевые слова: поликультурное воспитание, этноцентризм, доминирующий этнос, культурная автономия, толерантность, культурные различия, плюрализм.

Chernukha N.M.

Kiev Boris Hrynchenko University.

Bakhov I.S.

Inter-Regional Academy of personnel management

THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MULTICULTURAL EDUCATION IN THE MODERN WORLD

Summary

The article analyzes main trends of multicultural education in today's world. Are considered the concepts of multiculturalism in the world pedagogy, are grounded objectives, goals, objects and principles of multicultural education. Disclosed are features of multicultural education in the USA. and other countries.

Key words: multicultural education, ethnocentrism, the dominant ethnic group, cultural autonomy, tolerance, cultural diversity and pluralism.

**МЕДИЧНІ,
ФАРМАЦЕВТИЧНІ
ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ**

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ МОДЕЛИ МЕДИЦИНСКОГО НАБЛЮДЕНИЯ ЗА РАБОТНИКАМИ, ЗАНЯТЫМИ В УСЛОВИЯХ ШУМА

Аденинская Е.Е., Горблянский Ю.Ю.

Ростовский государственный медицинский университет

В статье отражены основные факторы рабочей среды и трудового процесса, влияющие на развитие профессиональной потери слуха. Приведена разработанная модель медицинского наблюдения за работниками «шумовых» профессий, состоящая из трех основных блоков, связанных между собой множеством внутри- и межсистемных связей. Проведена оценка её медико-социальной эффективности, которая показала, что последовательное соблюдение всех этапов наблюдения и комплексного лечения позволяет увеличить средний срок развития каждой последующей степени тугоухости, а также не допустить у 2/3 больных с профессиональной потерей слуха развития значительной степени снижения слуха.

Ключевые слова: нейросенсорная тугоухость, шум, потеря слуха, программы сохранения слуха.

В Российской Федерации (РФ) в структуре впервые выявленной профессиональной патологии, профессиональная нейросенсорная тугоухость (ПНСТ) занимает лидирующее место – в 2011 г. на ее долю приходилась четвертая часть всех впервые выявленных случаев профессиональных заболеваний, её удельный вес за последние 10 лет вырос в 2 раза (с 12,6 до 25,2%).[6]

Проблема сохранения и укрепления здоровья работающего населения, является одной из главных государственных задач, отраженных в концепции долгосрочного социально-экономического развития РФ на период до 2020г. («Стратегия 2020»). ПНСТ в настоящее время является актуальной проблемой, как в медицинском, так и в социальном аспекте. Специфическое действие производственного шума проявляющаяся в виде дегенеративно-дистрофических изменений спирального органа сопровождается нарушением гемодинамики внутреннего уха с последующим развитием хронической ишемии органа Корти. Профессиональная потеря слуха (ППС) не имеет обратного развития, но проявляется преимущественно прогрессирующим течением, что требует разработки и принятия мер организационного и лечебного характера для предотвращения развития социально-значимых нарушений слуха. Бытует мнение о том, что хроническая тугоухость не лечится, не вызывает временной утраты трудоспособности, поэтому больным отказывают в прохождении как стационарного, так и амбулаторного лечения. В связи с тем, что проанализировать результаты лечения за короткий промежуток времени в амбулаторных условиях практически невозможно, а современные многочисленные методы лечения, как правило, не дают мгновенного желаемого эффекта, актуальным вопросом в проблеме лечения НСТ является поиск новых путей [1, 3, 4, 5, 7]. В настоящее время в клинике профессиональных заболеваний все больше применяются немедикаментозные и альтернативные методы лечения ППС, включая гипербарическую оксигенацию [10, 11], рефлексотерапию, сочетание методов электрофизического воздействия, комплексного, как фармакологического, так и физиотерапевтического воздействия [9, 3, 4]. Разрабатываются методологические

подходы к системе медицинской реабилитации сурдологических больных. До настоящего времени остается большое количество нерешенных вопросов оказания профпатологической помощи больным с тугоухостью как в отношении ранней диагностики, экспертизы связи заболевания с профессией, качества и порядка проведения периодических медицинских осмотров (ПМО), так и профилактики последствий шумового воздействия на работников основных профессий.

Отсутствие отработанной модели медицинского наблюдения за лицами, работающими в условиях шума и имеющими ППС, своевременного обследования в центре профессиональной патологии (ЦПП) приводит к продолжающейся регистрации тугоухости при выраженных формах, что влечет за собой раннюю инвалидизацию.

Высокая распространенность заболеваний, сопровождающихся нарушениями слуха, а также необходимость их раннего выявления для проведения лечебных и профилактических мероприятий на ранних стадиях заболевания обуславливают важность выработки правильной диагностической тактики.

Цель работы. Оценить основные факторы рабочей среды и трудового процесса, влияющие на развитие ПНСТ. Разработать и апробировать модель медицинского наблюдения за работниками, занятыми в условиях воздействия шума.

Материалы и методы исследования. Работа основана на результатах комплексного динамического наблюдения (ДН) за 15-летний период, которое включало клиничко-функциональные обследования, изучение условий и характера труда рабочих основных профессий трех отраслей производства. Клиничко-экспертный этап исследований включал организацию, проведение, сбор и анализ информации по результатам ПМО, многолетнего наблюдения в условиях ЦПП, что позволило выявить особенности клинического течения ПНСТ в зависимости от фактических условий труда.

Для оценки медико-социальной эффективности разработанной модели медицинского наблюдения нами было ежегодно пролечено и проанализировано в динамике за 10 летний период состояние слухового аппарата у работников «шумовых профессий» (Таблица 1).

В первой группе работники ежегодно проходили этапное лечение. Работники второй группы проходили только ежегодные ПМО и наблюдение в ЦПП с проведением амбулаторного осмотра и тональной пороговой аудиометрии. По условиям труда, стажу и возрасту обе группы были сопоставимы. Положительным результатом лечения считалось замедление или отсутствие нарастания тональных порогов, характеризующих слуховую функцию, и продление стажа работы во вредных условиях.

Оценивалась частота жалоб со стороны лор-органов (ухудшение слуха, шум в ушах), распространенность слуховых нарушений в динамике, пороги слуха на основных частотах (500, 1000, 2000, 4000 Гц). Оценка аудиоархива проводилась согласно классификации у работающих в условиях шума [2] (тип аудиометрической кривой, наличие отрицательной динамики слуха и скорости ее наступления). Положительным результатом лечения считалось замедление или отсутствие нарастания тональных порогов, характеризующих слуховую функцию, и продление стажа работы во вредных условиях. Критериями эффективности лечения служили данные

оториноларингологического обследования, и данные аудиометрии до и после окончания лечения, а также в динамике ежегодно.

Результаты и обсуждение. Анализ трудовых маршрутов и санитарно-гигиенических характеристик работников показал, что основными факторами, способствующими формированию профессиональной тугоухости являются: на авиационном транспорте – широкополосный шум с уровнем $91,3 \pm 6,7$ дБА, зависящий от величины полетного времени, типа воздушных судов и акустических характеристик авиационных гарнитур и напряженность труда; в машиностроении производственный шум ($96,6 \pm 7,1$ дБА) и локальная вибрация; в угольной промышленности интенсивный производственный шум ($90,8 \pm 5,3$ дБА), повышенная концентрация пыли, воздействие вибрации, тяжелый физический труд (Таблица 2).

Изучение особенностей формирования ППС и факторов ее развития в трех отраслях производства показало, что наиболее целесообразно реализовывать профилактические мероприятия не только одномоментного мониторинга за состоянием здоровья работников, а также их длительного ДН для реализации профилак-

Таблица 1

Характеристика групп обследованных для оценки эффективности модели

Анализируемый признак		1 группа	2 группа
Количество больных, n		20	20
Профессия	Проходчик	5	3
	Горнорабочий подземный	2	4
	Сборщик-клепальщик	10	10
	ГРОЗ	3	3
Средний уровень звука, дБА		$97,6 \pm 7,6$	$93,0 \pm 8,9$
Средний возраст на момент анализа, лет		$60,4 \pm 8,2$	$57,5 \pm 6,9$
Средний возраст на момент экспертизы связи заболевания с профессией, лет		$53,2 \pm 8,4$	$51,1 \pm 8,0$
Средний стаж, лет		$34,5 \pm 10,5$	$30,4 \pm 7,2$
Сопутствующая патология, %	Вибрационная болезнь	70	50
	Пылевой бронхит	10	5
	Гипертоническая болезнь	30	40
	Радикулопатия	-	20

Таблица 2

Факторы формирования ПНСТ

Факторы формирования ПНСТ		Отрасли экономики		
		Гражданская Авиация (пилоты, КВС, бортоператоры)	Машино-строение (Сборщики-клепальщики)	Угольная промышленность (ГРОЗ и проходчики)
Количество		140	72	167
Эквивалентный уровень шума, дБ «А»		$91,3 \pm 6,7$	$96,6 \pm 7,1$	$90,4 \pm 11,1$
Класс условий труда по шуму		3.2-3.3	3.3	3.2 – 3.3
Класс условий труда по напряженности		3.3	2	2
Класс условий труда по вибрации		2	3.3	3.3 – 3.4
Класс условий труда по пыли		2	2	3.3
Удельный вес случаев сочетания ПНСТ с другими профессиональными заболеваниями, %:	вибрационной болезнью	-	100,0	43,9 – 45,2
	пылевым бронхитом	-	-	26,1 – 31,7
	радикулопатией	-	-	28,5- 29,2
Средний возраст на момент анализа, лет		$61,6 \pm 9,0$	$61,4 \pm 8,8$	$54,4 \pm 5,1$
Средний стаж работы, лет		$29,4 \pm 7,5$	$33,7 \pm 7,7$	$27,4 \pm 5,6$

тических мер, которые не позволят допустить развитие и отрицательную динамику ПНСТ, а также способствуют предотвращению утраты трудоспособности. Организация профилактических мероприятий должна быть доступной для всех работников с учетом того, что изменить условия их труда и рабочие места очень сложно. Однако для реализации основных принципов профилактики должны быть учтены все участники процесса (работодатель, работник и медицинские организации), и у каждого очерчен свой круг обязанностей. Модель медицинского наблюдения состоит из трех основных блоков, связанных между собой множеством внутри- и межсистемных связей (Рисунок 1).

В соответствии со ст. 212 ТК РФ работодатель должен обеспечивать безопасность условий труда, принимать меры для снижения шума в источнике, обеспечить средствами индивидуальной защиты (СИЗ) от шума надлежащего качества и достаточного количества. Он также несет ответственность за организацию и прохождение предварительного и ПМО работниками, недопущение работников к труду без прохождения обязательных медицинских осмотров, организацию работы

здравпунктов на предприятии в соответствии с законодательством.

Служба охраны труда работодателя должна консультировать по вопросам охраны здоровья, безопасности и гигиены труда, обеспечить работника информацией о возможных последствиях длительного контакта с шумом, видах, преимуществах и эффективности СИЗ от шума, проводить обучение работников правильному использованию СИЗ и поддержанию их в исправном состоянии, контролировать обязательное их использование в период работы [8].

Медицинские организации (здравпункты, профилактории, поликлиники по месту жительства, медико-санитарные части, лечебно-профилактические учреждения, работающие по добровольному медицинскому страхованию, центры профессиональной патологии) должны обеспечить профилактические и реабилитационные мероприятия на всех этапах выполнения индивидуальной программы динамического наблюдения за работником, контактирующим с производственным шумом.

Модель реализована в условиях Ростовского ЦПП. Для оценки эффективности модели из общей когорты анализируемых больных с ПНСТ взято

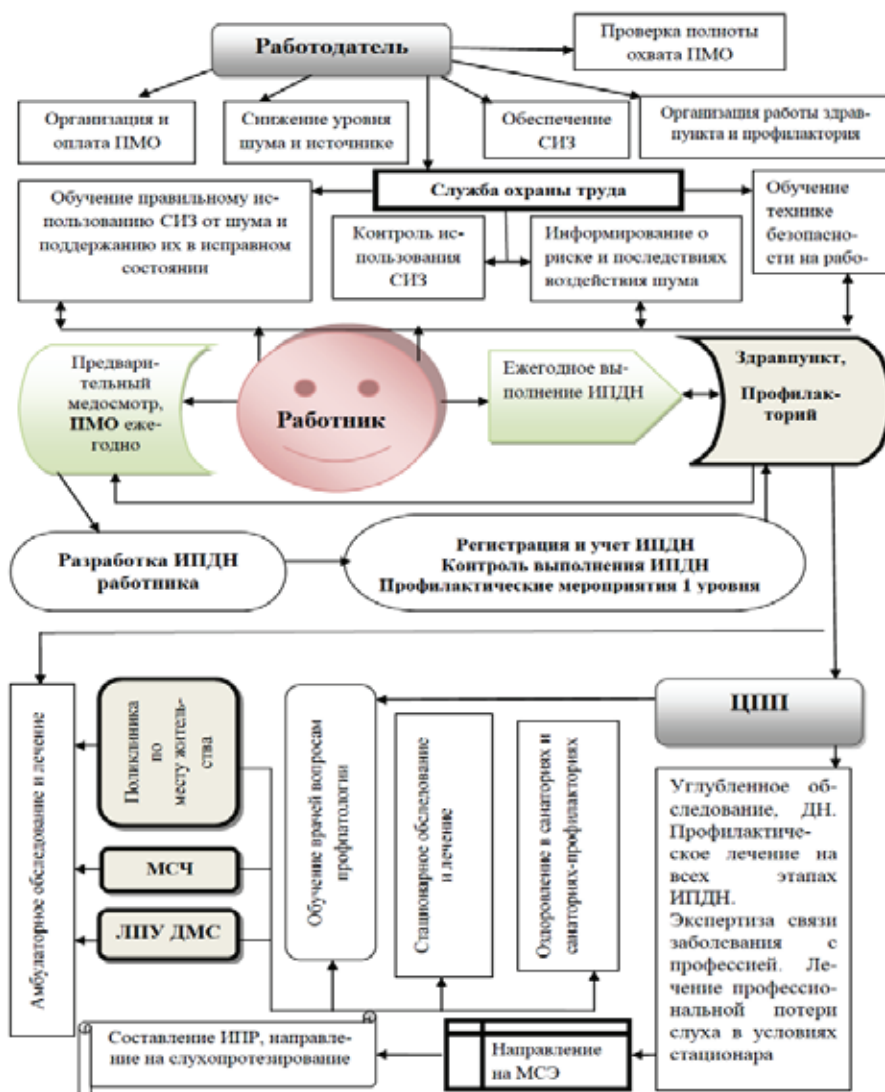

Рис. 1. Модель медицинского наблюдения работников, занятых в условиях воздействия шума

две группы лиц, работающих, либо работавших ранее в угольной промышленности и машиностроении и наблюдаемых в ЦПП в течение 10 лет.

После проведенного лечения в первой группе больные отмечали снижение шума в ушах (28,55%), его исчезновение наблюдалось у 16,2%. Более детальная оценка эффективности лечения проводилась по данным аудиометрии.

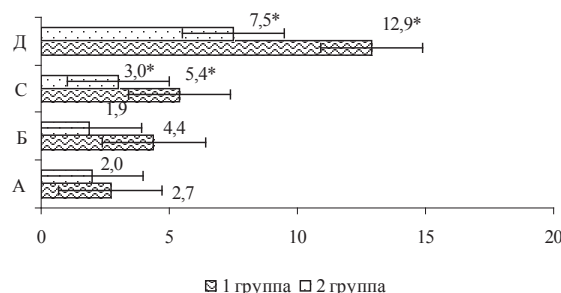
При сравнительной характеристике возрастных характеристик работников двух групп на момент регистрации начальных изменений слуха, первой регистрации тугоухости и возраста на момент каждой отрицательной динамики слуха выявлено, что у больных первой группы, которые ежегодно проходят полный курс профилактического лечения отрицательная динамика слуха наступает позднее 3-8 лет, чем у больных второй группы (Таблица 3).

Подобная ситуация происходит и при распределении по стажу работы. Работники первой группы имеют более продолжительный стаж работы по сравнению с работниками второй группой, в среднем на 2-4 года (Таблица 4).

При использовании в качестве критерия оценки эффективности удлинения сроков развития ПНСТ и ухудшения слуха от одной степени к другой установлено, что в первой группе на всех этапах имеет место увеличение сроков развития каждой последующей стадии ПСНТ, причем при переходе к значительной и выраженной степеням различия становятся статистически значимыми (Рисунок 2).

Сроки прогрессирования профессиональной потери слуха более короткие у работников второй группы, у которых единственной мерой медицинского характера, направленной на профилактику профессиональных заболеваний являются обязательные ПМО.

Соблюдение всех ее этапов динамического наблюдения позволяет увеличить средний срок развития умеренной степени нарушения слуха, определяющей наступление профессиональной нетрудоспособности, на $2,5 \pm 1,2$ года, а значительной и/или выраженной степени нарушения слуха, существенно ухудшающей качество жизни и уровень социальной адаптации больного, — на $5,5 \pm 1,2$ лет (12,9 лет против 7,5 лет).

А – от признаков воздействия шума до легкой степени НСТ

Б – от легкой до умеренной

С – от умеренной до значительной

Д – от значительной до выраженной

* – различия статистически достоверны, $p \leq 0,05$

Рис. 2. Сравнительная характеристика длительности периодов при переходе одной степени тугоухости в другую при использовании полного цикла медицинской профилактики (1 группа) и без него (2 группа)

Распределение отрицательной динамики слуха по стажу работы представлено на рисунке 3. Стаж работы у работников первой группы в порядок выше при регистрации любой степени выраженности профессиональной потери слуха, что подтверждает необходимость комплексного профилактического лечения для продления трудового долголетия работников.

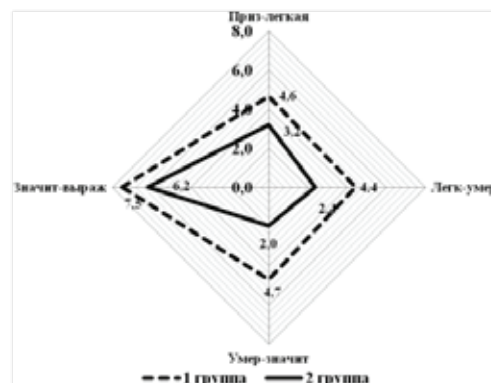

Рис. 3. Сравнительная характеристика среднего количества лет при переходе одной степени тугоухости в другую по стажу работы

Таблица 3
Возрастная характеристика анализируемых групп на момент первой регистрации тугоухости и изменении ее степени

Группы больных	Средний возраст больных на момент регистрации степени тугоухости, лет				
	Признаки воздействия шума	Легкая степень	Умеренная степень	Значительная степень	Выраженная степень
1 группа	46,6±6,0	49,4±7,1	53,8±7,7	59,1±7,8	72±4
2 группа	44,5 ±7,2	46,9± 7,3	48,8±7,4	51,8±8,0	59,3±6,4

Таблица 4
Стажевая характеристика анализируемых групп на момент первой регистрации тугоухости и изменении ее степени

Группы больных	Средний стаж больных на момент регистрации степени тугоухости, лет				
	Признаки воздействия шума	Легкая степень	Умеренная степень	Значительная степень	Выраженная степень
1 группа	24,4±7,1	24,9±8,5	27,9±9,1	31,0±10,2	35,3±13,7
2 группа	20,1 ±6,3	23,3± 6,9	25,7±7,6	27,7±7,8	33,8±9,1

И наконец, считаем немаловажным провести анализ распространенности различной степени выраженности ППС в анализируемых группах в процентном соотношении (Рисунок 4).

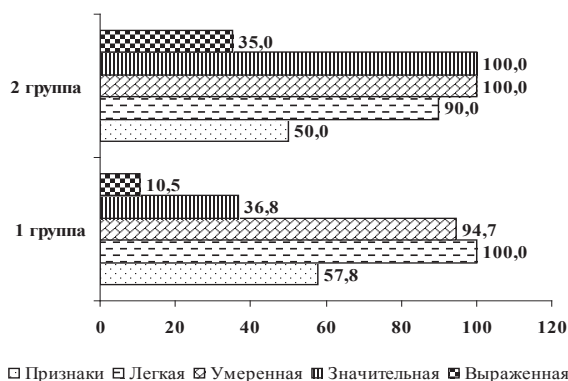

Рис. 4. Распространенность тугоухости различной степени в зависимости от наличия этапного лечения, %

Обращает на себя внимание наличие в первой группе преимущественно легкой и умеренной степени, с порогом слуха на разговорных частотах не превышающим 30 дБ в среднем, что характеризуется сохранностью разговорной речи, а следовательно отсутствием социально значимых нарушений слуха, требующих медико-социальной экспертизы и возможного слухопротезирования, только у 1/3 больных развивается значительная степень тугоухости.

Во второй же группе, в 100% случаев регистрируются все степени нарушения слуха от легкой до значительной, и у 1/3 больных регистрируется выраженная степень тугоухости проявляющаяся повышением порогов слуха на разговорные частоты свыше 60 дБ в среднем, отсутствием восприятия шепотной речи, и восприятия разговорной речи с расстояния не более 0,5-1,5 метра.

Выводы. Модель медицинского наблюдения за работниками, занятыми в условиях воздей-

ствия шума, реализуемая всеми социальными партнерами (работодатель, работник и медицинские организации), с четко очерченным кругом обязанностей каждого из участников, позволяет целенаправленно организовать проведение адресных профилактических мероприятий, направленных на снижение вероятности нарушения слуха в процессе труда. Оценка медико-социальной эффективности разработанной модели показала, что последовательное соблюдение всех ее этапов позволяет увеличить средний срок развития умеренной степени нарушения слуха, определяющей наступление профессиональной нетрудоспособности, на $2,5 \pm 1,2$ года, а значительной и/или выраженной степени нарушения слуха, существенно ухудшающей качество жизни и уровень социальной адаптации больного, – на $5,5 \pm 1,2$ лет, а также не допустить у 2/3 больных с ПНСТ развития значительной степени снижения слуха.

Таким образом, предложенная модель медицинского наблюдения включающая профилактику ППС обеспечивает дифференцированный подход с учетом факторов риска развития профессионального заболевания: уровня шума, стажа работы, наличия сопутствующей общей и оториноларингологической патологии, что позволяет обеспечить возможность удлинения сроков перехода одной степени тугоухости к более выраженной у работающих в условиях шума, превышающего предельно допустимого уровня (80 дБА) и, следовательно, позволяет продлить трудовое долголетие работника.

Предлагаемая модель профилактики ППС может быть использована во всех видах экономической деятельности и профессиональных группах, где имеет место контакт с производственным шумом. Эта модель может быть использована врачами медико-санитарных частей промышленных предприятий, врачами профпатологами, врачами отоларингологами при приведении предварительного и ПМО, динамического наблюдения за рабочими «шумовых» профессий.

Список литературы:

- Волков А.Г. Оптимизация лечения сенсоневральной тугоухости по материалам Ростовской ЛОР-клиники / А.Г. Волков, Т.В. Золотова, Е.А. Костенко // Российская оториноларингология – 2003. – № 3(6). – С. 32-34.
- ГОСТ 12.4.062-78 ССБТ. Шум. Методы определения потерь слуха человека. – М.: Изд-во стандартов; 1979:6
- Золотова Т.В. Обоснование основных лечебно-диагностических алгоритмов при сенсоневральной тугоухости / Т.В. Золотова // Рос. оториноларингология (приложение). – 2007. – С. 631-636
- Золотова Т.В. Сенсоневральная тугоухость. – ЗАО «Книга», Ростов-на-Дону, 2013. – 544 с
- Лечение профессиональной нейросенсорной тугоухости методом транскраниальной электростимулирующей терапии / В.М. Баранова, О.Б. Ильинский, Л.И. Колосова и др. // Медицина труда и пром. экология. – 2001. – №9. – С. 6-10.
- О состоянии профессиональной заболеваемости в Российской Федерации в 2011 году: Информационный сборник статистических и аналитических материалов. – М.: Федеральный центр гигиены и эпидемиологии Роспотребнадзора; 2012. – 48 с
- Петухова Н.А. Квантовая гемотерапия нейросенсорной тугоухости / Н.А. Петухова. – М.: Изд-во Моск. гос. горного ун-та, 2000. – 160 с.
- Проблемы реальной эффективности СИЗ и привносимый риск для здоровья работников / Э.И. Денисов, Т.В. Морозова, Е.Е. Аденинская и др. // Медицина труда и промышленная экология. – 2013. – №4. – С. 18-23.
- Шахова Е.Г. Новые подходы к лечению и профилактике сенсоневральной тугоухости: автореферат дис. ... докт.мед.наук. 14.00.04 /Шахова Евгения Георгиевна. – Москва, 2008.□ 43 с.
- Шпотин В.П. Гипербарическая оксигенация в лечении субъективного шума при нейросенсорной тугоухости / В.П. Шпотин, А.И. Проскурин, Л.Н. Анисимова // Рос. оториноларингология. – 2003. – №4(7). – С. 114-116.

11. Lamm K. Effect of hyperbaric oxygen therapy in comparison to conventional or placebo therapy or no treatment in idiopathic sudden hearing loss, acoustic trauma, noise – induced hearing loss and tinnitus / K. Lamm, H. Lamm, W. Arnold // Adv. Otorhinolaryngol. Basel. Karger. – 1998. – Vol. 81 – P. 84-99.

Adeninskaya E.E., Gorblyansky Yu.Yu.

Rostov State Medical University

MEDICAL AND SOCIAL EFFICIENCY MODEL MEDICAL OBSERVATION OF WORKERS IN NOISY ENVIRONMENTS

Summary

The article describes the main factors working environment and labor process, influencing the development of professional hearing loss. Shows a model developed for medical monitoring workers 'noise' professions, consisting of three main blocks, interconnected set of intra-and interconnections. Evaluated for its medical and social efficiency, which showed that consistent adherence to all stages of monitoring and comprehensive treatment can increase the average term development of each subsequent degree of hearing loss, as well as to prevent 2/3 of patients with occupational hearing loss is largely development of hearing loss.

Key words: sensorineural hearing loss, noise, hearing loss, hearing conservation program.

ЗМІНИ ІМУНОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У ЖІНОК З БЕЗПЛІДДЯМ ТРУБНОГО ПОХОДЖЕННЯ ПІД ВПЛИВОМ ПЛАЗМАФЕРЕЗУ

Бакун О.В.

Буковинський державний медичний університет

Резюме. При дослідженні імунного статусу в жінок з безпліддям, що включені у програму запліднення *in vitro* (ЗІВ) та яким проводився плазмаферез відмічено зменшення активності системи комплементу та імунологічного коефіцієнту, покращення імунорегуляторної функції Т-лімфоцитів, зростання загального пулу Т-CD3-лімфоцитів за рахунок Т-CD4-лімфоцитів-Т-хелперів/індукторів.

Ключові слова: безпліддя, запліднення *in vitro*, плазмаферез, імунна система.

Вступ. За останні чотири десятиліття зросло розуміння того, що більшість хвороб людини пов'язані, принаймні частково, з розладами імунної системи, яка замість властивої їй функції захисту здоров'я і самого життя організму, допускає саморуйнуючі імунні процеси. Еферентна терапія (плазмаферез) в таких випадках носить характер не тільки патогенетичного, але й етіотропного лікування, оскільки виведення із організму токсичної сполуки чи алергену ліквідує джерело захворювання і допомагає достатньо швидко відновити тканинні розлади, якщо ще не виникли незворотні органічні ураження [1, 2, 4].

Мета дослідження. Вивчити вплив плазмаферезу на стан імунної системи у жінок із безпліддям, які включені у програму запліднення *in vitro*.

Матеріали і методи. Проведено обстеження у 48 жінок, які були розділені на 2 групи. Першу групу склали жінки із безпліддям трубного походження (38 жінок), яким проводилося лікування за традиційною схемою. Жінкам 2 групи (10 пацієнток) поряд із традиційною схемою підготовки до запліднення їм проводилися сесії плазмаферезу. Вік жінок в першій групі склав $28,7 \pm 1,2$ років, а в другій – $30,1 \pm 1,2$ років, тривалість безпліддя, відповідно, $6,9 \pm 0,7$ та $7,1 \pm 1,4$ років. Всі пацієнтки були соматично здоровими. Популяційний і субпопуляційний склад імунокомпетентних клітин крові оцінювали методом непрямой імуофлуоресценції з використанням моноклональних антитіл [3]. Стан неспецифічної ефекторної системи про-

тиінфекційного захисту та факторів і механізмів специфічного імунного захисту оцінювали за основними показниками абсолютної та відносної кількості основних імунокомпетентних клітин у периферичній крові. Статистична обробка отриманих даних проводилась методом варіаційної статистики з використанням критеріїв Ст'юдента-Фішера. Результати вважали вірогідними при значенні $P < 0,05$. Статистичний аналіз отриманих даних у невеликих групах ($n=10$) проводився непараметричними методами по Mann-Whitney.

Результати досліджень та їх обговорення. В ході досліджень (табл. 1) встановлено, що плазмаферез суттєво не впливає на показник фагоцитарної активності, в тому числі на його бактерицидну активність (НСТ-спонтанний і НСТ-стимульований), коефіцієнт активності фагоцитозу та інші показники. Разом з тим, відмічається позитивна тенденція до зростання захоплюючої ефективності фагоцитуючих клітин за рахунок збільшення титру нормальних антитіл, збільшення потенційної здатності до бактерицидної активності фагоцитуючих клітин та їх резерву, що засвідчує збільшення коефіцієнту активності фагоцитозу на 7%, та імунологічного коефіцієнту. Таким чином, проведення плазмаферезу сприяє покращанню загального стану неспецифічного протиінфекційного захисту організму жінок, що страждають безпліддям. Плазмаферез не впливав на показники клітинної ланки системного імунітету у жінок з безпліддям (табл. 2).

Таблиця 1

Основні показники неспецифічної ефекторної системи протиінфекційного захисту

Показники	Одиниці виміру	До проведення плазмаферезу (n=10)	Після проведення плазмаферезу (n=10)	P
О- лімфоцити	%	$33,0 \pm 0,71$	$35,40 \pm 0,69$	$>0,05$
Фагоцитарна активність	%	$6,81 \pm 0,65$	$68,8 \pm 0,75$	$>0,05$
Фагоцитарне число		$4,9 \pm 0,07$	$5,04 \pm 0,05$	$>0,05$
НСТ- спонтанний	%	$9,2 \pm 0,43$	$9,0 \pm 0,2$	$>0,05$
НСТ- стимульований	%	$30,8 \pm 0,75$	$32,4 \pm 0,75$	$>0,05$
Резерв бактерицидної активності фагоцитуючих клітин	%	$21,6 \pm 0,69$	$23,4 \pm 0,58$	$>0,05$
Коефіцієнт активності фагоцитозу		$3,35 \pm 0,47$	$3,60 \pm 0,43$	$>0,05$
Імунологічний коефіцієнт		$0,22 \pm 0,02$	$0,23 \pm 0,01$	$>0,05$
Титр нормальних антитіл	СГП	$4,12 \pm 0,12$	$4,34 \pm 0,41$	$>0,05$
Активність системи комплементу	мл	$0,07 \pm 0,004$	$0,76 \pm 0,002$	$>0,05$

Таблиця 2

Показники клітинної ланки системного імунітету у обстежених жінок

Обстежені жінки	TCD 3-лімфоцити, %	TCD 4-лімфоцити, %	TCD 8-лімфоцити, %	Імунорегуляторний індекс
До лікування (n=10)	42,0±1,5	25,3±1,2	16,7±1,4	1,51±0,16
Після лікувального плазмаферезу (n=10)	39,7±1,4	24,5±1,2	14,3±1,2	1,68±0,12
P	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05

Порівняльна характеристика клітинної ланки системного імунітету у жінок, що страждають безпліддям, у залежності від запропонованої нами підготовки з включенням плазмаферезу наведені у таблиці 3. Традиційна підготовка жінок до ЗІВ, що страждають безпліддям не призводить до значних змін показників клітинної ланки системного імунітету. Прослідковується при цьому незначна тенденція до покращення відносної кількості імунорегуляторних Т- лімфоцитів: незначне зростання відносної кількості TCD-4 лімфоцитів (Т- хелперів/ індукторів), що засвідчує про покращення процесів розпізнання антигенів системою імунітету та збереження відносної кількості TCD 8- лімфоцитів (Т- цитолітичних лімфоцитів). Такі незначні зміни сприяють по-

кращенню імунорегуляторного індексу. Останній засвідчує про покращення автономної саморегуляції у системі імунітету. Проведення жінкам із безпліддям плазмаферезу призводить до тенденції зростання загального пулу TCD 3- лімфоцитів за рахунок TCD 4- лімфоцитів- Т- хелперів/ індукторів, що сприяє підвищенню процесів розпізнання та тенденції до зростання імунорегуляторного індексу.

Таким чином, використання традиційних заходів та проведення плазмаферезу жінкам, що страждають безпліддям, призводить до тенденції покращення функціональної здатності клітинної ланки системного імунітету, але не призводить до реального покращення функції цієї ланки системного імунітету. Імунодефіцитний стан після цих заходів, включаючи проведення плазмаферезу, залишається у цих жінок, що вимагає подальших пошуків засобів і заходів, які будуть більш ефективними в цьому напрямку.

Результати вивчення впливу проведення плазмаферезу в жінок з безпліддям на концентрацію прозапального та протизапального цитокінів наведені в таблиці 4.

Як видно з наведених даних, концентрація протизапального цитокіну (ІЛ-4) після проведення плазмаферезу має незначну тенденцію до зростання, на 7,65%, але це зростання не вірогідне. Разом з тим, концентрація прозапального цитокіну (ФНП-α) після проведення плазмаферезу знижується на 21,1%. Зниження концентрації ФНП-α й тенденція до зростання протизапального цитокіну (ІЛ-4) свідчать про те, що

Таблиця 3

Показники клітинної ланки системного імунітету у обстежених жінок

Обстежені жінки	TCD 3-лімфоцити, %	TCD 4-лімфоцити, %	TCD 8-лімфоцити, %	Імунорегуляторний індекс
До лікування (n=25)	36,2±1,04	21,84±0,83	14,28±0,50	1,53±0,06
Жінки, яким не проводився плазмаферез (n=25)	36,3±0,97	22,62±0,78	13,71±0,43	1,65±0,07
Жінки, яким проводили плазмаферез (n=10)	39,7±1,4	24,5±1,2	14,3±1,2	1,68±0,12
P	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05
P1	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05

Таблиця 4

Ефективність проведення плазмаферезу в жінок з безпліддям за показниками концентрації цитокінів у крові (M ±m)

Цитокіни	Одиниці виміру	До плазмаферезу (n=10)	Після проведення плазмаферезу (n=10)	p
Інтерлейкін-4 (ІЛ-4)	пг/мл	467,8±45,7	506,5±45,2	>0,05
Фактор некрозу пухлин-α (ФНП-α)	пг/мл	551,2±24,1	407,2±44,3	<0,05

Таблиця 5

Вплив плазмаферезу на вміст окремих цитокінів у крові жінок з безпліддям (M ±m)

Цитокіни	Одиниці виміру	До підготовки (n=22)	Жінки, яким не проводили плазмаферез (n=12)	Жінки, яким проводили плазмаферез (n= 10)	p	p1
		1	2	3		
Інтерлейкін-4 (ІЛ-4)	пг/мл	408,7±45,6	349,6±55,3	506,5±45,2	>0,05	<0,05
Фактор некрозу пухлин альфа (ФНП-α)	пг/мл	509,2±24,1	467,1±53,5	407,2±44,3	>0,05	>0,05

проведення плазмаферезу є ефективним засобом зменшення запальної реакції в організмі.

Результати вивчення впливу традиційної реабілітації жінок з безпліддям, а також впливу проведення плазмаферезу на концентрацію проти- та прозапальних цитокінів наведені в таблиці 5.

Одержані та наведені в таблиці 5 результати засвідчують, що традиційні засоби реабілітації призводять до тенденції зниження як прозапального, так і протизапального цитокіну відповідно на 14, 5 % і 8,3 %. Але це зниження концентрації інтерлейкінів статистично не істотне.

Проведення плазмаферезу більш ефективно впливає на показники концентрації протизапального цитокіну. Концентрація інтерлейкіну-4 в жінок з безпліддям суттєво зростає, що засвідчує про те, що плазмаферез знижує запальні процеси. Підтвердженням цього є тенденція до зниження концентрації фактора некрозу пухлин у порівнянні з жінками, яким проводили традиційні заходи реабілітації, та суттєво знижується у порівнянні з контролем. Таким чином, проведення плазмаферезу жінкам з безпліддям призводить до зменшення запальних процесів в їх

організмі та є ефективним засобом імунореабілітації в цієї категорії пацієнток.

Висновки:

1. Плазмаферез сприяє покращанню загального стану неспецифічного протиінфекційного захисту організму у обстежених жінок з безпліддям.

2. Плазмаферез у жінок є більш ефективним заходом, який покращує основні показники (фагоцитарне число, НСТ- стимульований, коефіцієнт активності фагоцитозу) неспецифічного протиінфекційного захисту організму жінок.

3. Плазмаферез не впливає на показники клітинної ланки системного імунітету: загальний пул ТСД 3- лімфоцитів має деяку тенденцію до зменшення за рахунок ТСД 8- лімфоцитів- цитолітичних Т- лімфоцитів. При цьому покращується імунорегуляторна функція Т- лімфоцитів.

4. Використання традиційних заходів та проведення плазмаферезу жінкам, що страждають безпліддям, призводить до тенденції покращення функціональної здатності клітинної ланки системного імунітету, але не призводить до реального покращення функції цієї ланки системного імунітету.

Список літератури:

1. Ветров В.В. Гестоз и эфферентная терапия. – СПб.: СПбМАПО, 2000. – 102 с.
2. Воинов В.А. Актуальные проблемы эфферентной терапии // Лечебный плазмаферез. – СПб, 1997. – С. 12-14.
3. Череев А.Н., Горлина Н.К., Козлов И.Г. СД-маркеры в практике клинико-диагностических лабораторий // Заочная академия последипломного образования. – 1999. – №4. – С. 25-31.
4. Новикова О.Н., Орлов А.Б., Ушакова Г.А. и др. Эфферентные методы в терапии послеродовых и послеоперационных осложнений // Анестез. Реаниматол. – 2000. – №3. – С. 52-54.

Бакун О.В.

Буковинский государственный медицинский университет

ИЗМЕНЕНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ЖЕНЩИН С БЕСПЛОДИЕМ ТРУБНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ПОД ВЛИЯНИЕМ ПЛАЗМАФЕРЕЗА

Резюме

При исследовании иммунологического статуса у женщин с бесплодием, которые включены в программу оплодотворения in vitro и которым проводился плазмаферез отмечено уменьшение активности системы комплемента и иммунологического коэффициента, улучшение иммунорегуляторной функции Т-лимфоцитов, увеличение общего пула Т-CD3-лимфоцитов за счет Т-CD4-лимфоцитов-Т-хелперов/индукторов.

Ключевые слова: бесплодие, оплодотворение in vitro, плазмаферез, иммунная система.

Bakun O.V.

Bukovinian State Medical University

CHANGING OF IMMUNOLOGIC INDECES IN WOMEN WITH INFERTILITY OF TUBARIAN ORIGIN UNDER INFLUENCE OF PLASMAPHERESIS

Summary

By the examination of immune status in infertile women listed in the programme of in vitro impregnation and undergone plasmapheresis the decrease of activity in complement system and immune coefficient, the improvement of immunoregulative function of T- lymphocytes-T-helpers/inductors have been registered.

Key words: impregnation in vitro, infertility, plasmapheresis, immune system.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА РІВНІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Братішко Ю.С.

Національний фармацевтичний університет

Стаття присвячена питанням впровадження на фармацевтичних підприємствах засад корпоративної соціальної відповідальності. У статті проаналізовані основні проблеми управління соціальною відповідальністю фармацевтичного бізнесу в сучасних умовах, визначені рівні та стратегічні напрямки корпоративної соціальної відповідальності. Також подане авторське визначення «соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу», визначені особливості управління корпоративною соціальною відповідальністю різних суб'єктів фармацевтичної галузі.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, соціальна відповідальність фармацевтичного бізнесу, фармацевтична галузь, фармацевтичне підприємство

Постановка проблеми. Реалізуючи своє головне завдання – виробництво і своєчасне забезпечення споживачів ефективними, безпечними, якісними та доступними за ціною лікарськими засобами, суб'єкти фармацевтичної галузі (СФГ) здійснюють соціально відповідальну діяльність. Але в сучасних умовах вони мають бути соціально відповідальними не тільки перед споживачами, але й перед державою, суспільством в загалі, постачальниками, бізнес-партнерами та персоналом самих фармацевтичних підприємств (ФП). З огляду на це, необхідним постає вирішення проблеми всебічного теоретичного обґрунтування та практичного застосування засад корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) для СФГ, реалізація яких забезпечить ФП сталий розвиток із застосуванням принципово нових методів впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти управління соціальним розвитком підприємств і соціальною відповідальністю у фармації України розглянуті в роботах таких вітчизняних учених: В. М. Толочко [2; 3], М. С. Пономаренко, О. П. Гудзенко, О. В. Посилкіна [4], А. А. Котвицька, З. М. Мнушко [1], І. А. Зупанець, А. С. Немченко, М. М. Слободянюк, Н. І. Брильова, В. М. Хоменко, Н. О. Ткаченко та інших. Значну увагу формуванню КСВ приділяли такі зарубіжні вчені: Л. Майлс, Д. Менглі, Р. Мартін, Ф. Котлер, Р. Олсоп та інші. У наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених визначається, що КСВ підприємства є складним багатокомпонентним поняттям, що відіграє роль комплексного показника діяльності. З іншого боку, КСВ є динамічною економічною категорією, яка потребує постійного розвитку, доопрацювання та уточнення згідно часу, макроекономічних умов, стадії життєвого циклу підприємства та інших факторів.

Інформаційною базою проведення дослідження є праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених з питань формування системи КСВ у фармації; нормативно-правова база України; комплекс Міжнародних стандартів якості; офіційні статистичні дані Державного комітету статистики України; інформація зібрана безпосередньо на фармацевтичних підприємствах; періодичні наукові видання; ресурси мережі Internet.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Практичний досвід формуван-

ня і розвитку системи КСВ мають підприємства розвинених країн, в Україні ж ці процеси на ФП потребують теоретичного доопрацювання і повсюдного практичного застосування. Недостатність дослідження проблем формування і управління системою КСВ СФГ на національному рівні, необхідність розробки організаційно-методичного забезпечення цього процесу, відповідного інструментарію та механізмів її стратегічного розвитку, а також методологічних засад оцінки рівня та ефективності використання потенціалу КСВ, обумовили наукову та практичну актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення сутності та рівнів КСВ в умовах фармації та обґрунтування стратегічних напрямків розвитку соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу (СВФБ).

Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань:

- узагальнення наукового досвіду формування системи КСВ СФГ, доповнення та уточнення понятійного апарату з цієї тематики;
- обґрунтування сутності СВФБ;
- обґрунтування рівнів СВФБ;
- та визначення пріоритетних стратегічних напрямків СВФБ.

Об'єктом дослідження є процес формування та управління КСВ СФГ України в умовах впровадження менеджменту якості.

Основними методами наукового дослідження були: методи наукової індукції і дедукції; історичний і логічний методи; абстрактно логічний; кореляційно-регресійний аналіз; метод кластеризації; методи економіко-математичного моделювання; таксономічний метод; методи експертних оцінок і анкетування та інші.

Основний науковий результат дослідження полягає у розробці методологічних принципів формування та управління системою КСВ і її потенціалом на фармацевтичних підприємствах України. Новизною дослідження є визначення сутності КСВ суб'єктів фармацевтичної галузі, доопрацювання існуючого теоретичного досвіду формування рівнів КСВ з урахуванням галузевих специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Таким чином, під терміном «корпоративна соці-

альна відповідальність фармацевтичних компаній» (КСВ ФК) слід розуміти здатність ФК брати на себе обов'язки щодо наслідків впливу їхньої діяльності на суспільство, навколишнє середовище, персонал, бізнес-партнерів та інших зацікавлених сторін через етичну поведінку з урахуванням інтересів та очікувань всіх стейкхолдерів з дотриманням чинного законодавства та міжнародних стандартів поведінки на принципах взаємної вигоди. При чому слід зазначити, що коло стейкхолдерів та напрямки реалізації системи КСВ у промислових фармацевтичних підприємств, підприємств оптової торгівлі та аптек є різними в залежності від специфіки та функціональної спрямованості їхньої діяльності. Тому актуальним є формування системи рівневого соціального менеджменту у фармації та формування ланцюга соціальної відповідальності та соціальних цінностей різних СФГ (рис. 1).

Основними учасниками процесу КСВ СФГ (рис. 2) є пацієнти, працівники лікувально-профілактичних закладів та інші споживачі; постачальники матеріальних ресурсів; фінансово-кредитні, страхові та інвестиційні компанії; держава та державні служби контролю; персонал підприємства та члени їх сімей; акціонери та власники; місцеві громади; засоби масової інформації та інтернетспівтовариство; та суспільство в цілому.

Для пацієнтів, працівників лікувально-профілактичних закладів та інших споживачів КСВ СФГ полягає у виробництві, своєчасному забезпеченні та просуванні фармакотерапевтично ефективних, якісних, безпечних та доступних за ціною лікарських засобів. Для постачальників матеріальних ресурсів КСВ полягає у створенні взаємовигідних сприятливих умов ведення бізнесу з урахуванням принципів ділової етики, створенні додаткових пільг для постійних партнерів та побудови ефективної системи партнерських відносин. Для фінансово-кредитних, страхових та інвестиційних компаній КСВ реалізується через дотримання ділових домовленостей та своєчасному та повному виконанні СФГ своїх обов'язків. Для державних служб контролю та держави КСВ полягає у веденні бізнесу з чітким дотриманням чинного законодавства, дотримання вимог національних та галузевих стандартів якості лікарських засобів, створення додаткових робочих місць, вчасної сплати податків, а також реалізація політики енерго- та ресурсозбереження як частини державної політики збереження національного багатства. Для персоналу підприємства та членів їхніх сімей КСВ реалізується через турботу про їхній добробут шляхом своєчасної та справедливої оплати праці, надання більших ніж мінімальні соціальні гарантії шляхом розши-

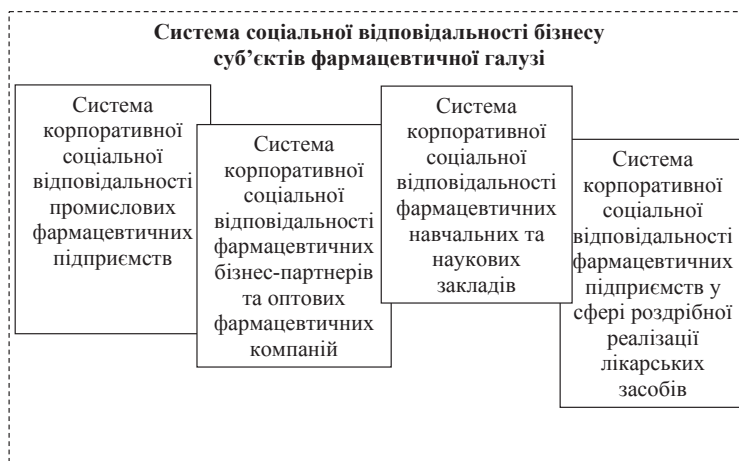

Рис. 1. Система рівневої соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу

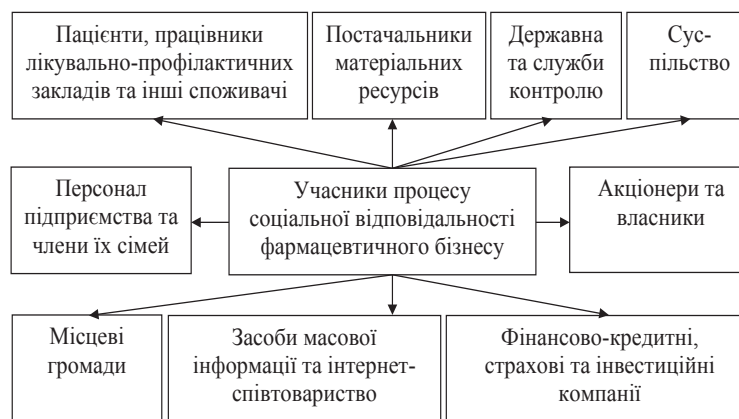

Рис. 2. Учасники процесу соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу

рення соціального пакету працівників, надання соціальних пільг, створення та підтримання належних умов праці, створення діючої соціальної інфраструктури, всебічний розвиток персоналу та інше. Для акціонерів та власників – у веденні ефективної дивідендної політики. Для місцевих громад – у реалізації спонсорських та меценатських програм, організації спортивних, екологічних, культурних, наукових та інших заходів. Для засобів масової інформації та інтернетспівтовариства КСВ СФГ полягає у веденні прозорої діяльності, висвітленні своєї діяльності, інформуванні та інше. А для суспільства в цілому КСВ повинна полягати у турботі про екологічний стан країни та регіонів, підвищенні рівня економічного розвитку, підтриманні та розвитку культурного рівня нації та інше.

Під час дослідження СВФБ вкрай важливою постає проблема визначення на якому рівні позиціонується ФК. У теорії управління КСВ часто використовується поняття рівней КСВ та їхня побудова у вигляді піраміди.

Традиційно різні рівні КСВ представляють собою комбінації вимог до фармацевтичного бізнесу з боку стейкхолдерів.

Чим вищий рівень КСВ, тим більше у СФГ добровільно прийнятих зобов'язань. Доопрацьовані відповідно до особливостей функціонування

фармацевтичної галузі рівні СВФБ наведені на рис. 3.

Перший рівень є обов'язковою складовою та втілює в собі суспільні вимоги. Це базовий рівень, який представляє собою дотримання вимог чинного податкового, трудового, господарського законодавства, національних, галузевих стандартів якості, належних практик, настанов та указів МОЗ, що надає можливість здійснювати діяльність у сфері створення, виробництва, дистрибуції та роздрібної реалізації лікарських засобів, а також у підготовці фармацевтичних кадрів. Другий та третій рівні є добровільними складовими та втілюють у собі суспільні очікування.

Другий рівень СВФБ, орієнтований на економічну ефективність, реалізується через втілення в життя кадрових, екологічних та інших соціальних програм, а також програм тривалого співтовариства з бізнес-партнерами, спрямованих на підвищення продуктивності праці, зниження витрат, підвищення інвестиційної привабливості, зміцнення конкурентних позицій, збільшення обсягу фінансово-господарських результатів діяльності та інші. Третій рівень СВФБ, орієнтований на неекономічну ефективність – це реалізація кадрових, екологічних, культурних та інших соціальних програм, а також програм тривалого співтовариства з бізнес-партнерами, спрямованих на зміцнення ділової репутації, іміджу та корпоративної культури ФК.

Програми третього рівня також можуть приносити економічну вигоду, але вона не є метою їхнього здійснення.

За результатами проведеного дослідження, у процесі якого проведений аналіз діяльності 23 СФГ та оцінені думки 65 експертів з 5 областей України, до базового рівня СВФБ відносить 100% СФГ, до першого та другого – 63% СФГ, а опанували ще й третій рівень 11% СФГ. Послідовність та узгодженість думок експертів підтверджує розрахований коефіцієнт конкордації, який склав 0,87, та розрахований критерій Пірсона,

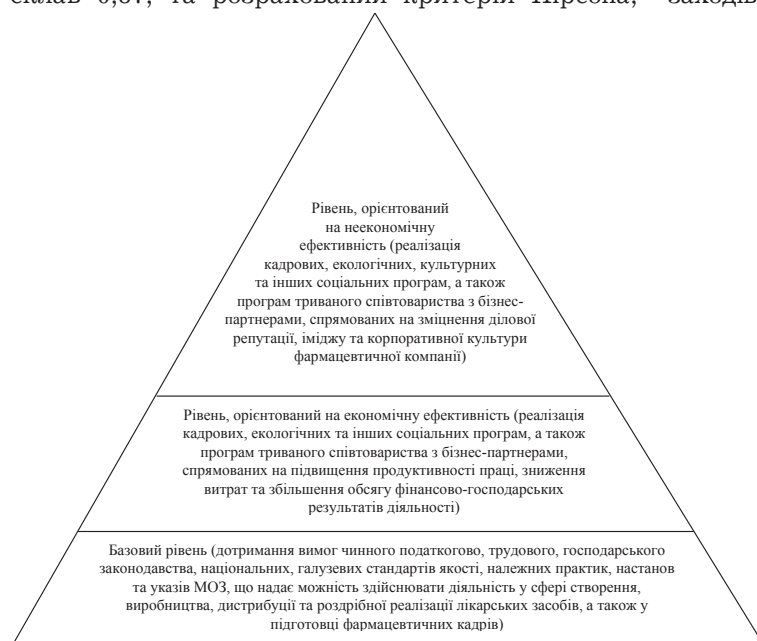

Рис. 3. Рівні соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу

який задовольняє вимогам статистичної обробки отриманих результатів.

Саме тому сьогодні у сфері використання принципів КСВ під час ведення бізнесу СФГ спостерігаються досить важливі проблеми, які стоять на заваді досягнення ФП реальних конкурентних переваг соціально відповідальної поведінки. Такими проблемами в наш час є: теоретична недоопрацьованість понятійного апарату; закритість інформації щодо діяльності СФГ; зменшення кількості учасників процесу КСВ; недостатність фінансування, складність залучення фінансових ресурсів та відсутність пільг щодо кредитування соціальних проектів; відсутність національних стандартів соціальної звітності; низький рівень соціальної активності суспільства, місцевих органів влади та громад, персоналу та керівництва СФГ; недостатність чітко окреслених та законодавчо закріплених привілеїв для соціально відповідальних фармацевтичних організацій; відсутність сталого конструктивного діалогу зі стейкхолдерами; орієнтація бізнесу на отримання «швидкого» економічного ефекту та відсутність прагнення здійснювати довгострокові соціальні інвестиції; недостатньо високий рівень КСВ фармацевтичних навчальних закладів; відсутність у фармацевтичній компанії спеціалістів з управління соціальною відповідальністю; відсутність традицій соціально відповідальної поведінки та інші.

Пріоритетними напрямками КСВ для СФГ на сьогодні є: відмова від отримання короткострокового економічного ефекту діяльності ФП; розробка механізму управління соціальним капіталом СФГ; забезпечення узгодженості інтересів всіх учасників процесу КСВ; налагодження системи партнерських відносин; підвищення якості фармацевтичної освіти та відкриття нових спеціальностей; розвиток наукового потенціалу; розвиток репортингу зі стейкхолдерами; складання соціальної звітності на добровільних засадах; впровадження заходів з підвищення лояльності персоналу; використання частини прибутку на розвиток соціальної інфраструктури; впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій; реалізація програм допомоги соціально незахищеним верствам населення, меценатство та спонсорство; підвищення рівня соціального забезпечення, захисту персоналу, розширення соціального пакету для працівників; створення на ФП посади менеджера з КСВ та інше.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Впровадження та розвиток КСВ СФГ сприятиме підвищенню як економічних результатів їхньої діяльності (надасть змогу збільшити чистий прибуток, максимізувати ефективність менеджменту, знизити рівень екологічних стягнень і соціальних витрат), так і соціальних результатів (підвищить рівень лояльності персоналу і споживачів-пацієнтів до вітчизняних ФП і лікарських засобів, підвищить екологічну безпеку регіону і країни в цілому, зміцнить партнерські відносини).

Список літератури:

1. Братющенко, С.В. Корпоративная социальная ответственность бизнеса как институт государственно-частного партнерства и эффективной региональной и социальной политики // С.В. Братющенко, В.Е. Селиверстов // Регион: экономика и социология. – 2007. – №4. – С. 189-206.
2. Кашин, В. Методика оценки эффективности корпоративной социальной политики (социальных инвестиций и социального партнерства) / В. Кашин, А. Нецадин, Г. Тульчинский. // Человек и труд. – 2009. – № 5. – С. 20-28.
3. Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект: монография / Под общ. ред. И.Ю. Беляевой, М.А. Эскиндарова. – М.: КНОРУС, 2008.
4. Мнушко З.Н. Менеджмент и маркетинг в фармации: учеб. / З.Н. Мнушко, Н.М. Дихтярева. – Х.: НФАУ, 2007. – Ч.1. – 360 с.
5. Петрунин Ю. Ю., Борисов В. К. Этика бизнеса: учеб. пособие. – М.: Дело, 2010.
6. Толочко В.М., Галій Л.В. Управління персоналом фармацевтичних організацій на основі компетенцій: моногр. – Х.: Авіста-ВЛТ, 2010. – 180 с.
7. Управління фармацією: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Толочко, І.В. Міщенко, Д.Л. Великий; за ред. В.М. Толочка. – Х.: НФАУ, 2004. – 388 с.
8. Управління трудовим потенціалом фармацевтичних підприємств в умовах менеджменту якості: монографія / О.В. Посилкіна, О.В. Доровський, Ю.С.Братішко, М.І. Сидоренко; за ред. проф. О.В. Посилкіної. – Х.: НФАУ, 2010. – 416 с.
9. Calinescu T. Social responsibility of business as factor of human capital management at the enterprise. / T. Calinescu, O. Zelenko // Management and Education. Academic Journal – University “Prof. Dr Assen Zlatov”, Faculty of Social Sciences, Burgas, Vol. IV, 2008. – P. 7-10.
10. Crane, A. and Matten, D. Business Ethics – A European Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2004.
11. ISO Advisory Group on Social Responsibility. Working Report on Social Responsibility. – 2004. – April 30. – 90 p.
12. Kogut, B. and Spicer, A. ‘Capital Market Development and Mass Privatization Are Logical Contradictions: Lessons from Russia and the Czech Republic’. Industrial and Corporate Change, 2002, Vol 11, Number 1, pp 1-37: Oxford University Press.
13. Orlitzky M. Corporate Social and Financial Performance / M. Orlitzky, F. Schmidt, S. Rynes // A Meta-Analysis, organization Studies. – London : SAGE Publication : Thousand Oaks : CA & New Delhi, 2003. – 464 с.
14. OHSAS 18001 (Occupational Health and Safety Management Systems) – международный стандарт по разработке систем управления охраной здоровья и безопасностью персонала.
15. Raynard P., Forstater M. Corporate Social Responsibility. Implications for Small and Medium Enterprises in Developing Countries. United Nations Industrial Development Organization. – Vienna, 2002. – 75 p.
16. SA 8000 (Social Accountability 8000) (Социальная ответственность 8000) – стандарт для оценки социальных аспектов систем управления.
17. Wootliff, J., and Deri, C. ‘NGOs: The New Super Brands’. Corporate Reputation Review, 4/2, 2004.

Братішко Ю.С.

Национальный фармацевтический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩНОСТИ И УРОВНЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА**Резюме**

Статья посвящена вопросам внедрения на фармацевтических предприятиях принципов корпоративной социальной ответственности. В статье проанализированы основные проблемы управления социальной ответственностью фармацевтического бизнеса в современных условиях, определены уровни и стратегические направления корпоративной социальной ответственности. Также представлено авторское определение «социальная ответственность фармацевтического бизнеса», определены особенности управления корпоративной социальной ответственностью разных субъектов фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, социальная ответственность фармацевтического бизнеса, фармацевтическая отрасль, фармацевтическое предприятие

Bratishko Yu.S.

National Pharmaceutical University

RESEARCH OF ESSENCE AND LEVELS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF PHARMACEUTICAL BUSINESS**Summary**

Article is devoted to questions of introduction the principles of corporate social responsibility in pharmaceutical enterprises. In article relevance of noted perspective is proved, author's definition «social responsibility of pharmaceutical business» is given, features of management of corporate social responsibility for different subjects pharmaceutical industry are identified.

Key words: corporate social responsibility, social responsibility of pharmaceutical business, pharmaceutical branch, pharmaceutical enterprise.

ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ МУЛЬТИФОКАЛЬНОГО АТЕРО-СКЛЕРОЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГИБРИДНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Василевский В.П., Жук А.В., Бублевич Н.В., Смольский А.В.

Гродненский государственный медицинский университет

В статье ставится задача рассмотреть перспективность применения гибридных оперативных вмешательств при сочетанном атеросклеротическом поражении нескольких сосудистых бассейнов. Наглядно оценивается технология сочетания эндоваскулярной коррекции кровотока и открытого хирургического вмешательства. Проанализированы случаи хирургического лечения сочетанного атеросклеротического поражения магистральных артерий нижних конечностей и коронарных(4), каротидных(7) или ренальных(10) артерий.

Ключевые слова: реваскуляризация, эндоваскулярные интервенции, гибридная операция, мультифокальный атеросклероз, критическая ишемия.

Особенностью атеросклероза как системного заболевания является мультифокальность окклюзионно-стенотического поражения – повреждение артерий различных анатомо-функциональных бассейнов [5 с. 16]. Наиболее часто выявляют атеросклеротическое повреждение аорты (особенно ее терминального отдела), магистральных артерий нижних конечностей, ветвей дуги аорты, каротидных, венечных и почечных артерий. Поражение двух артериальных бассейнов и более отмечено более чем у 65% пациентов [1 с.17; 3 с.12]. Атеросклеротическое поражение нескольких сосудистых бассейнов, как правило, характеризуется более неблагоприятным прогнозом, а хирургическое лечение сопряжено с повышенным риском осложнений и летальности [2 с. 61]. В некоторых случаях достойной заменой шунтирующим хирургическим вмешательствам могут быть малоинвазивные внутрипросветные хирургические манипуляции (чрескожная транслуминальная ангиопластика с внутрисосудистым стентированием, внутриаортальный стентграфтинг) [6 с. 186]. Перспективным для достижения максимального клинического результата у пациентов с мультифокальным атеросклерозом является применение у них гибридных оперативных технологий. Это особенно актуально у оперируемых с серьезной сопутствующей патологией, с наличием клинически значимых проявлений сосудистых поражений коронарной, каротидной или ренальной локализации, при выполнении вмешательств по экстренным показаниям на брюшной части аорты или магистральных сосудах нижних конечностей. Стенозы, приводящие к снижению перфузионного давления в сосудах головного мозга дистальнее места сужения сонной артерии – гемодинамически значимые стенозы (симптомные), нуждаются в хирургическом лечении, так как острые нарушения мозгового кровообращения являются одной из наиболее актуальных медико-социальных проблем, которые наносят огромный экономический ущерб обществу и служат основной причиной экстренной госпитализации и длительной инвалидизации [4 с.186]. Ввиду этого необходимо определить оптимальную последовательность хирургических манипуляций у пациентов с сочетанными пато-

логическими изменениями каротидного бассейна и брюшной части аорты или магистральных сосудах нижних конечностей. Что касается сочетанного поражения коронарных артерий и магистральных сосудов нижних конечностей или аорты, то периоперационная ишемия миокарда возникает более чем у 40% пациентов с риском ишемической болезни сердца, которые подвергаются внесердечному хирургическому вмешательству [7 с.176], что диктует необходимость первичной реваскуляризации миокарда. Поражение ренальных артерий атеросклерозом со временем приводит к постепенной окклюзии почечной артерии, потере массы почки и ослаблению ее функции, что может усугубиться при внереональном хирургическом вмешательстве. Лечение стеноза почечной артерии включает лекарственную терапию, эндоваскулярную коррекцию, хирургическую реваскуляризацию. Открытая операция по-прежнему сопровождается высоким риском. Чрезкожная транслуминальная почечная ангиопластика (ЧТПА) в настоящее время является ведущей стратегией лечения стеноза почечной артерии.

Цель. Определить перспективность применения сочетания эндоваскулярных интервенций каротидных, коронарных или ренальных артерий и хирургической ликвидации патологических процессов аорты и ее ветвей, угрожающих жизни или конечности пациента.

Материалы и методы. За последние 20 месяцев в отделении сосудистой хирургии первой клиники хирургических болезней Гродненского государственного медицинского университета оперировано 23 пациента с использованием гибридных оперативных технологий хирургических вмешательств при системном атеросклерозе с поражением магистральных артериальных сосудов нижних конечностей в сочетании со стенозом коронарных, каротидных или ренальных артерий. Пациенты были разделены на 3 группы: первая – сочетанное поражение каротидных артерий и магистральных артерий нижних конечностей, в которую вошли 7 пациентов; вторая – сочетанное поражение коронарных артерий и аорты или магистральных артерий нижних конечностей – 4 пациента; третья – сочетанное поражение ренальных и магистральных артерий

нижних конечностей – 10 пациентов. Причиной стеногических и аневризматических поражений артериального русла у пациентов во всех случаях явился атеросклероз.

Первая группа пациентов – сочетанное поражение каротидных артерий и магистральных артерий нижних конечностей. Среди пациентов было 5 мужчин и 2 женщины. Средний возраст мужчин составил $62 \pm 0,5$ лет, у женщин он равнялся $68 \pm 0,5$ года. В качестве диагностики и для определения показаний к хирургическому лечению атеросклеротического поражения магистральных артерий головы использовались методы ультразвуковой и лучевой сосудистой диагностики, так как они позволяют определять характер и степень окклюзирующего поражения, состояния компенсаторных механизмов, функциональное состояние церебральной гемодинамики.

Вторая группа пациентов – сочетанное поражение коронарных артерий и аорты или магистральных артерий нижних конечностей (4 пациента). Возраст больных колебался от 51 до 64 лет. У двух пациентов с ишемическими проявлениями имела место хроническая артериальная недостаточность нижних конечностей 3 стадии по Фонтейну-А.В.Покровскому. Пациенты подверглись хирургическому лечению на 3-5 сутки после выполнения показанного диагностического алгоритма. Для диагностики поражения коронарного русла выполнялась коронарография, так же обследование пациентов включало холтеровское мониторирование, эхокардиографию и спиральную компьютерную томографию с ангиоусилением областей грудной клетки, брюшной полости и малого таза.

Пациенты третьей группы – сочетанное поражение ренальных и магистральных артерий нижних конечностей. Из общего количества больных (10) мужчин было 6, женщин – 4. Средний возраст пациентов составил $55 \pm 0,5$ лет. Средний возраст у мужчин и у женщин существенно не различался. Из сопутствующей патологии у двух пациентов была ИБС ССН ФК 2, у одного пациента СД 2 типа. Диагностическое обследование было проведено посредством таких методов визуализации, как дуплексное ультразвуковое сканирование, МР-ангиография, КТ и системная ангиография при проведении катетеризации. Почечная артериография является золотым стандартом диагностики стеноза почечной артерии.

Специальное обследование пациентов всех групп состояло из клинического топического исследования магистральных артерий, реовазографии, ультразвукового и доплерографического исследования. У большинства оперированных спектр визуализирующих диагностических процедур включал помимо неинвазивных методик субтракционную контрастную аорто-артериографию по Сельдингеру.

Результаты и обсуждения. Первая группа пациентов (сочетанное поражение каротидных и магистральных артерий нижних конечностей – 7 пациентов). Так как в сосудистой хирургии придерживаются принципа необходимости реваскуляризации более жизненно важного органа, пер-

спективным является использование гибридной технологии: эндоваскулярная коррекция поражений сосудов головного мозга в качестве первого этапа хирургических вмешательств и прямое хирургическое вмешательство поражения магистральных сосудов нижних конечностей – в качестве второго. Для устранения ишемической болезни головного мозга, в качестве альтернативы для хирургической эндартерэктомии сонной артерии может применяться стентирование сонных артерий. Цели стентирования сонных артерий: устранение стеноза с восстановлением исходного просвета артерии, а так же сдерживание нарастания атеросклеротических и тромботических наложений.

Пациентам выполнялась прямая оперативная коррекция бедренно-подколенного блока после рентгеноэндоваскулярного вмешательства на каротидном бассейне с целью регресса клинических проявлений ишемии мозга, а также снижения вероятности развития фатальных нарушений кровообращения в этом сосудистом бассейне перед выполнением аорто-бедренного шунтирования (5 операций) и бедренно-дистального шунтирования (2 операции). Прямая хирургическая реваскуляризация конечности производилась в день эндоваскулярного стентирования сонных артерий. Во всех случаях в качестве первого этапа хирургического лечения выполнялось рентгеноэндоваскулярное вмешательство – установка внутрисосудистого импланта, ангиопластика со стентированием сонных артерий. Все операции проводились под местной анестезией через бедренный доступ. Все операции были выполнены успешно. Во всех случаях был достигнут оптимальный ангиографический результат.

Интраоперационных осложнений отмечено не было. У всех пациентов было достигнуто улучшение кровообращения в сосудах головного мозга. Что было доказано как клинически (все пациенты отметили улучшение самочувствия, уменьшение головной боли, головокружения и улучшение зрения), так и при помощи послеоперационной ангиографии.

Вторая группа пациентов (сочетанное поражение коронарных и магистральных артерий нижних конечностей или брюшной аорты – 4 пациента). У первых двух пациентов с дискретными до 70 и 75% стенозами в дистальном отделе ствола левой коронарной артерии выполнены ангиопластика и стентирование в этой зоне и резекция аневризмы брюшного отдела аорты с линейным или аорто-бифеморальным протезированием. Абсолютных противопоказаний к оперативному лечению больных не было. Обоим пациентам, в ходе первой операции, проводимой в рентгеноэндоваскулярной операционной, через интродьюсер, установленный в плечевой артерии слева, выполнена катетеризация ЛКА катетером Heartrail. После проведения коронарного проводника Runthrough, по нему в ствол левой коронарной артерии позиционирован и имплантирован стент. В ходе второй операции, пациентам была из лапаротомного доступа выделены

аневризма брюшной части аорты и подвздошных артерий, диаметром до 7 и 8 см, после чего выполнена резекция и внутримешковое линейное или бифуркационное протезирование брюшного отдела аорты. Таким образом, в клинических наблюдениях первоначально эндоваскулярным способом была получена адекватная реваскуляризация коронарных артерий, позволившая получить положительный результат резекции с протезированием брюшной части аорты и подвздошных артерий у проблемной категории оперированных больных.

У третьего пациента было выполнено стентирование правой коронарной артерии с последующим бедренно-подколенным шунтированием аутовеной по методу «in situ» справа. Методика установки стента правой коронарной артерии аналогична описанному выше методу. В ходе второй операции под спинномозговой анестезией в верхней трети голени пораженной конечности была выделена бифуркация подколенной артерии ниже места окклюзии, а в верхней трети бедра выделены сафено-фemorальное соустье и бифуркация общей бедренной артерии. Артерии были взяты на турникеты и пережаты, после чего произведена мобилизация большой подкожной вены (БПВ) с формированием проксимального анастомоза с разрушением клапанов БПВ с помощью вальвулотомы. Формирование дистального анастомоза было дополнено перевязкой крупных притоков БПВ. После пуска кровотока был получен отчетливый пульс дистальнее зоны реконструкции. Осложнений в ближайшем операционном периоде выявлено не было.

Четвертому пациенту произведены ангиопластика и стентирование правой межжелудочковой ветви, которая была дополнена тромбэктомией из левой бранши раннее установленного аортобедренного бифуркационного протеза. Осложнений в раннем послеоперационном периоде не получено.

Третья группа пациентов (сочетанное поражение ренальных и магистральных артерий нижних конечностей – 10 пациентов). Чрескожная внутрисосудистая ангиопластика со стентированием почечных артерий выполнена всем пациентам. Процедуры ангиопластики и стентирования почечных артерий осуществлялись по стандартной методике. Использовались стенты фирм «Balton», «Cordis», «Medtronic». Дилатация происходила под давлением в баллоне от 6 до 13 атм. Размеры стентов были от 5x16 мм до 8x30 мм. Чаще всего использовались стенты диаметром 6 мм и длиной до 20 мм.

Все операции проводились под местной анестезией через бедренный доступ. По окончании операций во всех случаях был достигнут оптимальный ангиографический результат. Интраоперационных осложнений отмечено не было. Все пациенты клинически отметили улучшение состояния, что проявлялось в снижении уровня АД (3 больных) и уменьшении дозировок гипотензивных препаратов (7 пациентов).

Вывод. Применение гибридной технологии позволило успешно ликвидировать угрожающие жизни патологические процессы аорты и магистральных артерий при выраженных поражениях коронарного, ренального и каротидного артериальных бассейнов.

Список литературы.

1. Зигмантович Ю. М., Загайнов В. Е. Хирургическая тактика при сочетанных окклюзирующих поражениях брахиоцефальных артерий и терминального отдела аорты / Ю. М. Зигмантович, В. Е. Загайнов, О. А. Монова, В. Г. Лютиков // Вестн. хирургии им. И. И. Грекова. – 1990. – Т. 145. – С. 16 – 19.
2. Покровский А. В., Кошкин В. М. Вазaproстан (простагландин E1) в лечении тяжелых стадий артериальной недостаточности нижних конечностей / А. В. Покровский, В. М. Кошкин, А. А. Кириченко [и др.]. // Пособие для врачей – М., 1999. – 16 с.
3. Покровский А. В. Показания к реконструктивным вмешательствам на ветвях дуги аорты у больных с сочетанным поражением брюшной аорты и экстракраниальных артерий / А. В. Покровский, П. О. Казанчян, Р. С. Ермолюк [и др.] // Хирургия. – 1998. – № 2. – С. 9 – 14.
4. Сидоров А.А., Коков Л.С., Белоярцев Д.Ф., Цыганков В.Н., Шутихина И.В., Гончаров А.И. Сравнение отдаленных результатов стентирования и эверсионной эндартерэктомии из внутренних сонных артерий / А.А. Сидоров, Л.С. Коков, Д.Ф. Белоярцев // Ангиология и сосудистая хирургия. – 2012. – Т.18 – №2 – С 186.
5. Фуркало С.Н. Эндоваскулярные мультидисциплинарные вмешательства при распространенном атеросклерозе венечных, сонных и подвздошных артерий / С. Н. Фуркало // Клінічна хірургія. – 2003. – № 4-5. – С. 61-62.
6. Чадов С.В. Комбинированные оперативные вмешательства с использованием методов интервенционной рентгенохирургии / С.В. Чадов // Ангиология и сосудистая хирургия. – 2002. – №3 (Приложение). – С 186.
7. Bettiger B.W. Prevention of perioperative myocardial ischemia – an update / B.W. Bettiger, E.Martin // Anaesthesist. – 2000. Vol. 49, N.3. – P.174 – 186.

Vasilevsky V.P., Zhuk A.V., Bublevich N.V., Smolskiy A.V.
Grodno State Medical University

SURGICAL TREATMENT OF MULTIFOCAL ATHEROSCLEROSIS USING HYBRID TECHNOLOGY

Summary

The article the task of consider the prospects of using hybrid surgical interventions with combined atherosclerotic lesions of multiple vascular regions. The technology of a combination of endovascular correction of a blood-groove and open surgical intervention is visually estimated. Analyzed cases of surgical treatment combined atherosclerotic lesions arteries of the lower extremities and coronary(4), carotid(7) or renal(10) arteries.

Key words: revascularization, endovascular intervention, the hybrid operation multifocal atherosclerosis, critical ischemia.

МИКРОТВЕРДОСТЬ ТВЕРДЫХ ТКАНЕЙ ЗУБОВ С КЛИНОВИДНЫМ ДЕФЕКТОМ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГЛУБИНЫ МИКРОТРЕЩИН ЭМАЛИ

Заболотная И.И.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

В работе представлены результаты определения микротвердости твердых тканей зубов с клиновидным дефектом. Анализ проводился в зависимости от глубины микротрещин эмали. Выявленные особенности перспективно использовать для обоснования принципов лечения клиновидных дефектов зубов.

Ключевые слова: микротвердость, микротрещины, клиновидный дефект.

Постановка проблемы. В практике врача-стоматолога часто диагностируются клиновидные дефекты, которые приводят к развитию гиперчувствительности и неудовлетворительному внешнему виду зубов [1, с. 56-57]. Наиболее эффективным методом их лечения является пломбирование, которое не дифференцируется в зависимости от вида патологии твердых тканей зубов [2, с. 22-23]. Но результаты собственных исследований и данные литературы свидетельствуют о том, что для повышения эффективности реабилитации данной группы пациентов современные методы лечения клиновидного дефекта должны быть направлены на урегулирование процессов де- и реминерализации твердых тканей, что невозможно без учета морфологических особенностей их состояния при данной нозологии [3, с. 12-18, 4, с. 86-87, 5, с. 39-42]. Эмаль по периферии клиновидного дефекта функционально и морфологически неполноценна, но характер изменений, наблюдаемых в области границы дефекта со стороны эмали, позволяет предположить, что причиной ее разрушения являются процессы, происходящие под ней, то есть, в дентине [3, с. 12-18]. По мере приближения к зоне клиновидного дефекта, существенного отличия уровня минерализации эмали не происходит, в дентине же наблюдается иная картина [6, с. 39-41]. На сегодняшний день в практической стоматологии нет объективных критериев, соблюдение которых позволило бы стабильно добиваться успеха при оперативном лечении некариозной патологии. По нашему мнению, такими критериями могут быть оценка состояния твердых тканей зуба и методика подготовки полости. В связи с этим, **цель статьи** – обоснование тактики оперативного лечения клиновидного дефекта зубов в зависимости от глубины микротрещин эмали.

Материалы и методы исследования. Для определения микротвердости твердых тканей зубов с клиновидным дефектом были исследованы их продольные шлифы. Образцы были представлены зубами обеих челюстей, удаленных по клиническим показаниям у пациентов в возрасте 25-54 лет, которые промывали под проточной водой, очищали от сгустков крови в 3% растворе перекиси водорода, хранили в 10% нейтральном растворе формалина. На исследуемых зубах диагностировали три типа трещин в зависимости от сложности выявления (С.Б. Иванова, 1984): I – очень тонкие, заметные после тщательного

высушивания поверхности зуба, при применении окрашивания 1% раствором метиленового синего, дополнительного освещения и бинокулярной лупы; II – обнаруживали при дополнительном освещении без дополнительного увеличения; III – определяли невооруженным глазом при обычном освещении [7, с. 79-82]. Для изготовления шлифов образцы распиливали вдоль центральной оси через середину вестибулярной поверхности алмазными дисками толщиной 0,1 мм при 3000 об/мин с охлаждением. Распилы зубов погружали в пластмассовые формы и заливали быстротвердеющими пластмассами «Протакрил» или «Редонт». После полимеризации образцы шлифовали вручную на увлажненной наждачной бумаге, зернистость которой постепенно уменьшали. Полирование шлифов выполняли с применением алмазных паст на специальных шлифовальных машинах с охлаждением физиологическим раствором. Микротвердость определялась в наружных, срединных, внутренних слоях эмали и дентина в области режущего края (бугра), экватора, коронковой поверхности клиновидного дефекта. Прочность дентина также изучалась на десенной поверхности некариозной патологии образцов. Использовали метод вдавливания в испытываемый материал алмазного индентора прибора ПМТ-3 в виде правильной четырехгранной пирамидки с углом при вершине 136° под нагрузкой 50 г в течение 5 с – по ранее описанной методике (С.М. Ремизов, 1965) [8, с. 33-37]. Измерение диагоналей отпечатка производили с помощью встроенной отсчетно-проекционной системы. Величину микротвердости (в кг/мм²) рассчитывали по формуле: $H = 1854 \cdot P / d^2$, где P – нагрузка на индентор в г; d – диагональ отпечатка в мкм.

Изложение основного материала. На первом этапе была изучена микротвердость эмали образцов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин (таблица 1). Так, по результатам дисперсионного анализа в образцах с I типом дефектов не было выявлено различий в показателях ($p=0,694$): в области режущего края (бугра) – $352,4 \pm 12,4$ кг/мм², экватора – $365,1 \pm 9,6$ кг/мм², коронковой поверхности клиновидного дефекта – $355,9 \pm 12,6$ кг/мм².

В зубах, имеющих II тип микротрещин, прочность эмали в области режущего края (бугра) была $372,1 \pm 8,3$ кг/мм², экватора – $368,1 \pm 5,9$ кг/мм², в зоне верхней стенки клиновидного дефекта

– $364,2 \pm 7,7$ кг/мм² ($p=0,738$). Выявленные различия в показателях зубов с I и II типами дефектов в области режущего края (бугра), возможно, связаны с тем, что образцы со II типом микротрещин, помимо клиновидного дефекта, имели физиологическую стираемость, что способствовало упрочнению эмали. Результаты определения микротвердости зубов с дефектами III типа были следующими: в области режущего края (бугра) – $323,2 \pm 12,4$ кг/мм², экватора – $333,9 \pm 9,6$ кг/мм², в зоне коронковой поверхности клиновидного дефекта – $365,2 \pm 15,3$ кг/мм² ($p=0,075$). Таким образом, различий в показателях, в зависимости от топографической области образцов, не выявлено ($p>0,05$).

Анализируя значения прочности эмали зубов с некариозной патологией, в зависимости от глубины дефектов, были получены следующие результаты. В зонах режущего края (бугра) и экватора показатели статистически значимо отличались (соответственно, $p=0,031$ и $p=0,018$). Так, в этих областях наименьшая микротвердость эмали диагностировались у образцов с глубокими дефектами III типа ($323,2 \pm 12,4$ кг/мм² и $333,9 \pm 9,6$ кг/мм², соответственно), наибольшая – с дефектами II типа ($372,1 \pm 8,3 \pm 12,4$ кг/мм² и $368,1 \pm 5,9$, соответственно). Отличий в значениях прочности эмали в зоне коронковой поверхности клиновидного дефекта в зависимости от глубины микротрещин не выявлено ($p=0,804$). Но следует отметить, что микротвердость эмали образцов, имеющих дефекты I типа, была ниже ($p<0,05$) по сравнению с зубами, имеющими микротрещины II типа, в зоне режущего края (бугра), и выше

– при сравнении с зубами с III типом микротрещин ($p<0,05$), в области режущего края (бугра) и экватора. Прочность эмали зубов с III типом дефектов в этих топографических зонах была ниже ($p<0,05$), по сравнению с образцами, имеющими микротрещины II типа.

На следующем этапе была определена микротвердость дентина зубов, имеющих некариозную патологию и дефекты эмали, средние показатели которой находились в интервале $50,9 - 64,0$ кг/мм² (таблица 2). Так, в образцах с I и II типами микротрещин различий в значениях, в зависимости от зоны исследования, не выявлено ($p=0,715$ и $p=0,804$, соответственно). А в зубах с III типом микротрещин эмали наибольшая микротвердость дентина была определена в зонах экватора и десенной поверхности клиновидного дефекта (соответственно, $62,3 \pm 3,9$ кг/мм² и $62,6 \pm 2,1$ кг/мм²) ($p=0,009$). Помимо этого, были выявлены статистически значимые отличия в значениях, в зависимости от глубины дефектов эмали, в области коронковой поверхности некариозной патологии ($p<0,001$). Так, микротвердость дентина в данной топографической зоне образцов с клиновидным дефектом, имеющих микротрещины I типа ($64,0 \pm 1,7$ кг/мм²), была статистически значимо выше по сравнению с зубами, имеющими микротрещины II и III типов, соответственно, на $9,0 \pm 5,3\%$ и $19,2 \pm 4,9\%$.

Было определено, что микротвердость дентина коронковой поверхности клиновидного дефекта образцов со II типом микротрещин выше, чем десенной поверхности, на $15,2 \pm 8,2\%$. В зубах же с III типом дефектов эмали, наоборот, показа-

Таблица 1

Микротвердость эмали зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин и области исследования кг/мм², $\pm m$

Тип микротрещин Область исследования	Режущий край (бугор)	Экватор	Коронковая поверхность клиновидного дефекта	Уровень значимости отличия, p
I	$352,4 \pm 12,4$	$365,1 \pm 9,6$	$355,9 \pm 12,6$	0,694
II	$372,1 \pm 8,3$	$368,1 \pm 5,9$	$364,2 \pm 7,7$	0,738
III	$323,2 \pm 12,4$	$333,9 \pm 9,6$	$365,2 \pm 15,3$	0,075
Уровень значимости отличия, p	0,031*	0,018*	0,804	

Примечание: * – отличие между показателями статистически значимо по результатам дисперсионного анализа (или критерия Крускала-Уоллиса), $p<0,05$.

Источник: разработка автором

Таблица 2

Микротвердость дентина зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин эмали и области исследования кг/мм², $\pm m$

Область исследования Тип микротрещин	I	II	III	Уровень значимости отличия, p
Режущий край (бугор)	$59,6 \pm 2,4$	$57,5 \pm 2,7$	$58,6 \pm 3,6$	0,715
Экватор	$61,0 \pm 1,8$	$59,7 \pm 2,7$	$62,3 \pm 3,9$	0,812
Коронковая поверхность клиновидного дефекта	$64,0 \pm 1,7$	$58,7 \pm 2,4$	$53,7 \pm 2,0$	$<0,001^*$
Десенная поверхность клиновидного дефекта	$61,4 \pm 3,6$	$50,9 \pm 2,9$	$62,6 \pm 2,1$	0,068
Уровень значимости отличия, p	0,715	0,804	0,009*	

Примечание: * – отличие между показателями статистически значимо по результатам дисперсионного анализа (или критерия Крускала-Уоллиса), $p<0,05$.

Источник: разработка автором

тели на $16,5 \pm 5,8\%$ были выше на десенной поверхности клиновидного дефекта по сравнению с коронковой. Но разница в значениях на коронковой и десенной поверхностях, образующих клиновидный дефект, не была статистически значимой ($p > 0,05$). Прочность дентина в вершине острого угла, образующего клиновидный дефект (в области стыка), не была статистически значимо ниже, чем на стенках некариозной патологии ($p > 0,05$). Исключение составили образцы со II типом дефектов в данной топографической зоне, где полученные значения ($52,3 \pm 5,2$ кг/мм²) были выше, чем в области десенной поверхности клиновидного дефекта. Статистически значимые отличия были определены в показателях микротвердости дентина зубов, имеющих микротрещины II и III типов, в области десенной поверхности и на расстоянии 150 мкм от стыка (дна) клина (соответственно, $p < 0,05$ и $p < 0,01$).

Выводы и предложения. Таким образом, результаты проведенных исследований показали, что при развитии клиновидных дефектов происходят изменения в показателях микротвердости как эмали, так и дентина. Причем, эти изменения при клиновидных дефектах и при кариесе отличаются [9, с. 117-120]. В зубах с клиновидным дефектом микротвердость эмали статистически значимо различалась, в зависимости от глубины микротрещин, в области режущего края (бугра) и экватора ($p < 0,05$), но ее значения были ниже при глубоких дефектах III типа и выше – при наличии микротрещин II типа.

Прочность дентина зубов с некариозной патологией также статистически значимо отличалась, в зависимости от глубины микротрещин эмали, в области коронковой поверхности клиновидного дефекта ($p < 0,001$): она была статистически значимо выше в зубах с дефектами I типа по сравнению с зубами, имеющими микротрещины II и III типов. Кроме этого, статистически значимые раз-

личия в показателях были определены, в зависимости от зоны исследования, в зубах с III типом микротрещин эмали ($p = 0,009$). Микротвердость дентина на коронковой и десенной поверхностях, образующих клиновидный дефект, статистически значимо не отличалась ($p > 0,05$), что согласуется с данными литературы [10, с. 113-115]. Следует отметить, что прочность дентина коронковой поверхности клиновидного дефекта образцов со II типом микротрещин была выше, чем десенной, а в образцах с III типом микротрещин эмали, наоборот. Таким образом, прямой перенос принципов формирования полости, разработанных для лечения кариеса, при пломбировании клиновидного дефекта недопустим, поскольку не соответствует характеру морфофункциональных изменений в твердых тканях зуба. Недооценка этого фактора может привести к выпадению пломбы или к дальнейшему развитию клиновидного дефекта по периферии реставрации. Мы придерживаемся мнения других исследователей [2, с. 22-23, 3, с. 12-18], что при восстановлении клиновидных дефектов для достижения оптимального результата требуется расширенное препарирование (удаление измененной эмали – участков микротрещин, нависающих краев, и дентина). Пломбирование без предварительного расширения границ полости не позволяет добиться хорошего результата, так как в этом случае фиксация пломбировочного материала осуществляется к пораженным тканям. Величина расширения границ полости должна быть дифференцированной в различных зонах. Максимальное расширение необходимо проводить в области коронковой поверхности клиновидного дефекта зубов, имеющих микротрещины эмали III типа, и в зоне десенной поверхности клиновидного дефекта зубов с I и II типами микротрещин эмали. В боковых участках дефекта допустимо постепенное плавное уменьшение зоны расширения.

Список литературы:

1. Арутюнов С.Д. Современные нанокомпозиты в технологии замещения клиновидных дефектов зубов / С.Д. Арутюнов, В.М. Карпова, А.В. Бейтан // Институт стоматологии. – 2006. – №3. – С. 56-57.
2. Максимовский Ю.М. Современный взгляд на лечение эрозии и клиновидного дефекта твердых тканей зубов / Ю.М. Максимовский, В.А. Кудряшова, В.М. Гринин // Стоматология для всех. – 2005. – №1. – С. 22-23.
3. Цимбалистов А.В. Клиническое значение микроструктуры и минерализации твердых тканей зубов при лечении клиновидных дефектов / А.В. Цимбалистов, В.Д. Жидких, Р.А. Садиков // Новое в стоматологии. – 2000. – №3 (83). – С. 12-18.
4. Заболотная И.И. Результаты количественного рентгеноспектрального анализа пришеечной области зубов / И.И. Заболотная // Медицинский журнал. – 2013. – №1. – С. 86-87.
5. Макеева И.М. Электронно-микроскопическое исследование твердых тканей зуба при клиновидных дефектах / И.М. Макеева, С.Ф. Бякова, В.П. Чуев // Стоматология. – 2009. – №4. – С. 39-42.
6. Пихур О.Л. Состояние твердых тканей зубов у больных с двигательными дисфункциями верхних отделов пищеварительного тракта / О.Л. Пихур, Н.С. Робакидзе, Н.И. Черевко // Институт стоматологии. – 2007. – №1. – С. 39-41.
7. Петрикас А.Ж. Трещины твердых тканей зубов и их значение в клинической практике / А.Ж. Петрикас, С.Б. Иванова // Стоматология. – 1985. – Т.64, №2. – С. 79-82.
8. Ремизов С.М. Определение микротвердости для сравнительной оценки зубной ткани здоровых и больных зубов человека / С.М. Ремизов // Стоматология. – 1965. – №3. – С. 33-37.
9. Ярова С.П. Анализ показателей микротвердости эмали при различном состоянии твердых тканей и глубины микротрещин / С.П. Ярова, И.И. Заболотная // Запорожский медицинский журнал. – 2013. – №4 (79). – С. 117-120.
10. Рубенко Е.Г. Сравнительная оценка микротвердости дентина зубов пораженных клиновидным дефектом / Е.Г. Рубенко, С.В. Юниченко, Ю.Н. Паламарчук // Вопросы экспериментальной и клинической стоматологии: Сб.науч.тр. – Харьков, 2003. – Вып.5. – С. 113-115.

Заболотна І.І.

Донецький національний медичний університет імені Максима Горького

МІКРОТВЕРДІСТЬ ТВЕРДИХ ТКАНИН ЗУБІВ З КЛИНОПОДІБНИМ ДЕФЕКТОМ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ГЛИБИНИ МІКРОТРИЩИН ЕМАЛІ

Резюме

В роботі представлені результати визначення мікротвердості твердих тканин зубів з клиноподібним дефектом. Аналіз проводився в залежності від глибини мікротріщин емалі. Виявлені особливості перспективно використовувати для обґрунтування принципів лікування клиноподібних дефектів зубів.

Ключові слова: мікротвердість, мікротріщини, клиноподібний дефект

Zabolotna I.I.

Donetsk National Medical University named after Maxim Gorky

MICROHARDNESS OF HARD DENTAL TISSUES OF TEETH WITH WEDGE-SHAPED DEFECTS DEPENDING ON THE DEPTH OF ENAMEL MICROFISSURES

Summary

The article shows the results of the microhardness of hard dental tissues of teeth with wedge-shaped defects. The analysis was conducted depending on the depth of enamel microfissures. The revealed features should be used for a substantiation of treatment principles of teeth with wedge-shaped defects.

Key words: microhardness, microfissure, wedge-shaped defect.

УДК 616.98

ПРОБЛЕМА ХРОНИЧЕСКОГО ЛАЙМ-БОРРЕЛИОЗА В ЭНДЕМИЧНОМ РЕГИОНЕ РОССИИ

Любезнова О.Н.

Кировская государственная медицинская академия

Описаны клинические проявления Лайм-боррелиоза в зависимости от стадии заболевания. Особое внимание уделено проблеме позднего (хронического) периода инфекции. Отражены вопросы прогноза и тактики ведения пациента.

Ключевые слова: Лайм-боррелиоз, хроническое течение, постлаймский синдром, прогноз, антибиотикотерапия.

Лайм-боррелиоз (ЛБ) – это заболевание, которое вызывается *Borrelia burgdorferi* sensu lato, передается иксодовыми клещами и характеризуется стадийностью течения с поражением многих органов и систем (опорно-двигательный аппарат, кожа, нервная, сердечно-сосудистая система и др.). Данное заболевание является эндемичным для большинства территорий России, а также стран Восточной и Западной Европы [2, с. 19-21].

В клинике ЛБ выделяют три стадии: I – обсеинфекционная стадия (локальных проявлений), II – стадия диссеминации и III – персистенции (хронический боррелиоз). Типичными проявлением первой стадии инфекции является мигрирующая эритема, которая возникает в месте присасывания клеща и может иметь кольцевидный или сплошной вид. Кроме этого заболевание может протекать в безэритемной форме, когда типичная эритема отсутствует, а в клинике преобладают симптомы интоксикации. Во вторую стадию болезни у пациента может развиваться поражение как центральной (серозный менингит, менигоэнцефалит), так и периферической нервной системы (парез лицевого нерва, нейропатии нервных стволов верхних и нижних конечностей), сердечно-сосудистой системы (миокардит, нарушение сердечного ритма и проводимости), опорно-двигательного аппарата (артралгии в крупных суставах), кожи (множественные эритемы, доброкачественная лимфоцитома кожи). В третью стадию ЛБ дегенеративные изменения преобладают над воспалительными. Пациентов беспокоят симптомы энцефалопатии, признаки постмиокардитического кардиосклероза, артрита и артрозы крупных суставов (коленные, плечевые, локтевые, тазобедренные), проявления хронического атрофического акродерматита. Диагноз обычно ставится на основании эпидемиологических данных (факт присасывания клеща, пребывание в лесной местности в эндемичном регионе), клинических проявлений и результатов серологического исследования (наличие Ig M и G в реакции ИФА или наличие диагностических титров в н-РИФ с боррелиозным антигеном).

Наиболее сложным в клинической практике является период персистенции ЛБ, так как у пациентов возможно длительное сохранение соматических и нейрокогнитивных симптомов. В данной ситуации в литературе мы можем стол-

кнуться с двумя определениями данного состояния. Первое – «хронический» боррелиоз, второе – «постлаймский синдром» или последствия перенесенного ЛБ [4, с. 55-56; 5, с. 1340]. Данный вопрос крайне важен, так как от него зависит тактика ведения пациентов и необходимость повторных пролонгированных курсов антибактериальной терапии.

Поэтому целью нашего исследования является изучение клинической картины Лайм-боррелиоза в динамике. Для решения поставленной цели нами проанализирована клиническая динамика Лайм-боррелиоза у 73 пациентов, которые ранее наблюдались или получали лечение по поводу Лайм-боррелиоза на базе Кировской инфекционной клинической больницы (мужчины – 50,7%, средний возраст – 48,9±5,7 лет). После факта присасывания клеща в среднем прошло 10,2±3,7 лет. В 2013 году было проведено диспансерное обследование этих пациентов. Данные анамнеза болезни были собраны со слов больных и на основании записей в амбулаторных картах пациентов. Диагноз был выставлен на основании эпидемиологического анамнеза (присасывание клеща, посещение лесов, садов, кладбищ), клинической картины различных стадий заболевания и лабораторных данных (обнаружение Jg M и G в реакции ИФА или титров 1/40 и выше в н-РИФ с боррелиозным антигеном).

Большинство пациентов (87,7%) отметили факт присасывания клеща, у остальных 12,3% данного факта не было. Из них по одному человеку клеща стряхнули или раздавили в руках, а 9,6% пациентов указали на посещение леса и садовых участков в сроки от нескольких дней до 1 месяца.

При анализе первой стадии Лайм-боррелиоза у 37 (50,7%) пациентов данной группы, мы выявили, что эритемная и безэритемная форма болезни встречались одинаково часто (27,4% и 23,3% соответственно).

У 23,3% пациентов была зарегистрирована клинически выраженная стадия диссеминации, которая развивалась через 4 – 10 недель от начала болезни, из них в шести случаях зарегистрирован переход из локализованной стадии в диссеминацию. У десяти пациентов (13,7%) поражалась нервная система (серозный менингит, менигоэнцефалит, невриты черепно-мозговых и стволовых нервов), у семи пациентов (9,6%) –

сердечно-сосудистая система (острый миокардит, синдром нарушения ритма и проводимости), у шести (8,2%) – кожа (доброкачественная лимфоцитоза, множественные эритемы).

Лечение антибактериальными препаратами по поводу первой и второй стадии Лайм-боррелиоза получили только 31,5% пациентов. В основном это были пациенты в стадию диссеминации, так как в этот период присутствовала выраженная симптоматика, и пациенты обращались за медицинской помощью.

Основные причины, по которым больные не получили адекватного лечения в локализованную стадию: во-первых, это отсутствие патогномичного проявления болезни – клещевой мигрирующей эритемы. У этих пациентов присутствовали только проявления синдрома общей инфекционной интоксикации. Они лечились амбулаторно или самостоятельно дома с диагнозом «острое респираторное заболевание» симптоматическими средствами. Во-вторых, не смотря на наличие эритемы в месте присасывания клеща, больных не обращались в медицинские учреждения, расценивая это, как аллергическую реакцию на укус насекомого или «бородавку». В ряде случаев присасывание клеща произошло в начале и середине 90-х годов, когда знания о Лайм-боррелиозе у врачей и населения были недостаточными. Эти больные с эритемными формами болезни лечились у дерматолога и хирурга местными средствами без применения антибактериальных средств.

При ретроспективном анализе было выяснено, что заболевание закончилось на стадии диссеминации у двух человек (2,7%). Эти пациенты не предъявляли никаких жалоб при диспансерном осмотре в течение 6 лет, результаты серологического обследования отрицательные (Jg M и G отр., н-РИФ – отр.). Для подтверждения данного факта приведем собственное клиническое наблюдение.

Больной М, 55 лет, поступил в инфекционную больницу 10 августа 2007 года с жалобами на сильную головную боль распирающего характера, двоение в глазах. Из эпидемиологического анамнеза: факт присасывания клеща отрицает, часто ходит в лес, работает в саду.

Анамнез болезни: заболел остро 29 июля 2007 года, когда температура тела повысилась до фебрильных цифр, принимал жаропонижающие препараты без значительного эффекта. Через четыре дня температура тела нормализовалась. 8 августа появилась выраженная головная боль распирающего характера и две сплошные эритемы диаметром около 10 см. на левом плече и правом бедре. 10 августа появилось выраженное двоение в глазах. Обратился за медицинской помощью, госпитализирован в инфекционное отделение.

В стационаре была зафиксирована следующая динамика: 14 августа развилось онемение правой половины лица, плохо закрывается правый глаз, речь стала невнятная (не чувствует правую половину языка). При осмотре: сознание ясное, в месте и пространстве ориентирован пра-

вильно, асимметрия лица, сглаженность носогубной складки справа, эндофтальм справа, девиация языка вправо. Менингеальные симптомы: ригидность затылочных мышц 2 см., сухожильные рефлексы D=S, патологических рефлексов нет, тонус мышц в норме.

В общем анализе крови – лейкоцитоз (10,4Ч10⁹/л), ускорение СОЭ до 21 мм/ч. Спинно-мозговая жидкость бесцветная, прозрачная, белок 0,198 г/л, цитоз – 58 клеток в 1 мкл (94% лимфоциты). ИФА на клещевой энцефалит – Ig M и G отр, в р-НИФ с боррелиозным антигеном титр 1/80.

Диагноз: Лайм-боррелиоз, стадия диссеминации с поражением нервной системы по типу серозного менингоэнцефалита.

Пациент получил антибактериальную терапию (мезаксон по 2 гр в сутки внутримышечно в течение 15 дней), патогенетическую и симптоматическую терапию.

На фоне лечения состояние больного улучшилось, 29 августа 2007 года вся неврологическая симптоматика исчезла, выписан с клиническим выздоровлением. Находился на диспансерном наблюдении у невролога в поликлинике по месту жительства (жалоб активно не предъявлял). В 2013 осмотрен инфекционистом: жалоб не предъявляет, при осмотре соматической патологии не обнаружено, н-РИФ с боррелиозным антигеном отрицательная.

В данном клиническом примере мы видим, что у пациента без адекватной терапии достаточно быстро развилась диссеминация патологического процесса (появились вторичные эритемы и поражение нервной системы по типу серозного менингоэнцефалита). При правильном лечении заболевание не перешло в стадию персистенции.

У остальных пациентов в нашем наблюдении продолжали сохраняться жалобы и/или положительные результаты серологических исследований.

У четверти пациентов (19 человек) заболевание манифестировало в стадии персистенции инфекции. Диагноз у этих пациентов был поставлен на основании тщательно собранного эпидемиологического анамнеза и наличия диагностических титров в реакции н-РИФ и обнаружения Jg M в реакции ИФА. До этого заболевание протекало в субклинической форме без выраженной симптоматики. Это, вероятно, связано с особенностями внутриклеточного паразитирования боррелий в организме человека, когда невозможна выработка адекватного иммунного ответа, со способностью боррелии индуцировать хронические аутоиммунные заболевания, а также с молекулярной мимикрией [3, с.11].

В третью стадию ЛБ у больных развились комбинированные (56,3%) и изолированные (43,7%) поражения нервной системы, сердца и суставов. Поздних проявлений со стороны кожи зарегистрировано не было. Нервная система вовлекалась в патологический процесс у подавляющего большинства пациентов (81,7%). О патологии центральной нервной системы свидетельствуют когнитивные нарушения (снижение

памяти, концентрации внимания, лабильность эмоционального фона), периферической – невропатии черепно-мозговых и стволовых нервов.

У половины пациентов (54,9%) отмечалось поражение опорно-двигательного аппарата. Чаще всего в процесс вовлекались крупные суставы (коленные, локтевые, плечевые, тазобедренные). Больные предъявляли жалобы на боли в суставах, ограничение активных и пассивных движений, наличие синовидиальных кист. При ЛБ данной состояния называется «рефрактерный Лайм-артрит», так как достаточно трудно поддается лечению [4, с.59].

В 14,1% случаев было зарегистрировано поражение сердца в виде синдрома нарушения ритма и проводимости, а также постмиокардитического кардиосклероза.

Все пациенты в различные периоды болезни получили адекватную антибактериальную терапию, которая включала применение цефалоспоринов III поколения (клафоран, цефтриаксон) внутривенно или доксициклина перорально в течение 21-28 дней.

Всех пациентов с проявлениями позднего периода Лайм-боррелиоза можно разделить на две группы. Первая группа, которая составила 23,1%, имела жалобы со стороны центральной и периферической нервной системы, суставов, сердечно-сосудистой системы, а также положительные результаты при серологическом исследовании. В данном случае можно говорить о хроническом течении ЛБ. Этим пациентам показано диспансерное наблюдение у инфекциониста и курсы антибактериальной терапии.

Большинство пациентов (76,9%) предъявляли различные жалобы, однако при серологическом исследовании не обнаруживались Jg M и/или G в реакции ИФА, титр в н-РИФ был менее 1/10 или отрицательный. Чаще всего регистрировались когнитивные расстройства, а также признаки полинейро- или радикулопатии. Маловероятно, что наличие этих жалоб является следствием сохранения активной инфекции, вызванной длительным сохранением боррелий в организме. Выявить сам возбудитель не удастся, а повторные курсы антибактериальной терапии положительного эффекта не приносят. В этих случаях необходим сбор анамнеза жизни и тщательное дообследование пациентов с применением лабораторных и инструментальных методов (КТ, МРТ, доплер-исследование) с целью выявления патологии, которая может приводить к развитию данной симптоматики. Такими заболеваниями могут быть дегенеративные болезни позвоночника, сахарный диабет, ангиопатии, демиелинизирующие заболевания, остеоартроз, ревматоидный артрит и др. [1, с.132-133]. По отношению к Лайм-боррелиозу в данном случае мы можем говорить об резидуальных явлениях или «постлаймском синдроме». Курсы антибактериальной терапии этим пациентам не показаны, они могут лишь ухудшить их состояние. Необходимо проводить качественную патогенетическую и симптоматическую терапию.

Приведем клинический пример, когда у паци-

ентки, длительно наблюдавшейся по поводу ЛБ, были диагностированы сопутствующие заболевания, которые могли стать причиной ухудшения её состояния.

Больная К, 63 года, наблюдается у инфекциониста с диагнозом: Лайм-боррелиоз, III стадия с поражением нервной системы по типу полинейропатии верхних и нижних конечностей. На осмотре предъявляет жалобы на боль в левой ноге и правой руке, шаткость походки, судороги нижних конечностей ночью, парестезии в ногах. Из анамнеза известен факт присасывания клеща в июне 1999 года, в этом же месяце получила курс пенициллина (60 млн ЕД внутримышечно) по поводу эритемной формы ЛБ, в июле – повторный курс пенициллина (252 млн ЕД внутривенно) по поводу диссеминированной формы ЛБ («режущие» боли в области бедер, правого плеча с онемением рук, повышение температуры тела до субфебрильных цифр). В реакции н-РИФ с боррелиозным антигеном титр 1/40-1/80. В последующие годы жалобы на судороги в нижних конечностях, онемение, слабость ног, боли в мышцах нижних конечностей сохранялись. Получала пролонгированные курсы антибактериальной терапии. В 2011-2013 году в реакции ИФА определялись IgG к *Borrelia burgdorferi* sl. в незначительном титре. При дополнительном обследовании выявлены следующие заболевания: сахарный диабет II типа (полинейропатия дисметаболического генеза), остеохондроз L3-L4, спондилолистез тела L3, выраженная хроническая люмбагия, последствия острого нарушения мозгового кровообращения по ишемическому типу в левой среднемозговой артерии, легкая корковая дизартрия, плечевая плексопатия справа компрессионно-ишемического генеза.

В данном случае утверждать, что именно боррелия в настоящий момент является причиной жалоб, которые предъявляет пациентка, нет никаких оснований. Курсы антибактериальной терапии не показаны.

Приведем ещё один клинический пример.

Больная К, 56 лет. На амбулаторном приёме у инфекциониста предъявляет жалобы на боли в левом тазобедренном и коленном суставе, боли «жгучего характера» в левой ноге, нарушение походки, раздражительность, снижение памяти, внимания, частое мочеиспускание. Пациентка связывает эти жалобы с обострением хронического боррелиоза.

Из анамнеза известно, что 1 мая 2008 года был факт присасывания клеща в область левого предплечья, клещ обследован (обнаружены антигены вируса клещевого энцефалита и ДНК боррелии), профилактику не проводила. 26 июня было зафиксировано повышение температуры тела до фебрильных цифр, «жгучие боли» в левой руке и левой половине грудной клетки, слабость, головная боль. В н-РИФ с боррелиозным антигеном – титр 1/40. На электронейромиографии – снижение проводимости по левому срединному нерву. Диагноз: ЛБ, II стадия с поражением нервной системы (мононейропатия левого срединного нерва). Пациентка получила

адекватную антибактериальную терапию (цефтриаксон по 2,0 гр внутривенно в течении 14 дней). После лечения состояние больной значительно улучшилось, в течении 3-х лет жалоб не было, в ИФА Ig M и G не обнаружено, в н-РИФ титр менее 1/10.

В 2011 году появились жалобы, которая пациентка предъявляет на приеме. Это состояние развилось после дорожно-транспортного происшествия, в котором больная получила множественные ушибы тела, преимущественно слева, травму мочевого пузыря и закрытую черепно-мозговую травму. На компьютерной томографии поясничного отдела позвоночника определяется смещение L4-L5, множественные межпозвоночные грыжи. В иммунном блоте обнаруживаются антитела (IgG) к отдельным белкам *Borrelia garinii* в минимальном титре. В течение трёх лет пациентка получила неоднократные неэффективные курсы цефтриаксона длительностью 28 дней. Больная отказывается верить, что её на-

стоящее состояние является последствием травмы, и она нуждается в лечении у невролога.

В этих двух представленных случаях другая соматическая патология стала причиной ухудшения состояния пациенток. Достоверно исключить «хронический» боррелиоз мы не можем, так как на данный момент времени не обладаем необходимыми лабораторными тестами для идентификации активности возбудителя в период персистенции. Однако можно однозначно утверждать, что длительная антибактериальная терапия положительного эффекта данным пациентам не принесет.

Таким образом, в настоящем этапе нет однозначных рекомендаций по диагностике и тактике ведения пациентов, перенесших Лайм-боррелиоз. Поэтому необходимо динамическое диспансерное наблюдение за пациентами с Лайм-боррелиозом, с целью определения прогноза заболевания и назначения адекватных повторных курсов антибиотикотерапии.

Список литературы:

1. Баранова Н.С. Аспекты клинической дифференциальной диагностики радикулопатии при Лайм-боррелиозе и вертеброгенной радикулопатии / Н.С. Баранова, Л.А. Низовцева, Н.Н. Спирин // Бюллетень сибирской медицины.- 2010.- №4.- С. 132-137.
2. Бондаренко А.Л. Клещевые нейроинфекции / А.Л. Бондаренко, О.Н. Любезнова, Е.Л. Конякова // Киров.- 2013.- 253с.
3. Скрипченко Н.В. Современные представления о патогенезе иксодовых клещевых боррелиозов / Н.В. Скрипченко, А.А. Балинова // Журнал инфектологии.- 2012.- Т.4.- №2.- С.5-14.
4. Соловей Н.В. Последствия перенесенного клещевого боррелиоза: мифы и реальность с позиций доказательной медицины / Н.В. Соловей, В.В. Щерба, И.А. Карпов // Инфекционные болезни – 2013 –Т.11.-№2.- С. 55-63.
5. Cairns V, Godwin J Post-Lyme borreliosis syndrome: a meta-analysis of reported symptoms // International Journal of Epidemiology, 2005; 34; P. 1340-1345.

Lyubeznova O.N.

Kirov State Medical Academy

PROBLEM OF CHRONIC LYME DEASISE IN ENDEMIC REGION OF RUSSIA

Summary

Clinical manifestations of Lyme borreliosis are described at different stages of the disease. Particular attention is paid to the problem of late (chronic) infection period. Questions prognosis and patient management tactics are described.

Key words: Lyme borreliosis, chronic, post-Lyme syndrome, weather, antibiotic therapy.

МЕХАНІЗМИ ТА РОЛЬ АПОПТОЗУ ПРИ ОПІКАХ (огляд літератури)

Нетюхайло Л.Г., Іщейкіна Л.К., Басараб Я.О.

Українська медична стоматологічна академія

Апоптоз є загальнобіологічним механізмом, відповідальним за підтримку сталості чисельності клітинних популяцій, а також формування й видалення дефектних клітин. Порушення регуляції апоптозу призводить до виникнення різних захворювань, пов'язаних з посиленням або, навпаки, інгібуванням апоптозу. І, навпаки, захворювання, особливо критичні, призводять до вираженої патології апоптозу.

Ключові слова: апоптоз, опік.

Запрограмована клітина загибель (ЗКЗ) або апоптоз є найважливішим механізмом контролю клітинної популяції в багатоклітинному організмі. Основою його функції є врівноваження ефекту проліферації клітин і елімінації ушкоджених. Апоптоз є молекулярним механізмом, що забезпечує старіння й смерть живого організму. Перші висловлення про існування процесу загибелі клітин у багатоклітинному організмі з'явилися ще наприкінці XIX століття. Однак визнання апоптоза (із грецького *apoptosis* – обпадання) як фізіологічного явища, вважається 1972 рік, коли англійські дослідники Kerr, Wyllie, Currie представили переконливі морфологічні докази існування цього явища. Відомо, що запуск апоптозу здійснюється як специфічний сигнал (цитокінами, гормонами), так і неспецифічними (радіація, гіпертермія, окисний стрес). Причому, може відбуватися як індукція апоптозу, так і його супресія. На думку деяких авторів, програмувальна клітинна загибель – один з типів апоптозу; і її можна розглядати як смерть, що настає в результаті спрацювання в клітині внутрішніх сигналів, а апоптоз – індуктується зовнішніми, наприклад, шкідливими речовинами. Ці сигнали викликають активацію генів смерті й можуть з'являтися внаслідок спрацювання різних механізмів. Деякі з цих механізмів запрограмовані, інші – ні. Можна виділити два напрямки у вивченні апоптозу. З одного боку, досліджуються існуючі сигнальні й рецепторні шляхи, що регулюють апоптоз. З іншого боку, ведеться пошук речовин, здатних направлено впливати на процеси апоптозу, інгібуючи або активуючи його. Більшість дослідників виділяють зараз дві основні форми клітинної загибелі: апоптоз і некроз. Незважаючи на неоднозначність ознак тієї або іншої форми, існують загальноприйняті критерії апоптозу морфологічного й молекулярно-біохімічного характеру. До першого відносяться цілісність плазматичної мембрани, конденсація хроматину, набряк мітохондріальної мембрани. Залишки клітин фагоцитуються макрофагами або сусідніми клітинами, тому клітинний вміст не попадає в міжклітинний простір і не викликає запальної реакції. При некрозі клітини набухають, їх мітохондрії та інші органели розширюються й розриваються внутрішньоклітинні та плазматичні мембрани клітин.

В результаті цього активуються лізосомальні ферменти, а внутрішньоклітинний вміст, потрапляючи в позаклітинне середовище, викликає запальні процеси. Класичні причини, що призводять до некрозу клітини – гіпертермія, інгібування окисного фосфорилування, гліколізу або циклу Кребса, гіпоксія, дія комплексу або різних токсинів. Серед молекулярно-біохімічних ознак апоптозу найважливішим є його енергозалежність, на відміну від некрозу. Тобто, апоптоз вимагає обов'язкової наявності АТФ, зміна його рівня може визначити напрямок клітинної загибелі, причому вирішальним може бути навіть не абсолютний вміст АТФ, а відношення АТФ/АДФ у клітині. Іншою характерною ознакою служить розщеплення ядерної ДНК і формування фрагментів, кратних 200 п.н., що призводить до формування відомих «сходів» ДНК на електрофореграмі; при розвитку іншого шляху апоптозу ДНК може розщеплюватися на більші фрагменти. На ранніх стадіях апоптозу клітина зморщується, втрачаючи до 1/3 свого обсягу за кілька хвилин. Третій важливий біохімічний маркер ЗКЗ – активація специфічних цистеїнових протеаз (каспази) і, відповідно, деградація білка в клітині. Каспази розріжують білок специфічно за залишком Asp. І, нарешті, поява фосфатидилсерину на поверхні клітини (і апоптотических тілець, що утворюються з неї) сприяють їхньому дізнанню макрофагами й фагоцитозу. Клітина на даному етапі ще жива (включення летального барвника трипанового синього не відбувається). Очевидно в цьому і є завдання апоптозу – утилізація ще живих апоптотичних тілець, поки вміст клітини не потрапить у позаклітинне середовище.

В теперішній час доведена головна роль мітохондрій для багатьох, якщо не для всіх видів апоптозу. У першу чергу відбувається падіння трансмембранного потенціалу на внутрішній мембрані мітохондрій. Деполяризація – загальна риса апоптозу для більшості клітин (нейрони, фібробласти, моноцити, лімфоцити, гепатоцити, різні пухлинні клітини). Потім відбуваються більш глибокі зміни проникності мітохондріальних мембран: утворюються гігантські пори (мегаканали – permeability transition pore (PTP)). Точний склад цієї пори, незважаючи на тривале вивчення, не відомий. Проте, поровий комплекс містить безліч мішеней для зовнішнього впливу

й регулюється безліч ендогенних фізіологічних факторів. Серед них: оксид азоту; активні форми кисню; концентрація іонів (Ca^{2+} і Mg^{2+}); концентрація аденинових нуклеотидів (АДФ, АТФ), ліпідів, певних білків; зміни в складі Bcl-2 комплексу. Зважаючи на все, гігантська пора інтегрує різні відповідні реакції клітини на стрес, і майже всі процеси клітинної загибелі викликають зміни мітохондріальної проникності. Як уже було відзначено, важливим компонентом індукції апоптозу в багатьох типах клітин є вільний цитоплазматичний кальцій. Внаслідок зв'язування лігандів з різними поверхневими рецепторами клітин відбувається активація різних ізоформ фосфоліпази С. Слідом за цим утворюються вторинні месенджери, наприклад, диацилгліцерол і инозитол-1,4,5-трифосфат (IP3). Диацилгліцерол активує сімейство серинових і треонінових кіназ, відомих у цілому як протеїнкіназа С. IP3 стимулює вивільнення іонів кальцію із внутрішньоклітинних депо. Більше того, деякі хімічні токсини можуть стимулювати апоптоз шляхом порушення нормального гомеостазу кальцію.

Цей феномен є результатом дії різних факторів, що призводять до загибелі клітини. Це можуть бути неспецифічні фактори, такі як температура, токсичні агенти, оксиданти, вільні радикали, гама- і УФ-випромінювання, бактеріальні токсини. У всіх цих випадках відбувається індукція апоптозу, але при збільшенні дози відповідного агента розвивається некроз клітини. Оскільки апоптоз фізіологічне явище, то в організмі повинні бути фактори, що призводять до ЗКЗ. У цей час відомо, що такими можуть бути як внутрішньоклітинні сигнали, так і зовнішні, опосередковуючи свою дію через рецепторні системи, які самі по собі не є токсичними або деструктивними.

Серед фізіологічних найбільший інтерес викликають гормони. Відомо, що вони можуть виступати як індукторами, так і інгібіторами загибелі клітини залежно від стадії її диференціювання (наприклад, статеві гормони). Центральне місце в дослідженні апоптогенної дії гормонів належить вивченню впливу глюкокортикоїдів (ГК) на лімфоїдні клітини. Чутливість Т-клітин до ГК залежить від стадії розвитку лімфоцитів. Пре-т-клітини кісткового мозку й незрілі Т-клітини тимусу чутливі до фізіологічних доз ГК. У певних субпопуляцій зрілих Т-лімфоцитів (натуральні кілери, цитотоксичні Т-лімфоцити) відбувається апоптоз під дією ГК. Також гинуть пре-В-клітини й незрілі В-клітини. Зрілі В-лімфоцити не чутливі до ГК.

Іншим фізіологічним регулятором ЗКЗ є цитокіни (велика група білків, що регулюють проліферацію та диференціювання клітин при зв'язуванні зі специфічними рецепторами на клітках-мішенях). Цитокіни поділяються на три великі групи (залежно від структури й функції): ростові фактори, сімейство Фактора некрозу пухлин й спіральні цитокіни (інтерлейкіни, інтерферони). Ефект цитокінів на клітини також неоднозначний: для одних клітин вони виступають у ролі індуктора, для інших – у ролі інгібітору апопто-

зу. Це залежить від типу клітини, стадії її диференціювання й функціонального стану. Наявність в організмі фізіологічних факторів – індукторів і інгібіторів апоптозу – дозволяє зробити висновок, що ЗКЗ залежить від співвідношення цих регуляторів.

Найбільш добре вивчена послідовність подій, що приводять клітину до апоптозу в результаті взаємодії білків із сімейства ФНП зі специфічними рецепторами. Яскравим представником цієї групи білків є система Fas/Fas-L. Взаємодія Fas з Fas-L (ліганд) приводить до апоптозу клітини. Людський Fas складається з 325 амінокислотних залишків і відноситься до мембранних білків I типу. Тобто у його структурі можна виділити позаклітинний, трансмембранний і цитоплазматичний домени. Приблизно 80 амінокислотних залишків утворюють домен смерті (DD), що включається в білок-білкову взаємодію, генеруючи сигнал смерті. Ген Fas у людини локалізований у довгому плечі 10 хромосоми й складається з 9 екзонів. Fas-L є цитокіном із сімейства ФНП, експресується на активованих Т-лімфоцитах і натуральних кілерах, а також на клітинах Сертолі й паренхіматозних клітинах передньої камери ока, що дозволяє ці клітинам убивати будь-яку Fas-лекспресуючу клітину, у тому числі й активований Т-лімфоцит. Цей механізм визначає появу захищених від імунної системи місць. При зв'язуванні ліганда з рецептором відбувається олігомеризація цитоплазматичних білків: DD (домен смерті), що відноситься до рецептора, адапторного білка – FADD (Fas-асоційований домен смерті), що містить DED – ефекторний домен смерті та прокаспаси-8. У результаті цього процесу відбувається активація апоптоз-специфічної протеази-каспаси-8 і розвиваються характерні для апоптозу процеси. Мутації в гені fas або в гені fas-L приводять до розвитку аутоімунних захворювань.

В теперішній час є думка про центральну роль протеаз у запуску й розвитку процесу апоптоза. Це цистеїнові протеази, які каталізують незворотні спеціалізовані реакції протеолізу, – каспази. Виявлено 10 каспаз, що утворюють ферментативний каскад. Серед каспаз розрізняють ефектори, тобто ферменти, що безпосередньо гідролізують структурні білки клітин, і індуктори – каспази, які приймають апоптотичний сигнал і передають його на ефекторні каспази. Серед молекулярних мішеней каспаз – ефекторів відомо багато білків, деградація яких викликає розвиток незворотніх процесів, характерних для апоптозу. Регуляція активності каспаз відбувається трьома шляхами: 1) взаємодія індуктора апоптоза зі специфічними рецепторами (наприклад, активація каспази 8 в Fas/Fas-L системі); 2) активація каспази 9 у результаті утворення гетеродимерів білками сімейства Bcl-2; 3) активація каспаз за допомогою гранзимів В-серинової протеази (у випадку впливу на клітку цитотоксичних Т-лімфоцитів). Фрагментація ДНК – ключова подія апоптозу. Пусковим механізмом її є протеолітичне розщеплення каспазами важливого для підтримки структурно-функціональної

здатності ДНК білка – топоізомерази II. Також субстратом протеаз при апоптозі є гістон H1, що захищає ДНК від дії ендонуклеаз. Здійснення різних етапів деградації ДНК пов'язане із проявом активності різних ендонуклеаз.

В індукції ЗКЗ важлива роль належить білку р53. Цей білок з молекулярною масою 53 КДа локалізований у ядрі клітини і є одним з регуляторів апоптозу. На ранніх стадіях ушкодження ДНК підвищується його експресія, викликаючи блок клітинного циклу у фазі G1 і G2 до реплікації ДНК і мітозу, відповідно сприяючи репарації ушкодженої ДНК і запобігаючи тим самим появі мутантних клітин. Якщо ж активність репараційних систем недостатня й ушкодження ДНК зберігаються, то в таких клітинах індукується ЗКЗ, що призводить до захисту організму від присутності клітин з ушкодженою ДНК. Процес регульованої клітинної загибелі умовно може бути розділений на кілька різних фаз: фаза ініціації апоптозу, проведення сигналу, активація каспаз, активація ендонуклеаз і специфічна деградація ДНК, у результаті чого настає загибель клітини. Якщо початкові фази різняться залежно від типу клітин і від апоптоз-індукованого сигналу, то етап деградації ДНК – універсальний для більшості клітин. Ця фаза є переходом до незворотньої – термінальної стадії апоптозу, що контролюють білки сімейства Bcl-2, похідні одноїменних генів. До теперішнього часу відомо, що білки цього сімейства відносяться або до індукторів апоптозу (Bad, Bax, Bak і т.д.), або до інгібіторів (Bcl-2, Bcl-X/L). Білки сімейства Bcl-2 перебувають у постійній динамічній рівновазі, утворюють гомо- і гетеродимери, що в остаточному підсумку впливає на розвиток апоптозу клітин. Тому вважається, що співвідношення активних форм цих білків визначають реостат життя й смерті клітини.

Апоптотична загибель клітин спостерігається при різних патологічних станах. Цим шляхом здійснюється загибель клітин в ендокрино-залежних тканинах, при зменшенні концентрації відповідного гормону (наприклад, клітин простати після кастрації та кори наднирників після пригнічення синтезу АКГГ глюкокортикоїдами).

Індукція апоптозу імунних клітин [6,11] – механізм, успішно застосовуваний організмом для купіювання порушень в імунній системі. Застосовані гомеостатичні механізми ретельно ідентифіковані. Експресія фосфатидилсерину на поверхні апоптотичних нейтрофілів достатня, щоб обмежити імунну відповідь на гостре запалення, тоді як апоптоз ефektorних клітин може обмежити відповідь при хронічному запаленні.

Ушкодження ДНК відмічаються в тканинах протягом шоку, та інших критичних медичних станах [5]. Попередні дослідження авторів виявили збільшення апоптозів у корі наднирників у донорів, які перенесли важку травму перед смертю, що стало підставою для аналогічного обстеження в експерименті по моделюванню критичних станів у пацієнтів. Визначали число апоптозів і експресію mRNA p21 (ядерного протеїну). У всіх тварин продемонстровані схожі зміни:

ушкодження ДНК і компенсаторне посилення індукції p21, однак, виражені в меншому ступені, ніж у донорів. Проте, автори вказують на неспецифічність ініціації патогенезу ушкодження, в схожих реакціях, і рекомендують вивчати роль тканинних змін ДНК і медіатора відповіді на це ушкодження – p21. Септичний шок пов'язаний з нейронним та гліальним апоптозом, що індукується експресією ендотеліальної розчинної нітридоксидсинтетази (iNOS) [14].

Останні дослідження продемонстрували активацію ДНК-фрагментації скелетних м'язів при різних патологічних станах [1]. Автор намагався з'ясувати, чи зв'язаний катаболізм при сепсисі з апоптозом м'язових клітин. Виявилось, що введення інгібітора синтезу TNF- являло попереджало фрагментацію ДНК міоцитів.

При сепсисі індукується апоптоз лімфоцитів, що лежить в основі імуносупресії. Продемонстровано значне зменшення ваги тимуса й збільшення фрагментації ДНК із характерними ДНК-сходами на гелевій електрофореграмі в експерименті при моделюванні сепсису. Показано посилення апоптозу тимоцитів *in vitro* у пацієнтів. Автори зв'язують це, зокрема, з інгібуванням експресії IL-2 гена [2].

Пізніше встановлено, що ключову роль у регуляції клітинної проліферації лімфоцитів і їхньої загибелі при сепсисі грає серин-треонінова кіназа Akt. Визначено, що зверхекспресія цього ферменту в лімфоцитах попереджає апоптоз лімфоцитів і поліпшує виживаність мишей при сепсисі. [3]. У теперішній час є велика кількість робіт, присвячених дослідженню стану системи Fas/Apo-1, як універсального рецепторного механізму апоптозу. Nakae H. [12] вивчав зміни в системі Fas/FasL. Виявлено значну кореляцію між TNF-(, sFas і негативна – між TNF-(і sFasL. Автори доходять висновку, що TNF-(і sFasL, особливо, можуть відігравати гепатопротекторну роль.

Зменшення запалення включає видалення нейтрофілів і інших запальних клітин шляхом індукції апоптозу. Fas/Apo-1 експресується будь-яким типом клітин і може проявлятися в розчинній циркулюючій формі. У своєму дослідженні Torre D [17] визначав рівень циркулюючих Fas/Apo-1 у пацієнтів із системною запальною відповіддю (SIRS): 57 хворих із сепсисом і септичним шоком і 23 з неінфікованим SIRS. Результати показали значне підвищення рівня розчинної рецепторної форми в пацієнтів з SIRS: 10.4(8.1 пг/мол у порівнянні з контролем: 5.0(0.7 пг/мол р(0.0001. Причому, не мало значення інфікування. Очевидно, це відбиття загального механізму, пов'язаного з нагромадженням нейтрофілів у випадку запалення/інфекції.

У свою чергу, Chung C.S. [4] підтвердив важливу роль системи Fas/FasL як індуктора апоптозу в розвитку порушень органної перфузії при сепсисі, демонструють протилежні результати. Дефіцит FasL забезпечує виживання мишей, підданих полімікробному сепсису. Вивчення взаємозв'язку цієї системи з розвитком поліорганної недостатності (ПОН) вироблялося шляхом введення інгібі-

тору Fas (FasFP) і дослідженням системного й локального кровообігу, а також біохімічних маркерів ПОН. Результати показали, що введення інгібітору трансляції сигналу клітинної смерті є новою терапевтичною моделлю для підтримки органної перфузії й запобігання ушкодження при сепсисі. Продовжуючи роботу в даному напрямку, Chung C.S. [4] досліджував вплив інгібування Fas/FasL на апоптоз макрофагів і функціональну здатність перитонеальних, селезінкових і Купферових клітин від септичних мишей. Результати показали, що введення інгібітору відразу після розвитку сепсису або через 12 годину поліпшують виживання тварин. Здатність макрофагів виділяти IL-6 була значно знижена, а вивільнення IL-10 – підвищено. Однак, FasFP послабляв продукцію IL-10 у Купферових клітинах і не впливав на перитонеальні й селезінкові. Далі, інгібітор послабляв підвищений плазмений рівень печінкових ензимів. Ці дані демонструють загальний позитивний ефект *in vivo* і неоднозначний – *in vitro*. Термічна травма призводить до посилення печінкового апоптозу й проліферації, пов'язаної з експресією ядерного фактора NF-карпаВ [8]. В експерименті на пацюках при термічному опіку 40% поверхні тіла у пацюків вивчали апоптоз і проліферацію клітин печінки на 1, 2, 5 і 7 добу після опіку. Показано, що апоптоз і клітина проліферація посилені в усі терміни в порівнянні з контролем на тлі зниження синтезу білка.

Відомо, що при термічній травмі відбувається різке зростання білкового катаболізму, особливо в скелетній мускулатурі. Tisdale M.J. [16]. вивчав шляхи індукції цього процесу на клітинному рівні. З'ясувалося, що протеїнова деградація в умовах катаболічного стану первинно запускається активацією протеосомно-протеолітичної трансцелюлярної системи. Глюкокортикоїди безпосередньо активують цю систему. При онкопатології спрацьовує інший пусковий механізм: пухлиною виробляється протеолізіндукуючий фактор (сульфоглікопротеїн), що підвищує катаболізм м'язового білка. Причому, індукція експресії протеосомних субодиниць глюкокортикоїдами є результатом зниження активності ядерного фактора – каппа В. Апоптоз може також відігравати істотну роль у втратах білка на перших стадіях кахексії.

В експериментальній роботі з моделювання ендотоксичного шоку у свиней через 6 год продемонстроване посилення апоптозу в печінці й селезінці на тлі зменшення змісту Bcl-2, у той час як нирки залишалися інтактними [7]. Prucha M. [13] почали спробу дослідження експресії генів у септичних хворих. Автори проаналізували зразки цільної крові, використовуючи мікροструктуру 340 генів, задіяних у розвитку запалення. Виявлена висока гомогеність експресії генів пацієнтів (69%). Причому, позитивне прогностичне значення виявлене в 98% по 50 різних генах, підтвердженим випадковою вибіркою транскрипції методом ПЦР. Вперше представлені дані по експресії генів при сепсисі. Принцип мультипараметрового дослідження може бути адаптований для ранньої діагностики сепсису. Проводяться дослідження з виявлення розхо-

джень в експресії генів при грам-позитивному й грам-негативному сепсисі [18]. З'ясовано, що більшість генів з ушкодженою експресією були загальними при розвитку будь-якого сепсису, однак, експресії 17 генів були різними в обох типах сепсису, особливо, після інфікування. Крім більш глибокого розуміння патогенезу, ці дані можуть допомогти визначити нові маркери сепсису й виробити нову терапевтичну стратегію. Незважаючи на численні дослідження, що демонструють посилення апоптозу при сепсисі, є й протилежні дані. Відомо, що зменшення нейтрофіл-медірованого запалення відбувається за допомогою апоптозу поліморфноядерних нейтрофілів. При вивченні нейтрофільного апоптозу Taneja R [15] прийшов до висновку про глибоку супресію програмувальної загибелі цих клітин при сепсисі. Вони оцінювали каспазну експресію, активність ядерного фактора карпа-В, зміни трансмембранного мітохондріального потенціалу й активність нейтрофілів від септичних хворих і здорових добровольців. В основі пригнічення, на їхню думку, – активація ядерного фактора, що зв'язаний зі зниженням активності каспаз -9 і -3 і збереженням трансмембранного потенціалу мітохондрій, що відрізняє інгібування апоптозу від аналогічного при експозиції здорових нейтрофілів із запальними медіаторами. Схожі результати по ослабленню апоптоза шляхом активації ядерного фактора були отримані раніше Knethen A [9] в умовах підвищеного вільно-радикального процесу. Виявилося, що сублетальна генерація вільних радикалів репрограмує макрофаги шляхом активації NF-карпа В і AP-1, викликаючи циклооксигеназну експресію, що послаблює, у свою чергу, нітрооксид-каспазну активність. Більшу ясність у цьому питанні вносить, на наш погляд, робота Marsik C [10], у якій автор визначав вплив різних доз ендотоксину на експресію в системі Fas/FasL лейкоцитів у динаміці. У здорових добровольців після інфузії ендотоксину через 2-4 години на 15-20% випадків виявили зниження рецепторної експресії, також і *in vitro*. Однак, через 24 години демонструвалося рикошетне посилення експресії в системі Fas/FasL, як на нейтрофілах, так і розчинної форми в плазмі крові. Крім того, досліджуючи методом полімеразної ланцюгової реакції експресію Fas mRNA (PHK), виявлене 6-кратне її посилення вже через 4-6 годин після введення токсину, при цьому в циркулюючих лейкоцитах FasL-mRNA була знижена в 80% випадків через 2 години після токсемії. Резюмуючи результати своїх досліджень, автори доводять висновок, що зміни в передачі сигналу клітинної загибелі залежать від дози ендотоксину: низькі дози індукують ранню знижену модуляцію Fas на лейкоцитах, наступне 6-кратне посилення експресії mRNA, що приводить до пізнього зверхрегуляції на нейтрофілах. У підсумку, зверхрегуляція Fas експресії, Fas mRNA і пізньої Fas L (ліганда) і sFas (розчинної форми) призводять до посилення рівня апоптозу у септичних пацієнтів.

За результатами проведених досліджень по визначенню апоптозу нейтрофілів і лімфоцитів (методом одониткових розривів ДНК) у пацієн-

тів з термічною травмою різного ступеня важкості – також складається враження про «дозозалежність». На ранніх термінах після травми визначається різке збільшення розривів, причому, переважно нейтрофілів. При збільшенні ступеня поразки кількість їх продовжує рости. Однак, у вкрай важких хворих, що перебувають у відділенні інтенсивної терапії в ті ж терміни (до 14 діб після травми) і тим більше, пізніше, – відзначається різке зниження відсотка ушкоджень ДНК.

Висновок. Таким чином, апоптоз є загальбіологічним механізмом, відповідальним за підтримку сталості чисельності клітинних популяцій, а також формоутворення й вибракування дефектних клітин. Порушення регуляції апоптозу призводить до виникнення різних захворювань, пов'язаних з посиленням або, навпаки, інгібуванням апоптозу. І, навпаки, захворювання, особливо критичні, призводять до вираженої патології апоптозу, що тягне за собою розвиток імунodefіциту, анемії, поліорганній недостатності. Отже, вивчення механізмів регуляції даного процесу при різній патології дозволить певним чином впливати на окремі його етапи з метою їхньої корекції. Зокрема, Murphy FL [11] досліджує ці механізми в популяції імунних клітин. Індукція апоптозу імунних клітин – механізм, успішно застосований організмом для купіювання порушень в імунній системі. За-

стосовування гомеостатичних механізмів ретельно ідентифіковані. Експресія фосфатидилсерину на поверхні апоптичних нейтрофілів достатня, щоб обмежити імунну відповідь на гостре запалення, тоді як апоптоз ефektorних клітин може обмежити відповідь при хронічному запаленні. Інший терапевтичний підхід включає інгібування апоптозу шляхом блокування каспазного каскаду. Цей метод буде особливо доречний для лікування захворювань ЦНС і сепсису. Альтернативний шлях швидкого завершення процесу – індукція апоптозу ефektorних клітин за допомогою медіаторної активації Fas-рецепторів. В теперішній час загальновідомо: якщо клітина гине від апоптозу – є можливість терапевтичного втручання, якщо внаслідок некрозу, – немає. Усвідомлення ролі апоптозу в загибелі клітин інтенсифікувало пошук засобів, що захищають їх від апоптозу. Активно вивчаються інгібітори специфічних протеаз як фармакологічних агентів. Це, як правило, три- або тетрапептиди, що містять аспарагін. Багатообіцяючими є також підходи, пов'язані з регуляцією апоптоз-специфічних генів. Ідентифікація морфологічних і біохімічних маркерів апоптозу повинна в перспективі сприяти більш глибокому розумінню механізмів патогенезу захворювань, поліпшенню диференціальної діагностики й створенню принципово нових напрямків терапії.

Список літератури:

1. Almendro V. Sepsis induces DNA fragmentation in rat skeletal muscle / V. Almendro // Eur Cytokine Netw. – 2003. – № 14(4). – P. 256-259.
2. Barke R.A. The role of programmed cell death (apoptosis) in thymic involution following sepsis / R.A. Barke // Arch Surg. – 1994. – № 129(12). – P. 1256-1261.
3. Bommhardt U. Akt decreases lymphocyte apoptosis and improves survival in sepsis / U. Bommhardt // J. Immunol. – 2004. – № 172(12). – P. 7583-7591.
4. Chung C.S. Inhibition of Fas signaling prevents hepatic injury and improves organ blood flow during sepsis / C.S. Chung // Surgery. – 2001. – № 130(2). – P. 339-345.
5. Didenko V.V. Hornsby PL/DNA damage and p21 (WAF1/CIP1/SDI1) in experimental injury of the rat adrenal cortex and trauma-associated damage of the human adrenal cortex / V.V. Didenko // J. Pathol. – 1999. – № 189(1). – P. 119-126.
6. Dockrell D.H. Alveolar macrophage apoptosis contributes to pneumococcal clearance in a resolving model of pulmonary infection / D.H. Dockrell // J. Immunol. – 2003. – № 171(10). – P. 5380-5388.
7. Haendeler J. Endotoxic shock leads to apoptosis in vivo and reduces Bcl-2/ J. Haendeler // Shock. – 1996. – № 6(6). – P. 405-409.
8. Jeschke M.G. Cell proliferation, apoptosis, NF-kappaB expression, enzyme, protein, and weight changes in livers of burned rats / M.G. Jeschke // Am J. Physiol Gastrointest Liver Physiol. – 2001. – № 280(6). – P. 1314-1320.
9. Knethen A. Superoxide attenuates macrophage apoptosis by NF-kappa-B and AP-1 activation that promotes cyclooxygenase-2 expression / A. Knethen // J. Immunol. – 1999. – № 163(5). – P. 2858-2866.
10. Marsik C. Regulation of Fas (APO-1, CD95) and Fas ligand expression in leukocytes during systemic inflammation in humans / C. Marsik // Shock. – 2003. – №20(6). – P. 493-496.
11. Murphy F.J. Targeting inflammatory diseases via apoptotic mechanisms / F. J. Murphy // Curr Opin Pharmacol. – 2003. – №3(4). – P. 412-419.
12. Nakae H. Soluble Fas and soluble Fas ligand levels in patients with acute hepatic failure / H. Nakae // J. Crit Care. – 2001. – № 16(2). – P. 59-63.
13. Ptucha M. Expression profiling: toward an application in sepsis diagnostics / M. Ptucha // Shock. – 2004. – № 22(1). – P. 29-33.
14. Sharshar T. Apoptosis of neurons in cardiovascular autonomic centers triggered by inducible nitric oxide synthase after death from septic shock / T. Sharshar // Lancet. – 2003. – № 362(9398). – P. 1799-1805.
15. Taneja R. Delayed neutrophil apoptosis in sepsis is associated with maintenance of mitochondrial transmembrane potential and reduced caspase-9 activity / R. Taneja // Crit Care Med. – 2004. – №32(7). – P. 1460-1469.
16. Tisdale M.J. Biochemical mechanisms of cellular catabolism / M.J. Tisdale // Curr Opin Clin Nutr Metab Care. – 2002. – №5(4). – P. 401-405.
17. Torre D. Circulating levels of FAS/APO-1 in patients with systemic inflammatory response syndrome / D. Torre // Diagn Microbiol Infect Dis.-2003. – № 45(4). – P. 233-236.
18. Yu S.L. Differential Gene Expression in Gram-Negative and Gram-Positive Sepsis / S.L. Yu // Am J. Respir Crit Care Med. – 2004. – № 4 – P. 1212-1215.

Нетюхайло Л.Г., Ищейкин Л.К., Басараб Я.А.

Украинская медицинская стоматологическая академия

МЕХАНИЗМЫ И РОЛЬ АПОПТОЗА ПРИ ОЖОГАХ (обзор литературы)

Резюме

Апоптоз является общебиологическим механизмом, ответственным за поддержание постоянства численности клеточных популяций, а также формообразование и выбраковку дефектных клеток. Нарушение регуляции апоптоза приводит к возникновению различных заболеваний, связанных с усилением или, наоборот, ингибированием апоптоза. И, напротив, заболевания, особенно критические, приводят к выраженной патологии апоптоза,

Ключевые слова: апоптоз, ожог.

Netyukhaylo L.G., Izeikina L.K., Basarab Y.A.

Ukrainian Medical Stomatological Academy

MECHANISMS AND THE ROLE OF APOPTOSIS IN BURNS (a review of the literature)

Summary

Apoptosis is a general biological mechanism responsible for maintaining the constancy of the number of cell populations, as well as the formation and removal of defective cells. Violation of the regulation of apoptosis leading to disease associated with strengthening or, on the contrary, the inhibition of apoptosis. And, Vice versa, disease, especially critical, lead to severe pathology of apoptosis

Key words: apoptosis, burn.

ДИНАМИКА БАКТЕРИАЛЬНОЙ ОБСЕМЕННОСТИ ДЕСНЕВОЙ БОРОЗДЫ ПРИ ЛЕЧЕНИИ КАТАРАЛЬНОГО ГИНГИВИТА У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА

Петрушанко Т.А., Черета В.В., Лобань Г.А.

Украинская медицинская стоматологическая академия

Студентам медицинского вуза с хроническим катаральным гингивитом проведены лечебно-гигиенические мероприятия, включающие профессиональную гигиену полости рта, прием во внутрь жидкого экстракта элеутерококка и витамина А. Проведена оценка клинического статуса у обследованных и микробиологическое исследование общей микробной колонизации гингивальной жидкости с использованием методов аэробного и анаэробного культивирования. Показано, что осуществление полноценной профессиональной и индивидуальной гигиены полости рта, повышение адаптивных возможностей организма являются важнейшими элементами комплексного лечения пациентов с хроническим катаральным гингивитом. Индексная оценка полости рта и определение микробной нагрузки полости рта служат адекватными критериями эффективности проводимого лечения.

Ключевые слова: полость рта, микробная колонизация, хронический катаральный гингивит.

Актуальность исследования. Заболевания пародонта занимают одно из ведущих мест в структуре стоматологических заболеваний и представляют сложную медицинскую и социальную проблему. В настоящее время, несмотря на достижения современной стоматологии в области профилактики, большой выбор средств и предметов гигиены полости рта, уровень заболеваемости воспалительными заболеваниями пародонта остается очень высоким [1-3].

В последние годы наблюдается тенденция ухудшения здоровья молодежи. Количество молодых людей с хроническими заболеваниями за период учебы увеличивается. Такая закономерность отражает неблагоприятное влияние совокупности факторов учебы и способа жизни на здоровье студентов [4, 5]. Начальный период обучения студентов характеризуется дестабилизацией физиологических функций, значительным нервно-психическим напряжением, повышением уровня заболеваемости, что приводит к нарушению механизмов адаптации [6].

В структуре заболеваний пародонта у лиц молодого возраста ведущее место занимает хронический катаральный гингивит. Высокий уровень развития этой патологии сохраняется уже давно, но в последние годы отмечается тенденция увеличения частоты хронических гингивитов среди молодых людей [1, 4, 5]. Это обстоятельство обуславливает необходимость усовершенствования способов ранней диагностики, профилактики и лечения данного заболевания.

В наши дни наиболее полно подтверждена и обоснована мультифакторная модель возникновения воспалительных заболеваний пародонта со значительно выраженным микробным и воспалительно-иммунным компонентами. Микрофлора полости рта человека представляет собой высокочувствительную индикаторную систему, реагирующую количественными и качественными сдвигами на изменение состояния тканей полости рта и организма в целом. Бактерии в полости рта находятся как в подвижной планктонной форме (например, в слюне), так и в виде бактериальных пленок, покрывающих поверхность слизистых оболочек, твердых тканей зубов и зу-

бодесневого соединения. На возникновение воспалительных заболеваний тканей пародонта, их частоту и тяжесть оказывают влияние бактерии над- и поддесневой биопленки. Ведущая роль в развитии этой патологии отводится резидентной анаэробной и аэробной микрофлоре.

В связи с вышеизложенным, перед нами была поставлена цель проанализировать динамику бактериальной обсеменности десневой борозды на этапах комплексного лечения хронического катарального гингивита у лиц молодого возраста.

Материалы и методы исследования. В исследовании приняли участие 23 студента (14 мужского пола, 9 женского пола) медицинского вуза в возрасте 19-29 лет, у которых был диагностирован хронический катаральный гингивит. Проведено общепринятое клиническое обследование полости рта с определением индексов КПУ, гигиенического индекса (ГИ) Grenn-Vermilion (OHI-S), РМА в модификации С.Parma, индекса Muhlemann, индекса Muhlemann-Saxer (PBI), интердентального ГИ (НУГ), комплексного пародонтального индекса (КПИ) по П.А.Леусу [7].

Наряду с оценкой клинического статуса у обследованных провели микробиологическое исследование общей микробной обсеменности гингивальной жидкости с использованием методов аэробного и анаэробного культивирования [8].

Все исследования проводили до и после лечения. Лечебно-гигиенические мероприятия включали проведение профессиональной гигиены полости рта, прием перорально жидкого экстракта элеутерококка по 30 капель утром до еды и витамина А 100000 МЕ утром после еды. Курс лечения составил 10 дней.

Статистический анализ результатов исследования проводили с помощью программ SPSS 17.0 и Microsoft Excel 2003. Методом математической статистики рассчитывали среднюю арифметическую (М) и ошибку средней (m) изучаемых показателей в группах обследуемых лиц. Наличие отличий между изучаемыми параметрами оценивали по критерию Стьюдента.

Результаты и их обсуждение. После проведенного лечения в исследуемой группе было достигнуто уменьшение воспалительных явлений

в десне. Отмечалось исчезновение жалоб на отечность, кровоточивость десен, болевые ощущения. Индексы РМА, Muhlemann и Muhlemann-Saxer (PBI), определяющие степень воспаления десен, достоверно снизились (таблица 1). Так, у пациентов после лечения РМА уменьшился на 32,51% ($p < 0,05$), индекс Muhlemann – на 37,65% ($p < 0,05$), индекс Muhlemann-Saxer (PBI) – на 43,33% ($p < 0,05$).

Таблица 1
Индексные показатели полости рта
у лиц молодого возраста

Показатели	До лечения	После лечения
КПУ	5,30±0,42	5,30±0,42
ГИ Grenn-Vermilion (ОHI-S), балы	1,07±0,11	0,74±0,07*
Интердентальный ГИ (HYG), %	44,04±3,83	61,30±3,37*
КПИ по Леусу	1,53±0,08	0,96±0,05*
РМА, %	20,30±1,43	13,70±1,27*
Индекс Muhlemann	0,85±0,08	0,53±0,05*
Индекс Muhlemann-Saxer (PBI)	0,60±0,03	0,34±0,03*

Примечание: в этой и последующей таблице * – достоверность отличий показателей до и после лечения по критерию Стьюдента, $p < 0,05$.

По результатам проведенного клинического обследования установлено, что у исследуемой группы студентов распространенность кариозного процесса составила 100%, при этом индекс КПУ равнялся 5,3±0,42.

Одним из важных факторов, определяющих стоматологический статус, является состояние гигиены полости рта. Как показали наши исследования, проведенное лечение оказывало влияние на состояние гигиены полости рта у больных катаральным гингивитом. Так, гигиенический индекс Grenn-Vermilion после лечения снизился на 30,9% ($p < 0,05$), что свидетельствует об улучшении гигиенического состояния полости рта. Уровень гигиены полости рта после лечения в целом остался удовлетворительным, хотя структура этого показателя в исследуемых группах изменилась. Так, если до лечения у 86,96% студентов уровень гигиены характеризовался как удовлетворительный, а у 13,04% как неудовлетворительный, то после лечения гигиенический уход за полостью рта у 52,17% молодых людей был хорошим, у 47,83% – удовлетворительным.

Интердентальный гигиенический индекс фиксирует межзубные поверхности без зубных отложений. Этот показатель увеличился на 39,19% ($p < 0,05$), что указывало на увеличение количества аппроксимальных поверхностей зубов, не имеющих зубных отложений и улучшение состояния гигиены полости рта.

У больных после лечения наблюдали снижение КПИ по П.А.Леусу на 37,25% ($p < 0,05$), что указывало на уменьшение роли этиологических факторов, способствующих поддержанию воспалительного процесса, и снижение степени тяжести поражения тканей пародонта под влиянием лечения.

В патогенезе заболеваний тканей пародонта ведущая роль принадлежит микробному фактору, в связи с чем активные действия стоматолога направлены на ликвидацию зубных отложений, представляющих собой бактериальную биопленку сообщества микроорганизмов. Поэтому определение уровня микробной колонизации полости рта мы избрали в качестве маркера эффективности проведенного лечения.

Наши исследования показали, что у больных гингивитом после лечения отмечалось снижение бактериальной обсемененности десневой борозды как аэробными, так и анаэробными микроорганизмами. Так, микробная колонизация аэробной микрофлорой до лечения составила 7,67±0,04 lg КУО/мл, после проведенного лечения она достоверно снизилась до 7,55±0,03 lg КУО/мл, ($p < 0,05$), обсемененность анаэробной микрофлорой составила соответственно 7,47±0,04 lg КУО/мл и 7,23±0,06 lg КУО/мл ($p < 0,05$) (таблица 2).

Таблица 2
Общая микробная колонизация десневой борозды у лиц молодого возраста, lg КУО/мл ($M \pm m$)

Показатели	До лечения	После лечения
Колонизация аэробами	7,67 ±0,04	7,55±0,03*
Колонизация анаэробами	7,47±0,04	7,23±0,06*

Анализ результатов показал, что нарушение гигиены полости рта приводит к значительному накоплению бактерий в зоне десневой борозды. По данным Golub L.M. et al. [9] и Greenstein G. [10] скопление бактерий в области десневого края через 3-4 дня приводит к возникновению гингивита. Стрессы, связанные с учебой, перемена места жительства, нерациональное питание, вредные привычки являются теми факторами, которые дестабилизируют физиологические функции организма, нарушают механизмы адаптации и приводят к развитию стоматологических заболеваний.

Таким образом, проведение полноценной профессиональной и индивидуальной гигиены полости рта, повышение адаптивных возможностей организма являются важнейшими элементами комплексного лечения пациентов с хроническим катаральным гингивитом. Индексная оценка полости рта и определение микробной нагрузки полости рта служат адекватными критериями эффективности проводимого лечения.

Список литературы:

1. Петрушанко Т.О. Епідеміологія захворювань пародонта в осіб молодого віку / Т.О.Петрушанко // Український медичний альманах. – 2000. – Т.3, №2. – С. 204-207.
2. Хоменко Л.О. Навколишнє середовище і стоматологічне здоров'я дітей України / Л.О.Хоменко, О.І.Остапко, Н.В.Біденко, О.О.Тимофєєва // Архів клінічної медицини.- 2004.- №1.- С.82-85.
3. Стан здоров'я населення України та результати діяльності галузі охорони здоров'я, 2002 р. – К., 2003.- 489 с.
4. Морозова Ю. Состояние здоровья полости рта у студентов I и II курсов стоматологического направления лечебного факультета университета Палацкого в Оломоуце / Ю.Морозова, Л.Харван, Й.Стейскалова // Российский стоматологический журнал. – 2011.- №5.- С.41-43.
5. Казарина Л.Н. Оценка стоматологического статуса у студентов II и III курсов стоматологического факультета НГМА / Л.Н.Казарина, Л.В.Вдовина, Е.В.Кондюрова, А.Е.Пурсанова, Л.К.Элларян, Е.А.Давыдкина, Л.Б.Суходольский // Клиническая стоматология.- 2012.- №1.- С.70-72.
6. Петрушанко Т.А. Адаптационные реакции тканей пародонта у студентов вузов и возможности их коррекции / Т.А. Петрушанко // Вісник стоматології. – 1997. – №3. – С. 349-357.
7. Терапевтическая стоматология / под. ред. Л.А.Дмитриевой, Ю.М.Максимовского.- М.: ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 912 с.
8. Нормативні, директивні, правові документи “Бактеріологія і вірусологія”.- К.:Медінформ. – 2004.- С.134-136.
9. Golub L.M. Adjunctive treatment with subantimicrobial doses of doxycycline effects on gingival fluid collagenase activity and attachment loss in adult periodontitis / L.M.Golub, T.F.Nasamara, M.E. Ryan et al. //J. Clin. Periodontol. – 2001.- 28(2). – P.146-155.
10. Greenstein G. Efficacy of subantimicrobial dosing with doxycycline. Point/counterpoint / G.Greenstein, J.Lamster // J. Am. Dent. Assoc. – 2001.- 132(4).- P.457-466.

Петрушанко Т.О., Черета В.В., Лобань Г.А.

Українська медична стоматологічна академія

ДИНАМІКА БАКТЕРІАЛЬНОГО ОБСІМЕНІННЯ ЯСЕНЕВОЇ БОРОЗНИ ПРИ ЛІКУВАННІ КАТАРАЛЬНОГО ГІНГІВІТУ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ

Резюме

Студентам медичного вузу хворим на хронічний катаральний гінгівіт проведені лікувально-гігієнічні заходи, що включали професійну гігієну порожнини рота, прийом внутрішньо рідкого екстракту елеутерокока та вітаміну А. Проведена оцінка клінічного статусу обстежених та мікробіологічне дослідження загальної мікробної колонізації ясеневі рідини з використанням методів аеробного та анаеробного культивування. Показано, що здійснення повноцінної професійної та індивідуальної гігієни порожнини рота, підвищення адаптивних можливостей організму є важливими елементами комплексного лікування хворих на хронічний катаральний гінгівіт. Індексна оцінка порожнини рота та визначення мікробного навантаження порожнини рота являються адекватними критеріями ефективності проведеного лікування.

Ключові слова: порожнина рота, мікробна колонізація, хронічний катаральний гінгівіт.

Petrushanko T.A., Chereda V.V., Loban G.A.

Ukrainian Medical Stomatologic Academy

BACTERIAL COLONIZATION'S DYNAMICS OF THE GINGIVAL SULCUS AT CATARRHAL GINGIVITIS TREATMENT AT PERSONS OF YOUNG AGE

Summary

To students of medical school of patients chronic catarrhal the gingivitis the medical and hygienic events including professional hygiene of an oral cavity, liquid extract eleuterokok and vitamin A were held. The assessment of the clinical status at surveyed and microbiological research of the general microbic colonization of gingival liquid with use of methods of aerobic and anaerobic cultivation is carried out. It is shown that implementation of full-fledged professional and individual hygiene of an oral cavity, increase of adaptive opportunities of an organism are the most important elements of complex treatment chronic catarrhal gingivitis. The index assessment of an oral cavity and definition of microbic loading of an oral cavity serve as adequate criteria of efficiency of carried-out treatment.

Key words: oral cavity, microbic colonization, chronic catarrhal gingivitis.

ДИНАМІКА ВИВЧЕННЯ ВІТАМІННОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ОРГАНІЗМУ

Півнева Т.І., Півнев Б.А.

Донецький національний медичний університет імені Максима Горького

У статті наведений сучасний погляд на історію вивчення вітамінів й можливості їхнього застосування в клінічній практиці. Описано роль вітамінів у комплексному лікуванні терапевтичних захворювань. Відсутність або ж нестача вітамінів, також, як і їх надлишок в організмі призводять до розвитку різноманітних патологічних процесів та захворювань.

Ключові слова: вітаміни, вітамінологія, авітаміноз, гіповітаміноз, М.І. Лунін

Важною частиною науки про харчування й профілактичну медицину є вивчення потреби людського організму у вітамінах.

Науково-дослідне та експериментальне вивчення вітамінів можна віднести до кінця ХІ сторіччя, коли були опубліковані роботи М.І. Луніна, який є основоположником вітамінології як науки. Лунін М.І., під час вивчення ролі мінеральних речовин у харчуванні, помітив, що миші, що поглинали штучну їжу, складену із всіх відомих частин коров'ячого молока (казеїну, жиру, цукру й солей), марніли й гинули. Миші, які отримували натуральне цільне молоко, були веселі й здорові. «Із цього походить, що в молоці... наявні ще й інші речовини, що є незамінними для харчування», – зробив висновок учений. В 1880 р. у дисертації «Про значення неорганічних солей для харчування тварин» росіянин лікар М.І. Лунін довів, що суміш білків, жирів, вуглеводів і солей не забезпечує нормального розвитку тварин і викликає їхню загибель, у той час, як при годівлі молоком тварини ростуть і розвиваються нормально. Він писав: «... Якщо, як вищезгадані досвіди вчать, неможливо забезпечити життя білками, жирами, цукром, солями й водою, то із цього походить, що в молоці, крім казеїну, жиру, молочного цукру й солей, утримуються ще інші речовини, незамінні для харчування. Становить великий інтерес досліджувати ці речовини й вивчити їхнє значення для харчування». У дисертації М.І. Луніна були закладені основи вчення про вітаміни. Ця робота може служити зразком класичного експериментального дослідження [10]. Ці речовини були названі вітамінами (vita+amin – «аміни життя», у дослівному перекладі з латини), тому що вперше виділені в чистому виді вітаміни містили у своєму складі аміногрупу. І хоча, надалі з'ясувалося, що далеко не всі вітамінні речовини містили у своєму складі аміногрупу, термін «вітамін» укоренився в науці. Через 17 років після виходу у світ робіт М.І. Луніна, з'явилися роботи Ейкмана, у яких приводилися експериментальні матеріали щодо захворювання поліневритом (бері-бері) курей, яких годували очищеним (полірованим) рисом, і про запобігання від захворювання на бері-бері курей при додаванні до їх корму рисових висівків.

Спостереження лікаря Ейкмана, проведені на великій кількості ув'язнених у в'язницях острова Ява, також довели, що серед людей, які харчувалися очищеним рисом, на бері-бері занедужува-

ла у середньому одна людина з 40, тоді як у групі людей, що харчувалися неочищеним рисом, нею занедужував лише одна людина з 10 тис. Спостереження за людьми (Фердерман, 1896) показали, що рисові висівки є не тільки гарний терапевтичний засіб, але й засіб, що попереджає розвиток захворювань.

Захворювання, які виникають на ґрунті недоліку вітамінів, Функ (1912) назвав авітамінозами. До числа авітамінозів Функ відніс бері-бері, цингу, пелагру, рахіт і ін. В подальшому, наука про вітаміни різко просунулася вперед, і в цей час вивчені безліч нових вітамінів і вітаміноподібних речовин. Ще через 16 років знайшли причину хвороби «бері», розповсюдженій серед жителів Японії й Індонезії, що харчувалися в основному очищеним рисом. Лікареві Ейкману, що працював у тюремному госпіталі на острові Ява, допомогли... кури, що бродили по дворі. Їх годували очищеним зерном, і птахи страждали на захворювання, що нагадувало «бері». Коли ж очищений рис заміняли на рис неочищений – хвороба достатньо швидко проходила [1]. Проте, вітаміни підтверджують стару істину: гарного – потроху. Якщо взяти деяку кількість хімічно очищеного препарату, що містить щоденний мінімум необхідних для життя відомих вітамінів, і покласти його в чайну ложку, то там залишиться ще більше двох третин вільного місця для інших живильних речовин. Усе, що нам потрібно для життя, – це мікроскопічні кількості вітамінів, але ці кількості роблять наше життя різними по якості. У людському організмі більшість вітамінів відіграють роль коферментів: вони допомагають ферментам швидше й ефективніше виконувати свої функції. Ферменти, у свою чергу, є каталізаторами життєвих процесів. Вони становлять невід'ємну частину складних механізмів усмоктування їжі із травного тракту, транспортування кисню з легенів у кожен клітку нашого тіла, регенерації тканин (включаючи клітки крові, кістки, зуби й гормони), захисту кліток від хвороботворних мікробів, а також передачі сигналів нервової системи. Інакше кажучи, ферменти й коферменти необхідні абсолютно для всього, починаючи від регенерації кліток шкіри на долонях і аж до статевого відтворення роду людського [3]. Вітамін С уперше було виділено в 1923-1927 рр. С.С. Зільва з лимонного соку. Уперше виявили роль вітаміну Е в репродуктивному процесі в 1920 р. Білий пацюк, що є звичайно дуже плідним, повністю

припиняє розмноження при тривалій молочній дієті (зняте молоко) з розвитком авітамінозу Е. В 1922 р. Еванс та Бішоп встановили, що при нормальних овуляції й зачатті, у вагітних самок пацюків відбувалася загибель плода при виключенні з раціону жиророзчинного харчового фактора, наявного в зелених листах і зародках зерна. Авітаміноз Е в самців пацюків викликав зміни сім'яного епітелію. В 1936 році отримані перші препарати вітаміну Е шляхом екстракції з масел паростків зерна. Синтез вітаміну Е здійснений в 1938 р. Каррером. При подальших дослідженнях виявилось, що роль вітаміну Е не обмежується тільки контролем за репродуктивною функцією. Роль вітаміну К була взаємозалежна з наявністю фактора, що впливає на згортаємість крові, в 1929 р. Датський біохімік Генрик Дам виділив жиророзчинний вітамін, що в 1935 р. назвали вітаміном К (Koagulations vitamin) через його роль у згортаємість крові. За цю роботу йому в 1943 р. була присуджена Нобелівська премія. Вітамін Н в 1901 р. Е. Уільдєрс установив речовину, що необхідна для росту дріжджів і запропонував називати її «біосом» (від грецького слова «життя»). У кристалічному виді цю речовину виділив уперше в 1935 р. Ф. Кегль із жовтка яєць і запропонував назвати «біотин». Велике значення в розвитку вчення про вітаміни мали роботи Гопкінса, Степпа, Мак Коллума, Меленбі й багатьох інших учених. У цей час установлена й хімічна структура всіх вітамінів; це дало можливість організувати промислове виробництво вітамінів не тільки шляхом переробки продуктів, у яких вони містяться в готовому виді, але й штучно, шляхом їхнього хімічного синтезу. У міру розвитку вітамінології як науки й нагромадження наукових даних поступово формувалися й визначалися вимоги, обов'язкові ознаки, якими повинні володіти речовини, що відносять до вітамінів [5].

В 1937 р. Академік А.Е. Браунштейн та його співробітники визначили, що важлива ланка в метаболізмі амінокислот – це процес переамінування – що залежить від наявності кофактору, яким є фосфорилироване похідне вітаміну В6. Важливі дослідження з вивчення ролі вітамінів у харчуванні й метаболізмі були проведені на Україні академіком А.В. Палладіним. В 1919 р. він опублікував роботу «Роль вітамінів у харчуванні», а в 1942 р. їм був синтезований препарат вітаміну К – вікасол, що підсилює процес згортання крові, що було широко використано для лікування поранених у роки Великої Вітчизняної війни. Дослідження, виконані в Інституті біохімії АН України ім. А.В. Палладіна Р.В. Чаговцем, В.П. Вендтом, А.Г. Халмурадим, Г.В. Донченко й іншими співробітниками, дозволили розробити нові аспекти еволюційної вітамінології, показати роль коферментних вітамінів у процесах енергетичного й пластичного обміну, впровадити в практику нові вітамінні препарати. У результаті багаторічного вивчення медичних аспектів вітамінології на кафедрі біохімії Київського медичного інституту ім. А.А. Прочанина (С.І. Винокуров, С.Ф. Шамрай, Ю.В. Хмелєвський) установлена функціональна взаємодія між деякими вітаміна-

ми й впроваджений у практику охорони здоров'я препарат вітамінів С і Р – галаскорбін, експериментально обґрунтоване застосування вітамінних препаратів при інфаркті міокарда й міокардитах, вивчені деякі питання вікової вітамінології [7].

Захворювання, що виникають у результаті відсутності вітамінів в організмі, одержали назву авітамінозів. Авітамінози – важкі захворювання, які при відсутності лікування можуть привести до смертельного наслідку. Кожний авітаміноз може бути попереджений або вилікуваний тільки прийомом відповідного вітаміну. Захворювання, що виникають від недостатнього надходження в організм певних вітамінів, одержали назву гіповітамінозів. Гіповітамінози розпізнаються важче, аніж авітамінози, тому що характер захворювання має менш виражену, стерту картину. Гіповітамінози знижують працездатність і повертають до інфекційних захворювань. Гіповітамінози широко поширені в періоди, що пов'язані з обмеженим харчуванням (стихийні лиха, війни, неврожаї). Вони часто проявляються у весняні періоди, коли обмежене споживання рослинної їжі, основного джерела багатьох вітамінів. Деякі вітаміни руйнуються при тривалій термічній обробці й консервуванні харчових продуктів, що веде до істотного зниження їхньої вітамінної цінності. Гіповітамінози можуть виникати внаслідок гострих або хронічних розладів шлунково-кишкового тракту, що приводять до зниження усмоктування вітамінів у кишечнику. І, нарешті, гіповітамінози можуть виникати при певних станах людини, пов'язаних з підвищеною потребою організму у вітамінах. Це – періоди активного росту, вагітність, великі фізичні навантаження, серйозні інфекційні захворювання та ін. [6].

У ряду вітамінів існують антагоністи, що перешкоджають їхньому усмоктуванню й обміну – антивітаміни. Вони виявлені в ряді харчових продуктів. Так, у яєчному білку існує авідин – речовина, що зв'язує вітамін Н, а в багатьох сортах сирої риби є фермент тиаміназа, що руйнує вітамін В1. Іноді в лікувальних цілях використовують штучні антивітаміни. Так, похідні кумарину (антивітамін К) перешкоджають згортанню крові.

Переважає більшість вітамінів швидко руйнується в організмі, і тому не-обхідно постійне їхнє надходження ззовні. Кількість вітамінів, щоденний прийом яких необхідний для нормального розвитку організму й попередження гіпо- та авітамінозів, називається профілактичною дозою. Ще більша кількість вітаміну необхідно для лікування вже розвинутого авітамінозу. Ця кількість називається лікувальною дозою.

Деякі люди, особливо молоді батьки, припускаючи, що вітаміни «не ушкоджають», приймають їх самі й дають своїм дітям у надмірних кількостях. Стани, при яких спостерігаються передозування вітамінів, називаються гіпервітамінозами. У своїй більшості вітаміни швидко виводяться з організму, але такі вітаміни, як А, В1, D, РР, утримуються в організмі більше тривалий час. Тому використання високих доз вітамінів може привести до передозування – викликати головні болі, порушення травлення, зміни шкіри, слизових,

костей і т.д. Однак токсичні дози, що ведуть до передозування, для цих вітамінів у багато разів перевищують звичайну для них добову потребу.

Значно частіше зустрічається субнормальна забезпеченість вітамінами, що не супроводжується яскравою клінічною картиною авітамінозу, але все-таки негативно позначається на загальному стані: погіршується самопочуття, зменшується опірність організму інфекційним захворюванням, знижується працездатність. Субнормальна забезпеченість вітамінами, що виявляється спеціальними ферментними й радіоізотопними методами дослідження, відбивається на загальному фізичному розвитку дитини або підлітка. Доведено, що раціональний харчовий раціон не у всіх випадках забезпечує належне надходження вітамінів в організм людини; нерідко це вимагає періодичного додаткового їхнього введення у вигляді полівітамінних препаратів [4, 9].

Слід особливо зазначити, що стерті ендогенні форми гіповітамінозів, що особливо спостерігаються при хронічних захворюваннях органів травлення й порушеннях процесів усмоктування кишковою стінкою, зустрічаються досить часто й представляють відомі труднощі для ранньої діагностики. Нижче розглянуті хвороби вітамінної недостатності, що найбільш часто зустрічаються.

Хронічні гіповітамінози й недолік мінеральних речовин створюють сприятливий ґрунт для виникнення захворювань у зовсім здорових людей, не говорячи вже про особи з факторами ризику (паління, уживання алкоголю, професійні шкідливості). Положення погіршує й постійне надходження в організм шкідливих і токсичних речовин з повітрям, їжею й водою. Хронічний дефіцит вітамінів і мінеральних речовин становить серйозну небезпеку, як для нинішнього, так і майбутнього покоління, вимагає обов'язкової корекції. Це досягається не періодичними курсами, а постійним надходженням цих речовин в організм за рахунок збагачених продуктів (натуральні соки, незбиране молоко й ін.) і полівітамінних препаратів з мінеральними компонентами. Відзначимо, що при різних захворюваннях, стресах, інтоксикаціях потреба організму у вітамінах і мінеральних речовинах істотно зростає (в 5-10 разів). Які ж основні функції вітамінів і мінеральних речовин у нашій організмі? По-перше, вітаміни підтримують безперебійну роботу обміну речовин, що постійно протікає в організмі. По-друге, вітаміни й деякі мікроелементи (селенів) виконують захисну функцію, знешкоджуючи отруйні речовини, що попадають в організм із навколишнього середовища, так звані вільні радикали й канцерогени. Вони є головною причиною передчасного старіння, раку, серцево-судинних захворювань [2].

Особливу небезпеку представляє ушкодження нуклеїнових кислот, що приводить до порушення синтезу білка, окислюванню білків і ферментів, ліпідів. Ушкоджуються оболонки й мембрани кліток, придушується розподіл та ділення кліток, накопичуються білки зношування – ліпофусцини. У літньому віці виникають вторинні імунodefіціти. По-третє, для того, що в організмі протікали

важливі хімічні реакції необхідно присутності каталізаторів – ферментів і коферментів, до складу більшості яких входять мікроелементи (залізо, хром, цинк, мідь, молібден, марганець, магній, йод, кобальт, фтор і ін.) [8].

Ступінь забезпеченості вітамінами й потреба в них організму, а також дози, що підтримують достатню насиченість ними тканин, визначають методом тривалого введення вітамінів. Із цією метою спочатку (перша фаза) протягом трьох днів збирають добову сечу й установлюють у ній зміст вітамінів або відповідних метаболітів, у цей період також один раз визначають у крові рівень вітамінів або їх коферментних форм. Потім (друга фаза) щодня вводять в організм перорально й парентерально тест-дозу вітаміну до моменту, коли наступить стан насичення організму їм, що характеризується виділенням із сечею 20-50% кількості уведеного в організм вітаміну. Після чого, добову дозу зменшую до збереження достатньої забезпеченості препаратом тканин, з огляду на оптимальний рівень метаболітів вітамінного обміну в сечі й коферментних форм вітамінів у крові (третьа фаза). Уважають, що така доза відповідає потребам організму. З метою контролю за змістом вітаміну в організмі повторно однократно вводять тест-дозу вітаміну, очікуючи достатнє виділення його або його метаболітів із сечею, що підтвердить насичення тканин вітаміном. Ефективним є також метод багатоденного введення вітаміну, що дає можливість установити ряд не-обхідних показників забезпеченості організму конкретним вітаміном [11].

Міри профілактики цих хвороб: своєчасна діагностика й лікування захворювань шлунково-кишкового тракту, при яких порушується усмоктування харчових речовин і вітамінів; включення вітамінотерапії в курс лікування хронічних захворювань травного тракту.

Для нормальної життєдіяльності людини вітаміни необхідні в невеликих кількостях, але тому що в організмі вони не синтезуються в достатній кількості, вони обов'язково повинні надходити з їжею. Потреба людини у вітамінах залежить від його віку, стану здоров'я, умов життя, характеру його діяльності, пори року, змісту в їжі основних компонентів харчування. Натуральні овочі й фрукти – природний і неперевершений засіб для нормалізації життєдіяльності корисної кишкової мікрофлори, особливо її синтетичних функцій – деякі вітаміни синтезуються мікроорганізмами кишечника, але без овочів і фруктів цей процес загальмовується.

Висновки. Збалансованість харчування й включення повного комплексу вітамінів у лікувальне харчування – це обов'язкові вимоги сучасної медицини. Вітаміни мають най унікальніші властивості. Вони можуть послабляти або навіть повністю усувати побічну дію антибіотиків і інших ліків і взагалі небажані впливи на організм людини. Тому недостатність вітамінів або їхня повна відсутність, а також надлишок вітамінів можуть не тільки несприятливо впливати на організм людини, але й приводити до розвитку важких захворювань.

Будь-яке захворювання – це випробування для організму, що вимагає мобілізації захисних сил, підвищеної витрати біологічно активних речовин, у тому числі вітамінів. Тому харчовий раціон, багатий вітамінами, корисний кожному хворому. У той же час окремі групи вітамінів роблять найбільш

виражений ефект при профілактиці й лікуванні певних захворювань. Безумовно, перш ніж починати прийом того або іншого вітамінного препарату, треба порадитися з лікарем, тому що кожний випадок захворювання має свої особливості, а використання вітамінів є тільки частиною лікування.

Список літератури:

1. «Большая медицинская энциклопедия». Т 1. – Санкт-Петербург: Олма Медиа Групп, 2004. – 585 с.
2. Борисова О.А., Половинко А.Е., Жиглявская О.А. Современные лекарственные средства, витамины и минералы. – Москва: «АСТ, Сова», 2009. – 896 с.
3. Витамины для всех возрастов. Полный справочник. Все, что нужно знать о витаминах и микроэлементах / под ред. В. Б. Прозоровского. – Москва: Центрполиграф, 2010. – 160 с.
4. Лифляндский В.Г. Витамины и минералы. – Санкт-Петербург: Олма Медиа Групп, 2010. – 640 с.
5. Малахов Г. Витамины и минералы в повседневном питании человека. – Санкт-Петербург: «Крылов», 2007. – 160 с.
6. Романовский В.Е., Синькова Е.А. Витамины и витаминотерапия. – Ростов н/Д: «Феникс», 2000. – 320 с.
7. Спиричев В.Б. Научные и практические аспекты патогенетически обоснованного применения витаминов в профилактических и лечебных целях. Недостаток витаминов в рационе современного человека: причины, последствия и пути коррекции // Вопросы питания. – 2010. – № 5. – С. 4-14.
8. Спиричев В.Б., Шатнюк Л.Н., Позняковский В.М. Обогащение пищевых продуктов витаминами и минеральными веществами. Наука и технология. – Новосибирск: СГУ, 2004. – С. 547.
9. Харьковская Ю. Дарящий красоту жизни // Провизор. – 2011. – № 5. – С. 36-39.
10. Черкас Л.А. Н.И. Лунина и начальные этапы развития витаминологии. Доклад..., // «Архив патологии». – 1955. – Т. 17. – Вып. 1. – С. 69-75.
11. Щекина Е.Г., Вереитинова В.П. Пить или не пить... поливитамины? // Провизор. – 2008. – № 6. – С. 22-24.

Пивнева Т.И., Пивнев Б.А.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

ДИНАМИКА ИЗУЧЕНИЯ ВИТАМИННОЙ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ОРГАНИЗМА

Резюме

В статье представлены современный взгляд на историю изучения витаминов и возможности их применения в клинической практике. Описана роль витаминов в комплексном лечении терапевтических заболеваний. Отсутствие или недостаток витаминов, также, как и их избыток в организме приводят к развитию различных патологических процессов и заболеваний.

Ключевые слова. витамины, витаминология, авитаминоз, гиповитаминоз, Н.И. Лунина

Pivneva T.I., Pivnev B.A.

Donetsk National Medical University named after Maxim Gorky

THE DYNAMIC OF THE RESEARCH OF A BODY'S VITAMINS PROVISION

Summary

The article is describing the modern data about a vitamins investigation history and opportunities of their clinical applications. The role of vitamins within a treatment complex of the some therapeutic diseases is certain. The absence of vitamins or their lack and excess into human body makes the development of some pathological processes and diseases.

Key words: vitamins, vitaminology, avitaminosis, hypovitaminosis, N.I. Lunin.

ОСОБЕННОСТИ ВЕГЕТАТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, КАК ПОКАЗАТЕЛЯ ГОТОВНОСТИ РЕБЕНКА К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

Рещиков В.А., Осычнюк Л.М.

Луганский государственный медицинский университет

В статье приведены результаты исследования особенностей нервной регуляции у 413 детей, посещающих детские дошкольные учреждения. Определена распространенность вегетативных расстройств у дошкольников, дисфункции вегетативной регуляции выявлены у 1/3 шестилеток, что указывает на неустойчивость адаптационных свойств их организма. Нарушение адаптации может приводить к ухудшению усвоения учебного материала и снижению успеваемости.

Ключевые слова: дети, дезадаптация, вегетативные нарушения.

Постановка проблемы. Вегетативная нервная система (ВНС) оказывает большое влияние на регуляцию деятельности внутренних органов через рефлекторные механизмы. И хотя деятельность ВНС не затрагивает сознание, она оказывает воздействие на эмоциональную сферу и общее самочувствие человека. Вегетативные расстройства могут проявляться различными признаками в зависимости от возраста ребенка. У детей раннего возраста это цианоз, побледнение, покраснение или мраморность кожных покровов, изменение ЧСС, нарушение стула и др., появляющиеся периодически, не связанные с соматической патологией. У детей более старшего возраста может быть головокружение, психоэмоциональная лабильность. Среди причин вегетативных расстройств имеет значение и психоэмоциональное и физическое перенапряжение. Для ребенка таким провоцирующим фактором может служить начало обучения в школе.

Адаптация к условиям внешней среды происходит путем включения физиологических приспособительных механизмов с сохранением относительного постоянства обмена веществ или перестройки метаболических процессов под измененные условия. Сохранение оптимального физиологического состояния жизненных функций говорит о развитии адаптации, а при недостаточности и нарушении компенсаторно-приспособительных механизмов возможно нарушение процессов адаптации – развитие дезадаптации [6, с. 29-30].

Анализ последних исследований и публикаций. К завершению до-школьного периода дети по уровню своего физического и интеллектуального развития, а также по состоянию здоровья должны быть готовыми к школьному обучению [8, с. 19-20]. Группа здоровых детей младшего школьного возраста диссоциирована относительно адаптационных возможностей в ответ на физические и умственные нагрузки, что следует учитывать в процессе школьного обучения [5, с. 29, 9, с. 164]. При этом процессы адаптации зависят от типа вегетативной регуляции и находятся под значительным воздействием соматической зрелости ребенка и нервно-гуморальным контролем [2, с. 73, 3, с. 38]. Нарушения вегетативной

регуляции служат ранним признаком ухудшения адаптации к нагрузкам и в дальнейшем приводят к снижению работоспособности [7, с. 166, 10, с. 185, 11, с. 2674-2675, 12, с. 2162]. Основной принцип адаптации по Анохину П.К. [1, с. 24-27] определяется по формуле $MЗ > MO$, где $MЗ$ – механизм защиты, который в норме всегда более мощный, чем MO – механизм отклонения. Этот принцип составляет сущность современного понятия гомеостаза организма. Длительное воздействие на организм ребенка стресс-факторов приводит к развитию стойкого психоэмоционального напряжения, которое в дальнейшем вызывает эмоциональный стресс и нарушение соотношения $MЗ > MO$. Данные изменения приводят к напряжению ВНС, а она, в свою очередь, – к соматическим нарушениям. Поэтому, одним из методов предупреждения развития заболевания, а также повышения адаптационных резервов организма является устранение психоэмоционального напряжения, эмоционального стресса и нормализация функций ВНС [6, с. 42].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. На сегодняшний день, согласно данным литературы, остаются мало изученными показатели вегетативного гомеостаза детей дошкольного возраста, которые могут быть маркерами адаптационных возможностей на донозологическом этапе [4, с. 13].

Цель статьи. Целью нашего исследования является выявление частоты вегетативных нарушений и особенностей вегетативной регуляции сердечного ритма у детей дошкольного возраста.

Изложение основного материала. Нами было обследовано 413 детей в возрасте 4-6 лет, посещающих детские дошкольные учреждения г. Луганск.

При обследовании выявлены нарушения работы желудочно-кишечного тракта у 74 (17,9%) детей, быстрая утомляемость – у 93 (22,5%), нарушения сна – у 97 (23,5%), головная боль – у 81 (19,6%), чувство сердцебиения – у 62 (15,0%), затрудненное дыхание – у 58 (14,0%). В клинической картине превалировал общеневротический синдром с повышенной возбудимостью, снижением физической активности, раздражительностью и нарушением сна.

Клиническая выраженность симптомов вегетативной дисфункции была разнообразной и с возрастом частота этих проявлений увеличивалась. При осмотре у детей 6-летнего возраста часто выявлялся стойкий красный или бе-лый дермографизм, мраморность кожных покровов (42,1%). Тогда, как у детей младших возрастных групп этот симптом встречался реже (2,2% и 11,2% у четырех- и пятилетних детей соответственно) и был менее выражен-ным.

Для детского организма характерна лабильность частоты сердечных сокращений, которая меняется под воздействием самых разнообразных факторов. Переход брадикардии в тахикардию в состоянии покоя регистрировался одинаково часто у детей всех возрастных групп (20,1%, 23,1% и 26,9% у 4-, 5- и 6-летних детей соответственно). Кратковременная, транзиторная неустойчивость артериального давления (гипертензия или гипотония) выявлялась у 19 (14,2%) детей 5-летнего возраста и 34 (23,4%) детей 6-летнего возраста.

Ранний симптом дезадаптации сердечно-сосудистой системы в виде нарушения процессов реполяризации отмечен у 57 (13,8 %) детей. Необходимо подчеркнуть, что изменения на ЭКГ чаще встречались у детей с низкой двигательной активностью ($r=+0,81$); а в зависимости от возраста – у 34,5% шестилетнего возраста, у 1,5% среди детей 4-летнего возраста и у 3,7% – пятилетнего возраста. Диффузные изменения миокарда обнаружены у 28 (6,7%) детей, преимущественно 6-летнего возраста (20 детей – 71,4%).

Для оценки функционального состояния вегетативной нервной системы и вариабельности сердечного ритма (ВСР) мы использовали наиболее доступный и информативный диагностический метод математического анализа сердечного ритма – компьютерную кардиоинтервалографию (КИГ).

При анализе возрастных особенностей параметров LF (зоны низких частот) и HF (зоны высоких частот), характеризующих симпатическое и парасимпатическое влияние на сердечный ритм, мы не нашли закономерного увеличения значений LF при существенном росте HF среди шестилеток в сравнении с детьми пяти лет. Это позволяет рассматривать выявленные отклонения в вегетативной регуляции детей данного возраста как физиологические проявления. Соотношение LF/HF, считающееся достоверным показателем симпатовагальной стойкости [2, с. 73, 3, с. 39], оставалось одинаковым у детей пяти- и шестилетнего возраста. Зарегистрированы достоверные отличия параметров АМо (амплитуда моды распределения) у детей шести лет по сравнению с детьми более младшего возраста.

41 (78,8%) ребенок пяти лет и 66 (68,0%) шестилеток имели сбалансированное влияние симпатического и парасимпатического отделов нервной системы, на что указывали показатели АМо, мощность волн низкой (LF) и высокой (HF) частот.

У детей с нарушениями вегетативного баланса, по данным ВСР, в клинике отмечались жалобы на головную боль ($r=+0,51$), утомляемость ($r=+0,67$), эмоциональную лабильность ($r=+0,49$), возбудимость ($r=+0,46$), безразличие к окружа-

ющим ($r=+0,61$).

С помощью анализа таких показателей как, DX (вариационный размах), Мо (мода распределения), АМо, ИВР (индекс вегетативного равновесия), ВПР (вегетативный показатель ритма), ПАПР (показатель адекватности процессов регуляции), ИН (индекс напряжения) определяли особенности исходного вегетативного тонуса. Наибольшее количество детей в возрасте 5–6 лет с нормотонией (67,8%) свидетельствует о достаточно высоких функциональных резервах организма, экономичности и точности реагирования в ответ на влияние разнообразных факторов. Однако, достаточно высокий уровень нормотонического вегетативного тонуса обусловлен преимущественно детьми пятилетнего возраста. Среди дошкольников количество детей с нормотонией достоверно (на 14,0%) ниже по отношению к детям младшей группы.

Ваготония, как целенаправленная и экономичная реакция организма, в 6 раз чаще встречалась у детей пяти лет по отношению к детям шести лет. Для 39 (26,2%) детей был характерен исходный вегетативный тонус по типу симпатикотонии. К тому же, у детей пяти лет симпатикотония регистрировалась почти в 4 раза реже, чем у детей шести лет. Наличие большого количества (35,0%) шестилеток с преобладанием влияния симпатического отдела ВНС расценивается нами как неудовлетворительный факт. Начало систематической учебы в школе, которая сопровождается большим напряжением систем регуляции организма, с большой долей достоверности может вызвать у них срыв адаптации.

ИН – суммарный показатель, который наиболее полно отображает степень напряжения регуляторных механизмов организма, колебался в пределах 15–63 у детей 5-летнего возраста и в пределах 31–93 – у шестилеток. С помощью условно принятой градации состояния адапционно-приспособительных механизмов были выделены три группы детей. Удовлетворительная адаптация была характерна для 87 (58,4%) детей, состояние функционального напряжения отмечалось у 35 (23,5%) детей, неудовлетворительная адаптация – у 27 (18,1%) детей. Количество детей с неудовлетворительной адаптацией увеличивалось в группе шестилеток (22,7% по сравнению с 9,6% у пятилетних детей), а в совокупности с напряжением функционального состояния – в 2,9 раза.

Исходя из того, что показатели КИГ адекватно отображают состояние вегетативной нервной системы и несут существенную информацию о реактивности детского организма при наличии патологии, в генезе которой первостепенное значение имеет вегетативный дисбаланс, мы сопоставили данные КИГ с заболеваемостью детей.

При изучении корреляционных связей у детей 5–6 лет обнаружена прямо пропорциональная зависимость показателей КИГ (DX, Мо, АМо, ИВР, ВПР, ПАПР, ИН) с аллергическими заболеваниями в анамнезе ($p<0,05$; $r=+0,54$), нарушением режима жизнедеятельности детей ($p<0,05$; $r=+0,41$), наличием заболеваний костно-

мышечной системы ($p < 0,05$; $r = +0,48$) и в большей мере патологии бронхо-легочной системы ($p < 0,001$; $r = +0,65$).

У детей с гиподинамией выявлялись односторонние изменения показателей кардиоинтервалограммы, а именно уменьшение вариационного размаха (DX менее 1200 мсек), увеличения амплитуды моды (АМо более 60%). При этом, средний уровень функционирования синусового узла в положении лежа (Мо) уменьшался по отношению к детям, которые вели активный образ жизни, и составлял 256. Все эти изменения объясняются усилением тонуса симпатичной нервной системы, которая вызывает перестройку в режиме работы системы кровообращения. Автономный контур регуляции ритма сердца в это время не может в полной мере обеспечить управления кровообращением, и данную функцию берет на себя центральная нервная система, что находит свое отражение в увеличении значений ИН (больше 80). Повышение ИН в покое указывает на наличие повышенного напряжения вегетативной регуляции у детей с гиподинамией.

Длительное сохранение отклонений от нормы указанных показателей КИГ является прогностическим признаком развития разнообразных заболеваний ($p < 0,001$; $r = +0,74$) или формирования хронического течения уже существующих заболеваний ($p < 0,001$; $r = +0,66$). При этом изменения показателей КИГ предшествуют возникновению специфических клинических и рентгено-лабораторных данных, что позволяет прогнозировать возникновение и исход заболевания.

Вегетативная реактивность у детей дошкольного возраста распределилась таким образом: нормальный вариант вегетативной реактивности определялся у 80 (53,7%) исследуемых детей, гиперсимпатикотонический – у 22 (14,8%), асимпатикотонический – у 47 (31,5%).

Неблагоприятные типы реагирования ВНС зарегистрированы у 69 (46,3%) детей, причем, в группе шестилеток этот показатель вдвое больше, чем среди детей пяти лет (55,7% против 28,9%).

Гиперсимпатикотонический вариант с избыточной реакцией и большим напряжением компенсаторных механизмов симпатического отдела ВНС регистрировался с одинаковой частотой у 5- и 6-летних детей (13,5% и 15,5 % соответственно). В то же время асимпатикотонический вариант вегетативной реактивности, который характеризуется гиперреактивностью и напряжением компенсаторных механизмов парасимпатического отдела ВНС, встречался в 2,6 раза чаще у

шестилеток по отношению к пятилетним детям (40,2% и 15,4 % соответственно).

Мы проанализировали зависимость частоты заболеваний от типа вегетативной реактивности. Уровень заболеваемости бронхолегочной, нервной и сердечно-сосудистой систем значительно ниже у детей с нормотоническим типом регуляции ВНС ($p < 0,05$), чем в двух последних группах. Дети с нормальным вариантом вегетативной реактивности относились к I и II группам здоровья, то есть не имели патологических состояний.

Для детей с гиперсимпатикотоническим вариантом вегетативной реактивности были присущи клинические проявления вегетативных расстройств ($r = +0,69$). Напряжение компенсаторных механизмов способствовало повышению у детей этой группы острых заболеваний с осложнениями и формированием хронического течения заболеваний ($r = +0,57$). Дети с гиперсимпатикотоническим вариантом вегетативной реактивности относились к III группе здоровья.

Асимпатикотонический вариант вегетативной реактивности имели дети, относящиеся к III и IV группам здоровья. Для них были присущи дисгармоничное физическое развитие ($r = +0,56$), наличие очагов хронической инфекции ($r = +0,51$), патология костно-мышечной системы ($r = +0,73$) и др.

Выводы и предложения. Таким образом, распространенность вегетативных расстройств у дошкольников составляет достаточно высокий процент (64,9%) с тенденцией к росту среди детей шестилетнего возраста. Пристального внимания заслуживает сочетание у 26,2% детей шести лет нескольких клинических симптомов и нарушений на ЭКГ, что существенно будет влиять на процесс адаптации первоклассников к новым условиям и, как следствие – ухудшение усвоения учебного материала и снижения успеваемости.

Достаточно высокие функциональные резервы организма по данным КИГ были присущи детям I и II групп здоровья, а в возрастном аспекте – детям пятилетнего возраста. У детей шести лет обнаружена достоверно большая частота симпатикотонического и ваготонического типов вегетативного тонуса (на 14,0%), неудовлетворительного состояния адаптационно-приспособительных механизмов (на 13,1%) и неадекватного типа реактивности ВНС (на 26,9%), которые находились в обратной корреляционной зависимости с физической активностью ($r = -0,68$, $r = -0,55$, $r = -0,63$).

В дальнейшем, мы считаем целесообразным разработку профилактических и оздоровительных мероприятий с акцентуацией на кинезофилию.

Список литературы:

1. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональной системы / П.К. Анохин. – М.: Медицина, 1980. – 196 с.
2. Бабко С.О. Вегетативний баланс та стан адаптаційних можливостей серцево-судинної системи при бронхіальній астмі у дітей та підлітків / С.О. Бабко, О.Д. Уголкина, О.А. Смірнова // Перинатология и педиатрия. – 2006. – №2 (26). – С. 71-73.
3. Бурлай В.Г. Основні принципи лікування вегетативних дисфункцій у дітей / В.Г. Бурлай // ПАГ. – 2000. – №6. – С. 38-40.
4. Диференціація рівня здоров'я та адаптаційних можливостей здорових дітей на основі виділення фізіологічних типів імунорезистентності / К.В. Несвітайлова, Л.В. Квашніна, М.М. Середенко [та ін.] // ПАГ. – 2003. – №1. – С.12-16.

5. Квашніна Л.В. Нові підходи до оцінки стану здоров'я і діагностики ранніх його порушень у дітей шкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук: спец. 14.01.10 / Л.В. Квашніна. – К., 2000. – 36 с.
6. Макарова З.С. Закономерности формирования состояния здоровья и реабилитации детей с неблагоприятным течением онтогенеза: автореф. дисс. На соискание степени д-ра мед. наук: 14.01.10 / З.С. Макарова. – Москва, 2001. – 48 с.
7. Нові можливості в лікуванні дітей з вегетативною дисфункцією / В.В.Бережної, В.Г.Козачук, І.Б. Орлюк [та ін.] // Современная педиатрия. – 2006. – №1 (10). – С.165-170.
8. Суслик З.Б. Гігієнічні аспекти шкільної зрілості дітей Прикарпаття: Дис. канд. мед. наук: 14.01.10. – Львів, 2005. – 225 с.
9. «Automatisiertes System für das Bewerten des Stressniveaus auf der Grundlage der Verwendung von Weltraumtechnologien» «Automatic systems for assessment and monitoring the level of stress based upon the use of space technologies»/ Roman M. Baevsky, Jurgen Drescher, A.P. Berseneva et al. Achievements in space medicine into health care practice and industry, 1st Practical European Congress, Berlin, March 29-30, 2001, Mensch&Buch Verlag, 2001. – P. 163-179.
10. Hemodynamic and autonomic adjustments to real life stress conditions in humans /Lucini D., Norbiato G., Clerice M. et al. // Hypertension. – 2002. – Vol. 39, №62. – P. 184-188.
11. Impairment in cardiac autonomic regulation preceding arterial hypertension in humans. Insights from spectral analysis of beat-by-beat cardiovascular variability /Lucini D., Mela G.S., Malliani A. et al. // Circulation. – 2002. – Vol. 106, № 19. – P. 2673-2679.
12. Steffens D. Cerebrovascular diseases and depression symptoms in the Cardiovascular Health study // Stroke. – 1999. – Vol.30, №58. – P. 2159-2166.

Решіков В.А., Осичнюк Л.М.

Луганський державний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВЕГЕТАТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯК ПОКАЗНИКА ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Резюме

В статті наведені результати дослідження особливостей нервової регуляції у 413 дітей, які відвідують дитячі дошкільні заклади. Визначена розповсюдженість вегетативних розладів у дошкільнят, дисфункції вегетативної регуляції виявлені у 1/3 шестиліток, що вказує на нестійкість адаптаційних механізмів їх організму. Порушення адаптації може приводити до погіршення засвоєння навчального матеріалу і зниження успішності.

Ключові слова: діти, дезадаптація, вегетативні порушення.

Reschikov V.A., Osychnyuk L.M.

Lugansk State Medical University

FEATURES OF VEGETATIVE STATE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE, AS INDEX OF READINESS OF CHILDREN FOR SCHOOL STUDIES

Summary

To the article the results of research of features of the nervous adjusting are driven for 413 children visitant child's preschool establishments. Prevalence of vegetative disorders for preschool children, disfunction of the vegetative adjusting is certain educed for 1/3 six years old children, that specifies on instability of adaptation properties of their organism. Violation of adaptation can result in worsening of mastering of educational material and decline of progress.

Key words: children, desadaptation, vegetative violations.

ВПЛИВ МІКОПЛАЗМ HUMANIS ТА УРЕАПЛАЗМ UREALYTICUM НА СТАН ЗАГАЛЬНОЇ ІМУННОЇ СИСТЕМИ

Семеняк А.В., Пушкашу А.В.

Буковинський державний медичний університет

Симовонюк М.В.

Івано-Франківський національний медичний університет

Проведено клініко-лабораторне обстеження 40 жінок, із яких 20 з мікоплазмозом та уреаплазмозом та 20 гінекологічно здорових жінок, що становили контрольну групу. Характерними особливостями мікоплазмозу та уреаплазмозу була наявність полімікробних асоціацій з одним чи двома умовно-патогенними мікроорганізмами та патогенними внутрішньоклітинними паразитами (хламідіями), наявність незначної лейкоцитарної реакції зі сторони слизової оболонки жіночих статевих органів. Встановлено наявність вторинного імунодефіцитного стану на фоні хронічної персистенції умовно- патогенних та патогенних мікроорганізмів, слабкий взаємозв'язок між уреаплазмами та IgA, між уреаплазмами і мікоплазмами та титром нормальних антитіл, що може бути свідченням відсутності адекватної реакції імунної системи на хронічну персистенцію внутрішньоклітинних мікроорганізмів.

Ключові слова: мікоплазмоз та уреаплазмоз, вторинний імунодефіцитний стан.

Постановка проблеми. Проблема урогенітальних інфекцій залишається актуальною, що пов'язано з широким поширенням цих захворювань серед населення та відсутністю тенденції до зниження, поліетиологічністю, нетиповою клінічною симптоматикою, формуванням хронічних форм захворювання. Порушення мікробної екології статевих шляхів сприяє розвитку серйозних ускладнень, які призводять до розладів функції репродуктивної системи: самовільних викиднів, заворової вагітності, виникнення вад розвитку плоду, внутрішньоутробного інфікування, синдрому затримки розвитку плоду, гіпоксії плоду, передчасних пологів, передчасного відходження навколоплідних вод, хоріоамніту, гнійно-септичних захворювань. Крім того, підвищується ризик перинатальної захворюваності та смертності [1, с. 24, 2, с. 37].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Встановлено, що при наявності порушення мікробної флори піхви, важливим моментом є відсутність паралелізму між важкістю інфекційного процесу та враженням плоду. Легка і, навіть, безсимптомна інфекція у вагітної може призвести до важких вражень ембріону або плоду та до його загибелі, що обумовлено тропізмом збудників, особливо внутрішньоклітинних, до відповідних ембріональних тканин, а також високим рівнем метаболізму і енергетики в клітинах ембріону і плоду, що є чудовим середовищем для розмноження мікроорганізмів [1, с. 25, 3, с. 44].

Мікоплазми і уреаплазми є внутрішньоклітинними паразитами, біологічні особливості яких (висока мінливість антигенних структур) дозволяють їм успішно протистояти дії імунної системи організму. Ці мікроорганізми живуть і розмножуються на мембранах і всередині клітин, що перешкоджає їх фагоцитозу. Вони мають цитотоксичну дію, яка пригнічує проліферацію лімфоцитів і активацію Т-кіллерів. Являючись „ідеальними” паразитами, вони сприяють тривало персистуючій інфекції та викликають пору-

шення піхвового мікробіоценозу. Мікоплазмам і уреаплазмам не характерна висока інвазивність, тому їхня життєдіяльність проявляється переважно в поверхнево розміщених епітеліальних тканинах. При цьому вони руйнують клітинні мембрани та викликають запальну реакцію, результатом якої є деструкція вражених клітин і розвиток судинних проявів гострої судинної реакції. В хронічній стадії судинні реакції менше виражені, але персистує порушення бар'єрних і регуляторних функцій вражених тканин. Патогенна уреаплазменна інфекція може впливати на хромосомний апарат клітини та викликати в ній різноманітні патологічні процеси. Наслідками вище вказаних вражень є порушення менструальної та репродуктивної функції, які проявляються безплідністю, особливо трубною, абортами, мертвонародженнями, інфікуванням плоду [4, с. 54, 5, с. 22, 6, с. 63].

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. При наявності хронічних запальних захворювань репродуктивних органів значну роль у пригніченні та знищенні інфекції відіграють імунні реакції системного і місцевого характеру. Їх порушення обумовлені розладами ендокринно-імунних механізмів, що в результаті призводить до розвитку вторинного імунодефіцитного стану, що ще більше сприяє розвитку та прогресуванню захворювання.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження було дослідити мікробіоценоз піхви і стан імунної системи у жінок із мікоплазмозом та уреаплазмозом, встановити можливі взаємозв'язки між мікрофлорою піхви та основними показниками імунограми.

Виклад основного матеріалу. Нами проведено клініко-лабораторне обстеження 40 жінок, які були розділені на 2 групи: I група (основна) – 20 жінок, II група (контрольна) – 20 жінок. Основну групу складали соматично здорові жінки з мікоплазмозом та уреаплазмозом. До контрольної групи входили соматично здорові жінки, які не скаржилися на захворювання з боку статевих

органів. Вік жінок коливався від 22 до 40 років, як в одній, так і в другій групі (в середньому $31,5 \pm 0,45$ року).

Матеріалом для дослідження були виділення із піхви та цервікального каналу, зішкріб циліндричного епітелію з цервікального каналу, а також сироватка крові. Методи дослідження, які використовувалися, – це бактеріоскопічний, бактеріологічний, імунологічний, статистичний.

Характерною особливістю мікоплазмозу та уреоплазмозу була наявність полімікробних асоціацій з одним чи двома умовно-патогенними мікроорганізмами у 11 випадках (55 %) та патогенними внутрішньоклітинними паразитами (хламідіями) чи трихомонадами у 9 випадках (45 %). Мікоплазми та уреоплазми створювали асоціації із такими умовно – патогенними мікроорганізмами: *Candida albicans* – 5 випадків – 25 % ($p < 0,05$), *Seipidermidis* – 10 випадків – 50 % ($p < 0,05$), *E. coli* – 6 випадків – 30 % ($p < 0,05$), *E. coli* і *Corynebacterium* – 2 випадки – 10 % ($p < 0,05$), *Seipidermidis* і *Corynebacterium* – 5 випадків – 25 % ($p < 0,05$).

Мікоплазми діагностували в 11 випадках. Мікоплазмоз у жінок поєднувався з хламідіозом у 3 випадках, з трихомоніазом у 2 випадках, та з патогенною і умовно патогенною мікрофлорою, яка контамінує слизову оболонку піхви та цервікального каналу, у 6 випадках. *E. coli* виявлялася в 3 випадках, *S. epidermidis* – у 4 випадках, *S. aureus* – у 4 випадки, дріжджоподібні гриби роду *Candida* – в 2 випадках, бактерії роду *Corynebacterium* – у 3 випадках. Найчастіше спостерігалися асоціації мікоплазм із умовно патогенними мікроорганізмами – ешеріхіями та стафілококами, а також із іншими внутрішньоклітинними паразитами.

Уреоплазми виявлялися в 9 жінок основної групи. Для уреоплазм, як і для мікоплазм, характерним було поєднання кількох внутрішньоклітинних паразитів, що спостерігалось в 7 випадках. Із них у 2 випадках були асоціації з хламідіями, трихомонадами і в 2 випадках – з мікоплазмами та стафілококами. У всіх випадках інфікування уреоплазмами спостерігалися асоціації з іншою мікрофлорою слизової оболонки піхви та цервікального каналу. З умовно патогенних мікроорганізмів найчастіше діагностували *S. epidermidis* у 6 випадках, бактерії роду *Corynebacterium* – у 7 випадках та дріжджоподібні гриби роду *Candida* у 3 випадках.

Характерною особливістю існування мікоплазм та уреоплазм була наявність незначної лейкоцитарної реакції зі сторони слизової оболонки жіночих статевих органів. При мікоплазмозі підвищена кількість лейкоцитів спостерігалася в двох випадках і становила, відповідно, 10 %. При уреоплазмозі виражена лейкоцитарна реакція була в 3 випадках (15 %).

У 20 жінок контрольної групи виявлено *Candida albicans* – 2 випадки – 10 %, лактобакте-

рії – 18 випадків – 90%.

При імунологічному обстеженні у жінок основної групи при порівнянні з контрольною групою встановлено вірогідне зниження Т – лімфоцитів ($p < 0,05$) на 67,8%, Т – активних лімфоцитів ($p < 0,01$) на 74,5%, Т – лімфоцитів хелперів/індукторів ($p < 0,01$) на 71,4%, що призводить до порушення процесів розпізнання збудників запального процесу, Т – лімфоцитів супресорів/індукторів ($p < 0,05$) на 59,3%, що свідчить про зниження супресивної функції системи імунітету.

Враховуючи наявність змін в імунній системі, які свідчать про розвиток вторинного імунодефіцитного стану на фоні хронічної персистенції умовно- патогенних та патогенних мікроорганізмів, нами проведено кореляційний аналіз між даними імунограми та виявленими мікроорганізмами з піхви та цервікального каналу.

При наявності в анамнезі мікрофлори, яка має переважно внутрішньоклітинний механізм персистенції, встановлено тільки слабкий взаємозв'язок між уреоплазмами та IgA ($R=0,36$ і $R=0,32$), між уреоплазмами і мікоплазмами та титром нормальних антитіл ($R=0,39$ і $R=0,36$), що може бути свідченням відсутності адекватної реакції імунної системи на хронічну персистенцію внутрішньоклітинних мікроорганізмів. Підтвердженням цього також є відсутність запальної лейкоцитарної реакції зі сторони слизової оболонки піхви на наявність даних мікроорганізмів.

Встановлено, що епідермальний стафілокок сприяє вірогідному зниженні Т – лімфоцитів ($R = -0,53$), Т – активних лімфоцитів ($R = -0,44$), Т – лімфоцитів хелперів/індукторів ($R = -0,47$), наявність ешеріхій призводить до вірогідного зниження Т – лімфоцитів ($R = -0,51$), Т – лімфоцитів хелперів/індукторів ($R = -0,50$), дріжджоподібні гриби роду *Candida* сприяють підвищенню Ig G ($R = 0,42$).

Висновки та пропозиції. Таким чином, можна зробити висновки, що:

1) мікоплазмами і уреоплазмами знаходяться у статевих органах жінок, створюючи полімікробні асоціації з умовно-патогенними та патогенними мікроорганізмами;

2) мікоплазмами і уреоплазмами, асоціюючи з іншими умовно патогенними мікроорганізмами, викликають зміни з боку імунної системи, а саме, підвищення Ig A та титру нормальних антитіл;

3) наявність умовно-патогенної та патогенної флори погіршує перебіг захворювання, оскільки викликає вірогідне зниження Т – лімфоцитів, Т – активних лімфоцитів, Т – лімфоцитів хелперів/індукторів, фагоциторної активності, фагоциторного числа, що є свідченням вторинного імунодефіцитного стану, та при одночасному співіснуванні з внутрішньоклітинними паразитами ще в більшій мірі ускладнює перебіг патологічного процесу.

Список літератури:

1. Буданов П.В. Нарушения микроценоза влагалища / П.В.Буданов, О.Р.Баев, В.М.Пашков // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии.- 2005.-№4(2).-С.78-88.
2. Мавров Г.И. Особенности микрофлоры урогенитального тракта при воспалительных заболеваниях мочеполовых органов / Г.И.Мавров, И.Н.Никитенко, Г.П.Чинов // Укр. Ж. дерматології, венерології, косметології. – 2004. – №2(13). – С. 64-67.
3. Пинегин Б.В. Иммунодефицитные состояния: возможности применения иммуномодуляторов / Б.В.Пинегин, Т.В.Латышева // Лечащий врач. – 2001. – №3. – С. 48-50.
4. Ройт А. Основы иммунологии / А. Ройт. – М: Мир, 2004. – 328 с.
5. Сметник В.П., Тумилович Л.Г. Неоперативная гинекология: Руководство для врачей. – М.: ООО«Медицинское информационное агенство», 2005. – 632 с.

Семеняк А.В., Пушкашу А.В.

Буковинский государственный медицинский университет

Симовонюк М.В.

Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ВЛИЯНИЕ МИКОПЛАЗМ HOMINIS И УРЕАПЛАЗМ UREALYTICUM НА СОСТОЯНИЕ ОБЩЕЙ ИММУННОЙ СИСТЕМЫ

Резюме

Проведено клинико-лабораторное обследование 40 женщин, из которых 20 с микоплазмозом и уреоплазмозом и 20 гинекологически здоровых женщин, которые составляли контрольную группу. Характерной особенностью микоплазмоза и уреоплазмоза было наличие полимикробных ассоциаций с одним или двумя условно-патогенными микроорганизмами и патогенными внутриклеточными паразитами (хламидиями), наличие незначительной лейкоцитарной реакции со стороны слизистой оболочки женских половых органов. Установлено наличие вторичного иммунодефицита на фоне хронической персистенции условно-патогенных и патогенных микроорганизмов, слабую достоверную взаимосвязь между уреоплазмами и IgA, между уреоплазмами и микоплазмами и титром нормальных антител, что может быть свидетельством отсутствия адекватной реакции иммунной системы на хроническую персистенцию внутриклеточных микроорганизмов.

Ключевые слова: микоплазмоз и уреоплазмоз, вторичное иммунодефицитное состояние.

Semenyak A.V., Pushkashu N.V.

Bucovinian State Medical University

Simovoniuk M.V.

Ivano-Frankivsk Medical University

EFFECT OF MYCOPLASM HOMINIS AND UREAPLASM UREALYTICUM ON THE IMMUNE SYSTEM

Summary

A clinical and laboratory examination of 40 women, of whom 20 with mycoplasmosis and ureaplasmosis and 20 healthy women, who made up the control group. A characteristic feature of mycoplasmosis and ureaplasmosis was the presence of polymicrobial association with one or two opportunistic pathogenic microorganisms and intracellular parasites (Chlamydia), the presence of minor leukocyte reaction on the part of the mucous membrane of the female genital organs. The presence of secondary immunodeficiency state against a background of chronic persistence of opportunistic and pathogenic microorganisms weak relationship between Ureaplasma and IgA, between Ureaplasma and Mycoplasma and titer of normal antibodies, which may be indicative of the absence of an adequate immune response to chronic persistence of intracellular microorganisms.

Key words: mycoplasmosis and ureaplasmosis, secondary immunodeficiency states.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ АТОПІЧНОГО ФЕНОТИПУ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ В ДІТЕЙ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ АЦЕТИЛЮВАННЯ

Тарнавська С.І.

Буковинський державний медичний університет

В результаті комплексного обстеження 31 дитини, що хворіють на бронхіальну астму, встановлено, що atopічний фенотип астми асоціював з раннім початком захворювання, переважанням неінфекційних тригерних чинників, загостренням в теплу пору року, залученням еозинофілів – ефекторних клітин запалення. Наявність повільного ацетиляторного статусу у хворих на atopічну бронхіальну астму підвищувала шанси реєстрації різних показників лабільності бронхів (ПЛБ понад 30%) у 4,4 раза порівняно до швидких «ацетиляторів». Для atopічного фенотипу хвороби встановлено наявність вірогідних кореляційних зв'язків показників лабільності бронхів із тяжкістю обструкції бронхів ($r=0,7$, $p<0,005$), тривалістю перебігу хвороби ($r=0,8$, $p<0,001$), частотою повторних госпіталізацій хворих ($r=0,6$, $p<0,05$).

Ключові слова: астма, фенотип, діти, лабільність бронхів, ацетиляторний статус.

Актуальність теми. Бронхіальна астма є найбільш частою хронічною патологією в дітей [1, с. 39], актуальною медико-соціальною проблемою в світі. Несвоєчасна верифікація астми в подальшому визначає несприятливий прогноз із формуванням тяжких форм захворювання та ранньою інвалідизацією [7, с. 79].

Астма є гетерогенним захворюванням та може вирізнятися клінічними розбіжностями залежно від фенотипу захворювання, віку дитини, тощо [4, с. 334].

Дані останніх років також вказують на те, що запалення бронхів, їх гіперсприйнятливість та структурні зміни (ремоделювання) – це суперфеномени, які беруть участь у формуванні різних фенотипів даної патології, в основі яких лежать не вивчені остаточно механізми, на котрі слід спрямовувати пошук лікувальних стратегій у майбутньому [5, с. 220, 6, с. 75].

Клінічне значення показників гіперсприйнятливості та лабільності бронхів, особливості перебігу хвороби у групах пацієнтів із різними фенотипами бронхіальної астми оцінюються неоднозначно та потребує подальшого вивчення, особливо за наявності індивідуальних генетичних характеристик організму дитини та, зокрема, залежно від ацетиляторного статусу, оскільки відомості щодо них досить суперечливі та потребують подальшого вивчення [3, с. 546].

Мета дослідження. З метою оптимізації комплексного лікування бронхіальної астми в дітей дослідити особливості перебігу atopічного фенотипу захворювання з врахуванням ацетиляторного статусу хворих.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети проведено комплексне клініко-імунологічне обстеження I-II рівня 31 дитини, що хворіє на atopічну бронхіальну астму. Вивчалися показники клітинного та гуморального імунітету: проводили визначення киснезалежного метаболізму еозинофільних і нейтрофільних гранулоцитів крові за тестом із нітросинім тетразолієм (НСТ-тест), досліджували кількість Т-лімфоцитів та їх субпопуляцій, вміст у сироватці крові імуноглобулінів класів А, М, G, E, інтерлейкіну-4. Окрім того в дітей, хворих на БА,

визначали генетичний маркер – тип ацетилювання за методом Пребстинг-Гаврилова в модифікації Тимофеевої.

Сформовано 2 клінічні групи: I група – 21 дитина з повільним типом ацетилювання (середній вік – $11,3\pm 0,6$ роки, частка хлопчиків – 80,9%), II група – 10 пацієнтів зі швидким ацетиляторним фенотипом (середній вік – $11,1\pm 0,4$ роки ($p>0,05$); частка хлопчиків – 80,0% ($p>0,05$)). За основними клінічними ознаками групи спостереження були зіставляваними.

Лабільність бронхів визначали згідно з існуючими рекомендаціями [2] шляхом оцінки їх реакції на дозоване фізичне навантаження (ДФН) та інгаляцію β_2 -агоніста короткої дії (200 мкг салбутамолу) з подальшим обчисленням показника лабільності бронхів (ПЛБ) як суми його компонентів – індексів бронхоспазму (ІБС) та бронходилатації (ІБД):

$$ІБС = ((ОФВ_1 \text{ вих.} - ОФВ_1 \text{ після ДФН}) / ОФВ_1 \text{ вих.}) \times 100\%$$

$$ІБД = ((ОФВ_1 \text{ після інгал. салбутамолу} - ОФВ_1 \text{ вих.}) / ОФВ_1 \text{ вих.}) \times 100\%$$
, де $ОФВ_1$ – об'єм форсованого видиху за першу секунду, $ОФВ_1$ вих. – вихідний показник $ОФВ_1$ після ДФН/інгаляції салбутамолу.

Одержані результати дослідження аналізували з позицій біостатистики та клінічної епідеміології за допомогою комп'ютерних пакетів "Statistica7" StatSoft Inc. та Excel XP для Windows, різницю показників вважали статистично значущою за $p<0,05$. Вибір та обстеження пацієнтів відповідали принципам біомедичної етики в педіатрії.

Результати дослідження та їх обговорення. Досліджуючи особливості перебігу atopічного фенотипу астми з урахуванням ацетиляторного статусу, дозволило встановити асоціацію швидкого типу ацетилювання із легким перебігом бронхіальної астми. Так, в дітей з повільним типом ацетилювання персистувальний легкий, середньотяжкий та тяжкий варіант астми спостерігався у 9,5%, 61,9%, 28,6% спостережень. Відповідно ці ж показники у хворих зі швидким ацетиляторним фенотипом порівнювали: 30% ($p<0,05$), 40% ($p>0,05$), 30% ($p>0,05$) випадків

відповідно. Таким чином, у хворих з atopічною бронхіальною астмою та швидким ацетиляторним фенотипом частіше відзначався легший перебіг захворювання, можливо за рахунок еозинофіл-опосередкованого запалення та виразнішої ефективності протизапальної терапії. Показники ризику розвитку легкої астми в дітей з atopічним фенотипом астми при наявності швидкого типу ацетилювання порівняно до повільних ацетиляторів склали: відносний ризик – 3,3 [95%ДІ:2,6-4,3] при відношенні шансів – 4,3 [95%ДІ:1,9-9,7].

Майже 70% хворих на atopічну БА відмічали загострення захворювання переважно в теплу пору року, а найвагомішу роль відігравали неінфекційні фактори, зокрема, аероалергенів (32%), побутових алергенів (16%), епідермальних алергенів (22%) та рідше – гострих респіраторних вірусних інфекцій (19%).

Враховуючи повідомлення щодо асоціації віку початку захворювання та різних фенотипових особливостей перебігу хвороби, нами проаналізовано показники дебюту астми серед дітей груп спостереження. Встановлено, що майже третина хворих з atopічним фенотипом бронхіальної астми вказували на ранній початок (у віці до 3-х років) захворювання, як серед дітей з повільним типом ацетилювання (28,5%), так і серед представників групи порівняння (30%; $p > 0,05$).

Враховуючи про можливість переважання в когорті обстежених пацієнтів еозинофіл-опосередкованого механізму запалення дихальних шляхів, нами проведено дослідження клітинної ланки імунної відповіді. Встановлено, що в хворих із atopічним фенотипом бронхіальної астми показники індексу стимуляції еозинофілів (ІСЕ) крові за результатами НСТ-тесту за наявності повільного та швидкого типу ацетилювання дорівнювали 1,03 у.о. та 1,3 у.о. ($p > 0,05$) відповідно. Показники ризику зниження ІСЕ менше 1 у.о. за наявності швидкого типу ацетилювання по відношенню до повільних «ацетиляторів» склали: відносний ризик – 1,3 [95%ДІ: 0,9-1,7] при відношенні шансів – 1,7 [95%ДІ: 0,9- 2,9].

Також нами оцінено показники лабільності бронхів у дітей з atopічною бронхіальною астмою залежно від типу ацетилювання у відповідь на дозоване фізичне навантаження (індекс бронхоспазму) та інгаляцію салбутамолу (індекс бронходилатації), а також середні значення інтегрального показника лабільності бронхів наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники лабільності бронхів у дітей із atopічною астмою залежно від типу ацетилювання ($M \pm m$)

Тип ацетилювання	Індекс бронхоспазму, %	Індекс бронходилатації, %	Показник лабільності бронхів, %
Повільний (n=21)	14,3 $\pm$ 1,7	22,6 $\pm$ 2,8	36,9 $\pm$ 3,7
Швидкий (n=10)	10,1 $\pm$ 1,7	10,3 $\pm$ 2,9	20,4 $\pm$ 2,9
P	>0,05	>0,05	>0,05

Виходячи з наведених даних, виявлена тенденція до виразнішої лабільності бронхів (переважно за рахунок значнішої дилатації у відповідь на інгаляцію β_2 -агоніста) у дітей із atopічною БА за наявності повільного ацетиляторного статусу порівняно зі швидкими «ацетиляторами». Так, позитивна бронхомоторна проба з β_2 -адреноміметиком спостерігалася у 48,2% пацієнтів із повільним типом ацетилювання та лише у 22% дітей зі швидким ацетиляторним статусом ($P < 0,05$). Показники ризику наявності позитивної реакції дихальних шляхів на β_2 -адреноміметик виразніші у хворих із повільним ацетиляторним фенотипом порівняно до швидких «ацетиляторів» та дорівнювали: відносний ризик – 2,2 [95%ДІ: 1,6-2,8], при співвідношенні шансів – 3,3 [95%ДІ: 1,7-6,1].

Виразна дилатаційна реакція дихальних шляхів (ПЛБ більше 20%) притаманна кожному п'ятому пацієнту I групи з повільним ацетиляторним статусом (25,0%) та лише кожному десятому хворому (8%) з фенотипом швидких ацетиляторів ($P < 0,05$). Повільний ацетиляторний фенотип підвищував відносний ризик виразної дилатаційної реакції дихальних шляхів у 3,1 рази [95%ДІ: 2,3-3,9] при співвідношенні шансів – 3,8 [95%ДІ:1,6-8,9].

Інтегральний показник лабільності бронхів у дітей з atopічним фенотипом астми та повільним типом ацетилювання, можливо, є складовою епіфеномену, що зумовлює особливості перебігу хвороби в цих пацієнтів, що віддзеркалюється наявністю зареєстрованих міцних позитивних вірогідних кореляційних зв'язків ПЛБ із тяжкістю обструкції бронхів ($r=0,7$, $p < 0,005$), тривалістю перебігу хвороби ($r=0,8$, $p < 0,001$), частотою повторних госпіталізацій хворих ($r=0,6$, $p < 0,05$). У дітей зі швидким ацетиляторним статусом за наявності atopічного фенотипу захворювання, натомість, встановлено зворотний кореляційний зв'язок ПЛБ із тяжкістю обструкції бронхів ($r=-0,9$, $p < 0,05$), що, ймовірно, зумовлювалося особливостями запалення дихальних шляхів та індивідуальними темпами метаболізму протизапальних препаратів.

Оскільки показник лабільності бронхів є інтегральним та відображає сумарну відповідь бронхів на дозоване фізичне навантаження та інгаляцію салбутамолу, нами обчислений розподіл найвиразніших його показників (ПЛБ більше 30%). Встановлено, що ПЛБ більше 30% частіше реєструвався серед хворих на atopічну астму з фенотипом повільних «ацетиляторів», зокрема, у 22,5% випадків порівняно зі швидкими «ацетиляторами» (6%; $P < 0,05$). Показники ризику реєстрації ПЛБ понад 30% за наявності повільного типу ацетилювання порівняно до швидких «ацетиляторів» у дітей із atopічною астмою дорівнювали: відносний ризик – 1,7 [95%ДІ: 0,7-4,1] при співвідношенні шансів – 4,4 [95%ДІ: 1,7-11,4].

Таким чином, у дітей з atopічним фенотипом астми встановлено зв'язок лабільності дихальних шляхів і тяжкості перебігу хвороби, обструкції бронхів, тривалості захворювання, що за умови повільного ацетиляторного статусу є вірогідним та прямими, у дітей зі швидким ацетиляторним фенотипом – менш вираженими, але зворотними.

Висновки:

1. Наявність atopічного фенотипу бронхіальної астми асоціювала з раннім початком захворювання, переважанням неінфекційних тригерних чинників, загостренням в теплу пору року, залученням еозинофілів – ефektorних клітин запалення (переважно у дітей зі швидким ацетиляторним статусом, в яких частіше відзначався легкий перебіг захворювання).

2. Ризик реєстрації показника лабільності бронхів понад 30% за наявності повільного типу

ацетилювання у дітей з atopічною астмою були вищим та дорівнював: відносний ризик – 1,7 [95%ДІ: 0,7-4,1] при співвідношенні шансів – 4,4 [95%ДІ: 1,7-11,4].

3. У дітей з atopічним фенотипом астми та повільним типом ацетилювання зареєстровано вірогідний міцний зв'язок показника лабільності бронхів і тяжкості обструкції бронхів ($r=0,7$, $p<0,005$), тривалості перебігу хвороби ($r=0,8$, $p<0,001$), частоти повторних госпіталізацій хворих ($r=0,6$, $p<0,05$).

Список літератури:

1. Антипкін Ю.Г. Клінічні настанови з діагностики та лікування бронхіальної астми у дітей / Ю. Г. Антипкін [та ін.] // Здоров'я України. – 2010. – № 3 (14). – С. 39–41.
2. Новик Г.А. Спирометрия и пикфлоуметрия при бронхиальной астме у детей (практика оценки и мониторинга): уч. пособие [под ред. проф. И.М. Воронцова] / Г.А. Новик, А.В. Боричев. – СПб.: ГПМА, 2007. – 68с.
3. Batra J. N-acetyltransferases as markers for asthma and allergic/atopic disorders / J. Batra, B. Ghosh // Curr Drug Metab. – 2008. – Vol.9, №6. – P.546-553.
4. Henderson J. The search for new asthma phenotypes / J. Henderson, R. Granell, J. Sterne // Arch. Dis. Child. – 2009. – Vol. 94, N. 5. – P. 333-337.
5. Holgate S. T. Treatment strategies for allergy and asthma / S. T. Holgate, R. Polosa // Nat. Rev. Immunol. – 2008. – № 8. – P. 218-230.
6. Are asymptomatic airway hyperresponsiveness and allergy risk factors for asthma? A longitudinal study / L. Nieuwenhof, T. Schermer, Y. Heijdra [et al.] // Eur. Respir. J. – 2008. – Vol. 32. – P. 70–76.
7. Subbarao P. CHILD Study Investigators. Epidemiology of asthma: risk factors for development / P. Subbarao, A. Becker, J.R. Brook et al. // Expert Rev. Clin. Immunol. – 2009. – N. 5. – P. 77–95.

Тарнавская С.И.

Буковинский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ АТОПИЧЕСКОГО ФЕНОТИПА БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТИПА АЦЕТИЛИРОВАНИЯ

Резюме

В результате комплексного обследования 31 ребенка, которые болеют бронхиальной астмой, установлено, что atopический фенотип астмы ассоциировался с ранним началом заболевания, преобладанием неинфекционных триггерных факторов, наличием эпизодов обострения болезни в теплый период года, участием эозинофилов – эфektorных клеток воспаления. Наличие медленного ацетиляторного статуса у больных с atopической бронхИАЛЬНОЙ астмой повышала шансы регистрации высоких показателей лабільности бронхов (ПЛБ больше 30%) в 4,4 раза по сравнению с быстрыми «ацетиляторами». Для atopического фенотипа болезни установлено наличие достоверных корреляционных связей показателей лабільности бронхов с тяжестью обструкции бронхов ($r=0,7$, $p<0,005$), длительностью течения болезни ($r=0,8$, $p<0,001$), частотой повторных госпитализаций больных ($r=0,6$, $p<0,05$). У больных с неатопической формой болезни в зависимости от ацетиляторного статуса не зарегистрировано связей между показателями лабільности бронхов и клиническими особенностями течения заболевания.

Ключевые слова: астма, фенотип, дети, лабільность бронхов, ацетиляторный статус.

Tarnavska S.I.

Bukovinian State Medical University

THE COURSE FEATURES OF ATOPIC PHENOTYPES OF ASTHMA IN CHILDREN DEPENDING ON THE NATURE OF THEIR ACETYLTIC STATUS

Summary

As a result, a comprehensive survey of 31 children suffering from asthma, has found that atopic asthma phenotype associates with early-onset of disease, and is accompanied by the prevalence of non-communicable trigger factors in aggravation of the warm season, attracting eosinophils – effector cells of inflammation. The patients' status of atopic asthma with slow acetylation type has increased the chances of registration expressive performance lability bronchi (PLB over 30 %) in 4.4 times compared to the fastest "acetylation type." The presence of possible correlations indicators lability bronchi with the severity of bronchial obstruction ($r = 0,7$, $p < 0,005$), disease duration ($r = 0,8$, $p < 0,001$), the frequency of repeat hospitalizations of patients ($r = 0,6$, $p < 0,05$) is established for atopic disease phenotype.

Key words: asthma, phenotype, children, bronchial lability, acetylation status.

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІОНАЛУ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Тіманюк І.В.

Національний фармацевтичний університет

Тіманюк В.М.

Українська інженерно-педагогічна академія

В статті досліджені питання компетенцій фахівців в сфері інтелектуальної власності. Обґрунтована необхідність підготовки висококваліфікованих спеціалістів в області трансферу технологій. Розроблено комплекс вимог до професіонала в сфері інтелектуальної власності та сформовані індивідуальні характеристики, якими повинен володіти фахівець.

Ключові слова: трансфер технологій, інтелектуальна власність, менеджер з трансферу технологій, професіонал в сфері інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Україна все ще має в своєму розпорядженні досить високий науковий потенціал, ситуація в області його реалізації, використання в національних інтересах залишається вкрай незадовільною. Найголовнішою проблемою є те, що більшість розробок, виконаних на високому рівні, не мають практичного застосування. Досі не відпрацьований механізм взаємодії в системі «Наука – виробництво – ринок».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показав, що питання трансферу технологій широко розглянуті як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями. Серед них такі відомі вчені в галузі управління науки і техніки, як Б. Твісс, Й. Шумпетер, Б. Санто, Ф. Ніксон, Г. Менш та ін. Істотний внесок у розвиток теорії і практики трансферу технологій внесли В.І. Мухопад, В.Г. Мединський, Н.В. Краснокутська, Н.Н. Карпова, В.Г. Зінов, О.В. Посілка, З.М. Мнушко та ін.

Проте в попередніх дослідженнях мало уваги приділено питанням компетенцій фахівця в галузі трансферу технологій, основна функція якого – прямі продажі інноваційних розробок. Проведені опитування серед учених і представників бізнесу також підтвердили, що одним з бар'єрів у процесі передачі технології є нестача висококваліфікованих менеджерів у цій сфері діяльності.

Виділення невідомого раніше частин загальної проблеми. Менеджер по трансферу технологій (технологічний брокер) – відносно нова професія, якої поки спеціально не навчають в українських вузах. Однак ця проблема стає все більш актуальною. Відомо, що в Україні досі не сформований ринок технологій та інтелектуальної власності [1-5]. Основні проблеми функціонування на території України центрів трансферів технологій, технопарків та інших організаційних форм – це дефіцит кваліфікованих кадрів для їх комплектування.

Мета статті. Основною метою даної статті стало розроблення комплексу вимог до професіонала в сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Підготовка магістрів за спеціальністю 8.18010011 «Інтелектуаль-

на власність» має включати питання, пов'язані з умовами та вимогами сучасного розвитку економіки України. В даний час особлива увага повинна бути спрямована на трансфер технологій. Тому підтвердження – цілий ряд законодавчих і нормативних документів, спрямованих на підтримку і формування ринку інноваційних технологій: закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [6], «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [7], найближчим часом на розгляд уряду надійде нова редакція Закону України «Про інноваційну діяльність». Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України видало наказ від 12 квітня 2012 № 462, яким передбачено створення Українсько-Російської міжуніверситетської мережі трансферу технологій на базі Національної мережі трансферу технологій. Вищим державним навчальним закладам III-IV рівнів акредитації пропонується вжити заходів щодо входження в Українсько-Російської міжуніверситетської мережі трансферу технологій і визначити структурний підрозділ, на постійній основі готувати технологічні пропозиції за результатами завершених науково-дослідних, дослідно-конструкторських, дослідно-технологічних робіт. Таким чином, держава намагається направити наявний науковий потенціал на інноваційний шлях розвитку України.

У звіті за 2009 рік професор П.М. Цибульов [8] (Інститут інтелектуальної власності України) так описував перешкоди на шляху впровадження інновацій в Україні:

1. Вченим не вистачає відповідних знань, досвіду і підготовки;
2. Управлінцям не вистачає ефективних навичок управління дослідницькою діяльністю;
3. Проблеми фінансування;
4. Недосконалість законодавства;
5. Відсутність ефективної інфраструктури для інновацій.

Минуло майже чотири роки, але проблеми залишилися. Головним завданням у навчанні магістрів стає підготувати їх до роботи, пов'язаної з трансфером технологій. Слід також врахувати, що трансфер технологій найчастіше стосується

Таблиця 1

Комплекс вимог до професіонала (менеджера) в сфері інтелектуальної власності

Менеджер повинен знати	Менеджер повинен використувувати	Менеджер повинен приймати рішення у сфері управління інтелектуальною власністю
Науково-технологічну сутність інноваційної технології	Аналітико-синтетичний аналіз; маркетинг інновацій	За інноваційної стратегії та економічної позиції інноваційного проекту
Нормативно-методичну базу функціонування нововведень	Системне забезпечення і використання нормативної бази	Щодо підвищення якості стратегічного планування
Стан ринку інновацій (пропозиція, попит, конкурентоспроможність, трансфер технологій, створення власного бізнесу)	Системний аналіз; інноваційний маркетинг; економічний аналіз	З відбору перспективних інновацій, технологій
Умова і стан інвестиційних надходжень	Фінансовий аналіз	З формування та контролю фінансового плану
Основи організації промислового виробництва, проектування	Інноваційний менеджмент; проектний аналіз	За складання програм, економічному обґрунтуванню проекту, технології
Основи соціального та екологічного менеджменту	соціальні технології	За погодженням об'єкта інновації на виробництві та в регіоні
Особливості правового регулювання інтелектуальної власності між суб'єктами	Правову охорону і захист інтелектуальної власності	По управлінню інтелектуальною власністю
Основи трудових відносин та проблеми і основи мотивації працівників	Соціальні технології	З управління персоналом і інноваційним мікрокліматом
Процедури інноваційних комунікацій	Системні комунікації	По управлінню комунікаціями між учасниками проекту, технології
Принципи створення інформаційної системи по інноваційному проекту	Інформаційні технології	З формування баз даних, інформаційних систем забезпечення інноваційного проекту, технології
Законодавство України та провідних зарубіжних країн у галузі інтелектуальної власності, систему міжнародного співробітництва в галузі ІВ і особливості складання заявок на об'єкти промислової власності різних патентних систем	Прийоми і методи захисту патентних і авторських прав в Україні та зарубіжних країнах	За вибором форм і методів захисту ІВ; на оформлення та змісту правової документації; за вибором країни-патентовласника; з оформлення міжнародних і національних заявок на об'єкти ІВ
Особливості патентоздатних технічних рішень	Методи визначення та аналізу патентоспроможності технічних рішень	За способом і формою захисту патентоспроможних технічних рішень; з формування інтелектуального капіталу
Основи проведення експертизи заявок на об'єкти промислової власності	Методику експертизи заявок на об'єкти ІВ	Щодо встановлення доцільності патентування об'єктів ІВ
Джерела і бази науково-технічної, комерційної та патентної інформації, центрів, громадських організацій	Методологію і методику роботи з науково-технічною інформацією, методику проведення патентних досліджень	За встановлення патентоспроможності, рівня техніки, конкурентоспроможності об'єкта ІВ і т.ін.
Систему внутрішньої та міжнародної торгівлі ліцензіями на об'єкти ІВ	Методику здійснення ліцензійних операцій	За оформленням ліцензійних договорів
Особливості інформації як товару	Методи і способи захисту інформації	Щодо використання інформації
Економіку ІВ	Методи вартісної оцінки ІВ	За вибором основних критеріїв, показників, нормативів цих методів, що враховують особливості оцінки ІВ
Міжнародні стандарти оцінки ІВ	Методи, апробовані у світовій практиці	За використання зарубіжного досвіду розрахунку вартості об'єктів ІВ
Міжнародні стандарти фінансової звітності	Методику фінансової звітності при здійсненні оцінки ІВ	Щодо встановлення стандартів звітності (для підприємства, галузі) з оцінки ІВ
Систему сертифікації інформації про об'єкти ІВ що оцінюється	Процедуру підтвердження якісних характеристик об'єкта ІВ, заявлених власників	За вибором інформації, що забезпечує достовірність звіту про оцінку ІВ як документа, що містить доказові відомості
Здійснювати оціночну діяльність за наявності ліцензії на даний вид діяльності	Методи і способи, використовувані провідними фахівцями в області оціночних технологій	Щодо здійснення оцінки ІВ та складанні звіту на підставі договору з замовником
Здійснювати трансфер технологій	Методологію та методи здійснення трансферу всередині і за межами України	При здійсненні наукових програм, грантів та створенні спільних підприємств

наукоємних інноваційних проєктів. Студенти повинні мати уявлення про роль високих технологій та заснованих на них інновацій у господарській діяльності підприємств та організацій, визначати основні шляхи комерціалізації (трансферу) технологій, розуміти роль та основні ризики учасників цього процесу, обґрунтовувати вибір та способи охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), проводити інвентаризацію ОІВ, вміти об'єднувати отримані результати в єдині технології, будувати патентні стратегії, сприяти регулюванню правових відносин суб'єктів інтелектуальної власності (ІВ), що беруть участь в інноваційних розробках.

У світлі останніх рішень в області трансферу технологій, необхідно ввести в процес навчання новий спеціальний курс «Основи трансферу технологій: процеси комерціалізації технологій та результатів науково-технічної діяльності». Даний курс спрямований на ефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу та комерціалізацію науково-технічної діяльності. Основні теми курсу: економічна роль інновацій; інноваційний цикл; особливості маркетингу технологій та наукоємних продуктів; інтереси та ризики учасників процесу комерціалізації (трансферу); процеси управління інтелектуальною власністю при трансфері технологій; міжнародний трансфер технологій; підготовка технологій до трансферу; підготовка технології для презентації.

Процес передачі технологій можливо умовно розділити на чотири етапи: виявлення ОІВ та визначення прав власності, оцінка комерційного та іншого потенціалу технології, вибір оптимального способу правової охорони технології та передача технології для її використання.

Таким чином, для успішної роботи в галузі трансферу технологій менеджер повинен знати: правові аспекти інтелектуальної власності та інноваційної діяльності; економічні аспекти з оцінки та комерціалізації об'єктів інноваційної діяльності; маркетинг інновацій та інноваційний менеджмент. Спеціальні вимоги до професіонала в сфері інтелектуальної власності зведені у таблиці 1.

Також в ході дослідження були сформовані індивідуальні характеристики, якими повинен володіти менеджер з трансферу технологій:

- творчий характер;
- різнобічні знання;
- уміння йти на ризик;
- бути лідером;
- поєднувати здоровий глузд з авантюризмом;
- вміти відстоювати і доводити свої рішення;
- бути комунікабельним;
- розв'язувати конфліктні ситуації;
- контролювати послідовність своїх дій;
- доводити всі задуми і справи до логічного завершення;
- здійснювати інноваційні комунікації;
- постійно підвищувати професійний рівень;
- вміти проводити переговори і укладати угоди.

Для розвитку трансферу технологій з метою підвищення міжнародної конкурентоздатності України в умовах глобалізаційних викликів необхідно реформування у відповідних напрямках, проте найбільш актуальним є забезпечення країни висококваліфікованими фахівцями в сфері трансферу технологій.

Висновки. Економічно розвинені країни успішно використовують трансфер технологій для регулювання взаємовідносин між наукою і промисловістю, знаннями та досвідом, технологічним процесом і продукцією, що випускається. Цей механізм інноваційного процесу створює умови, як на законодавчому, так і на організаційному рівні, для використання наукового та науково-дослідницького потенціалу в приватному секторі економіки, у сфері малого та середнього бізнесу. На відміну від практики інших країн в Україні трансфер технологій поки ще не одержав необхідного розвитку.

Тому Україні, що зберегла значний науково-технічний потенціал, в найкоротші терміни необхідно освоїти механізми комерціалізації результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок і включити інтелектуальний продукт в ринковий оборот з тим, щоб стати гідним учасником міжнародної економіки знань. Значна допомога у прискоренні трансферу технологій може бути надана тільки фахівцями у сфері інноваційного менеджменту та інтелектуальної власності. Включення в програму магістрів спеціальності 8.18010011 курсу «Основи трансферу технологій» дозволить зорієнтувати їх на необхідності розвитку цього сегменту економіки.

Список літератури:

1. Інтелектуально-правова освіта – нагальна потреба ділових людей. Режим доступу [http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121422]
2. Бура А.С. Проблеми міжнародного трансферу технологій в Україні. / А.С. Бура, Б. О. Гуменюк, Н. П. Танасієнко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012 – № 2. – Т. 1. – С. 184-187.
3. Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью: Учеб.пособие. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
4. Посилкіна О.В., Костюк Г.В., Тіманюк В.М. Економіка і організація інноваційної діяльності Навч. посібник. для студентів економічних спеціальностей . вищих навчальних закладів. – Х.: вид-во НФаУ, 2009. – 272 с.
5. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
6. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 45. – Ст. 434.
7. Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» – від 2 жовтня 2012. – № 5407-VI.
8. Цибульов П.М. Бар'єри на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень в Україні. / П.М. Цибульов, В.Ф.Корсун // Наука та інновації. – 2009. – №6. – С. 87-96.

Тиманюк И.В.

Национальный фармацевтический университет

Тиманюк В.Н.

Украинская инженерно-педагогическая академия

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛУ В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Резюме

В статье исследованы вопросы компетенций специалистов в сфере интеллектуальной собственности. Обоснована необходимость подготовки высококвалифицированных специалистов в области трансфера технологий. Разработан комплекс требований к профессионалу в сфере интеллектуальной собственности и сформированы индивидуальные характеристики, которыми должен обладать специалист.

Ключевые слова: трансфер технологий, интеллектуальная собственность, менеджер по трансферу технологий, профессионал в сфере интеллектуальной собственности.

Timanyuk I.V.

National University of Pharmacy

Timanyuk V.M.

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

MODERN REQUIREMENTS TO A PROFESSIONAL IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Summary

The article studies questions of specialists' competence in the field of intellectual property. Substantiates the necessity of training highly qualified specialists in the sphere of technologies transfer. Developed a set of requirements to a professional in the field of intellectual property and formed individual characteristics, which should have a specialist.

Key words: technology transfer, intellectual property, technology transfer manager, a professional in the field of intellectual property.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ ПСИХОТИЧНИХ ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ У ЖІНОК – ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Юрценюк О.С.

Буковинський державний медичний університет

У статті наводяться данні вивчення психотичних психічних розладів у жінок-трудомих мігрантів, в лікуванні яких необхідно застосовувати комплексний диференційований підхід, який поєднує психофармакотерапію з психотерапією.

Ключові слова: трудові мігранти, психотичні психічні розлади, лікування.

Зростання географічної й економічної мобільності жінок, які йдуть на заробітки самостійно, а не в якості супроводу для своїх чоловіків або інших членів родини, і працюють на низько-статусній роботі, часто в несприятливих умовах (сезонна або тимчасова робота, небезпечна для життя або здоров'я), визначило фемінізацію трудової міграції в Україні. Її специфікою на пострадянському просторі є те, що до неї долучилися не тільки робітниці, але й представниці збіднілого середнього класу, включаючи його вищі шари – державних службовців, представників наукової інтелігенції, адміністративних структур тощо. У зв'язку з нестабільним економічним та політичним становищем в нашій країні продовжується трудова міграція, яка має здебільшого нелегальний характер та супроводжується вираженою емоційною напругою [1, 3].

Нелегальне положення, в якому опиняються наші співвітчизники за кордоном, супроводжується принизливими умовами праці, мовним бар'єром, роботою не за фахом, невпевненістю у завтрашньому дні, соціальною ізоляцією, тривалою відірваністю від родини з почуттям провини щодо тих, хто залишився вдома, що призводить до дезадаптації, формування неподоланної фрустрації, та сприяє розвитку психічних розладів [1, 2]. Психологічний стан «заробітчани» характеризується формуванням екзистенційної кризи, в розвитку якої були простежені фази конфронтації з новою ситуацією, відчуття поразки через нездатність знайти вихід із ситуації або вирішити конфлікт, відступ з резигнацією, відчуття безсилля з використанням неефективних (або деструктивних) стратегій [1]. В ситуації соціальної ізоляції, відсутності очікуваної підтримки та допомоги, недовіри до зовнішніх структур через нелегальний статус, вирішення інтрапсихічного конфлікту, мобілізація та подолання кризи стають неможливими, що створює підґрунтя для подальшої декомпенсації, зокрема й до психотичного рівня.

Дане дослідження проводилося на базі КМУ «Чернівецька обласна психіатрична лікарня». З метою вивчення психотичних психічних розладів було обстежено 30 жінок, які знаходилися на стаціонарному лікуванні, віком від 22 до 54 років (середній вік $43,12 \pm 2,45$ роки). Хворі на непсихотичні психічні розлади у дослідження не включалися. Всім хворим було проведено клініко-пси-

хопатологічне, експериментально-психологічне, інструментальне дослідження.

При вивченні факторів предиспозиції виявили, що формування і розвиток психопатології у «заробітчани» мало залежав від освіти, віку, часу перебування за кордоном, а здебільшого від преморбідних властивостей особистості, виконуваної роботи, умов праці, наявності / відсутності мовного бар'єру.

Серед обстежених жінок 23 (76,7%) виконували роботу по догляду за хворими похилого та старечого віку, яка супроводжувалась в багатьох випадках тривалим фізичним та психічним навантаженням – у зв'язку з віковими розладами сну у підопічних «заробітчани» не спали вночі, а вдень виконували хатню роботу без відпочинку; у багатьох осіб, за якими доглядали, був «нестерпний» характер, обумовлений віковими характерологічними змінами особистості; внаслідок процесів старіння підопічні часто потребували фізичної допомоги при вставанні з ліжка, крісла тощо.

До повернення на батьківщину були госпіталізовані 9 (30%) хворих жінок (ще за кордоном). Термін госпіталізації складав від 3 до 10 діб. І тільки 2 з них отримали довідку з лікарні італійською мовою, де скорочено наводилась інформація про отримане лікування.

За МКХ-10 у обстежених діагностовано наступні розлади (табл. 1).

У 8 (26,7%) пацієнток виявили розлади сприйняття у вигляді істинних слухових та зорових галюцинацій. Розлади мислення у вигляді параноїдного маячення ставлення і переслідування (з боку «хазяїна»), чаклунства («пороблено» сусідами, роботодавцями), гріховності, самозвинувачення діагностовано у 28 (93,3%) обстежених. Воно супроводжувалось руховим збудженням (у 4 жінок) чи моторною та ідеаторною загальмованістю (у 9). 6 (20%) осіб висловлювали суїцидальні думки (в анамнезі у них були виявлені суїцидальні спроби за кордоном).

У більшості обстежених (27 жінок – 90%) описані вище розлади формувалися на фоні депресивного настрою і супроводжувалися тривогою (17 – 56,7%), розгубленням (4 – 13,3%). Виявлені психопатологічні розлади у 18 (60%) пацієнток перебігали на тлі вираженої астенії.

Враховуючи клінічну картину в лікуванні хворих використовували комплексний диференці-

Таблиця 1
Розподіл хворих за видами психічних
та поведінкових розладів за МКХ-10

Психічні та поведінкові розлади	Кількість хворих	
	абс.ч.	%
Психічні розлади внаслідок ушкодження і дисфункції головного мозку (F06.8)	4	13,3
Маячний розлад (F22.0)	4	13,3
Гострий поліморфний психотичний розлад без симптомів шизофренії (F23.0)	4	13,3
Інші гострі, переважно маячні психотичні розлади (F23.3)	4	13,3
Інші гострі та транзиторні психотичні розлади (F23.8)	5	16,7
Помірний депресивний епізод без соматичних симптомів (F32.1)	4	13,3
Важкий депресивний епізод із психотичними симптомами (F32.3)	3	10
Інші дисоціативні (конверсійні) розлади (F44.8)	2	6,7

Джерело: розробка авторів

йований підхід із застосуванням нейролептиків, антидепресантів разом з масивною загальнозміцнюючою та вітамінотерапією. Психофармакотерапію починали з мінімальних доз з поступовим збільшенням та індивідуальним підбором. Засто-

совували клопіксол в дозі 6-10 мг на добу, або галоперідол – 1-5 мг на добу. Враховуючи депресивний фон настрою у більшості жінок (90%) до лікування додавали антидепресанти переважно седативної дії (амітріптілін, лерівон). Для зменшення тривоги вводили транквілізатори (сібазон 0,5% – 2 мл внутрішньом'язово 1-2 рази на добу). Підтримуючу терапію нейролептиками та антидепресантами продовжували і після виписки хворих.

Фармакотерапію поєднували з психотерапією, яку починали в умовах стаціонару та продовжували після виписки на базі медико-психологічного центру Буковинського державного медичного університету. Застосування психотерапії сприяло розв'язанню внутрішнього конфлікту, нормалізації порушених стосунків особи, зміні установок, світогляду, мобілізації адаптаційних можливостей пацієнтів та в подальшому успішній реадaptaції.

Таким чином у жінок – трудових мігрантів в клініці психотичних психічних розладів переважають розлади мислення у вигляді параноїдного маячення та настрою, які перебігають на тлі астеної.

В лікуванні даної групи пацієнтів необхідно застосовувати комплексний диференційований підхід, який поєднує психофармакотерапію з психотерапією, спрямованою на розв'язання внутрішнього конфлікту, відновлення адаптивних механізмів та успішну реадaptaцію.

Список літератури:

1. Долішня Н.І., Мироненко О.І., Рослюк С.В., Самсонова Л.О. «Італійський синдром» як прояв екзистенційної кризи // Форум психіатрії та психотерапії. – 2003. – Т. 4. – С. 34-36.
2. Kohte-Meyer I. "I am estranged, just as I am." Migration experience, ego identity and neurosis // Prax. Kinderpsychol. Kinderpsychiatr. – 1994. – 43 (7). – P. 253-259.
3. Сухорукова А.Ф., Погирляк С.В., Калущий В.В. Трудовая нелегальная миграция и психическое здоровье // 36.: Актуальні питання неврології, психіатрії та наркології. БДМА – Чернівці: Birim, 2002. – С. 169-172.

Юрценюк О.С.

Буковинський державний медичний університет

ОСОБЕННОСТИ ЛЕЧЕНИЯ ПСИХОТИЧЕСКИХ ПСИХИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ У ЖЕНЩИН – ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

Резюме

В статье приведены данные изучения психотических психических расстройств у женщин-трудовых мигрантов, в лечении которых необходимо применять комплексный дифференцированный подход, который сочетает психофармакотерапию и психотерапию.

Ключевые слова: трудовые мигранты, психотические психические расстройства, лечение.

Yurtsenyuk O.S.

Bukovynian State Medical University

TREATMENT OF PSYCHOTIC MENTAL DISORDERS FOR WOMEN – LABOUR MIGRANTS

Summary

In the article the studies of psychotic mental disorders for women-labour migrants are resulted, in treatment of which it is necessary to apply the complex differentiated approach which combines psychopharmacotherapy and psychotherapy.

Key words: labour migrants, psychotic mental disorders, treatment.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИК И МЕТОДИК УПРАВЛЕНИЯ ВРЕМЕНЕМ В РАБОТЕ РЕКРУТЕРА

Архипова Е.А., Суховий Е.С.

Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

В статье отображен опыт применения техник и методик тайм-менеджмента в сфере рекрутинга. Сделан обзор существующих техник управления временем. Обоснована необходимость овладения методами планирования. Проанализированы характерные особенности деятельности рекрутера, проведен эксперимент по планированию его рабочего дня.

Ключевые слова: рекрутинг, рекрутер, тайм-менеджмент, планирование рабочего дня.

Постановка проблемы. Время – это один из самых ценных ресурсов человека, а ввиду его ограниченности и невозобновляемости каждому человеку следует использовать его рационально. В современном, насыщенном событиями, интересами и задачами обществе все больше людей ощущают недостаток времени не только для удовлетворения личных потребностей, но и для выполнения своих профессиональных задач. Напряженный график работы, постоянная спешка, сокращение времени отдыха есть характерными признаками современного делового мира. В связи с этим исследования в области тайм-менеджмента не теряют своей актуальности, а наоборот, становятся все более популярными и востребованными.

Анализ исследований и публикаций. Среди ученых и практиков, внесших определенный вклад в развитие тайм-менеджмента, следует назвать Г. Сенеку, Б. Франклина, Ф. Тейлора, А. Файоля, Г. Форда, Г. Эмерсона, Дж. Леттса, К. Бичера, М. Мескона. Выделению тайм-менеджмента в отдельную дисциплину (конец 60-х гг. XX ст.) и ее дальнейшему развитию содействовали исследования Ю. Васильченко, Г. Попова, А. Гастева, П. Керженцева, Л. Зайверта, Ст. Кови, П. Дойля, Б. Санто, П. Друкера, Д. Эйзенхауэра и др. Так, в книге «Эффективный управляющий» П. Друкера (1966 г.), были сформулированы тезисы о значении времени как ключевого ресурса бизнеса. Начиная с 1990 года появляются работы, ориентированные на «ускоренный» режим времени (в частности, «Как привести дела в порядок» Д. Аллена и «Четырехчасовая рабочая неделя» Т. Феррера).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализ работ, посвященных вопросам планирования рабочего времени, методам и принципам самоорганизации, показывает достаточный уровень проработки общих вопросов в данной предметной области. Однако, не смотря на то, что каждая конкретная сфера деятельности требует адаптации указанных методов под ее специфику, подобные наработки, в основном, отсутствуют. Не является исключением в этом плане и сфера рекрутинга.

Цель статьи. Целью статьи является адаптация существующих техник и технологий планирования рабочего времени под рабочие задачи

рекрутера и создание на их основе плана рабочего дня.

Изложение основного материала. Неумение планировать свой рабочий день часто приводит к излишней утомляемости, возникновению стрессовых ситуаций и снижением общей эффективности работы человека. Наиболее типичными проявлением чего являются несвоевременные ответы на рабочую корреспонденцию, завершение работ после окончания рабочего дня; постоянное отвлекание от основных задач. Для более эффективного распределения рабочего времени предлагаются различные техники тайм-менеджмента, которые содержат общие рекомендации по организации рабочего дня.

Для рекрутеров – специалистов по набору персонала – распределение задач в пределах рабочего дня имеет свои особенности. Человеческий фактор, оказывающий определяющее влияние на результаты работы рекрутера, значительно сказывается на расписании дня. Большую часть рабочего дня рекрутер обрабатывает решения кандидатов на вакансии и специалистов (интервьюеров), уполномоченных оценивать компетенции этих кандидатов. Постоянное взаимодействие с людьми, для которых это взаимодействие не является приоритетным, требует крайне гибкого планирования дня рекрутера с возможностью многочисленных корректировок, а большой поток непредвиденных дел мешает сосредоточиться на основной работе.

Как показало проведенное исследование, использование существующих техник планирования и организации рабочего времени с учетом особенности сферы применения дает хорошие результаты.

Коротко охарактеризуем классические методы планирования, содействующие рациональному распределению рабочего времени.

По методике известного государственного деятеля, дважды избранного президентом США Д. Эйзенхауэра, следует рассортировать все задачи (дела) по двум критериям: срочности и важности (см. рис. 1).

В графу «срочно и важно» записываются задачи, которые необходимо выполнить в ближайшее время, однако которые не являются основным содержанием работы. В нашем случае, в эту графу попадают задачи, связанные с управле-

Рис. 1. Матрица Эйзенхауэра

нием критическими ситуациями, возникающими в процессе работы рекрутера. К ним можно отнести случаи отказа клиента от кандидатов, отобранных по ранее заявленным им требованиям; решение неотложных проблем, в частности устранение накладок с переговорными комнатами, проблем с телефонной связью во время проведения телефонных интервью; использование внезапно открывшихся возможностей, например увольнение необходимых рекрутеру специалистов из конкурирующей компании; закрытие «горящих» вакансий и т.д.

В графу «важно, но не срочно» записываются те задачи, которые составляют основу работы. К ним относятся анализ, планирование, оценивание результатов деятельности, поиск новых возможностей и идей, обучение и развитие, выстраивание взаимоотношений со значимыми людьми). Рекрутер может внести в эту графу такие задачи, как поиск специалистов по новым каналам, в частности, по новому запросу в социальной сети, изучение иностранных языков, демонстрация руководителю проекта собственных профессиональных качеств (самопрезентация) под предлогом обсуждения с ним возможных кандидатов на вакансию, а также составление матрицы Эйзенхауэра.

Дела, попавшие в графы «неважно и не срочно» и «срочно, но не важно» называют «поглотителями времени». Выявив подобные задачи, рекрутер может отказаться от выполнения некоторых из них, тем самым сэкономив собственное время, например, перестать читать бесполезные форумы. Существуют такие «поглотители времени», которые не поддаются контролю со стороны исполнителя, поэтому остается только минимизировать их выполнение. Некоторые звонки, письма и встречи, например, вопреки прогнозу, оказываются не результативными, но предполагать это бывает невозможно.

Главной задачей тайм-менеджмента является минимизация временных потерь, хотя следует осознавать, что полностью их избежать все равно не удастся. Снижению временных затрат способствует так называемая «помидорная техника» планирования, которая была предложена в конце 1980-х годов итальянским студентом Франческо Чирилло.

В основе этой техники лежит принцип 25-минутной работы без прерываний. Эти 25-минутные отрезки называются «помидорами» (в качестве

хронометра Ф. Чирилло использовал кухонный таймер в форме помидора). Составляется перечень задач, распределенных по приоритетности. Задачи, которые длятся меньше 1 «помидора», группируются между собой. В перечне предусматривается место для неожиданных задач. На протяжении одного «помидора» выполняется только один пункт из перечня. Перерывы в работе делаются исключительно между «помидорами». В листе деятельности напротив задачи, над которой шла работа, ставится отметка «X». Когда работа завершена (обычно, в несколько приемов), она вычеркивается из списка.

Таблица 1

Заполнения листа деятельности по методике «помидорного» планирования

Приоритет задачи	Сделать сегодня	15 января 2014
В	Обработать присланные по почте рекомендации кандидатов	
А	Проработать 40 карточек кандидатов на вакансию «C++ разработчик»	X X X
А	Провести 5 HR-интервью с кандидатами на вакансию «Менеджер проекта»	X X X X X

Основным результатом метода является максимальная концентрация внимания на выбранной задаче, а искусственная ограниченность времени задает быстрый темп выполнению задач.

Еще одним методом управления временем, который мы опишем, является хронометраж, — метод, позволяющий изучить затраты времени при помощи фиксации длительности выполняемых действий [1, с. 49]. Хронометраж помогает провести «инвентаризацию» и «аудит» времени, а так же вычислить, какие дела поглощают больше всего времени.

Данный метод предполагает запись повседневных действий через короткие интервалы (от 5 до 10 минут) в течение двух недель. Например:
9-00 — открыл электронную почту;
9-15 — выпил чашку кофе;
9-35 — ознакомился с перечнем актуальных вакансий;
9-45 — обсудил с Ивановым внешние данные новых сотрудников;
11.0 — начал составлять список кандидатов и т. д.

Существует несколько способов проведения хронометража, в том числе:

1. бумажный — требует наличия заранее подготовленного бланка;
2. диктофонный — содержание задачи, время ее начала и окончания записывается на диктофон;
3. мобильный — осуществляется с помощью разнообразных приложений для КПК и мобильных телефонов.
4. удаленный — специальная программа отслеживает действия пользователя ПК и формирует графический отчет о затратах времени.

5. online-метод – применяются соответствующие online-сервисы [3, с. 54].

Чтобы провести четкий хронометраж, можно воспользоваться приведенной ниже инструкцией. Прежде всего, нужно выбрать категории, по которым будет распределяться потраченное время. Возможны следующие категории:

- сон – только лишь сон и ничего кроме него;
- личное – гигиена, быт, принятие пищи и прочие нужные дела;
- дорога – время, которое вы провели в дороге;
- работа – это время, которое было потрачено на выполнение профессиональных задач (только на работу);
- развитие – сюда относится то, что делается для личностного и профессионального роста;
- отдых – все то, что доставляет вам расслабление и удовольствие;
- общение для себя, для души;
- потеря времени – то, что делалось без конкретной цели, и то, что можно было бы совсем не делать [1, с.78].

Затем следует определиться со способом проведения хронометража, сделать необходимые приготовления и можно приступить к самой процедуре – фиксации дел и их продолжительности. Если выполняется больше двух дел одновременно, например, чтение полезной литературы по дороге на работу, фиксируется каждое дело независимо одно от другого. Накопив определенную базу данных, программным способом или вручную вычисляется общее время, потраченное для каждой категории, и делаются **Выводы**. Метод хронометража достаточно трудоемкий, однако дает вполне ощутимый положительный эффект, поэтому многие менеджеры, однажды решившись на него, повторяют данный эксперимент вновь.

Определенное значение для управления временем имеет закон (принцип) Парето или принцип 80/20. Формулируется этот принцип следующим образом: «20% усилий дают 80% результата, тогда как оставшиеся 20% результата дают остальные 80% усилий». Таким образом, на получение 80% результатов, достигаемых в работе, уходит 20% всего затраченного времени. Согласно этому принципу, на практике четыре пятых приложенных усилий практически не имеют никакого отношения к полученному результату. Даже трезво оценивая свои силы и возможности, мы не можем учесть всех скрытых факторов, поэтому ожидания человека практически никогда полностью не оправдываются.

В отношении планирования рабочего дня это значит, что в наиболее продуктивные часы работы следует заниматься основными обязанностями и жизненно важными проблемами, а многочисленные второстепенные задачи можно оставить на часы спада продуктивности. Последовательное применение принципа Парето становится реальным, если анализировать все задачи согласно их доли вклада в конечный результат и располагать их по приоритетам. Данный принцип можно использовать в сочетании с АВС-анализом.

АВС-анализ основывается на предположении, что процентное соотношение более важных и менее важных дел всегда примерно одинаково. Все задачи распределяются по трем классам (А, В и С) согласно их важности по отношению к достижению профессиональных целей.

1. Наиболее важные задачи (категория А) составляют около 15 % от всех задач, которыми занимается менеджер. Их вклад в достижение цели составляет около 65 %.

2. Важные задачи (категория В) в среднем составляют 20 % от общего числа задач и 20 % важность работы менеджера.

3. Менее важные задачи (категория С) составляют 65 % от общего количества задач, но имеют меньшую значимость – около 15% от общей «ценности» результата [2, с. 90].

Руководствуясь методикой АВС-анализа, сначала следует заниматься задачами группы А, во вторую очередь – задачами группы В. Задачи группы С, как наиболее трудоемкие и наименее значимые можно порекомендовать кому-то другому или не делать вообще.

Последняя техника, которую мы рассмотрим – это самоменеджмент, или тайм-менеджмент, то есть техника правильного использования времени [3, с. 35]. В ее основе лежат следующие правила планирования.

1. Составлять план следует на 60% рабочего времени, а оставшиеся 40% отводить на непредвиденные задачи. Например, для рекрутера в категорию непредвиденных попадает работа с только что открывшимися вакансиями, незапланированное общение с клиентами, возникновение каких-либо экстренных ситуаций.

2. Над планированием времени нужно работать регулярно, системно и последовательно.

3. Планировать нужно только такой объем задач, с которым действительно можно справиться.

4. Восполнять потерю времени лучше сразу, например, имеет смысл дольше поработать вечером, чем весь следующий день наверстывать потерянное накануне время.

5. В планах нужно фиксировать цель, а не действия. Должны быть установлены точные сроки выполнения всех видов деятельности. Это позволяет избежать незапланированной деятельности.

6. Необходимо согласовывать свои планы с планами других людей (начальника, подчиненных, коллег) [4, с.70].

Изложив существующие методики управления временем, перейдем к их практической реализации. Для выявления проблем распределения времени, обнаружения «поглотителей» времени было принято решение воспользоваться техникой «хронометраж». С целью расставления приоритетов, мы использовали техники АВС-анализа и «матрицу Эйзенхауэра». Для достижения максимальной концентрации на приоритетных задачах было принято решение воспользоваться «помидорной техникой». При составлении плана работ на день, использовались правила тайм-менеджмента и знание принципа Парето.

В результате проведенных исследований и измерений были составлены планы рабочего дня

рекрутера. Следует заметить, что планы составлялись под конкретные ситуации и реальные задачи, в связи с чем в них учитывалось влияние ситуативных факторов, в частности состояние здоровья сотрудников, семейные и личные обстоятельства. Ниже описан процесс составления такого плана.

Сначала был составлен список задач, которые следовало выполнить рекрутеру в ближайшее время. Отметим, что этот рекрутер учится в вузе, что влечет ряд дополнительных задач, которые также необходимо внести в список.

Следовательно, список задач будет таким:

1. Найти кандидатов на открытые в компании вакансии. В течение месяца закрыть минимум пять вакансий из 20 открытых на данный момент.

2. Оказать организационную помощь сотрудникам, оформляющим документы для трудоустройства в организации.

3. Составить график выполнения заданий, порученных начальником.

4. Выполнить задания начальника по составленному графику.

5. В течение месяца пройти три теста, необходимых для закрытия испытательного срока.

6. Принять участие в общем собрании, на котором будут оговариваться приоритетные вакансии компании.

7. Сдать экзамен в университете.

8. Обработать рекомендации, которые присылают по почте.

Далее необходимо рассчитать рабочее время. Рабочий день составляет 8 часов. На сдачу экзамена, учитывая время на дорогу, уйдет предположительно 2,5 часа. Соответственно, если начать рабочий день в 9.00, то закончиться он должен в 20.30. В соответствии с правилами тайм-менеджмента, планируем 60 % рабочего времени, т.е. около 5 часов. Получаем следующий вариант плана.

9.00 – 9.30 – проверка почты, составление плана выполнения поручений начальника.

9.30 – 10.00 – исполнение срочных поручений (или же переход к следующему пункту)

10.00 – 10.30 – обработка рекомендаций, поступивших по почте.

10.30 – 11.00 – участие в оформлении кандидата на должность в компании.

11.00 – 11.30 – участие в общем собрании.

11.30 – 13.30 – налаживание контактов с потенциальными кандидатами.

13.30 – 14.00 – обед.

14.00 – 16.30 – сдача экзамена в университете.

16.30 – 17.00 – разбор поступившей почты.

17.00 – 20.30 – нераспланированное время.

Для повышения продуктивности выполнения основных обязанностей, в частности осуществления «холодных» звонков, целесообразно использование «помидорной техники». Применение данной техники позволяет увеличить концентрацию внимания и снизить частоту отвлечений на посторонние предметы.

Выводы и предложения. Руководствуясь основными правилами и методиками тайм-менеджмента, был разработан план рабочего дня рекрутера с учетом специфики самой работы и наличия ограничивающих личностных факторов. Результаты сравнительного анализа работы рекрутера без предварительного плана и после его составления продемонстрировали существенное увеличение эффективности рабочего времени. При отсутствии плана рабочего дня часто наблюдалось затягивание выполнения заданий, дефицит рабочего времени, сопровождающийся спешкой и некачественным выполнением работы, что в конечном итоге, существенно снижает эффективность работы сотрудников и организации в целом, а также провоцирует развитие стрессовых ситуаций. Составление плана рабочего дня привело к снижению указанных негативных последствий, улучшению количественных и качественных показателей работы сотрудников.

В частности, использование автоматизированных средств планирования и напоминания содействовало повышению пунктуальности, а значит – уменьшению потери времени вследствие расстыковки различных коммуникаций, применение «помидорной техники» привело к большей сосредоточенности на основных трудовых задачах, перераспределению времени на выполнение задач в соответствии с их приоритетностью. Также немаловажным есть тот факт, что был устранен стресс, который обычно сопровождает рабочий день с незапланированными задачами. И наиболее показательный результат – выполнение 90% плана (количество выполненных задач делим на количество запланированных). После сравнения этого показателя с результатами предыдущих рабочих дней, максимальной продуктивностью которых была 60%, эффективность планирования очевидна.

По нашему мнению, комплексное и системное использование упомянутых в статье методик управления временем позволит в дальнейшем улучшить полученный результат.

Список литературы:

1. Архангельский Г., Лукашенко М. Тайм-менеджмент. Полный курс. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 312 с.
2. Горбачев А. Тайм-менеджмент в два счета. – С-Пб.: Питер, 2009. – 256 с.
3. Кинан К. Самоменеджмент. – М.: Эксмо, 2006. – 80 с.
4. Кови С. Главное внимание главным вещам. Жить, любить, учиться и оставить наследие. – М.: «Альпина Паблишер», 2011. – 328 с.
5. Франк Я. Муза и чудовище. Как организовать творческий труд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 272 с.
6. Francesco Cirillo. The Pomodoro Technique [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://baomee.info/pdf/technique/1.pdf>

Архипова Є.О., Суховій К.С.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК І МЕТОДИК УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ У РОБОТІ РЕКРУТЕРА

Резюме

В статті відображено досвід застосування технік та методик тайм-менеджменту в сфері рекрутингу. Здійснено огляд існуючих технік управління часом. Обґрунтована необхідність оволодіння методами планування. Проаналізовані характерні особливості діяльності рекрутера, проведено експеримент з планування його робочого дня.

Ключові слова: рекрутинг, рекрутер, тайм-менеджмент, планування робочого дня.

Arkhipova E.A., Sukhovii K.S.

National Technical University of Ukraine « Kyiv Polytechnic Institute»

USING OF TECHNIQUES AND METHODS OF TIME MANAGEMENT IN THE WORK OF RECRUITER

Summary

The article displayed experience of techniques and methods of time management in the field of recruiting. Performed a reviews of existing techniques of time management. Substantiated the necessity of planning methods mastery. Analyzed the features of recruiter activities, conducted an experiment of his workday planning.

Key words: recruiting, recruiter, time-management, workday planning.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПИТАННЯХ МІЖЕТНІЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ

Кушнір Ю.В.

Донецький національний технічний університет

У статті на підставі експериментального дослідження розкривається уявлення старшокласників щодо представників різних етнічних спільнот. Досліджуються практичні питання стосовно соціологічного підходу щодо питання міжетнічного сприйняття. За допомогою шкали соціальної дистанції Богардуса аналізуються особливості міжетнічного сприйняття учнів старших класів.

Ключові слова: міжетнічне сприйняття, етнокультурний портрет, старшокласник, соціальна дистанція, етносоціологія.

Постановка проблеми. Одним із аспектів щоденного спілкування багатьох людей є визначення їх відношення до іншого. Цей «інший» завжди чимось або відрізняється, або, навпаки, схожий: фізичними якостями, психологічними показниками, соціальними ознаками, культурними особливостями, звичками, поведінкою, манерою спілкування та багатьма іншими відмінностями. Ці відмінності людина сприймає або як щось природне, або поступово звикає до них, або, навпаки, відштовхує від себе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці існує багато досліджень стану розвитку цієї проблеми або її окремих компонентів як в українському суспільстві, так і в світовій практиці. Серед найбільш близьких до мети нашого дослідження є роботи Н. Паніної [7], В. Паніотто [8], В. Собкіна [11], В. Ліхачьова [6]. Дослідження щодо етнокультурної тематики представлені в основному роботами етнопсихологів і етносоціологів: Л. Дробіжева [2], Т. Стефаненко [13], Н. Лебедева [5], Л. Почебут [10], В. Євтух [3]. На початку 90-х рр. з'являється ряд психологічних робіт, присвячених опису етнічних стереотипів В. Крисько [4], М. Герасімової [1] В. Сосніна, Є. Красікової [12]. Істотний внесок у вивчення етнічних уявлень вніс В. Петренко [9], який вивчав етнічні стереотипи шляхом побудови суб'єктивних семантичних просторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сьогодинішнього стану міжетнічних відносин свідчить про важливість посилення уваги до цієї актуальної проблеми саме в шкільному віці, коли йде активний процес формування духовно-моральних ідеалів, комунікативної культури, якостей людини. У процесі міжетнічного спілкування важливе місце займають особливості сприйняття «іншого». Тому, вивчення уявлень старшокласників набуває особливого значення. Під впливом надбань загальнолюдської та національної культури на основі духовно-моральних цінностей, вільних від будь-яких етнічних, національних, класових, політичних, ідеологічних інтересів у старшокласників формується людська гідність, повага до інших цінностей культури та образу життя людей.

Метою даної статті є, визначення етнокультурного портрету представників етнічних спільнот в уявленні учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Донецької області.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з мети дослідження, для визначення етнокультурного портрету представників етнічних спільнот в уявленні учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Донецької області ми обрали дані анкетування, проведеного нами у 2010 році у старших класах шкіл Донецької області. Опитування було вибірковою. Опитування було спрямоване на з'ясування того, як учні ставляться до своєї національності, представників інших національностей, до державної політики у сфері національних та міжетнічних відносин. В статті будуть представлені лише ті результати, які характеризують загальні статистичні показники дослідження.

До експериментальної вибірки було включено 404 учні старших класів шкіл Донецької області. Середня кількість учнів у класі – 21 учень. Середній вік учнів – 16 років. Загалом у експериментальному етапі дослідження взяли участь 184 хлопці та 220 дівчат, тобто у загальній вибірці експерименту було 45,6% хлопців та 54,4% дівчат.

Важливим питанням є також етнічна структура вибірки нашого експериментального дослідження. Насправді, у дослідженні брали участь більше респондентів, ніж та кількість (404 людини), дані по яких аналізуються. У остаточну вибірку ми включили лише представників домінуючих етносів Донецька та Донецької області – українців та росіян. Крім них у класах навчалося 33 представника інших національностей. Серед національностей, які представляли ці учні, були греки (12 учнів), вірмени (11 учнів), татари (3 учні), цигани, білоруси, євреї, грузини, німці та узбеки (по 1 учню).

Представники цих національних меншин було нами виключено з розгляду через такі причини. Національна приналежність (особливо з огляду на приналежність до етнічної більшості або меншості) значно впливає на ставлення до представників інших національностей, тому ставлення представників національної меншини до інших меншин буде найвірогідніше дуже різним – в першу чергу розрізнення буде проходити по лінії «титовий етнос (етноси) – національні меншини». Тому таке ставлення потрібно вивчати окремо, контролюючи різні фактори, що можуть впливати на міжетнічне спілкування в цьому аспекті. З іншого боку, у більших соціальних масштабах, ніж відносини між однокласниками, більше значення мають більш поширені, більш

типові закономірності, якими, в даному випадку, на нашу думку, є ставлення представників найчисленніших національностей до національних меншин. Виходячи з цього, ставлення українців та росіян до інших національностей (які в даному випадку є національними меншинами) є більш значущим. Тому, розглядаючи дані експериментального дослідження, ми брали до уваги лише відповіді респондентів, які віднесли себе до цих двох національностей. Таким чином, вибірку експериментального дослідження склали 404 учня: 264 (65,4%) є українцями, а 140 (34,6%) – росіяни.

Для оцінки особливостей міжетнічного сприйняття учнів старших класів, була обрана методика «Шкала соціальної дистанції Богардуса». Дані, отримані з використанням цієї методики, що відображають соціально-психологічну дистанцію по відношенню до представників різних національностей, представлено у таблиці 1. Для можливості співставлення даних по різних за розміром групами, результати представлено у середніх значеннях показника соціально-психологічної дистанції.

Таблиця 1

Показники соціально-психологічної дистанції по відношенню до різних етнічних груп

№ п/п	Назва етносу	Індекс соціально-психологічної дистанції
1.	Українці	2,1
2.	Росіяни	3,2
3.	Білоруси	4,1
4.	Греки	4,5
5.	Євреї	5,2
6.	Татари	5,7
7.	Армяни	5,1
8.	Азербайджанці	5,8
9.	Грузини	5,5
10.	Болгари	4,9
11.	Німці	5,3
12.	Поляки	5
13.	Цигани	6,1
14.	Узбеки	5,8
15.	Молдавани	5,4

З даних, наведених у таблиці, можна побачити, що найменшою соціально-психологічна дистанція є по відношенню до українців та росіян, а найбільшою – до представників таких національностей як татари, азербайджанці, узбеки та цигани. Цей факт, ймовірно, пояснюється тим, що українці та росіяни є найчисленнішими національностями на території Донецької області та України загалом, тому більшість опитаних найбільше знайомі з особливостями, традиціями та звичаями цих націй, вони є знайомими та передбачуваними для більшості опитуваних. Крім того, статус титульної по відношенню до української нації та вплив російської культури та історії по відношенню до представників російської нації були також важливими чинниками незначної соціально-психологічної дистанції по відношенню до представників згаданих національностей.

Цікава у зв'язку з цим оцінка сучасних школярів перспективи життя в мононаціональному і багатонаціональному місті. Уподобання жити в мононаціональному місті висловили 42% опитаних учнів донецьких шкіл. Старшокласників з нейтральним ставленням до такої перспективи налічується всього 12%. Крім того, слід зазначити, що дівчата проявляють більшу толерантність до багатонаціонального міста – 65%. У той час як у юнаків цей показник склав лише 38%. Проживання в одному будинку з людьми різних національностей не викликає особливих проблем у 41% старшокласників. Для них це питання не є актуальним і тому вони проявляють деякий нейтралітет у його розгляді. Негативне ставлення до проживання з людьми різних національностей в одному будинку виявили 32% учнів. Позитивне ставлення до такої перспективи висловили 25% учнів.

Приблизно таке ж відношення підлітків стосовно можливості спільної роботи з представниками «інших» етносів. Найбільш виражено позитивне ставлення до спільної роботи (навчання) у 48% опитаних юнаків і дівчат старших класів. Що стосується спілкування, то більш вираженим серед учнів старших класів з багатонаціональним складом виявилось практично повна відсутність (близько 80%) будь-яких негативних емоцій до однокласників «не їх етносу». Причому, слід зазначити, що позитивне ставлення до багатонаціонального спілкування найбільш виражено у дівчат (87%), ніж у юнаків (63%).

Останнім твердженням, що характеризує етнічні установки відносно етнічних чужинців, і яке найбільш точно дає уявлення про ступінь враженості негативного ставлення до представників різних етнічних спільнот є питання про перевагу шлюбу з «іншими», з представниками інших етнічних груп. Відповідь «так» на це питання висловили 58% опитаних старшокласників серед яких 70% дівчат. Дійсно, у дівчат найбільш виражено позитивне ставлення до змішаного шлюбу. Негативне ставлення найменш виражено і складає приблизно 19% старшокласників. Слід зазначити, що у юнаків негативне ставлення до змішаного шлюбу у 50% опитуваних, це досить високий показник, який демонструє інтолерантну позицію. Звичайно, це досить загальне ставлення підлітків до проблем полікультурного життя.

Ще більш яскраво особливості взаємин між школярами проявляються в їх сприйнятті інших національностей. У цьому місці варто обмовитися, що безпосередньо позитив і негатив національного сприйняття своїх однокласників не є керівною лінією повсякденного життя сучасного старшокласника. Тут скоріше варто говорити про загальну культуру і освіченість підлітків, ніж про їхнє ставлення між собою. Для визначення існуючих стереотипів по відношенню до представників інших етнічних спільнот серед старшокласників була проведена методика Д. Катца, К. Брейлі, яка допомагає визначити основні риси вивчаємих етнічних груп. Негативні уявлення присутні практично у всіх запропонованих для оцінки етнічних групах: євреї, росіяни, україн-

ці, татари, греки. Так, євреїв в багатьох випадках з'являється як жадібний (20%), хитрий (20%), хам (10%), злий (10%), неохайний (10%), зарозумілий і гордий (10%). Не дивлячись на те, що значна частина населення Східної України, і зокрема, Донецькій області на території, якій проводилося дослідження, переважну більшість складають росіяни та українці, негатив щодо росіян і українців також присутній. Хоча, названі негативні характеристики по відношенню до них і мають трохи більш м'який тон, ніж у відношенні до інших представників національних меншин. Зокрема, росіяни володіють такими негативними якостями як балакуний (32%), простакуватий (14%), грубий і невічливий (9%). У той же час, характеризуючи українців, школярі віднесли до негативних якостей такі характеристики як занадто довірливий (17%) і алкоголік (17%).

Якщо негативні якості відображають деяку диференціацію в порівнянні, наприклад, євреїв з росіянами і українцями, то, аналізуючи позитивні характеристики цих національностей, можна простежити поступове згладжування різниці між національностями. Наприклад, між євреєм та росіянином практично немає особливої різниці в прояві ними позитивних якостей. В обох націях, за оцінкою школярів, простежується доброта (євреї – 31%, росіяни – 17%) та розум (євреї – 25% і росіяни – 22%). В українців при цьому відзначають доброту (25%), чуйність (11%) і патріотизм (11%). Можливо, що відсутність будь-яких розбіжностей між ними пояснюється нездатністю школяра провести чітку межу в уявленнях про євреїв, росіян та українців.

Загальні результати дослідження свідчать про відносно позитивний стан розвитку сприйняття учнями старших класів шкіл Донецької області представників інших етнічних спільнот. Так бо мовити, що загрози виникнення суспільних криз на підставі ксенофобії або расизму майже не існує. Школярі це досить впевнено довели.

Найбільшу гостроту, на думку школярів, має відношення держави до представників національних меншин. Існує думка, що поряд з офі-

ційним позитивом (47% думок) держава проявляє і байдужість до проблем меншин (42%). Для жителів східних регіонів України державна політика «байдужості» фактично об'єднує всі меншини, як етнічні, так і мовні. На їхню думку, держава практично нічого не робить для того, щоб знизити в суспільстві міжетнічну напруженість і сформувати толерантне відношення між людьми, зберігши пошану до своєї національності і національності інших. Крім того, слід зазначити, що майже 54% учнів старших класів вказали на те, що у своєму житті вони стикалися з дискримінуючим ставленням до них як з боку держави, так і представників інших етнічних груп.

Таким чином, оцінюючи в загальних рисах питання міжетнічного сприйняття, слід визначити, що наявність негативного відношення до представників не «своєї» національності існує, але в незначних параметрах. У дослідженні не враховувалися етнічні параметри вибірки. Тому, важко сказати, ці емоційні настрої характерні етнічній більшості по відношенню до меншості або навпаки? Або ж це почуття виражено однаково? Однак, що можна стверджувати, проблема міжнаціональної взаємодії зберігається. Це розуміють і старшокласники.

Висновки. При збереженні на сьогоднішній день в суспільстві і в свідомості юнаків такого характеру проблем, створюється підґрунтя і для прояву в майбутньому більш відкритих форм нетерпимості. А це означає, що етнічне питання як одне з найбільш часто виникаючих у момент соціальної нестабільності, знову буде актуальне. Подолання можливих складнощів пов'язане в першу чергу з полікультурним освітою і вихованням культури міжетнічного спілкування у сучасних старшокласників. Повнота аналізу потребує висновків не тільки відносно констатації фактів існування тих чи інших уявлень, але й пояснення можливих причин їх існування. Тому, в наступних дослідженнях необхідно проаналізувати гіпотетичні припущення щодо причин такого стану відношення учнів до представників інших етнічних груп.

Список літератури:

1. Герасимова М. Г. Этническая толерантность и этнические стереотипы подростков. // Россия: трансформирующееся общество / под редакцией В. А. Ядова. – М.: КАНОН-пресс – Ц, 2001. – 640 с.
2. Дробіжєва Л. М. Етносоциология перед вызовами времени : [Леодакия Михайловна Дробіжєва] // Социс. – 2008. – № 7. – С. 85-95.
3. Етнічні спільноти України : довідник / редкол.: В. Євтух, (голов. ред.) В. Трошинський, Л. Аза та ін. – К. : Фенікс, 2001. – 252 с.
4. Крысько В. Г. Этнопсихология и межнациональные отношения: курс лекций. – М. : Экзамен, 2002. – 448 с.
5. Лебедева Н.М. Социально-психологические и индивидуально-личностные факторы этнической толерантности-интолерантности в межкультурном диалоге // Межкультурный диалог: Лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия. – М.: РУДН, 2003. – С. 204-255.
6. Лихачев В. Динамика проявлений антисемитизма в Украине в начале XXI в.: реальность и стереотипы / [Вячеслав Андреевич Лихачев] ; Евроазиатский еврейский конгресс // <http://www.eajc.org/page18/news43.html>, 01.04.2009.
7. Паніна Н. В. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / [Наталія Вікторівна Паніна] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №4. – С. 2-43.
8. Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007) / [Володимир Ілліч Паніотто] ; Київський Міжнародний Інститут Соціології // www.kiis.com.ua.
9. Петренко В.Ф., Осипова В.С., Митина О.В. Россиянки и американки: стереотипы поведения (психосемантический аспект) // Социологические исследования, 2001. – № 8. – С. 70 – 75.

10. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности: учеб. пособ. – СПб.: Изд-во СПбУниверситета, 2005. – 281 с.
11. Собкин В.С., Николашина Е.В. Отношение московских подростков к мигрантам: культурная дистанция, временные сдвиги, национальная самоидентификация // Социокультурные трансформации подростковой субкультуры: Труды по социологии образования. Т. XI. Вып. XX / [Владимир Самуилович Собкин]; под ред. В.С. Собкина. – М. : Центр социологии образования РАО, 2006. – С. 19-31.
12. Соснин В.А., Красникова Е.А. Социальная психология. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2004. – 336 с.
13. Стефаненко Т.Г. Социальная и этническая идентичность / [Татьяна Гавриловна Стефаненко] // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер. – М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – С. 196-220.

Кушнир Ю.В.

Донецкий национальный технический университет

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ВОПРОСАХ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ

Резюме

В статье на основании экспериментального исследования раскрывается представление старшеклассников в отношении представителей различных этнических общностей. Исследуются практические вопросы относительно социологического подхода межэтнического восприятия. С помощью шкалы социальной дистанции Богардуса анализируются особенности межэтнического восприятия учеников старших классов.

Ключевые слова: межэтническое восприятие, этнокультурный портрет, старшеклассник, социальная дистанция, этносоциология.

Kushnir Ju.V.

Donetsk National Technical University

SOCIOLOGICAL APPROACH TO THE ISSUE OF ETHNIC PERCEPTION

Summary

In the article on the basis of experimental research develops the idea of high school students in relation to the different ethnic communities. We investigate the practical questions regarding the sociological approach interethnic perception. With Bogardus social distance scale analyzes the characteristics of ethnic perception of high school students.

Key words: interethnic perception ethnocultural portrait, senior, social distance, ethnosociology.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНІ ОБСТАВИНИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОГО КОРПОРАТИВНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Дубняк М.О.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Досліджено політичні та соціальні обставини становлення концепції корпоративного громадянства та корпоративної соціальної відповідальності в ЄС. Обґрунтовано співвимірність концепцій з окремими моделями демократії. Окреслено шляхи практичної реалізації концепцій в Україні.

Ключові слова: корпоративне громадянство, громадянське суспільство, демократія, соціальна відповідальність бізнесу.

Перспективи інтеграції України в систему європейських політико-економічних зв'язків перебувають у прямій залежності від здатності нашої держави продемонструвати свою прихильність до основних цінностей європейської цивілізації. Серед низки основних цінностей до речно виокремити корпоративне громадянство та соціальну відповідальність бізнесу. Корпоративне громадянство як певний концептуальний підхід описує стратегію взаємодії бізнесу з суспільством, яка забезпечує взаємний ефективний та сталий розвиток. В основі цього підходу лежить питання про соціальну та політичну суб'єктність корпорації, яка поряд з економічними цілями робить стратегічний вибір на користь суспільного блага – розвитку людського капіталу і підтримки середовища проживання. Транснаціональна корпорація (ТНК) виступає вагомими суб'єктом світової політики. В цьому сенсі корпоративне громадянство також визначає поле і пріоритети корпоративної участі у вирішенні глобальних проблем. Будучи учасниками мережевої взаємодії з численними зацікавленими акторами, ТНК можуть вибудовувати політичні спільноти для вирішення проблем глобального розвитку. Причому робити це більш гнучко і результативно, ніж міжнародні бюрократичні структури або національні держави. Крім корпорацій як виразників специфічних колективних інтересів визначальну роль в системі корпоративного громадянства відіграють державні структури, неурядові організації та інші суб'єкти світової політики.

Сьогодні в Україні, з метою посилення євроінтеграційних політико-економічних процесів, необхідна інституціоналізація діалогу в системі відносин «бізнес – держава – недержавні організації». Питання про організацію взаємодії між суб'єктами в системі європейських економічних зв'язків – це феномен не тільки соціально-економічних відносин, а й відносин політичних. Держава, з її системою управління набуває нової якості, де одностороннє управління має щобільше змінюватися на взаємодію з групами різних економічних інтересів. Одночасно має розширюватися й поле публічної політики, яка вже не асоціюється лише з політикою держави, а віднаходить широкий багатосторонній характер. Зростає також значення мережевого підходу в справі модернізації політичних і громадських структур.

Проблематика відповідального корпоративного громадянства за останні роки широко досліджувалася вітчизняними та зарубіжними науковцями. До суспільно-економічного контексту виникнення концепції корпоративного громадянства звертався Е. Вігода [5]. Політолог Н. Палас побіжно окреслила місце корпоративного громадянства в контексті транснаціональної моделі демократії та її впливу на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу [3]. Інші дослідники обґрунтували, що корпоративне громадянство є невід'ємним елементом стратегії стійкого розвитку (В. Кириліна [2], С. Перегудов і І. Семененко [4]). Дослідження особливостей моделі корпоративного громадянства здійснювали Ю. Бегма, О. Вінніков, В. Воробей, П.Калита, О. Редько, О. Силенко, М. Стародубська та ін., які вказали на існуючі проблеми укладання «громадського договору» між корпорацією і соціумом. Відтак існує необхідність звернутися до політологічних аспектів проблематики становлення корпоративного громадянства в час інтенсифікації євроінтеграційних процесів в Україні.

Метою розвідки є розгляд особливостей становлення концепції корпоративного громадянства як важливого чинника активізації розбудови українського громадянського суспільства та демократії в умовах євроінтеграції.

Концепція «корпоративного громадянства» зародилася на початку ХХІ століття. Вперше концепція була артикульована в Канаді на конгресі міжнародної асоціації політичних наук у 2000 році. Концепція оперта на моделі багатовимірності громадянства («multi-dimensional model of citizenship») і центрована на формуванні громадянина, що прагне до конструктивної суспільної активності. Науковцями аналізувалося різні виміри громадянства – мікро-, міді-, макро- і метагромадянство [5, с. 17]. Перший вимір (micro) визначався як громадянство на робочому місці, другий вимір (midi) – як групова громадянська активність у процесі прийняття рішення у виробничому процесі й на місцевому рівні; третій вимір (macro) – як альтруїстична активність на рівні громад і держави та четвертий вимір (meta) – як активність на рівні суспільства.

Крім суспільного виміру, концепція корпоративного громадянства має також політичний вимір. Він визначає входження корпорації в систем-

ну взаємодію з іншими соціальними й політичними інститутами. Низка конфліктів громадян, міжнародних організацій з транснаціональними корпораціями, змусила керівництво ООН замислитися над необхідністю екстрених заходів з поліпшення іміджу окремих корпорацій. У 1999 р. Генеральний секретар ООН К. Аннан озвучив положення «Глобального договору» у своєму виступі на Всесвітньому економічному форумі. Відтак керівникам бізнесових кіл було запропоновано приєднатися до міжнародної ініціативи – «Глобального договору», – щоб об'єднати зусилля установ ООН, корпорацій, громадянського суспільства з реалізації універсальних соціальних та екологічних принципів (дотримання прав людини, право на справедливо оплачувану працю, збереження довкілля, боротьба з корупцією тощо). Для підтримки дії договору передбачалося створення світових та національних мережевих структур, проведення регіональних нарад (політичних діалогів), навчання та участь у партнерських проектах. Договір об'єднує декілька тисяч компаній з понад ста країн світу, є найбільшою добровільною ініціативою. Активними в підписанні цього договору стали й українські бізнес-структури – 93 компанії (корпорації) приєдналися до ініціативи. Це означає, що лише кожна третя корпорація в Україні долучилася до договору. Відтак виникає необхідність державного та громадського ініціювання створення та прийняття національного стандарту системи управління соціальною відповідальністю в Україні. Його упровадження надасть можливість національним підприємствам ефективніше використовувати політику соціальної відповідальності в покращанні інвестиційної привабливості.

У найбільш загальному плані корпоративне громадянство – це стратегія соціальної діяльності великих корпорацій на підвищення власної репутації як відповідального громадянина, повноправного учасника взаємодії з суспільством з метою забезпечення ефективного та сталого розвитку. Глобальний договір просуває концепцію відповідального корпоративного громадянства. Тут громадянство береться як участь, а не як підданство. Бути громадянином означає бути членом певного політичного співтовариства, відтак мати право на участь у його житті. Зрозуміло, що це неможливо, якщо учасникам не гарантований захист від владного свавілля. Звідси виникають базові права або «свободи», асоційовані з громадянством: недоторканність життя і власності, свобода слова, свобода зборів і об'єднань, право на справедливий суд тощо. Вони доповнюються політичними правами, найважливішим з яких є право обирати й бути обраним до органів державної влади. Місце реалізації цивільних прав – суд, а політичних – парламент і громадянське суспільство. Останнє має слугувати протидією державі й виконувати роль миротворця та арбітра між основними групами інтересів. Згідно з англійським філософом Е. Геллнером, громадянське суспільство виникає там, де є інституційний та ідеологічний плюралізм [1, с. 167].

Концепція корпоративного громадянства вибудована на аксіологічному (ціннісному),

соціально-суб'єктному та інституціоналістському підходах. Ціннісний підхід дозволяє розробити етичний кодекс діяльності корпорації, гуманітарну мотивацію корпоративної поведінки, що виходить за рамки отримання економічних дивідендів для власників й акціонерів компанії. Соціально-суб'єктний підхід виявляє інтереси і механізми взаємодії між суб'єктами політичного поля. Нарешті третій підхід, на якому заґрунтовується концепція корпоративного громадянства, визначає саму корпорацію як інститут сучасного соціуму і позиціонує корпоративних суб'єктів у системі суспільних інститутів.

Механізми впливу на корпорації в політичному, правовому руслі мають постійно осмислюватися. Системою координат такого осмислення може слугувати теорія громадянства як інституту демократичного суспільства. Виняток тут становить модель «ліберального мінімалізму», яка визнає тільки політико-правовий статус інституту громадянства та орієнтує на захист прав громадян від посягання з боку держави. Інші моделі, наприклад громадянської республіканської системи правління – розвиваючої демократії, деліберативної демократії припускають різні форми участі громадян у політичному управлінні. Такі можливості стосуються не лише індивідуальної участі громадян, вони поширюються на корпорації, що є виразниками групових інтересів. Головною демократичною процедурою за таких умов стає «діалогова комунікація» державної влади і вільної громадськості, а наслідком – досягнення компромісу. Умови практичної реалізації деліберативної демократії: високий рівень політичної і правової грамотності громадян; бажання більшості громадян брати активну участь в політичному процесі своєї країни. Закріпити ідею корпоративного громадянства можна в рамках ліберальної парадигми, зокрема в руслі інституціоналізму. Нормативно це можна здійснити через процедурну демократію. Остання є комплексом політичної техніки, що забезпечує існування і розвиток демократичних інститутів. Процедурна демократія передбачає підготовку процесу взаємодії в системі «державна – корпорації – недержавні організації».

У сучасному дискурсі країн з молодою демократією йдеться про боротьбу за реальне панування між двома силами: політично організованим суспільством і капіталом (зокрема ТНК). Цей дискурс представлений головно радикальною критикою корпоративного егоїзму. За останні десятиліття, коли діяльність корпорацій позначалася негативними наслідками (погіршення екології, безробіття в зв'язку з банкрутством, перенесенням промислових об'єктів, експлуатацією робітників в постколоніальних країнах тощо) почав розвиватися дискурс корпоративної соціальної відповідальності (М. Ліборкіна, Ф. Котлер, У. Баффет та ін.). Загалом соціальна відповідальність бізнесу – це політика, яка свідомо обирається компанією для того, щоб не просто існувати та отримувати прибуток, а добровільно робити свій позитивний внесок у розвиток сучасного суспільства. Перші наукові підходи до розуміння сутності корпора-

тивної соціальної відповідальності (КСВ), її принципів та методів зародилися в 50-х рр. XX ст. з виходом праці «Соціальна відповідальність бізнесмена» Г. Бовена. Європейська концепція КСВ офіційно була сформована лише наприкінці XX ст. та знайшла своє відображення у документі Європейської комісії «Зелена книга» (2001). Поширення концепція КСВ набула у час глобалізації, у середині 90-х XX ст. Тоді в державах-приймачах ТНК з'явилися антикорпоративні настрої. Прикладом може слугувати реакція на неекологічне рішення компанії «Shell» затопити в морі біля Канади нафтову платформу. Негативною також була реакція на використання дитячої праці, що практикувалася в країнах «третього світу» деякими відомими корпораціями (зокрема, «Nike»). Саме тоді політики, неурядові організації, громадяни почали активно відстежувати дотримання принципів КСВ з боку корпорацій.

Практична реалізація цієї концепції є сьогодні вкрай важливою. У США, наприклад, КСВ пов'язана з програмами волонтерства працівників компаній та благодійністю. Європейське розуміння КСВ полягає у веденні бізнесу в соціально-відповідальний спосіб. Європейська політична модель КСВ, на відміну від американської, передбачає інституціоналізацію відносин із «групами інтересів». Реалізація концепції корпоративного громадянства та корпоративної соціальної відповідальності в країнах ЄС оперта на те, що корпорація має зосереджувати свою діяльність на реалізації соціальних вимог суспільства. Наполягання на дотриманні КСВ розпочалися у 70-х рр. минулого століття, коли громадськість почала дізнаватися про приховані негативні наслідки діяльності компаній: міста-привиди, що зникали разом із закриттям підприємств; катастрофи, спричинені діяльністю виробничих підприємств; річки й озера, в яких купання призводило до масової смерті; втрачене здоров'я робітників на виробництвах без подальшого соціального захисту; селекція рослин, що містять ГМО тощо.

Російські політологи С.П. Перегудов, І.С. Семенов розрізняють поняття корпоративної соціальної відповідальності та корпоративного громадянства. Корпоративна соціальна відповідальність робить акцент на соціальних аспектах діяльності корпорацій. Натомість концепція корпоративного громадянства зосереджується на суспільно-політичній складовій взаємодії «корпорація – суспільство» [4, с. 342]. Ці концепції та практика їхньої реалізації знаходяться в постійному розвитку і зазнають якісних змін. Йде певне зближення даних концепцій, обумовлене трансформацією, яку зазнає КСВ. Раніше вона розглядалася переважно як одностороння діяльність корпорації (так званого «донора»), скерована на соціальні ініціативи громадян, організацій, соціальних інститутів. Останнім відводилася роль «приймачів» результатів діяльності корпорації. Сьогодні КСВ зорієнтована на політичний діалог. Європейська політична модель КСВ, на відміну від американської, передбачає інституціоналізацію відносин із «стейкхолдерами» (від англ. Stakeholder – власник частки, одержувач

відсотка, учасник справи). До них належать акціонери, кредитори, власники облігацій, члени органів управління, співробітники компаній, клієнти (контрагенти), уряд, суспільство загалом. Саме в напрямку взаємодії корпорації зі «стейкхолдерами» за останні роки спостерігається найбільш помітний прогрес у реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу. Ефективний діалог зі «стейкхолдерами» розглядається теоретиками як ключовий елемент «хорошого» корпоративного громадянства. Загалом для ЄС характерна тенденція системного бачення проблеми взаємодії корпорації й суспільства. Концепція корпоративного громадянства в ЄС отримала не лише науковий, а й практичний розвиток (благодійність, корпоративне волонтерство, підтримка соціальних програм).

Серйозною проблемою для України є дотримання норм взаємодії зі «стейкхолдерами». Проблема обумовлює характер законодавчого регулювання відносин «держава – корпорація – суспільство». В недостатньо розвинутому громадянському суспільстві є дещо інше, ніж в країнах західної демократії, роль держави, традиції підприємницької діяльності, трудові практики, рівень життя та соціального забезпечення. Все це вимагає ретельної адаптації практик КСВ до українських реалій. Зокрема, існують невірні рішення питання, пов'язані з соціальною захистом працівників, дотриманням природоохоронних стандартів тощо. Ці питання в ЄС давно регулюються законодавчо, знаходяться тут під пильною увагою численних міжнародних організацій. Натомість лише кожен третій керівник корпорацій (консорціумів, концернів, асоціацій, фінансово-промислових груп тощо) в Україні зорієнтований на концепцію КСВ. Відтак виникає необхідність державного та громадського ініціювання створення та прийняття національного стандарту України щодо системи управління соціальною відповідальністю. Його впровадження надасть можливість національним підприємствам ефективніше використовувати політику соціальної відповідальності, яка є вкрай важливою для суспільства.

Отже, концептуалізацію моделі корпоративного громадянства в Україні, на нашу думку, необхідно здійснити на ґрунті ціннісного, соціально-суб'єктного й інституціоналістського підходів. Посилення корпоративного громадянства можливе в рамках деліберативної демократії. Основною демократичною процедурою за таких умов стає «діалогова комунікація» державної влади і недержавних організацій, громадян. Очевидно, що євроінтеграційний вектор розвитку України посилює важливість внутрішньодержавної політичної інтеграції стосовно вирішення питань, пов'язаних з соціально-економічною діяльністю вітчизняних та закордонних ТНК. Євроінтеграція вимагає осмислення нових важелів дієвості моделі корпоративного громадянства в українських політичних реаліях. Турботою громадянського суспільства стає завдання бути ідейним натхненником, ініціатором і організатором волевиявлення соціальної відповідальності корпора-

ціями. Необхідно за прикладом країн ЄС інституалізувати лобі корпорацій в царині соціальних проєктів, легітимувати участь у лобіюванні з боку недержавних організацій. Треба також використовувати ефективне планування благодійної діяльності, розробити пріоритети й критерії оцінки, відповідно до яких корпорації передаватимуть кошти некомерційним організаціям чи спеціалізованим благодійним фондам.

Інтеграція принципів корпоративного громадянства та корпоративної соціальної відповідаль-

ності в національній стратегії розвитку є вагомим чинником політико-економічної зінтегрованості України та ЄС. На нашу думку, пошук політико-правових, економічних шляхів підвищення прозорості практик та інструментів корпоративної соціальної відповідальності є перспективним завданням сьогодення. Адже використання можливостей упровадження концепції в реаліях вітчизняного політичного та соціально-економічного середовища є суттєвим чинником входження України в ЄС.

Список літератури:

1. Геллнер Э. Условия свободы: гражданское общество и его исторические соперники / Эрнест Геллнер. – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
2. Кириллина В.Н. Формирование концепции корпоративного гражданства в контексте развития стратегии устойчивого развития / В.Н. Кириллина // Высшая школа. – 2010. – № 5 – С. 43-51.
3. Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу / Н. Палас // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Випуск 21. – С. 145-150.
4. Перегудов С.П. Корпоративное гражданство: концепции, мировая практика и российские реалии / С.П. Перегудов, И.С. Семенов. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 447 с.
5. Vigoda E. Citizenship Behavior and the Spirit of New Managerialism / E. Vigoda // XVIII IPSA World Congress (Quebec, August 1-5, 2000). – Quebec: IPSA, 2000, – P. 17-21.

Дубняк М.А.

Львовский государственный университет внутренних дел

ПОЛИТИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ ОТВЕТСТВЕННОГО КОРПОРАТИВНОГО ГРАЖДАНСТВА

Резюме

Исследованы политические и социальные обстоятельства становления концепций корпоративного гражданства и корпоративной социальной ответственности в ЕС. Обоснованно соразмерность концепций с отдельными моделями демократии. Определены пути практической реализации концепций в Украине.

Ключевые слова: корпоративное гражданство, гражданское общество, демократия, социальная ответственность бизнеса.

Dubniak M.O.

Lviv State University of Internal Affairs

POLITICAL AND SOCIAL CIRCUMSTANCES OF PRACTICAL CONCEPTS RESPONSIBLE CORPORATE CITIZENSHIP

Summary

The article investigates the political and social circumstances of forming the concepts of corporate citizenship and corporate social responsibility in the EU. It substantiates the balance between the concepts and some models of democracy. It also outlines the means of practical implementing the concepts of Ukraine.

Key words: corporate citizenship, civil society, democracy, social responsibility of business.